

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Анатолій Загнітко

ПОДИХ РІДНОГО СЛОВА

**Донецьк
ДонНУ
2014**

З 14 Загнітко А. Подих рідного слова / Анатолій П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2014. – 236 с.

ISBN 978-966-639-651-1

Знайдіть, нарешті, в собі сили й мужність і подивіться у святі очі рідної мови, зазирніть до її душі, розпитайте про болі й радості! Якщо ти справжній патріот своєї Батьківщини, якщо шануєш український народ та цінуєш здобутки славної Української Держави, відкрий для себе “Подих рідного слова”. Ця книга розповість тобі про історичний розвиток та сучасний стан української мови, про найвидатніших майстрів письменницького цеху Донеччини, популярні мовно-літературні конкурси та вечори. Кожний розділ, кожний нарис змусить дочитати їх до останнього рядка, сперечатися або погоджуватися з автором, який активно вивчає перезвуки рідного слова.

Чи можливе існування людини без материнської ласки, рідних просторів, Вітчизни? Зовсім ні. Так і мова не може жити поза серцем свого народу, його душею. Вона вимагає від кожного з нас любові, пошани, уваги та знання. Твоє серцебиття – це подих рідної мови. Тож, живімо нею і живім у ній! Власне про це вся книга – книга глибинних роздумів та міркувань.

Адресована кожному, хто шанує рідне слово, цікавиться його невичерпним багатством; знайомство з нею буде корисне науковцям, учителям-словесникам, аспірантам, ліцеїстам, школярам.

Рецензенти: *Тетяна Ковалевська, доктор філологічних наук, професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова);*

Ірина Кочан, доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Олена Кульбабська, доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

Відповідальний редактор: *Іван Вихованець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України*

УДК 811.161.2
ББК Ш12=411.4

*Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького національного університету
(протокол № 6 від 06 червня 2014 року).*

ISBN 978-966-639-651-1

© Донецький національний університет, 2013
© Загнітко А., 2013

Зміст

Вступ. У слові рідності мить	5
Розділ 1. Боротьба за життя або мова сьогодні.....	7
1.1. У рідній хаті рідне слово лунає гучніш.....	7
1.2. Мовні проблеми: набуток сьогодення чи тяглість традицій.....	13
1.3. Українська мова в національно-державному просторі: реалії сьогодення.....	22
1.4. Від української... – до української – заради збереження держави і державності	28
1.5. МОВОФОБІЯ → ВІЙНА МОВ ↔ ДІАЛОГ МОВ → МИР МОВ	35
1.6. Кваліфікаційні та класифікаційні ознаки білінгвізму: аспекти, різновиди, методи	39
1.7. Студіювання двомовності: теоретико-аналітичний огляд	59
1.8. Сучасні технології мовного маніпулювання	76
1.9. Слова болять – тривожний вимір мови	83
1.10. Мовне ЕГО сучасника: внутрішнє та зовнішнє	87
1.11. Вербалізація концепту <i>КРУТИ</i> в українській поезії	94
1.12. Синтаксичні константи художнього мовлення Тараса Шевченка: інтерпретація у функційно-когнітивний науковій лінгвопарадигмі	107
1.13. Знаковість державної мови	118
1.14. У слові рідному відшукай себе	123
Розділ 2. З письменницького цеху (золоте слово Донеччини)	127
2.1. У світлотінях переступного віку: швидкоплинне та вічне (Юрій Доценко)	127
2.2. І сміємось до ладу...: з творчої лабораторії Грицька Бойка	134
2.3. Єдність світів у житті (Іван Дзюба)	138
2.4. І в позаучорашньому безмір почуттів та почуттєвості (Олександр Ковальчук) ...	142
2.5. Із сучасного в минуле і майбутнє (Павло Куш)	146
2.6. Павло Байдебура крізь призму десятиліть на зламі століть: письменник, організатор і громадянин	148
2.7. Щастя-долі не шукав, а зі словом працював... (Іван Білий)	160
2.8. Життя Василя Стуса в духові слова: післяконференційні роздуми	164
Розділ 3. Світ української мови (сценарії літературних вечорів, мовні та літературні конкурси)	169
3.1. “Розкажу, що бачив і що слухав...” (рецензія на книгу)	169
3.2. “І у слові вся глибина духу” (Григорій Сковорода)	173
3.3. “І слово криком озветься” (Григорій Тютюнник)	182
3.4. “...Нетлінним словом істину відкрив!” (Григорій Кривда)	198
3.5. Ніщо не вивищує людину так, як знання рідної мови (конкурс імені Петра Яцика)	209
3.6. У довершеному слові себе віднайди (конкурс імені Тараса Шевченка)	212
3.7. Слово злуки і єднання – соборності слово (конкурс “Учитель року”)	215
Післяслово	223
Література	224
Предметний покажчик	229
Іменний покажчик	231

Contents

Introduction. In the native word moment	5
Chapter 1. The struggle for life or the language today	7
1.1. In its native home native word sounds louder	7
1.2. Language problems: today the acquisition or continuity of tradition.....	13
1.3. Ukrainian language in nation- space: Present Realities.....	22
1.4. From ... Ukrainian to Ukrainian – for the sake of the State and national identity.....	28
1.5. LANGUAGE PHOBIA → LANGUAGE WAR ↔ LANGUAGE DIALOGUE → LANGUAGE PEACE	35
1.6. Qualification and classification criteria of bilingualism: aspects, types, methods.....	39
1.7. Study of bilingualism: theoretical and analytical review	59
1.8. Modern technologies of linguistic manipulation.....	76
1.9. Words hurt – a disturbing dimension of language.....	83
1.10. Language EGO of the contemporary: Interior and Exterior.....	87
1.11. Verbalization of the concept of KRUTY in Ukrainian poetry	94
1.12. Syntactic constants of Taras Shevchenko's artistic speech: interpretation in functional and cognitive science linguistic paradigm.....	107
1.13. Symbolism of the state language	118
1.14. In the native word find yourself	123
Chapter 2. From the writer's workshop (the golden word of Donetsk)	127
2.1. In clear obscure of the cross century: fleeting and eternal (Yurii Dotsenko).....	127
2.2. I laugh in order ...: creative lab of Gryzko Boyko.....	134
2.3. The unity of the worlds of life (Ivan Dziuba).....	138
2.4. And in the day before yesterday immensity of feelings and sensitivity (Oleksandr Kovalchuk)	142
2.5. From the modern to the past and future (Pavlo Bush).....	146
2.6. Pavlo Baydebura through the prism of decades at the turn of the century: writer, organizer and citizen.....	148
2.7. Happiness-fate was not looking, and worked with the word ... (Ivan Bilyi).....	160
2.8. Life in the spirit of Vasyl Stus words: post conference reflections.....	164
Chapter 3. The World of Ukrainian language (scripts of literary evenings, linguistic and literary competitions)	169
3.1. "I'll tell you what I saw and heard ..." (Book Review)	169
3.2. "And in the word the depth of spirit" (Grygorii Skovoroda).....	173
3.3. "And the word reply with a cry" (Grygir Tyutyunnyk).....	182
3.4. "... The incorruptible word of truth revealed!" (Grygorii Kryvda).....	198
3.5. Nothing elevates a man so much as the knowledge of the native language (Petro Yatsik contest).....	209
3.6. In a perfect word find yourself (Taras Shevchenko competition)	212
3.7. Word of Unification and Unity – collegiality word (the competition "Teacher of the Year")	215
Epilogue	223
Literature.....	224
Index.....	229
Name Index.....	231

Вступ. У слові рідності мить

Без слова не існує людини, не пізнавані людські почуття повною мірою, та й світ довколишній замкнутий у слово і на слово. Людська сутність виявлювана у мові, основним складником якої є слово. Щоразу, пізнаючи незвідане та осмислюючи щось по-новому, ословлюємо його, надаючи тих сутнісно виражальних властивостей, що фіксують не на мить, а на вічність... Вічність – пізнавану навіть через роки, десятиліття, століття, тисячоліття... Вічність – кожному з яких адресат-реципієнт сприймає уже по-своєму, відкриваючи неозорий світ та глибинний смисл, уміщений самим автором. Таке усвідомлення є просторово і часово опосередкованим. Авторська модальність прочитувана стільки ж разів, скільки відбувається дотик до його творів. Увійти у світовідчуття та світотворення – це відчутти ту силу авторського духу, що втілена у словесно довершених образах. Слово до слова поєднуване витворюють лінійно безперервний лад і наповнюють кожне слово неповторною гамою нюансів, що реалізується тільки у відповідному оточенні. Сукупність нюансів кожного слова невичерпна, як нескінченна мова у своєму звучанні та вияві сили того духу, яким наповнює і кожному особистість, і увесь народ, описуючи навколо нього відповідне коло (за Вільгельмом фон Гумбольдтом). Сила мови в її неповторності, в образно-чуттєвому багатстві, мелодиці переливів звуків та асоціацій:

*Все в тобі з'єдналося, злилося –
Як і поміститися в одній! –
Шепіт зачарований колосся,
Поклик із катами на двобій.*

*Ти даєш поету дужі крила,
Що підносять правду в вишину,
Вченому ти лагідно відкрила
Мудрості людської глибину.*

*І тобі рости й не в'януть зроду,
Квітують в поемах і віршах,
Бо в тобі – великого народу
Ніжна і замріяна душа.*

Слова Василя Симоненка (“Моя мова” (1962)) майстрово передають багатство рідного українського слова, що, попри терни і заборони, нищення і витіснення з єства власного народу, зберегло власну силу, власний дух, власну самодостатність, власний потенціал націєтворення і побудови держави,

неповторність звучання у європейському та світовому мовно-цивілізаційному просторі.

У “Подиху рідного слова” зібрано етюди, замальовки та есе різних років з питань рідного слова та мовної розбудови, особливостей “війни мов” та напрацювань мовної стратегії в сучасному просторі Української Держави (“Боротьба за життя, або мова сьогодні”). Водночас уміщено мовно-критичні та публіцистично-літературознавчі міркування (“З письменницького цеху”), сценарії літературно-мистецьких творчих вечорів, проведених автором (Григорій Сковорода, Григій Тютюнник та ін.) і матеріали з актуальних питань сучасного мовного життя. Слово вимагає уваги, любові, високої пошани та глибинного знання його внутрішнього духу на зовнішнього вияву. Для автора слово виступає тією подвижницькою силою, що спроможна уберегти народ від руйнації, зберегти його внутрішню єдність і самоусвідомлення власного статусу на цивілізованій мапі світового співтовариства. Окремі уміщені міркування були оприлюднені в низці періодичних видань на зразок “Слово Просвіти” (газета), “Україна козацька” (газета), “Донеччина” (газета), “Донбас” (журнал) та ін. У силу того, що це було в різні роки, їхня публікація розрізною, тому їх цілісний виклад уможливорює простеження системності поглядів на висвітлювані проблеми.

До слова шлях може йти тільки через душу, до рідного слова – через серце та душу з усвідомленням його суголосності Духу, який, власне, і визначає особливості людського прагнення у відстоюванні позицій рідного слова та зміцнення його у всіх виявах у загальнодержавному та загальнонаціональному просторі. Для автора рідне слово завжди було тією сутністю, що живить душу, наповнює серце і вимаїструє дух. Мартін Гайдеггер, аналізуючи навантаження слова, розмірковує, що “воно не лише перебуває у відношенні до речі, а й що лише слово відповідну річ як суццю, яка є, приводить у це “є”, у ньому її тримає, затримує, водночас підтримуючи її, аби та була річчю. ... слово не лише перебуває у відношенні до речі, а й саме “є” тим, що річ як річ тримає й затримує, як таке є тим, що затримує: самим відношенням” (Гайдеггер М. Дорогою до мови / Переклав з нім. Володимир Кам’янець / Мартін Гайдеггер. – Львів: Літопис, 2007. – 232 с.). Досконалість слова постає вершиною у його зв’язках, постійних видозмінах і мінах у різноманітних контекстах і реалізаціях, що посилюють його власну семантику, спрямовують видозміни і под. Любов до слова та прагнення його удосконалення невіддільні від постійного співпереживання за його звучання та силове навантаження. Останні виміри для українського державного слова завжди поставали вершинно значущими і водночас знаковими. Пошанування і поцінування високості злету рідного слова та його Космічного Буття не можуть бути вирішені в одну мить, тому праця на них повинна бути постійною і системною, що і підтверджують міркування в усіх матеріалах видання.

Розділ 1. Боротьба за життя або мова сьогодні

1.1. У рідній хаті рідне слово лунає гучніш

*Мово! Аж хочеться скупатися у тім
Отецькім слові, слові золотім!..*

(Роман Лубківський)

Дні летять, а роки минають, століття ж проходять... Ось і в українській мови цьогоріч виповнилося 15 років, як офіційним стало її Свято – Свято української писемності і мови. Загалом 15 років – це і мало, і багато водночас. Мало, бо ще важко досягнути якісь тенденції і встановити закономірності. Багато, бо легко простежити, що вдалося, а що залишилось тільки великим бажанням. Трохи історії...

1. Про Свято української мови. День української писемності і мови відзначають 9 листопада; за православним календарем – це день вшанування Преподобного Нестора-Літописця. Свято започатковано 9 листопада 1997 року, коли тодішній Президент України Леонід Кучма за ініціативи низки громадських організацій та з урахуванням важливої державної ролі української мови, її значущості та навантаження в консолідації українського суспільства підписав Указ № 1241/97 “Про День української писемності та мови”. У самому Указі стилем офіційного документа наголошено: “Установити в Україні День української писемності та мови, який відзначати щорічно 9 листопада в день вшанування пам’яті Преподобного Нестора-Літописця”. У проголошенні такого Свята немає нічого дивного, бо кожний народ, кожна нація цінує і пошановує свою мову, а тим паче народ, який є державотворцем. Тому в цьому немає нічого дивного, адже й справді роль і навантаження української мови в нашій Державі досить важко переоцінити.

Мова живе в суспільстві, разом із суспільством, наповнюючи його досконалістю. За словами Володимира Даля: „Мова не піде в ногу з освітою, не буде відповідати сучасним вимогам, якщо їй не дадуть можливості виробитись зі свого соку і кореня, перебродити на своїх дріжджах”. Мова йде тільки тоді в ногу з вимогами часу, якщо її не намагаються постійно знецінити, знеособити, витіснити на периферію, звинуватити в „хуторянстві”, недорозвиненості, низькій інформативній основі. Тому про мову треба дбати щодень, а не тільки у свято. Проведенням будь-яких разових заходів не розвивають мову та й не поширюють. Мовою треба жити і мовою треба вмивати свою душу щодень (за Іваном Вихованцем), бо в іншому разі замулюються її джерела, міліють її словесні ріки і гасне природна стихія. Попри усі атрибути-означення, якими характеризують українську мову – *ніжне, барвисте, найдорожче, солов’їне, калинове, мелодійне, неповторне*, а ще *невичерпне джерело, скарбниця духу* та

багато-багато інших, вона і сьогодні розпросторює свої крила завдяки усім тим, хто виборює для неї істинний статус державності.

2. Українська мова в державному просторі. Для досить простої і прозорої відповіді про значущість української мови в консолідації суспільства достатньо поставити низку простих питань і спробувати на них відповісти. З-поміж таких питань, що особливо активізувалися й актуалізувалися протягом останніх півроку, це насамперед: 1) що об'єднує сьогодні такі різні політичні партії?; 2) що об'єднує різні землі України?; 3) на чому ґрунтуються цінності Держави? Цю низку питань можна продовжувати. З певною долею істини вони так чи так будуть уточнювати або поглиблювати кожне з наведених. То де ж відповідь на них – у державній мові, її функціонуванні, у ставленні до неї як знакової величини Української Держави. Це не просто слова, не просто міркування на честь такого величного свята. Мова становить дух народу, а дух народу – це його мова. Втрата мови народом – це і втрата ним народного духу, розмивання самоідентифікації народу, знищення його пам'яті. Українська мова об'єднує усі землі Держави в єдине ціле, а різні етнічні групи, народності, представники різних національностей знаходять взаєморозуміння завдяки силовому полю державної мови. Щонайсильніше її занурення в глибинні пласти культури кожного громадянина Держави зокрема і в цілісну культуру загалом засвідчує посилення доцентровості усіх країв у цілісність, бо ж, як зауважив неповторний Микола Гоголь: „Дивуєшся дорогоцінності мови нашої: в ній що не звук, то подарунок, все крупно, зернисто, як самі перла” (Микола Гоголь).

Цьогорічний День української писемності і мови є своєрідним у силу кількох особливостей. По-перше, він є п'ятнадцятим, тому можна дещо узагальнити, що відбулося протягом цього часу. І підсумки не вельми втішні: державний статус української мови було визначено ще до проголошення незалежності України. Це був Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки “Про мови в Українській РСР” від 28 жовтня 1989 року, що з незначними змінами (їх було дві (28.02.1995 р. та 6.03.2003 р.) діяв аж до 3 липня 2012 року. Неповних п'ятнадцять років діяв попередній закон, ухвалений в країні з іншою ідеологією, іншими цінностями. Про сам закон «Про мови в Українській РСР» та відповідні укази Президента, постанови Кабінету Міністрів, спрямовані на уточнення окремих його статей, написано багато. За наголошуваної багатьма недосконаlostі цього закону він все-таки на початкових етапах виконав основну місію – зупинив повне витіснення української мови зі всіх сфер освіти, сприяв її утвердженню в адміністративному управлінні та ін. По-друге, традиційно в цей день розпочинає свою ходу Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика (тринадцятий за черговістю і стартував у місті Рівному). У цей День (по-третє) розпочався Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та

студентської молоді імені Тараса Шевченка (третій за черговістю) (цьогоріч його відкрили в місті Полтаві); по-четверте, уже чинним став закон про “Засади державної мовної політики”, який по-різному називають: і закон «регіоналізації» України, і закон *КК* (за його ініціаторами і головними його «ідеологами») і под. Звичайно, про останній закон і в період його “прийняття – несприйняття” та особливо ухвалення багато мовлено. І все-таки слід трохи зупинитися хоча б на окремих його тематичних позиціях, бо потихеньку проблему “вживлення” і “вживання”, і почасти “втискання” закону та його основних статей переводять у практичну площину. І все здійснюється під гаслом рівності усіх мов в Українській державі. “Парад” регіоналізації, що відразу розпочався після підписання закону Президентом України, охопив значну кількість областей, а сьогодні активно закріплюється на практиці. За проголошення верховенства за державною мовою регіональна мова (в усіх регіонах, за винятком двох районів та кількох сіл, регіональною визнана одна – російська) стала витісняти державну: у сфері реклами (усі нові рекламні щити виконані зазвичай російською), освіти (скорочення українськомовних шкіл (це підтверджено динамікою кількісного спаду школярів, які навчаються українською мовою в Донецькій та інших областях), транспорту (не почуєте українську на залізничних вокзалах станцій Красноміськ та інших) тощо.

Безперечно, у свято, та ще й у таке, можливо, й не варто говорити про новітні проблеми, що так легко «кинуті» в суспільство. Але за парадністю і порожнечою слів не можна сховатися. Тому слід реально наголошувати ті речі, які справді торкаються нашого мовного співжиття, державної мовної розбудови. Хоча про розбудову говорять у тому разі, коли добрий закладено підмурівок самій будові. Нині чинний закон, як уже можуть служити перші місяці його “життя”, такого ґрунту, надійної основи не гарантує і в майбутньому працюватиме на відцентровість мовних процесів в усій Українській Державі.

3. Державність української мови та *регіональність регіональної мови.*

Українська мова в сучасній Україні є державною за своїм статусом, визначеним відповідними найвищими законодавчо-правовими актами – Конституцією України (ст. 10) та Законом України „Про засади державної мовної політики”, який було схвалено Верховною Радою України 3 липня 2012 року (Голова Верховної Ради України підписав 31 липня 2012 р.), а затверджено Президентом України – 8 липня 2012 р. – відповідно Закон набув чинності 10 липня 2012 року. За усієї симетричності функційно-правового статусу української мови в обох документах легко спостережувана і розбіжність, тому що в останньому законі передбачено розширення функційного навантаження регіональних мов, статус яких як регіональних встановлювано за наявності кількості носіїв таких мов не менше 10 % (в окремих випадках і менше) від населення певного регіону. Проблемним постає

співфункціонування державної і регіональних мов, оскільки частина 7 статті 7 Закону адресує громадянам, які мешкають на території регіональної мови або мови національної меншини, зобов'язання розвивати та використовувати таку мову: „У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, ..., здійснення заходів щодо розвитку, використання і захисту регіональної мови або мови меншини, передбачених цим Законом, є обов'язковим для місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб”. Дія закону розповсюджується на 18 мов: російську, білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, ідиш, кримськотатарську, молдавську, німецьку, новогрецьку, польську, ромську (циганську), румунську, словацьку, угорську, русинську, караїмську і кримчацьку, але на сьогодні тільки одна з цих вісімнадцяти – російська – здобула статус регіональної в низці областей України. Тому легко можна говорити, що автори закону і всі ті, хто активно упроваджував його в правове поле Української Держави, дбали тільки про одну мову й саме її мали на оці.

За своїм статусом регіональна мова не може ніякою мірою застосуватися замість державної, тому що це не тільки послаблює (а то й знесилює) основи державної доцентровості, але й нівелює усталені у світовій практиці поняття застосування законів, їх ієрархію, наприклад, вищість регіонального закону перед загальнодержавним. Останній завжди ієрархічно вищий за будь-який, навіть найкращий, регіональний, бо він спрямований на єдність держави. Свого часу Юліан Дзерович стверджував: „Мова – це кров, що оббігає тіло нації. Виточи кров – умре нація”. Можливо, магістральна лінія закону України „Про засади державної мовної політики” і передбачає це для української мови, але варто пригадати, що зникали одні імперії, утворювались інші, а українська мова не тільки збереглась, а вийшла з постійної боротьби з нею інформаційно й інтелектуально сильною, стилістично довершеною, такою, що спроможна забезпечити усі сфери державного життя повноцінно.

4. Поліфункційність української мови. Українська мова сильна і потужна, духовно багата й інформативно довершена, інтелектуально насичена та співоча, мелодійна і переливчаста, в ній поєднались філософсько-естетична глибина і висока емоційна почуттєвість. Її сила в тому, що століттями гнана і заборонювана вона не лише вижила, збереглась, але й убезпечила внутрішнє багатство: розмаїття стилів, потужну красу слова, термінологічно-поняттєву наповненість тощо. Її сила також у своєму народі, своїй нації. Адже справді сила – народ не зрікся рідного слова, а навпаки – робив усе для його розвою, це попри заборони й утиски, постійне зневажання повноцінності українського слова, проголошення його виявом *хуторянства*. Зазвичай носій українського слова позавчора, вчора та й ще подекуди сьогодні не такий уже й обласканий

владою. Його звинувачували в сепаратизмі, буржуазному націоналізмі, а часто і в значно гірших гріхах. Потужність української мови – у тому пласті літературно-мистецької спадщини, яка явила світові власний спектр пошуків, власного образного звучання, неповторної нюансорики й естетичного багатства рідного слова.

Духовне багатство української мови відоме у всьому світі, адже нею створено **Пересопницьке євангеліє** – визначну рукописну пам'ятку староукраїнської мови та мистецтва XVI століття (15 серпня 1556 р. – 29 серпня 1561 р.), один із перших українських перекладів канонічного тексту четвероєвангелія. Пересопницьке євангелії – це один із символів української нації, на якому присягають Президенти України.

Інформативна насиченість української мови простежувана у витворенні вичерпної термінологічної системи ще в ті часи, коли українське слово було тільки на периферійних виявах різних імперій (19-20 століття), створенні в нашому сучасному досконалих енциклопедій з фундаментальних і прикладних студіювань.

Її співучість – у численних піснях, неповторному уснопоетичному слові, в мелодиці її переливів. Мелодійність української мови, яку відзначали у своїх студіях багато вчених більше ста років тому (Михайло Ломоносов, Дмитро Бантиш-Каменський та багато інших), легко виявлювана в ритміці наголошених і ненаголошених складів, повноголоссі, чіткості вимови голосних і приголосних звуків та багато-багато іншому. А переливчастість української мови легко вловлювана в її сумній і радісній тональності, емоційно-експресивному насиченні слова, розпросторенні ласкавості, низькому вияві вульгарності і зневажливого блюзнірства.

Звичайно, сьогодні бути надто оптимістичним у прогнозуванні динаміки поширення українського слова складно: 1) українська мова не стала загальноконфесійною (у парафіях Київського патріархату – українська, а в парафіях Московського патріархату – російська); 2) не здобула українська мова абсолютного статусу в сфері освіти і культури, різноманітних розважальних заходах (останнім часом йде активно спрямована праця на звуження її навантаження в цих галузях); 3) не набула українська мова і загальнодержавного адміністративно-управлінського статусу (в коридорах влади, крім суто офіційних заходів, домінує російська); 4) не відбулося українськомовного прориву і в засобах масової інформації (і телеканали, і радіоканали, та й газети і журнали у своїй абсолютній більшості є російськомовними); 5) мало навантажена українська мова і в системі інтернет-технологій (якщо в будь-якій слов'янській державі, крім Білорусі, інтернет є повністю мовнозабезпечуваним, то в Україні так і не відбулося прориву). Упевненість у повноцінному розвитку української мови в сьогоднішньому і завтрашньому повинна бути похідною віри в ідеали українською народом, його

уміння пройти через карколомні крутизни і зберегти власну гідність, прагнення до власної державності, де українська мова виступала найвищою цінністю і Святиною.

Українська мова є державною за силою свого внутрішнього і зовнішнього навантаження, за потужністю звучання в різних куточках Держави. Безперечно, скептики можуть нагадати неповнотериторіальний вияв української мови (в іншому разі не було б такого швидкого „параду” регіональної мови), але це водночас засвідчує й силу українського слова. Попри ухвалення статусу регіональності тієї чи тієї мови, українська мова об’єднує всі простори Держави, всіх нас у цілісність, Соборну Єдність.

День української писемності і мови – це Свято, що нагадує нам про необхідність бережливого ставлення до нашого слова, якщо ми справді думаємо про теперішність і майбуття, адже їх без рідного державного слова не можна уявити. Шануймо українське слово, бо в ньому перегук і передзвін тисячоліть, шум дібров і плескіт морських хвиль. Без неї вони будуть втрачені. Слова Ліни Костенко знакові і значущі: „Сім’я вже ж вільна і нова. / Та тільки мати ледь жива. Вона була б і вмерла вже не раз, / Та все питає, і на смертнім ложі, – / а де ж те Слово, / що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?!”, тому що в них не тільки біль, не лише тривога, а й застереження нам, сучасним, аби ми зберегли усе набуте й створене, незважаючи на усі крутизни і злами дня сучасного. Мова належить до вічних та універсальних констант життя нації. Тому живімо нею і живім у ній.

1.2. Мовні проблеми: набуток сьогодення чи тяглість традицій

*Ти – весь у слові, як у сповиткові,
З колиски до калини при горбі...
І вже коли ти похитнувся у слові,
Вважай, що похитнувся у собі*
(Б. Олійник)

1. “Проза” мовного питання. Про мовні проблеми в Україні написано багато. Багато... – це слово не може схарактеризувати їхню якість, тому що 1) в одних публікаціях відчутним постає біль і страждання душі дописувача за рідну українську мову, її стан і статус у сучасному суспільстві зі спробою пошуку моделі вирішення питання належного посилення її навантаження в усіх сферах життя – від адміністративно-управлінського вияву до повсякденного вжитку; 2) в інших усвідомленим є бажання автора проаналізувати мовну ситуацію України і скваліфікувати моделі розвитку – від найоптимістичніших (тези про посилення української мови в усіх сферах життя) до найпесимістичніших (думки про повне знецінення української мови в суспільному розвитку та її витіснення на повну периферію; адже ще один з апологетів “збільшовиченої” ери стверджував, що в людському поступі виживуть найсильніші мови); 3) а ще в інших – повне заперечення необхідності вольового вирішення мовного / мовних питань, а розв’язання його тільки демократичним шляхом, хоча шляхи цього демократичного вирішення остаточно не простежувано.

Виявлені три групи публікацій аж ніякою мірою не охоплюють увесь спектр сучасних міркувань різноманітних авторів про мовне / мовні питання, адже тут не враховано і численні звернення високоавторитетних фахівців, творчих спілок про необхідність збереження мовного багатства України. Якщо поглянути на мапу мовних публікацій, то їхній безперечний кількісний сплеск відбувся в період прийняття Закону “Про засади державної мовної політики” та його упровадження в дію через серію “парадно показових” сесій місцевих рад – від сільських до міських та обласних рад (звичайно, авторам закону прагнулося “всенародного схвалення”, та не вийшло, тільки низка областей миттєво й “організовано” відрапортувала про повне схвалення, хоча і такий парад вельми є показовим), а згодом і підписання Президентом України. Звичайно, були словеснені “застереження” про обов’язкове прийняття Державної програми підтримки української мови..., що повторено і в травні Президентом України В. Януковичем з нагоди Свята слов’янської писемності. Інколи навіть виголошували “мрію” на окремому законі щодо державної мови... Нічого, крім сумнозвісного закону Ківалова-Колісніченка, на сьогодні немає...

Можливо, з тих напрацювань, що стали наслідком активної самовідданої роботи двох Комісій під головуванням екс-президента України Леоніда Кравчука та віце-прем’єр-міністра Ніни Богатирьової й буде щось відібрано та

в обкраяному вигляді запропоновано до виконання. Наразі ж навіть підготовки чогось подібного не відчутно. Чому? Та, власне, тому що триває вивчення потреби видозміни закону та вияв здобуття такими заходами симпатій у народу, забезпечення належного резонансу. А тим часом...: 1) повністю винаціоналізовано та видержавнено Перший національний канал України, на якому до певного часу домінував українськомовний продукт (це давало постійні підстави для багатьох звинувачувати його в хуторянстві), котрий тепер також продукує більшість програм мовами національних меншин, тобто мовою однієї національно-регіональної меншини – російськомовної; 2) імпортовану кінопродукцію тепер тільки супроводжувано мовно-державними субтитрами; 3) різноманітними шляхами упроваджувано тезу про елітність та елітарність російськомовного (регіонально-мовного) спілкування, адже бізнес прагне тільки цього, а інтерв'ювані зазвичай послуговуються російською; 4) в інтернетовому павутинні не відбулося українськомовного прориву ані з програмним забезпеченням, ані з новітніми комп'ютерними технологіями, тобто продовжено глобальну практику повного російськомовного забезпечення комп'ютерного програмування; 5) сфера української книги, періодики, засобів масової інформації звузилась до катастрофічного вияву, особливо в областях України з регіональним статусом російської мови, де хоча б показово, для закону дотримувались мовної толерантності, а сама регіональна мова поступово заступає усі функції державної, активізуючи відцентрові внутрішньодержавні тенденції. Підтвердження цьому легко віднайти у відмові суду вести засідання українською мовою в одному із судів Донецчини; 6) оголошення на транспорті виконуються зазвичай регіональною російською, що легко простежити на прикладі громадського транспорту Донецька та інших міст області; 7) реклама повсюдно набуває статусу регіональномовної; 8) відео- та музична продукція на усіх видах транспорту (автокомпанії “Гюнсел”, “Шериф”, “Автосвіт” та ін.; потяги ІСТ за маршрутами “Донецьк – Київ” та ін.) і под.

2. Річ не тільки у мові, та й не лише у мові. Пригадався випадок, що трапився днями під час перебігу авторитетної міжнародної конференції “Людина. Комп'ютер. Комунікація”, що відбувалася в Національному університеті “Львівська політехніка” (28-30 травня 2013 року) і в якій брали участь лінгвісти, етнолінгвісти, лінгвокультурологи та фахівці комп'ютерних технологій, тому що все це відбувалось в Інституті комп'ютерних наук. На конференцію прибули науковці з усієї України, а також з Польщі, Росії, Чехії, Молдови та ін. Як завжди, на подібних форумах важливими є не тільки доповіді, виголошення власних студіювань, але й обмін думками, коли з неупереджених джерел можна почерпнути багато для себе нового, а також поглянути на власні напрацювання з іншого боку, усвідомити, якими шляхами йдуть твої колеги. Для мене було дещо несподіваним дізнатись, що відомі дослідники з Люблінського університету імені Марії Кюрі-Склодовської

(Польща) доклали максимум зусиль, аби в них на повну силу запрацювала українська філологія, а водночас і білоруська. Приємно було почути, що україністика не тільки відбулась у цьому вищому навчальному, але й належно утверджується: наявна магістратура, виконуються кандидатські дисертації (здобуття доктора філософії, за їхньою термінологією). Білорусистика, на жаль не відбулась. Подібна ситуація з білорусистикою трапилась і в Краківському університеті. За моєю інформацією, це торкається й низки інших польських університетів. Тут, безперечно, вина Білоруської держави та її керівництва, завдяки якому протягом останніх двадцяти років відбулась повна нівеляція статусу білоруської мови у власному просторі, хоча формально вона залишається державною, але державною мовою є та, що “підперта каральним апаратом усієї держави” (І. Бодуен де Куртене; дослідник вживав термін не мова, а діалект), а в Білорусі підперта якраз російська мова як державна. Якою мірою та наскільки сильнішими стали горизонти самої Білорусі загалом та білоруської мови, літератури, культури зокрема внаслідок цього.

Загалом будь-який форум, особливо ж науковий, за влучним висловленням Юрія Степанова, якраз і цікавий такими несподіваними зустрічами, особистими знайомствами, обміном думками, часто вкрай суперечливими міркуваннями. Під час однієї з перерв відбувався активний обмін думками: хто міркував загалом про перспективи славістики як такої, хто ж роздумував про поєднання (синтез) різних наук з лінгвістикою та розширенням числа й кількості таких нових актуалізованих напрямків як: психолінгвістика, нейролінгвістика, юридична лінгвістика (з підгалуззями судової, криміналістичної та інших), сугестивна лінгвістика (лінгвістика впливу) тощо. Водночас виникли й питання мовної толерантності, мовного співжиття, мовних конфліктів та багато інших. У цьому розрізі цікавою була думка авторитетного філолога-русиста з Казанського університету (нині зі статусом федерального, що об'єднав низку державних вишів), яка розповідала про мовну ситуацію в сучасному Татарстані з його двома державними мовами – російською і татарською. З певним внутрішнім дискомфортом вона торкнулася тези про обов'язкове вивчення татарської мови, адже, як стверджує сучасний мер Казані, ви живете на цій землі і просто зобов'язані знати цю мову. Кажучи про те, що геніальний мовознавець і талановитий організатор та основоположник однієї з найавторитетніших шкіл російської лінгвістики Іван Буден де Куртене обґрунтував і пропагував тезу про рівність усіх мов (звідси випливає – й народів рівність), відома професор, поза усяким сумнівом, внутрішньо дотримувалась думки, що обов'язковою виступає тільки російська. На це ж спрямований також Указ Президента Росії про добровільне вивчення усіх національних мов, упроваджений у дію з 1 січня 2013 року. Щоправда, татарська мова в цьому разі захищена статусом державної на своїй території. Висновкова думка професорки апелювала до мовної “гармонії” в колишньому

Радянському Союзу, де усі були рівні, і ніхто не мав ніяких привілеїв. У той час очевидним привілеєм була повна радянізація усіх республік з особливою формою їхнього російщення (І. Лосєв).

Справді й так: тільки вивчення української мови було добровільним, а вивчення російської – обов'язкове, адже всі управлінські структури, судочинство, армійський та карально-репресивний апарати, освіта й наука та багато іншого провадились лише російською. Автор цих рядків виконував кандидатську дисертацію з української лінгвістики, але писав саму дисертацію та її автореферат російською мовою.

Ініціаторам відомого закону та його “ухвалювальникам” хотілося б, напевне, статус добровільного вивчення запровадити щодо державної мови. Звичайно, у своїх міркуваннях вони постійно апелюють до думки виборців, яким, мовляв, вони ніяк не можуть зрадити. У цьому є певна доля істини, але аж ніяк не зовсім повна і вичерпна. Певна електоральна частина і під час постання України як окремої суверенної Держави, та й сьогодні не вірить у її самодостатність, а українців вважає звичайнісінькою вигадкою (не заглиблюватимуся тут у ті чи ті теорії). Ця частка нікуди не пропала, вона живе – за одними підрахунками вона становить близько двадцяти відсотків, за іншими – вона трохи більша. Вона завжди сповідувала ідею посилення навантаження російської мови. Щоправда, зазвичай це бачила в якихось часткових реаліях.

Виформовуватися ж ідея другої державної почала в період другого обрання Президентом України Леоніда Кучми, згодом і в обранні на цю посаду Віктора Ющенка (як це не парадоксально), остаточно ж утвердилась у відповідних засадничих принципах Партії регіонів. Своєї обіцянки нинішній Президент України Віктор Янукович у цьому питанні дотримав. Не слід забувати, що значна частина росіян і в самій Росії, і в Україні у відповідних управлінських кабінетах, і з-поміж звичайних трударів вважають винними в розпаді колишньої радянської імперії саме українців. Тому панславістська теза про об'єднання слов'ян, принаймні, колишнього Радянського Союзу, має опертям народ України, що постане одним з визначальних чинників завершення першого етапу створення конфедерації держав під проводом однієї держави та з обов'язковим знанням тільки однієї мови. І річ не тільки у мові, та й не стільки у мові, як у тих об'єднавчих чинниках, що опрацьовуються в надрах єдиного центру.

3. Мовні проблеми минулого. Сучасні мовні колізії спричинені тривалою історією. Вирішальну роль зіграли постійні репресії проти української мови, а згодом сповідувана теза про те, що так історично склалося. Водночас вагомим поставало також те, що тільки російська мова в межах колишньої Росії (до 1917 року) та Радянського Союзу відкривала шлях до кар'єрного зростання. Навіть українські майстри художнього слова, які всієї

душею і серцем служили рідному народу, поклали життя за нього, крім гонінь, нічого іншого не мали. Треба було мати високої сили Дух, бути вірним традиціям, щоб не зламатися. Питання ж мовного співжиття студіювалися давно, особливо ж знаковими вони виступали в період можливого формування власної держави. Адже і в гетьманаті Павла Скоропадського, і в Центральній Раді вирішальною для України бачили об'єднавчу силу та потенціал української мови. Одним з відомих політиків тих часів був Іван Огієнко – міністр освіти Української Народної Республіки, згодом міністр віросповідань, перший ректор Кам'янець-Подільського державного університету.

Чи не найвагомішими є студіювання мовних питань І. Огієнка у межах Наукового товариства імені Шевченка, де він проаналізував рідномовні обов'язки (“Наука про рідномовні обов'язки” (1936)) з наголошенням: “Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова – душа і цінність кожної національності, її святощі і найцінніший скарб... І доки живе мова – житиме й народ як національність... Не стане мови, не стане національності”. Концепція рідномовних обов'язків прямо співвідноситься з функційним навантаженням мови в суспільстві та окреслює особливості поширення мови в суспільстві, співіснування мов. Загалом І. Огієнко схарактеризував ті принципи, поза якими народ як національність не може зберегти себе, тому що “Уявлення про духовну зрілість окремої особи, як і про зрілість всього народу можна скласти передусім за культурою його літературної мови” і далі “Кожний свідомий громадянин повинен практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу”. За активного розвитку білінгвізму особливо знаковими постають рідномовні обов'язки з їхніми десятима мовними заповідями, які повинні сповідуватися кожним патріотично налаштованим до своєї держави громадянином. Не менше уваги приділив Іван Огієнко проблемам української мови в інших працях (“Складання української мови” (1938)). Прямо І. Огієнко не говорить про питання двомовності, водночас у висвітленні питання статусу рідної мови та її провідної ролі у формуванні нації та державності останньої відчутним є вплив поширення тенденцій двомовності в Україні.

Цікаво, що в цей час досить гострою була дискусія М. Грушевського з І. Линниченком, професором Новоросійського університету в м. Одесі (праця І. Линниченка “Малорусский вопрос и автономия Малороссии: открытое письмо профессору М.С.Грушевскому” (1917) як відгук на статті М. Грушевського (“Звичайна схема “Руської історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства” (збірник “Статті по славяноведению” (Пг.,1904)))

Для І. Левченка цілком природнім постає видозміна мовної орієнтації тих земель, народи яких “перестали бути об’єктом державної історії”. Полемізуючи з М. Грушевським, І. Левченко дотримується думки, що не треба вивчати історію держави, а не народності, “яка самостійного державного значення ніколи не мала”.

М. Грушевський стоїть на тих позиціях, що “Елементи великоросійської мови випирають елементи українські, незвичайно збіднюють українську мову, і нарешті, діло доходить навіть до повної утрати почуття мови” (“Про українську мову й українську справу” (1907)). За нерозвинутого білінгвізму М. Грушевський вважав повністю неправильним викладання предметів шкільного циклу нерідною мовою (пор. також погляди професора І. Луцицького). Не менш важливою є теза про те, що народ піднімається, маючи школу своєю мовою: “Галичани ... піднялися й просвітилися через те, що мали освіту на рідній мові – і школу, і книжку, а холмські українці і під руською (російською – А.З.) державою підупали без сього” (“Про українську мову і українську школу”). Проф. І. Левченко допускав функційне навантаження української (можливо, й інших мов національних меншин) в освіті, але тільки в початковій, увесь інший освітянський та науковий простір повинні бути тільки російськомовними. У цих та низці інших думок легко впізнавані сучасні реалії, зболені проблеми сьогодення, тому що програма повноцінного й адекватного навантаження української мови як державної не опрацьовано, не віднайдено моделі належного забезпечення потреб забезпечення українськомовним словом усіх регіонів України заради збереження державної цілісності та адекватної самоідентифікації кожного її громадянина.

4. Мовна духовність сучасного покоління. Питання мовного облаштування Української Держави не нові... Вони завжди були гострі, актуальні. Сьогодні ж вони особливо знакові, тому що сформоване за часів Незалежної України нове покоління або ж повірить у самодостатність не тільки і не стільки української мови, яка витримала тисячолітнє випробування і всупереч будь-яким “кнопкодавцям” залишалася самодостатньою, а в самодостатність Української Держави. Наскільки самоідентифікуватиме себе з нею. І водночас – які патріотичні принципи сповідуватиме. Так, наприклад, вистава «Нація» (за М. Матіос) Івано-Франківського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені І. Франка 22 травня 2013 року за участю самої авторки з повним аншлагом засвідчила духовну єдність всієї Української землі.

Нинішня телепродукція та й усі ЗМІ належним чином не пропагують патріотизму як такого, сповідування національних цінностей, надання переваги власному з-поміж інших. Я був свідком надзвичайно важливої реальності сьогодення, замкнутого на пам’ять минулого... До Личаківського цвинтаря у Львові під’їхало відразу кілька автобусів зі школярами з Польщі (із Жешова

(Ряшева)). Треба було бачити, з яким внутрішнім благоговінням слухали вони розповідь екскурсовода про Марію Конопницьку, Габріелю Запольську, які поховані на цьому цвинтарі. Особливо ж трепетним було їхнє ставлення до меморіального комплексу “Львівських орлят”, де поховані учасники буремних кровопролитних змагань 1917-1920 рр. Таке ставлення до минулого, співвідношення власного **Я** з цим минулим не можна сформувати в одну хвилину, миттєво, на це повинні працювати і сім’я, і школа, і загалом – усе суспільство.

І зовсім інший епізод... Травневий ранок нинішнього року в Києві. Учитель пропонує десятикласникам одного з престижних ліцеїв відвідати могили відомих майстрів художнього слова, культури, діячів Держави, на що чує тихе незадоволення, ремствування... Діалогу з минулим не відбулося, його немає в душі. Кажуть, Зигмунд Фрейд для відновлення та поновлення усього пережитого клав руку на лоба (голову) пацієнтові для того, аби він згадав наявне в несвідомому. Можливо, й нам, сучасним, варто покласти руку на чоло, щоб ми згадали усе та не втрачали ще не втрачене. Вини школярів у такому ремствуванні немає, адже здебільшого на каналах або безкінечні телесеріали про злочинні угруповання, про “перевертнів” у погонах, або ж фільми (аж ніяк не шедеври) соціалістичного реалізму, що пропагують бережливе ставлення до колгоспного (а його уже нема), до виробничої солідарності (а виробництва повноцінного ще нема), до моральних цінностей сімейного життя в гуртожитках (а такі гуртожитки скрізь зліквідовано) тощо. То на чому ж формуватися патріотичним ідеалам молодого покоління, що повинно убирати, всотувати в себе щось... А весь *гламур* з його глянцем заповнений зовсім іншими цінностями та реаліями. З одного боку, вивчають українську мову, але її не чують ані в засобах масової інформації, ані з уст “талановитих” політиків (крім опозиції), з іншого, чують регіонально російську радіо- і бачать телепродукцію, але жодних патріотично свідомих та державно налаштованих у ній ідеалів немає. Таким молоде покоління здебільшого є – на роздоріжжі... Можливо, таких і потребує сучасна влада? Можливо... Та не такі потрібні для розбудови Держави, її розпросторення.

5. Замість висновків. Можна було б зробити й висновки, та чи можливо це... Висновки в мовному питанні робить народ та його власна Держава, що оберігає та зберігає усі цінності та значущості від далекого минулого до сьогодення. Слова і справді “страшні, Коли вони мовчать” (Ліна Костенко), але слова не можуть мовчати, вони кричать: *Ми у Тобі, пізнай через нас самого себе*. Власне, Держава належить тим, кому належить мова. Заявлена теза постає вічною, її ніяк не можна відкинути, бо навіть новітні держави будуються на власній мовній політиці. Підтвердження легко знайти і в концептуально засадничих принципах формування Ізраїлю, і в розбудові Словаччини, і в мовній політиці Македонії, Словенії та багатьох інших. У загальному вимірі

молоде покоління досить чітко зорієнтоване на власну державу. Залишилось тільки виформувати відповідні патріотичні цінності. Якщо Держава цього не робить, то мовний патріотизм, ставлення до Держави формують передові митці та подвижники, завдяки яким і постала Українська Держава як суверенна, і розвивається, та й утверджується. Таким подвижникам ще б підтримку Держави на всіх рівнях, то й розмов про різноманітні періодичні кризи не було б. Адже тільки людина може перетворювати думки в слова, думати словами, зберігати пам'ять тисячоліть у словах, постійно розширюючи та динамізуючи обсяги та місткість такої пам'яті в часо-просторі, творити та спілкуватися за допомогою цієї унікальної символічної репрезентації досвіду. Людина ніколи не задумується над природністю цього процесу та його значущістю, що цілком подібно до процесу дихання, коли ніхто не розмірковує, для чого ми дихаємо, або ж для чого потрібне повітря людині. Неусвідомлення аж ніяк не звільняє та не вивільняє нас від відповідальності за долю збереженого віками та переданого нам як неоціненно-неповторний скарб.

В Україні як Держави є національне майбуття. Ернест Ренан витлумачує націю як велику солідарність, що вийшла з усвідомлення спільних жертв у минулому і подібних у майбутньому. Така солідарність передбачає минуле, але вона і в теперішньому виражається реальним фактом – згодою, чітко вираженим бажанням продовжувати спільне життя, адже основним чинником, за Едуардом Майєром, об'єднання людей у націю є воля, або ж ідея: одну національність утворюють групи, що прагнуть становити цю єдність; для створення цієї єдності повинна бути активність, зусилля волі, що і відрізняє націю від простої сукупності людей. Україна має волю як цілісність та чітко поставлену мету захисту своїх національно-визначальних інтересів. Тільки за такої умови Україна спроможна впевнено дивитись вперед і поставати самодостатньою в колі цивілізованих держав, зберегти власну ідентичність і самовизначальність.

Література

Больман І. Мовні війни в Європі [Текст] / Івон Больман. – К.: «К. І. С.», 2007. – 280 с.

Гарматюк А. Рідна мово моя. Роздуми про мову [Текст] / Анатолій Гарматюк. – Вінниця: Континент-Прим, 2006. – 68 с.

Дель Гаудіо Сальваторе. Мова українських мігрантів в Італії: соціальні та лінгвістичні характеристики [Текст] / Сальваторе дель Гаудіо. – К.: Видавничий дім «Дмитра Бураго», 2012. – 60 с.

Загнітко А. Заради збереження держави і державності [Текст] / Анатолій Загнітко, Ірина Кудрейко // Без мови – немає нації. – К.: Український пріоритет, 2011. – С. 70-77.

Загнітко А. Книга на будень і на свято [Текст] / Анатолій Загнітко // Вихованець І. Розмовляймо українською. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2012. – 151-157.

Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз та рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільтер [Текст]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 363 с.

Ожигова Ок. Українська мова : зворотний зв'язок [Текст] / Оксана Ожигова. – К.: Грамота, 2007. – 184 с.

Тарас Шевченко про мову / Упорядник Олекса Тихий [Текст]. – Донецьк: Норд Комп'ютер, 2011. – 68 с.

Тихий О. Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу [Текст] / Олекса Тихий. – К.: Смолоскип, 2007. – 416 с.

Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу [Текст] / Орест Ткаченко. – К.: Спалах, 2004. – 272 с.

Ткаченко О. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) [Текст] / Орест Ткаченко. – К.: Грамота, 2006. – 240 с.

Фішман Д. Не кидайте свою мову напризволяще: Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці [Текст] / Джоншуа А. Фішман. – К.: «К. І. С.», 2009. – 200 с.

1.3. Українська мова в національно-державному просторі: реалії сьогодення

*Немає страшнішої зброї,
Ніж слово.
Немає сильнішої зброї,
Ніж слово.
Ніщо не раниць
Нас болючіше.
Ніщо не судить
Нас сильніше...
Й інколи не гріх
Сказати,
Щоби час розплати відігнати –
«Прощавай, зброє!»
Наріне Удумян*

Вавилонська вежа, або мовна поліфонія... За однієї з версій, від часів будівництва Вавилонської вежі, коли Господь-Бог покарав людей, змішавши усі їхні мови (та й культури, бо мова і культура нерозривно пов'язані), постала проблема спілкування, або **розспілкування** (роз'єднання). Якщо ж подивитись на Біблійну легенду з іншого боку, прихильники якого наголошують, що колись спільна прामова поділилась чи розчленувалась на цілу низку мов, то цілком природно, що сучасна мовна поліфонія, мовне багатство є похідним давноминулого мовної однофонії. Мовне багатство завжди досконаліше від мовного одноманіття. На збереження мовного різноманіття спрямовані визначальні принципи загальновідомої Європейської хартії регіональних мов, що ратифікована 2003 року Україною і спрямована в нашій державі на підтримку мов таких національних меншин: **білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької й угорської**. Так, колись спільна праслов'янська мова сьогодні виявлювана в східнослов'янській групі мов: білоруській, російській та українській; західнослов'янській групі мов з трьома підгрупами: лехітська (кашубська, польська, сілезька, словінська як живі мови та мертва мова – полабська); лужицька (нижньолужицька і верхньолужицька; кнаніт); чесько-словацька (чеська, словацька); південнослов'янській групі з двома підгрупами: східною (болгарська, македонська, церковнослов'янська та мертва – старослов'янська) і західною (сербська, хорватська, словенська, боснійська, чорногорська). А, власне, навіщо нам, сьогоднішнім і сучасним, знати усе це?... Та тому, що кількість слов'янських мов аж ніяк не зменшується – від сивої давнини і до сьогодні мертвою стала тільки полабська і старослов'янська, але водночас на загальнослов'янській мапі набули

мовновизначального статусу *кашубська, лужицька* на терені Польщі, а в рамках окремих держав – *чорногорська, боснійська*. Не піднімаємо тут наукову дискусію щодо повноцінного вияву цих мов – вони розвиваються за активної підтримки, насамперед, їхніх носіїв та держав.

В епоху глобалізації і прагнення сформувати субкультуру відмінність мов, а відповідно і культур, залишається чи не одним з найпотужніших джерел вияву народного духу і спротиву тенденціям все загальності, збереження нацією як духовною цілісністю власної ідентичності. Кожна мова і кожна культура пильно стережуть та оберігають своїх підданих і ставлять різноманітні перепони: «воюють» з іншими мовами і культурами (Світлана Тер-Мінасова). У цій війні мов і культур носіями миру були, є і завжди будуть викладачі іноземних мов (у широкому сенсі – і слов'янських мов), перекладачі, культурологи. *Мова і культура не тільки оберігають своїх підданих, але й зберігають їх*, вони рятують народи від втрати національної самобутності, власної самореалізації, національної самоідентичності, патріотизму, життєвої енергії.

Багатство мов і конкурентність мов: складні реалії сьогодення. Повертаючись до старої Біблійної легенди про Вавилонську вежу, можна сказати, що, напевне, це було не покарання, а Дар Божий: люди набули можності сприймати світ по-різному через призму різних мов, що уможливило краще розуміння світу в його багатовимірності, в його поліфонічності. Тому не треба наразі твердити про те, що недавно ухвалений Верховною Радою України законопроект «Про основи державної мовної політики» (№ 9073) є неактуальним. Мовляв, його укладачі та більшість спеціально переводять стрілки з наболілих соціальних проблем... І що мовні проблеми перебуваю аж на 31 місці... Соціальні проблеми були, є і будуть, бо за будь-якого покращання певним соціальним групам хотітиметься знову покращання, а от мовні реалії... Тут усе набагато складніше... Відразу слід наголосити: мовне питання ніколи не буде другорядним, тому що мова убезпечує людину від абсолютної деградації, мова гарантує людині як особистості самовияв і самореалізацію в духовному просторі. На відстані літ, за яких Україна існує як самостійна Держава, можна твердити, що мало зроблено для розбудови українськості в Українському Державному Просторі, а постійне наголошення на тих тортурно азійських перипетіях (*що абсолютно правдиво і не може бути запереченим ніким, бо є надто доказовим і документально підтверджене*), які витримала українська мова за період свого входження до складу різних імперій, не доповнює нічого до розширення її функційного тла. Та й мало цікавить це сучасних авторів нових «концепцій» так званого мовного облаштування України. Для належного розуміння ситуації варто, хоча б побіжно, заглянути в не таку вже й далеку перспективу після прийняття законопроекту, скориставшись для цього не тільки власними міркуваннями, але й думками

російських публіцистів. Так, Леонід Бершидський, який відомий як консультант російськомовного видання «Фокус», у своїй колонці на сайті журналу «Сноб» наголосив: «Зараз багато хто в Києві каже, що політики використовують «мовне питання», щоб відволікти народ від того, що по-справжньому важливо – від стану економіки чи там судової системи. Але це, по-моєму, короткозорий погляд на речі. **Спробуйте уявити собі Росію без єдиної мови** (виділення наше – А.З.), Москву, яка говорить по-англійськи, Пітер, що привчиться до фінської дифтонги, китайськомовний Владивосток. Що втримає разом людей, що живуть на цих великих територіях? Навіщо їм буде потрібна загальна економіка чи судова система? І зараз не завжди зрозуміло, чому ми разом, а без мови впору було б розпускати федерацію». Зверну увагу – публіцист зовсім не акцентує увагу на визначальності економічного комплексу, бо останній аж ніяк не допоміг зберегти цілісність держави. Звичайно, насамперед було прагнення людей жити в незалежній державі і розпоряджатись усім самостійно. І водночас більшість усвідомлювала, що повинні напрацьовуватись власні національно-державні цінності. Так думалось, але по-іншому відбувалось. За усі роки існування Української Держави на загальносвітовій мапі не відбулось духовно-морального прориву тільки тому, що пріоритетними вважались то економічні, то суто промислові, то суто технічні чинники. А духовно об'єднавчі чинники залишались осторонь, бо для більшості так званих державників вони видавались мало суттєвими. Але порожнім такий простір не буває – в Україну максимально швидко експортовано різного ґатунку російськомовний продукт. Експансія або завоювання цим продуктом національного простору нашої Держави активно продовжується за сприяння усіх засобів масової інформації. Для цього достатньо проаналізувати, хоча б однодобову, програму будь-якого загальнодержавного каналу – й очевидно постає відсутність національно-державного продукту: словесного, музичного, естетичного, а повне домінування експортованого, з відповідними естетичними і патріотично-духовними настановами. Отже, **держава не подбала і не дбає про повернення боргу українській мові** – забезпечення повноцінного функціонування на всьому просторі та підняття її престижу як найважливішого чинника єдності Держави, її визначального атрибута. Звернусь ще раз до резюмувань Леоніда Бершидського: «Тепер українська мова в більшості тутешніх міст – насправді суржик, суміш різних мов і впливів. Але українська – жива мова, на якій існує пронизлива поезія (яку, до речі, може оцінити й росіянин: ось, наприклад) і серйозна проза» і далі: «Якщо Україна не зможе зберегти, підлікувати, розвинути цю свою мову, гріш їй ціна як країні. Інакше кажучи, мова – це проект, успіх або невдача якого найяскравіше покаже, чи відбулася тут окрема держава. А між тим, якщо російська отримає рівні з українською права, вона зжере сусідку, як більш сильна, більш розвинена, більш зручна. У неї-то як раз,

як в державну мову двох імперій, вкладають сили і кошти давно і цілеспрямовано» (Відголос: сом. – 2012. – 8 липня, 21.54 // Gazeta.ua). Публіцист відкрито, прозоро і чесно говорить про те, що в російську мову вкладають гроші цілеспрямовано, що на її престиж працюють по-державному – виважено, продумано, та й Фонд російської мови очолює Людмила Путіна, дружина Президента Росії. А скільки ж вкладено в розвиток і розбудову української мови як державної?..

Чи заговорить чиновник українською?... 2 липня 2012 року. 19.00. Зібралися у службовому приміщенні Донецького телецентру для виходу в ефір наживо програми «Ювілей Донецької області» о 19.30 на 27 каналі. Було кілька учасників телепередачі (автор цих рядків, доктор технічних наук професор Володимир Стефанович Білецький, режисер Василь Олексійович Гуменюк, заступник голови комісії з територіального устрою і самоврядування Микола Миколайович Загоруйко та ін.). Панувала цілком природна атмосфера обміну незначущими репліками щодо майбутньої передачі, озвучення певних даних. Тим паче, що передача повинна йти наживо. І в цю мить пролунав голос одного з учасників, який говорив безапеляційно, голосом, що не допускає ніяких заперечень: «Украинский язык в силу исторических условий не развился. Он сегодня является недоразвитым...». А далі продовжували лунати безапеляційні сентенції про недолугість української мови, її вторинність. Дивлюсь на автора цих думок – переді мною Микола Загоруйко. В інших умовах варто було вступити в дискусію, якої він і не думав допускати, але в цих умовах передефірності не хотілося всього вичерпати себе емоційно і морально на доведення того, що вже давно усім відоме, крім державно-посадових осіб України. Тому вчинив, напевне, не зовсім коректно: попередив, якщо розмова триватиме і далі про недолугість української мови, не братиму участі в запланованій телепередачі. Микола Загоруйко накинувся на мене, що це не демократично, та, на моє щастя, мене підтримав професор Володимир Білецький та й інші прихильно поставилися до цього, тому міркування Миколи Загоруйка помалу стихли. Не коментуватиму цього епізоду, тому що неодноразово доводилася безпідставність такого зразка міркувань. Суттєвим є те, що такі думки озвучував представник вертикального управління Української Державою – обласної держадміністрації, що загалом суперечить усталеній уяві про патріотично налаштованого держуправлінця. До цього слід додати, що обидва представники Донецької обласної держадміністрації говорили тільки російською під час телеефіру, бо це вже останніми роками стало закономірністю. Хіба що крім окремих досить промовистих винятків, – голови Донецької ОДА Володимира Шишацького та окремих його заступників. Напевне, тим самим стверджуючи, що ніякої української мови в Донеччині не існує. Чи справді це так? Зовсім ні... Українська на терені Донеччини існує в різних виявах – активному, тобто в щоденному вжитку (Слов'янський,

Мар'їнський, Олександрівський, Амвросіївський та інші райони), напівактивному – мовці легко переходять на українську, тільки зачувши її (більшість містечок і селищ Донеччини), пасивному (Донецьку, Макіївці, Маріуполі та ін.), коли мовці в контакті переходять на українську, водночас не відчувають ніякого дискомфорту в спілкуванні. Цей аналіз можна продовжувати... Але не втому річ. Питання в тому, що в Донеччині українськомовні легко послуговуються в повсякденні російською (на жаль, російськомовні не переходять у спілкуванні з українськомовними на українську), або суржилом, щоб бути «своїм». **Гасла «Хотим говорити на русском!» не відповідають реальності**, бо, власне, жодна мова в Україні не заборонена, а російська – просто домінує. На часі кожному українськомовному в Донеччині треба ставити питання про можливість належного забезпечення власних потреб рідною мовою. Повертаючись до згаданої Європейської хартії регіональних мов, що, начебто складає основу законопроекту «Про основи державної мовної політики» (№ 9073), треба однозначно сказати: **багато шуму – мало користі** для принципів цієї хартії, бо основу цього законопроекту складає не лише збереження мовного поля російської, а посилення навантаження російської для надання їй зовсім іншого статусу. Це і складає глибинну сутність названого законопроекту.

Посилимо українську – збережемо Державну єдність, піднімемо патріотизм... Іншого не дано... Для повноцінного вияву Держави необхідно, щоб патріотичні почуття її громадян були співвідносними з діями владних структур усіх рівнів. Патріотичні почуття може формувати тільки національно-державний продукт – той продукт, що духовно працює на кожного громадянина. Юрко Зелений, музикознавець, порівнюючи колишній стан івриту, який вдалося відродити, і сучасної української мови, стверджує: з українською мовою зараз значно краще. І продовжує: «Найгірше – нема хотіння. Я не бачу його. Люди не хочуть бути українцями. А бути українцем – то нині насамперед мовна ознака. У Берліні спілкуємося українською, підходить людина і каже: «Привет землякам». Вона була з Луганщини. Звідки вона знає, що ми не з Росії? Мова. Сама говорячи чужинською мовою, нас сприймає за своїх як земляків. Це система кодів. Система саморозпізнавання» (журнал «Країна» (№ 126 за 14.06.2012)). Та найстрашніше для українськомовних (та й для українців, що не втратили національно-генетичного зв'язку зі своїми коренями), а для мовно-державної стратегії неприпустимо, що **«Українську мову витискають з усіх усюд»** (Юрко Зелений), і це вже питання її життя і питання її смерті, не абсолютної (як полабської). «Мова так закарбована на електронних, звуко- і видивовідтворювальних носіях, що її забути чи згубити стало неможливо. 100 років тому це фізично можна було. Папір міг згоріти. Нам пощастило дотягнути до теперішніх часів» (Юрко Зелений). Але це щастя відносне, тому що справді українську можна буде

почути, та й навіть, за бажання, вивчити... Думаю, що такого не стане, бо українська мова сьогодні має надзвичайної ваги силове навантаження в Українській Державі, яке важко легко зруйнувати, та відродити – навряд чи вдасться... Українська мова в сучасній Україні – це цілісність Держави і надійний чинник формування нинішніх і майбутніх поколінь у патріотично усвідомленому дусі значущості і ваги власної Держави у світі. Наш геніальний мислитель і провидець Григорій Сковорода свого часу сказав: *«Ми повинні бути вдячні Богу, / що він створив світ так, / що все просте правда, / а все складне неправда»*, що цілком легко прояснити – в державності української все просто і все абсолютна правда, у поширюваних помислах нових підходів до мовної політики і ревізії уже напрацьованого – все складне, отже, неправда.

1.4. Від української... – до української – заради збереження держави і державності

У сучасній Україні з'явилася тенденція багато усталених речей переосмислити, надати їм іншого виміру. До таких належить і прагнення багатьох переглянути засадничо-правничі принципи мовного будівництва, статусу української мови та ін. Підтвердженням цього може бути проект закону України «Про мови в Україні», який підготували народні депутати Олександр Єфремов, Петро Симоненко і Сергій Гриневецький і зареєстрували у Верховній Раді України 7 вересня 2010 року. Наразі законопроект перебуває на розгляді у профільному комітеті. Цей законопроект торкається багатьох сфер життя українського суспільства, своїми засадничими принципами він втручається у сферу державної політики і тим самим посягає на основи конституційного ладу держави. Він не пройшов поза увагою громадськості і вчених. Найґрунтовнішу його експертизу зробили професор доктор філологічних наук Володимир Панченко і професор, доктор юридичних наук, один із розробників Декларації про державний суверенітет Володимир Василенко, що склало основу ухвали Вченої ради Національного університету «Києво-Могилянська академія» щодо законопроекту «Про мови в Україні» (див.: (Український тиждень. – № 40. – 2010. – С. 22-24)).

Свого часу один з чільних філософів Мартін Гайдеггер сформулював сакраментальну тезу: мова – це оселя духу, відтворивши статус мови в нашому повсякденні і в усьому перебігу становлення людини. Мова – найсуттєвіша і визначальна частина людської особистості, нації і народу, чинник поведінки людини, мислення, усвідомлення рівня буття у світі та виокремлення самої себе з-поміж інших, а народу – носія мови – у світі цивілізованих народів. Саме мова постає вирішальним та основним чинником ідентифікації особистості до її подібних. Мова за своєю сутністю не вкладається у кілька десятиріч двадцятого сторіччя потужно нав'язувану їй як формулу спілкування, оскільки це об'єднана духовна енергія народу, мова є відбиттям духу людського і засобом для творчого перетворення матеріального світу у світ духовний (за Вільгельмом фон Гумбольтом). Мова займає одне з найвищих місць на шкалі національних вартостей (за Уріелем Вайнрайхом).

Українська мова – це дух народу, його совість, чинник його поступу вперед, поза національною мовою зникає неповторний колорит народу, нівелюється специфіка освоєння багатств світу. Ніде цивілізація не відбивається так точно, як у мові, якщо ми недосконало знаємо мову, або вона сама недосконала, то недосконала й цивілізація (за Маріо Пей). Між мовою і суспільством існує взаємний зв'язок: не лише загибель суспільства призводить до загибелі мови, але й загибель мови веде до зникнення суспільства, яке не вберегло свою мову. Не один раз українську мову забороняли, не раз відводили

їй другорядну, а то й третьорядну роль, а воно попри усі загрози, заборони знову утверджувалася в бутті народу. Сьогодні, як ніколи, той момент, коли українська мова набирає свого утвердження не так офіційно, скільки в душах і серцях людей, постаючи унікальним засобом самовияву і само ідентифікації особистості. Українській мові пощастило, бо попри усі загрози вона ствердилася, набуває розвою, але наявне прагнення в багатьох дещо по-іншому відкорегувати цей процес, нав'язати інший шлях її розвитку через відсторонення від актуалізованого в суспільстві статусу. Нагадаємо, що сьогодні особливо загроженою постає білоруська мова, що не так давно (у дев'яності роки двадцятого століття) стала тільки другою державною, поряд з російською. Це зумовило її витіснення на абсолютну периферію. Мабуть, це і складає глибинно-приховану ідею та і суть заявленого законопроекту. Але все-таки по суті справи...

Перестаючи бути засобом спілкування, мислення, мова стає мертвою. Утвердження державного статусу української мови в усіх сферах життя України, розширення її функційного навантаження в різних виявах громадянського суспільства – одне з основних завдань сьогодення. Поступово воно почало набувати чітких меж і виявів, попри численні відступи, гальмування – свідоме чи несвідоме – цього процесу. На сучасному етапі розвитку незалежної України державною, згідно зі ст. 10 Конституції України, є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя; сприяє розвитку української нації, її традицій і культури. Ця мова є складником конституційного ладу України, іншими ж словами – її державність гарантує цілісність Української Держави, нейтралізацію відцентрових тенденцій. Відповідно до розділу XIII Основного Закону зміни статусу державної мови чи надання іншим мовам статусу, вищого за той, який їм наданий розділом I Конституції, передбачають, своєю чергою, внесення змін до Конституції України. Розділ I належить до тих розділів Конституції, внесення змін до яких має розглядатися на всеукраїнському референдумі після проходження відповідної процедури у Верховній Раді. Рішення Конституційного Суду від 14 грудня 1999 року №10-рп/99, містить положення, відповідно до якого дається визначення державної мови. Вона ототожнюється з офіційною мовою, і на цьому зроблено особливий акцент.

У розділі II законопроекту “Про мови в Україні”, внесеного 7 вересня 2010 року на розгляд Верховної Ради, російській мові надається статус офіційної. Відповідно до згаданого рішення Конституційного Суду, це означає, що їй надається статус державної. Вирішальною в цьому питанні є частина 3 ст. 8 законопроекту, у якій зазначається, що “заходи, спрямовані на використання регіональних мов, або мов меншин”, можуть застосовуватися за умови, якщо кількість осіб – носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій

поширена ця мова, складає 10 відсотків і більше чисельності її населення. Визначена кількість носіїв регіональної мови – 10 відсотків і більше – є довільною (такого критерію немає в міжнародних правових актах) і покликана забезпечити статус, рівнозначний статусу державної мови, лише для російської, оскільки «носіями регіональної мови» згідно з частиною 5 ст. 8 слід вважати не тих, для кого вона є рідною, а тих, хто її «переважно вживає». Щоправда, останнє досить важко встановити, тому що в жодному з переписів населення таке питання не ставилося, а здійснення опитування в сучасних умовах не передбачено, та й таке опитування не завжди зорієнтоване на поліпшення мовної ситуації. Не думаю, що в розбудові будь-якої з національних мов – іспанської, французької та інших, не кажучи про іврит у сучасному Ізраїлі, керувались принципом опитування, визначальним поставало створення власної держави, основу основ якої складає мова, її дух, носії цієї мови.

Не слід приховувати, що в силу цілої низки причин в Україні сформувався прошарок людей українського походження, які не тільки послуговуються російською мовою в усіх сферах суспільного життя, а й вважають російську мову рідною. Цьому сприяло колишнє звільнення в школі від вивчення української мови, домінування в низці регіонів російськомовне викладання у вищій школі, використання російської мови в структурі комуністично-партійного й адміністративно-господарського, управлінського апарату, що успадковано було й в Українській Державі. Не можна сказати, що усі ці керівники різних рівнів збайдужіли до свого рідного, національного, але традиція суттєво формувала їхні стереотипи – не поставати іншим з-поміж своїх. На сьогодні ці російськомовні українці становлять неоднорідну масу. Одні з них прихильно ставляться до української мови і психологічно готові повернутися в її лоно, хоча при цьому відчують власну дискомфортність, оскільки не володіють вільно українською мовою. Інші збайдужіли до мовних проблем під тиском соціально-дискомфортних обставин і не задумуються над цим питанням. Ще інші сприймають усе українське агресивно і мотивують це тим, що самі перебувають в іншому мовному полі, не відчуючи ніяких потреб повертатися в українське. Ця група постає найактивнішою у пропаганді власних ідей і вимірів мовного співжиття, проповідуючи тезу двомовності як в окремих регіонах, так і в усій Україні загалом. Сповідування ними тези двомовності передбачає збереження наявного нині статусу активного функціонування російської мови й пасивно локальний вжиток української як вияв етнографізму чи данини культурі української нації. Двомовність, яку так підтримують деякі мешканці України, не сприяє розвитку української мови як мови повного територіального поширення. Більше того, будь-яке розширення українського інколи визначається як зазіхання на те, що «наче історично склалося». Це в сусідній Росії і президент, і прем'єр-міністр, й інші посадові особи не соромляться на повний голос заявляти, що вони російські

30

націоналісти, а в Україні – борони, Боже! Це ж *гріх який* – український націоналіст, український патріот. А держава у повнокровному вияві просто неможлива без патріотизму, без усвідомлення мовно-територіальної цілісності, яку забезпечить якраз українська мова.

У ст. 7 законопроекту «Російська мова в Україні. Українсько-російська двомовність» українсько-російська двомовність трактується як «важливе надбання Українського народу». Водночас не беруться до уваги драматичні обставини XVIII – XX століть, коли українська мова та її носії зазнавали утисків та жорстоких репресій з боку урядів як царської, так і радянської імперій, які, власне, і зумовили такий розвій двомовності. Не питаючи народу, його робили двомовним, бо іншим способом ані здобувати освіту, ані мати кар’єрний ріст просто було неможливо. У цій статті також наголошується, що «російська мова є рідною або такою, якою повсякденно користується більшість громадян України». Так, дійсно, в Україні є відсоток мовців, які вважають рідною російську мову, але він дорівнює 29,6% від загальної кількості населення України, за даними Всеукраїнського перепису 2001 року, а це аж ніяк не більшість громадян України. Щодо кількості тих, хто «повсякденно користується» російською мовою, то перепис не зафіксував таких даних, оскільки питання про мову, яку громадянин «переважно вживає», не ставилося.

Ст. 21 законопроекту «Мовна освіта» цілковито руйнує освітню практику, що усталилася в Україні після прийняття в 1989 році “Закону про мови в Українській РСР”. Запровадження принципу вільного вибору мови навчання «у разі потреби, у будь-який час періоду навчання» провокує конфліктність на мовній основі всередині навчального закладу, серйозно ускладнює організацію навчального процесу, потребує бюджетних асигнувань для збільшення числа педагогічних кадрів і матеріальної бази і, як найгірше, надає українській мові статусу вторинної. Більше того, невідомою і не окресленою постає теза про достатню кількість студентів навчатися цією мовою – два / три чи десять / одинадцять. Очевидно, говориться насамперед про можливість навчання російською мовою, а не мовами національних меншин, на захист мов яких і спрямована Європейська Хартія.

Ст. 21 сучасного законопроекту «Мовна освіта» повертає нас у недалеке минуле: 1958 рік, коли було видано “Закон про укріплення зв’язку школи з життям”, що надав батькам право обирати мову навчання для своїх дітей. Цей закон набув гіпертрофованого вияву саме в Україні, де було запропоновано добровільне вивчення або невивчення української мови, тобто добровільне вивчення / невивчення рідної мови. Рідна українська мова перетворилася на навчальний предмет, а українці свідомо почали самореалізовувати себе в нерідну мову і «не відчувати від того дискомфорту». Хоча інші шкільні предмети мали статус обов’язкових і звільнення від них аж ніяк не передбачалося. Подібно і школи переводилися в статус російськомовних – для

цього необхідно було кілька заяв батьків. Прикладом може бути нині Слов'яногірська школа (нині Святогірська).

Порівняймо, якщо в 1960/1961 навчальному році на території Донецької області функціонувало 877 шкіл з українською мовою навчання з кількістю учнів – 124,5 тис., що дорівнювало 20,4% від загальної кількості учнів, то в 1978/1979 навчальному році функціонувало лише 204 школи, у яких кількість учнів дорівнювала 34,6 тис., що складало 5,7% від загальної кількості учнів. На кінець 80-х років школи з українською мовою навчання були тільки в сільській місцевості. На період прийняття Закону УРСР “Про мови в Українській РСР” у 1989 році на території Донецької області мовна ситуація характеризувалася як російсько-українська двомовність, якій притаманні такі диференційні ознаки:

1. Домінувальними на території області були українська й російська мови.
2. Демографічна потужність української та російської мов неоднакова: російською мовою говорила більшість населення регіону.

3. Щодо комунікативної потужності української та російської мов, то комунікативна сила мов була не просто різною, а на боці російської мови. Причини такого стану: 1) політичний чинник, тобто мовна політика Радянського Союзу щодо української мови на етапах: а) “боротьби з українським буржуазним націоналізмом” після 1933 р., б) русифікація; 2) економічний чинник (спільна економіка усіх республік у Радянському Союзі); 3) інформаційний чинник: ЗМІ, в основному, російськомовні. Українська мова рідко вживалася в засобах масової інформації, різних галузях науки та техніки, побуті.

4. Показник закладів освіти з українською мовою залишався низьким. У 1988/1989 навчальному році кількість шкіл з українською мовою навчання дорівнювала 106, тобто 8,9% від загальної кількості, усі вони знаходились у сільській місцевості. У цих школах навчалося лише 3,2% учнів від загальної кількості. Понад 250000 учнів (40% від загальної кількості) було звільнено від вивчення української мови.

5. У вищих мовою навчання переважно була російська.

Робота, проведена з розширення сфер застосування української мови як державної в багатонаціональному регіоні після прийняття в 1989 році “Закону про мови УРСР”, дозволяє простежити досягнення позитивних результатів, зокрема, в освітній системі. Наведемо останні результати: за даними управління освіти Донецької області в 2008/2009 навчальному році на території області працювало 1106 навчальних закладів середньої освіти із загальною кількістю учнів 344191. З українською мовою навчання – 741 навчальний заклад (67%), в яких навчалося 138802 учні (40,3% від загальної кількості учнів Донецької області). У 2009/2010 навчальному році на території області працює 1099 навчальних закладів середньої освіти із загальною кількістю учнів – 340667 осіб. З українською мовою навчання 750 навчальних закладів (68,2%), в яких

навчається 147570 осіб (43,3% від загальної кількості дітей шкільного віку, що на 3 відсоткові пункти більше, аніж у 2008/2009 навчальному році). Використання мов в освіті – це надійний показник реального суспільного статусу мов і їхніх перспектив у майбутньому.

Варто наголосити, що українська мова серед українськомовного і не російськомовного населення з часом стає престижнішою. У суспільній свідомості поступово підвищується показник її комунікативних якостей і естетичної цінності, спинився процес падіння «лояльності» щодо української мови – посилюється мовно-національна свідомість українців, а також представників інших етносів. Підтвердженням цього є результати нашого власного соціолінгвістичного дослідження, проведеного серед студентів вищих навчальних закладів Донецька у жовтні 2008 року.

Студентам пропонувалося дати відповіді на такі питання: “Як ви ставитесь до проблем обов’язкового вивчення української мови в школі?”, “До школи з якою мовою навчання ви хотіли б віддати своїх дітей?”

Серед мешканців Донецька (студентів розподілили на дві групи за місцем проживання: до першої групи увійшли мешканці Донецька, до другої – області), які дали відповіді на питання анкети, позитивно ставляться до обов’язкового вивчення української мови в школі 152 особи (87,86% від загальної кількості опитуваних донеччан), щодо області, то 93 особи (тобто 82,3% опитуваних) підтримують обов’язкове вивчення української мови в школі. Відсоток тих, хто не підтримує українську мову у сфері шкільного навчання незначний: у Донецьку – 12,14 %, що дорівнює 21 особі, в області – 17,7%, тобто 20 осіб, від загальної кількості опитуваних. Щодо другого питання, то до шкіл з українською мовою навчання прагнуть віддати своїх дітей 128 осіб (73,98%) у Донецьку, 80 осіб (70,79%) в області.

Цікаво, наскільки зміцняться позиції української мови, якщо, згідно із законопроектом, «в усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечуватиметься вивчення державної мови і російської мови. Об’єм вивчення російської мови визначатиметься місцевими радами відповідно до законодавства про освіту і урахуванням поширеності цієї мови на відповідній території», тим більше, що «володіння російською мовою забезпечує громадянам України широкий доступ до здобутків світової науки і культури» (ст. 7 законопроекту)? Тут варто було б авторам законопроекту, хоча б побіжно, подивитися на загальнослов’янську карту і звернути увагу на питання – чи позначився перехід на рідну мову в інформаційно-силовому вимірі словенців (словенська мова – Республіка Словенія), словаків (словацька мова – Республіка Словаків) та ін. Адже сучасний світ, освоєння його просторів неможливе без знання інших мов. Зазначмо, лауреати нинішнього 2010 року в галузі фізики, основоположники теорії і прикладного застосування графена вихідці з Росії Андрій Гейм і Костянтин Новосьолов прекрасно володіють

англійською мовою, якою і виклали свою концепцію. Тому говорити про те, що українська мова не може повноцінно забезпечити інформаційно-наукові і технічно-прогресові потреби зовсім некоректно. Некоректно також і поділяти українців за якимись ознаками і говорити про «чистих українців», «напівукраїнців» чи «недоукраїнців». Немає таких терезів та і шальок ніхто не змайстрував до них, щоб зважити «українськість» кожного. Українець той, хто любить свою Вітчизну, свій народ у його неповторності і самобутності, гордиться тим, що стільки різного в нас від Карпат і до східних наших кордонів. Такі промовисті слова самі засвідчують прагнення людини вирізнитися й епатажними засобами привернути до себе увагу. Євреї, що не так давно, виїжджали з України до Ізраїлю, не володіли повноцінно івритом, але вони зробили все, аби вивчити цю мову, їх ніхто не кваліфікував ні за чим. Просто є державна мова і для повнокровного життя в ній треба знати мову.

Надання російській мові в Україні статусу офіційної на практиці означатиме введення ще однієї державної мови. А це зумовить значне звуження сфер функціонування української мови, заступлення її в багатьох сферах комунікації мовою російською. Це означатиме повернення до узаконеної на державному рівні тотальної русифікації, подальшого нищення структури української мови. Усе це не відповідає ідеям становлення й розвитку Української держави. Саме тому треба утримуватися від прийняття державних документів, які зруйнують те позитивне, що закладене у Законі про мови, підштовхнуть широкі кола громадськості до необхідності знову боротися й обстоювати права української мови. Українська мова через віки пройшла чесно і відкрито усі випробування, виборола власне право і право народу на власний статус у вимірі світової цивілізації. Воювати з нею, звужувати насильницькими шляхами її поле – це все одно, що боротися з вітровими млинами. Мова переможе, бо вона вигартувала свій дух у плинні історії. Українська мова нікому не загрожує (загрожують їй), вона підтримує увесь розвій мовного багатства на всьому просторі Української Держави, підтримуючи й вивищуючи інші мови, об'єднуючи увесь народ в одну Величну Сім'ю. У колі здружених мов вона постає державною як вияв творчого начала народу і прагнення нести розумне і вічне в майбутнє.

1.5. МОВОФОБІЯ → ВІЙНА МОВ ↔ ДІАЛОГ МОВ → МИР МОВ

1. Про фобію і фобство. Якщо заглянути у будь-який тлумачний словник, то легко встановити, що **фобія** – це розлад, за якого людина відчуває хворобливий страх, що змушує її уникати певних ситуацій або станів. Усе розмаїття фобій, яких існує близько п'ятисот, ґрунтується саме на боязні або ж на ворожому ставленні до чогось, несприйняття певної речі. Якщо людина потрапляє у ситуацію, що викликає фобію, у неї розвивається стан паніки. Тому передбачаючи повтор такої або ж подібної ситуації, людина автоматично відчуває страх і починає уникати її. Напади страху можуть супроводжуватися дезорієнтацією, відчуттям нереальності свого стану або зовнішнього оточення. Усе це мовлено щодо фобії загалом, а водночас прямісінько стосується і мовної фобії. Хіба що в цьому разі слід додати, що така фобія має визначальну особливість – бути нав'язливою. Так от, навіть побіжний погляд на цілу низку наших політиків створює враження, що їхня **мовна фобія** не тільки спровокована їхнім внутрішнім станом, але й ритмово агресивна з відчутним прагненням перенести її на увесь суспільний загал, спровокувавши відповідну напругу. І як тільки тією чи тією мірою вдається досягти певного порозуміння, хоча б умовного, в цю ж мить повинен з'явитися той чи той законопроект або про другу державну мову, або ж про кілька державних мов, якщо не в усій Україні, то в окремих регіонах, що знову ж таки зумовить максимум напруги.

Скільки цих мовофобій і мовофобців було, а українське слово стоїть і жити буде, бо так промовисто і твердо звучить: *Та невже забудуть / Люди спів сопілки / І навік замовкнуть / Думи і щедрівки? / Чом не б'ється в грудях / Більше честь синівська? / Що з тобою буде, / Мово українська?* (Софійка Когут).

2. Дещо з минулого. Написано про мовну фобію, або несприйняття мови від агресивного і максимально заперечного до поблажливо терпеливого (чому не дозволити – нехай собі десь на маргінесах «тішаться» нею – тією українською) досить багато (з певними заувагами про те, що, можливо, ще й уріжуть гопака та борщем почастують, та до «великих справ» годі пускати), але й сьогодні українці мають «велику» можливість боротися за рідну мову, за її престижність у Рідній Державі, за її доленосність для народу, держави – її сприйняття через мову і культуру, а попри це поступово звужується її силове поле. Та й боротися так, щоб не заважати утвердженню максимального силового поля російської мови. На це зорієнтовані і викінчено діють програми мовного забезпечення сучасних ЗМІ – телевізії, газет, журналів, а там, де ще наявні чинники активного послуговування рідним словом, то будь-якими методами упроваджувано ідею про вторинність української мови (ідеї старої і дискредитованої, але так активно нав'язуваної). А паралельно... Не зникають спроби удержавлення інших мов поряд з українською – для цього

використовують основні ідеї Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, ратифікованої Верховною Радою України. Для цього прагнуть на території цілої низки адміністративно-територіальних громад увести поряд з українською іншу / інші державну / державні мови.

Пригадується не таке уже й давнє... Відбувалось це за часів перших років здобуття самостійного виміру Українською Державою. Тоді (десь із 1988 року і протягом дванадцяти наступних років) я вів на Донецькому обласному радіо авторську програму «Мово рідна, слово рідне...». На адресу цієї передачі приходило досить багато листів – від агресивних (тих читачів, які ніякою мірою не допускали відродження чогось українського) до надзвичайно позитивних (де висловлювалася підтримка, бажання чимось допомогти в цій нелегкій справі). Останніх листів було надзвичайно багато. З-поміж них мене вразив один, автор якого просив зустрітися. На зустрічі дописувач довго розмовляв зі мною про перспективи української мови, а насамкінець із сумом сказав: «Я, на превеликий жаль, повністю втратив рідне слово – іврит». Коли я заперечив і сказав, що цю мову легко сьогодні вивчити в сучасній Україні, то він, гостро поглянувши на мене, зауважив: «А навіщо?.. Не бачу ніяких перспектив для цієї мови в Україні... У себе на батьківщині, в державі вона необхідна, а тут.. От інша справа, – українська... За нею велике майбутнє...». Чи не таку саме пересторогу *безперспективності* так намагаються вселити в голову молоді в сучасній Україні щодо української різні «шанувальники»? Адже прекрасно розуміють, що й справді може бути економіка і техніка, математика і фізика, та й, можливо, буде Держава, але яка?... – без мови й народу як цілісності її немає, адже кожен з нас живе у мові і вияскравлює себе в мову: *Без мови – не створити нам держави, / Доріг тернистих – не перебрести! / Хай вороги жорстокі і лукаві / Стіною стануть і мову захисти!* (Микола Лотоцький).

3. А чи в історії тільки справа?.. Розмірковуючи про державницький самовияв українства, можна згадати характеристичні міркування Анатолія Дімарова про те, що чому Бог дав бути йому саме українцем, а не малоросом, не хохлом (бо ж красується обіч траси «Дніпропетровськ – Донецьк» назва ресторації «Пан Хохол», що дратівливо переливається неоновими вогнями, не залишаючи нікого байдужим – таке собі очевидне знущання). Здавалось би, уже малесенький період свого становлення Українська Держава пройшла (ціле покоління виросло), та знову розпочинається цикл – чи може українська мова задовольнити потреби суспільства в усьому загальнодержавному просторі?.. Обговорюється, дискутується, а в цей час її місце заступає інша: радіо, кіно тощо. І тут не є авторитетними для сучасних можновладців будь-які оцінки гуманітаріїв, бо кожен з них наче відкриває для себе істину, подаючи власне суб'єктивне бачення як високоавторитетне – *недолуга українська...* А чому? Без коментарів. Та й справді, якщо не користуватися нею, а тільки спорадично відповісти протягом року на одне-два питання, то як можна відчувати себе

комфортно в мові? Аж ніяк... В Австралії кожен іммігрант може почути такий анекдот. Зустрічаються два іммігранти – старожил і новенький: – *Що це за країна? Як тут живеться?* – питає новенький. – *Прекрасна країна. Через місяць-два купиш машину?* – відповідає старожил. – *Ну, а потім?* – *Через рік-два купиш квартиру...* – *А далі..., далі?* – *А потім...* Років через п'ятнадцять заговориш по-англійськи, – продовжує старожил. – *Так, а потім?* – *хвилюється новенький.* – *Потім будеш розмовляти сам із собою* (Сол Шульман). Постає найстрашніший бар'єр, найпотужніша перепона – культурна. Вивчення мови як знаряддя спілкування ще не відкриває національно-культурного і цивілізаційно-кумулятивного її простору. Чом не відповідь усім сучасним споживацьким забігалькам, коли усе перетворено тільки на *моє* і *твоє*, а що ж дає цей сакраментальний поділ для душі? Справді в сучасній Україні постав надзвичайної сили і потужності виклик українській мові... Та й не лише їй, а усьому, що складає основу-основу цього ємного поняття – **українство**. Це зумовлено й умотивовано кількома чинниками, з-поміж яких особливої ваги набуває: 1) надзвичайно стрімке зростання кількості міського населення і зменшення чисельності сільського (переважна кількість міського населення послуговується, особливо в Східній Україні, суржилом (українсько-російським / російсько-українським) або так званім українським варіантом російської мови (за О. Рудяковим)); 2) зменшення інтенсивності гуманітарної аури в сучасному суспільстві, де споживацтво усе глобалізує і приватизує (триває боротьба тільки за найдорожче); 3) технізація і суцільна комп'ютеризація (відсоток українського інтернетфонду надзвичайно малий і мало підтримуваний державними інституціями та різними бізнесовими структурами); 4) відсутність потужного прошарку національно зорієнтованого бізнесового класу та ін. До цього варто додати особливі потуги тих, хто прагне заактивізувати давно мертві теорії про «вторинність українського» після знищення Києва монголо-татарами, не помічаючи того, що якраз після цього трапилася різновекторне спрямування колишніх київсько-руських земель: землі під проводом Данила Галицького зорієнтувалися в європейський простір, а землі під началом Олександра Невського – на азійський вимір. І не слід ставити питання про те, що з цього добре, а що погано, слід просто пам'ятати – так було. Наслідки і сьогодні відчутні, що з кожним роком Української Державності все більшою мірою усвідомлюють владні ешелони.

Названі причини це не простий перелік, а наголошення того, що реально треба зробити для оптимального розширення українською мовою свого урбаністичного простору. Це вона поволі робить (відкриття українських шкіл та ін.), а водночас необхідно, щоб кожний з нас відчув внутрішній потяг до активного публічного життя українського слова на усіх просторах міських майданів, вулиць і под.

Не менш приреченою на свою трухлявість виступає теорія про єдиний мовний простір білорусів, росіян та українців та побрехеньки про «придуманий/видуманий» характер української, а ще недонауковість теорій про українців як тих, хто живе на окраїні. Кожен може опинитися на окраїні духовності і поваги до іншого за сповідування такого бачення останнього, що веде до заперечення можливості існування мови і культури цілої Держави, Держави, де сам живеш, – а це прямий шлях до війни мов, аж ніяк не до миру мов. Це ще раз підтверджує визначальний статус мови в становленні народу як нації і Держави як співвиявної на світовій мапі: *Мати, мова, Батьківщина – / От і вся моя родина. / Батьківщина, мати, мова – / Три цілющих, вічних слова. / Батьківщина, мова, мати – Нас повік не роз'єднати* (Микола Сингаївський).

4. Мова на сторожі Батьківщини і рідного народу. Рідна мова – це не тільки і не стільки *Буква до букви – / І виникло слово. / Слово до слова – / Звучить рідна мова* (І. Січовик), це потужна зброя захисту і збереження власної національної самобутності і неповторності, спосіб сприймати світ по-своєму, оцінювати сприйняти неповторно. Не варто навіть сперечатися, що важливіше й багатше – барвисте яскраве розмаїття лісів і лук чи рівно підстрижена галявина? Істина очевидна. Багатство людської цивілізації в неповторності святосприйняття і світо оцінки різними національними мовами. Нація як державнотвірна величина самовиявна тоді, коли запізнавана через власну мову, культуру, одержавлений нею простір. Українська мова на сьогоdnішньому етапі розвитку повинна суттєво динамізуватися для посилення доцентрових сил всередині Держави, а це залежить від кожного, хто не байдужий до її вчора, сьогодні і наступного завтра. Необхідним є посилення миру мов, а не війни, їхнього діалогу. Це можливе тільки за умови загальнодержавної активності української мови, що спроможна гарантувати рівність усіх мов національних меншин.

1.6. Кваліфікаційні та класифікаційні ознаки білінгвізму: аспекти, різновиди, методи

Дослідження білінгвізму належить до актуальних проблем сучасної лінгвістики в силу активного поширення нерівнорядних його виявів та розширенні його функційного навантаження в різних сферах суспільства, а також формуванні площин активного / пасивного білінгвізму з різним спектром поширення в рамках національності, певних соціальних груп. Узагальнення поняттєво-термінологічних напрацювань у сфері білінгвізму уможливить напрацювання відповідних моделей їхнього прикладного застосування.

Білінгвізм (лат. *bi* – двох + *lingua* – мова) (**двомовність**) – у сучасній лінгвістиці має кілька тлумачень і кваліфікацій. Усталеними виступають широке розуміння білінгвізму і вузьке тлумачення білінгвізму. Перше ґрунтується на розумінні білінгвізму як соціолінгвістичної категорії, визначальним компонентом якої постає співіснування двох / трьох мов у суспільстві з їхнім адекватним навантаженням. Таке тлумачення охоплює розгляд білінгвізму як: 1) взаємодію двох або трьох мов у тому самому мовному колективі, мовному соціумі. У цьому просторі розмежовують білінгвізм як соціальне явище та білінгвізм як факт мовленнєвої діяльності мовця. Соціальний білінгвізм – це мовне явище. Білінгвізм як факт мовленнєвої діяльності мовця – вимір мовленнєво-комунікативної діяльності індивідуума; 2) вільне володіння двома мовами (діалектами) і здатність особи або групи осіб користуватись цими двома мовами для забезпечення комунікативних потреб; 3) реалізацію здатності користуватись по чергово двома мовами і сама практика по чергового спілкування двома мовами. Таке розуміння білінгвізму охоплює практику індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах. Широке тлумачення білінгвізму безпосередньо пов'язане з поняттями **мова, мовлення, спілкування**, з одного боку, з поняттями **диглосія, монологізм, полілінгвізм**, з іншого. Зв'язок білінгвізму з **мовою** та **мовленням** визначуваний тим, що суспільство користується мовою як системою, що реалізується в мовленнєвих практиках. Білінгвізм ґрунтується на співіснуванні двох мов у суспільстві та відповідних мовленнєвих практиках носіїв мов. Людина або повністю засвоює одну і другу мовні системи, або ж одну засвоює повністю, а друга постає в згорнутому вигляді. Слід пам'ятати, що інколи друга мова може повністю витіснити першу, що зумовлює поступове звуження білінгвальних умінь та активізацію монологічних.

Зв'язок білінгвізму з **диглосією** (грец. *διγλωσσία* – букв. **двомовність**) умотивований тим, що **диглосія** – це одночасне співіснування в суспільстві двох мов або двох різних форм однієї мови, що використовуються в різних функційних сферах. Білінгвізм відрізняється від диглосії, тому що

остання як соціолінгвістичний феномен передбачає свідому оцінку мовцями своїх ідіомів за відповідною шкалою “високе – низьке”, “урочисте – буденне”. Складниками диглосії можуть виступати різні мови (наприклад, французька та російська у дворянському середовищі Росії в кінці XVIII ст., різні форми однієї мови (літературна мова та діалект, пор.: класична арабська мова та місцеві арабські діалекти), різні мовні стилі (за “теорією трьох штилів”: книжний – розмовний). Термін диглосія упроваджено в практику американським лінгвістом Чарльзом Фергюсоном (1950-ті роки). У концепції вченого компонент диглосії з вищим престижем називається мовою (*H*) (від англійського *High* — *високий*), компонент з нижчим престижем – мовою (*L*) (від англійського *Low* — *низький*). Мова (*H*) виступає формалізованою і використовується як офіційна, її вивчають у школі; мова (*L*) – менш формалізована і використовується у побутовому спілкуванні, пор.: англо-норманська (*H*) та староанглійська (*L*) мови у період норманського завоювання Англії; французька (*H*) та ельзаська (*L*) мови в Ельзасі (Франція).

Білінгвізм пов’язаний з **монолінгвізмом** – з одного боку, протиставлений йому, з іншого, його функційні вияви ґрунтуються на монолінгвізмі. Білінгвізм безпосередньо пов’язаний з полілінгвізмом, тому що останній передбачає функційний вияв у суспільстві більше двох мов і вільне користування членами відповідної спільноти трьома і більше мовами. Без білінгвізму не може існувати полілінгвізм, але без полілінгвізму цілком вільно виявлюваний білінгвізм.

Активне опрацювання питань білінгвізму розпочалось у XIX ст. (І. Бодуен де Куртене, Г. Грюнбаум, О. Потебня, Г. Шухардт та інші). Найінтенсивніше його почали вивчати у XX ст. (В. Богородицький, Є. Поливанов, Л. Щерба та ін.). Особливий внесок у дослідження загальнопоняттєвого розуміння білінгвізму та окремих його виявів належить В. Сімовичу, І. Огієнку та ін. Свого часу О. Потебня стверджував, що необхідну якнайґрунтовніше вивчати рідну мову, на якій формуються найнеобхідніші мовленнєві здібності, психологічні аперцепції тощо. Розвитком його ідей постало розмежування абсолютного білінгвізму (однаково досконале володіння двома мовами) і денаціонального білінгвізму (масове оволодіння з дитячого віку другою мовою, що призводить до послаблення національно-мовних традицій). Чинниками, що сприяють свідомому збереженню позицій рідної мови за умов двомовного навчання, виступають: 1) розвиток рідної мови повинен випереджати вивчення другої / других мов за рахунок збільшення питомої ваги рідної мови під час навчання; 2) мова учнів має бути рідною для (більшості) вчителів, і вони мають гарно нею володіти. За О. Потебнею, друга мова психологічно змінює людину. Білінгвізм охоплює таку діяльність людини, за якої два мовні коди впливають на особистість.

Особливо ґрунтовні дослідження білінгвізму починаються в 70-ті роки ХХ ст., що пов'язано з концептуальними працями У. Вайнрайха. І. Огієнко, досліджуючи проблему білінгвізму, велику увагу зосереджував на знанні саме рідної мови. Щодо поведінки в білінгвальних умовах, науковець наголошував на тому, щоб: 1) шанувати чужу мову, але вимагати, щоб шанували і твою; 2) серед своїх у чужій країні розмовляти рідною мовою; 3) у чужинця розмовляти його мовою, але коли до тебе приходить чужинець, що розуміє твою мову, розмовляти із ним своєю рідною.

У другій половині ХХ – початку ХХІ ст. основні аспекти білінгвізму. опрацьовувалися низкою лінгвістів (В. Аврорін, Х. Багіроков, Ю. Дешерієв, Л. Масенко, Л. Нікольський, Я. Радевич-Винницький, Л. Ставицька, О. Тараненко, О. Ткаченко, В. Труб, О. Швейцер, Н. Шумарова, В. Ярцева та ін.).

Білінгвізм опрацьовують у кількох аспектах: **лінгвістичному, психологічному, психолінгвістичному, когнітивному, соціологічному, соціолінгвістичному, педагогічному, філософському, культурологічному та інших.**

Лінгвістичний аспект вивчення білінгвізму передбачає: 1) аналіз співвідношення структур (та їхніх елементів) двох взаємопов'язаних мов; 2) дослідження специфіки функціонування мов у двомовному середовищі; 3) виявлення диференційних ознак кожної з мов, якими послуговуються на досліджуваній території, встановлення спільних і відмінних рис у фонетиці, морфології, синтаксисі тощо; 4) дослідження явищ транспозиції та інтерференції в кожній із співвикористовуваних мов. Аналіз співвідношення структур двох взаємопов'язаних і контактних мов має завданням глибинний і поверхневий розгляд співвідношення / неспіввідношення структурних особливостей таких мов та вияв структурних особливостей кожної з мов для використання у процесі навчання другій мові. Структурна взаємодія мов зумовлює зміни у функціонуванні певних мовних одиниць. Дослідження специфіки функціонування мов у двомовному середовищі кінцевою метою ставить завдання встановлення функційного навантаження кожної з мов та визначення особливостей функційного дублювання або ж взаємозаміни мов. На потреби білінгвізму суттєвою мірою зорієнтований вияв диференційних ознак кожної з мов, якими послуговуються на досліджуваній території, з'ясування спільних і відмінних рис у фонетиці, орфоєпії, морфології, синтаксису для належного застосування у відповідних методиках навчання та уникнення відповідних помилок. Практичні вимоги білінгвізму зреалізуються в дослідженні явищ транспозиції та інтерференції в кожній зі співвикористовуваних мов та окреслення реальних і гіпотетичних меж транспозиції (перенесення функцій тих чи тих морфологічних, синтаксичних

форм), інтерференції (семантичної, лексичної) для напрацювання моделей їхнього уникнення в гостьовій і матричній мовах.

Лінгвістичний аспект білінгвізм сконцентровує свою увагу на встановленні значущості внутрішніх (структурних) і зовнішніх (соціальних) чинників білінгвістичної взаємодії лексики та визначенні спільного соціального субстрату обох мов. Застосування відповідних методів і методик уможливорює розкриття розбіжностей у поширенні одиниць специфічного слововжитку з-поміж різних соціальних груп інформантів (жаргонізми, екзотизми тощо).

Психологічний аспект прогнозує вирішення таких основних питань: 1) дослідження механізмів мовленнєвої діяльності білінгвів; 2) аналіз виявів єдності мови і мислення за умов білінгвізму; 3) вивчення механізму виявлення явищ транспозиції та інтерференції на різних етапах засвоєння другої мови; 4) розгляд наявності / відсутності іншомовного мислення (людина мислить рідною мовою). Дослідження білінгвізму як двомовного мовлення у психологічному аспекті часто ґрунтується на моделі М.Ф. Гарета, опрацьована як розвиток концепції В. Левелта, що містить три основні компоненти: 1) концептуалізатор (conceptualizer) – нелінгвістичні дословесні повідомлення; 2) формулятор (formulator) – трансформує цей зміст у лінгвістичне повідомлення; 3) артикулятор (artykulator) – витворював власне-зовнішнього мовлення. У цьому розрізі особливо важливим виступає встановлення психологічних основ перемикавання кодів у білінгвальних ситуаціях, спонтанної та свідомої інтерференції. Білінгвальним мовленням у психологічному аспекті постає чергування активності двох мов з відповідним психологічним комфортом або дискомфортом. Переважною більшістю лексику білінгва є леми (lemma). Лема – це та частина лексичної інформації мовної одиниці, що охоплює семантичний, синтаксичний, інколи і морфологічний аспекти. Леми виступають джерелом базових даних для побудови поверхневих синтаксичних структур. Леми пов'язують поняття з граматичною функцією. Одним з визначальних складників психологічного розгляду білінгвізму постає тлумачення моделі породження мовлення. Остання є основою моделі рамки матричної мови, основними компонентами якої виступають: 1) різниця між матричною та гостьовою мовами; 2) відмінність між повнозначними і службовими морфемами. Матрична мова визначає морфосинтаксичну рамку у висловленнях з кодовими перемикаваннями на ґрунті двох принципів: порядку морфем і службових морфем, що встановлюють порядок морфем і забезпечують речення синтаксично релевантними морфемами з обох мов, водночас обмежують роль гостьової мови у складі речення. Ситуативно комунікативні моделі можуть сильно або слабо активізувати присутність гостьової мови, що зумовлює більшу або меншу частотність тих чи тих перемикань гостьової мови. У конструюванні рамки з компонентів обох мов усі основні лінгвістичні операції визначувані матричною мовою, тобто матрична мова встановлює порядок

морфем і виявляє синтаксично релевантні системні морфеми. Суттєвими постають у моделі матричної мови: а) рамка (структура, що передуює поверхневій реалізації речення); б) лема (абстракція, що не виступає у поверхневій структурі, але зумовлює появу в них лексем). Модель матричної мови уможливує вирішення таких завдань у теорії білінгвізму: 1) передбачити форму висловлень з перемиканням кодів для встановлення, які висловлення з перемиканням кодів оформлені правильно, а які – неправильно; 2) запропонувати пояснення відмінностям у появі морфем матричної мови і гостьової мови у внутрішньо фразових перемиканнях кодів за допомогою моделі мовленнєвопродукування. Сама модель рамки матричної мови ґрунтується на психолінгвістичних дослідженнях, особливо – на аналізі мовленнєвих помилок, а також окремих різновидів афазії.

Інколи вважають, що повністю еквівалентне володіння двома мовами неможливе. Тому обґрунтування **абсолютного** білінгвізму, що ґрунтується на ідентичному володінні мовами в усіх ситуаціях спілкування, є дещо умовним. Умотивовано це тим, що набутий досвід за допомогою однієї мови, обов'язково відрізняється від досвіду, засвоєного шляхом вживання іншої мови. Використання мов часто залежить від ситуації спілкування. Підтвердженням цього може бути надання переваги одній мові в умовах освіти, науки, а в емоційних життєвих ситуаціях – іншій. Це певною мірою суперечить усталеним уявленням психологічної природи білінгвізму. З позицій психологічних механізмів мовленнєво-мисленнєвої діяльності слід говорити про різні засоби вербалізації емоцій, особливості вираження різними мовами. У межах психологічного аспекту білінгвізму інколи досліджують у рамках **діяльнісного підходу**, що передбачає розгляд білінгвізму в розрізі функціонування мовленнєвої діяльності активного суб'єкта. Це дозволяє диференціювати різні функційні навантаження білінгвальних умінь у відповідних комунікативних ситуаціях. Діяльнісний підхід до розгляду білінгвізму в сучасній лінгвістиці значною мірою домінує, тому що він охоплює закономірності освоєння дійсності суб'єктом пізнання і визначення функційного навантаження мов у відповідних ситуаціях спілкування. Діяльнісний підхід уможливує встановлення кроків та етапів мовленнєвої діяльності людини, зокрема і в процесі оволодіння іноземною мовою. Дослідження **продуктивного (породжувального)** білінгвізму ґрунтується на тому, що основу білінгвізму становлять спільні мовні механізми – рідної та іншої мови. Перемикання мовних кодів відбувається тому, що такі коди ізоморфні: основу їхньої структури становлять спільні принципи. Особливе значення має встановлення двох аспектів: 1) визначення тих мовленнєвих механізмів і процесів, що умотивовують процес мовленнєвої діяльності людини безвідносно до використовуваної в цьому контексті мови; 2) з'ясування специфіки оволодіння мовами, що постають універсальними для рідної мови й іншої мови. У

тлумаченні білінгвізму часто мають підґрунтям теорію потрійності мовних явищ: 1) мовленнєва діяльність, виявлювана у процесах говоріння і розуміння; 2) мовні системи (результати розуміння в конкретну епоху розвитку суспільства, що зафіксовані у граматиках, словниках); 3) мовний матеріал (сукупність усього продукovanого мовною спільнотою). Мовленнєва діяльність людини – це складний механізм людини, який можна витлумачувати як мовленнєву організацію індивіда. У теорії білінгвізму мовленнєва організація визначає мовленнєву діяльність та її вияви у мовному матеріалі та мовних системах. Саме тому мовленнєву організацію в білінгвізмі можна кваліфікувати як універсальний механізм оволодіння мовою, тому що він не залежить від рівневих особливостей матричної мови – лексичних, морфологічних, синтаксичних та інших. Оволодіння будь-якою мовою – це оволодіння мовленнєвою діяльністю. Тому теорія білінгвізму, формування білінгвальних умінь повинні ґрунтуватися на загальних закономірностях мовленнєвої діяльності людини.

Психолінгвістичний аспект розгляду білінгвізму постає через активне використання концепцій рамки моделі матричної мови, моделі гостьової мови, мовленнєвих помилок тощо. Мовленнєві помилки наявні на мовних ярусах. З-поміж фонетичних помилок релевантними для моделі рамки матричної мови є “сплутування / змішування звуків”, а з-поміж лексичних – бленди, субституції, взаємозаміни, для морфології – суттєвим є “морфологічне дублювання”, тобто одна основа (з гостьової мови, а не матричної мови) має афікси і з гостьової мови, і з матричної мови (пор. постійне переміщення показників множини іменникового числа в українсько-російському та російсько-українському білінгвізмі і под.).

Дослідження білінгвізму у **когнітивному аспекті** передбачає його аналіз у контексті репрезентації знань людини. Білінгвізм відбиває специфіку її індивідуальної когнітивної і мовної картини світу, уможливорює простеження рівнів картин світу та встановлення специфіки концептуалізації і категоризації світу обома мовами. Особливо актуальним виступає встановлення специфіки мовленнєво-мисленнєвих механізмів, закономірностей перемикавання кодів у моделі рамки матричної мови і гостьової мови з виявом перечення параметрів концептів, ознак категорій однієї мовної системи в іншу, зазвичай, матричної мови в гостьову.

Когнітивний аспект вивчення білінгвізму ґрунтується на дослідженні особливостей формування і функціонування когнітивних структур у свідомості білінгвів, тому що свідомість виступає цінністю індивідуума. Тут важливим є розмежування “природженості” механізму мовної здібності і “набутої” мисленнєвої здібності, з яким пов’язане поняття мовної здібності. Здібність – потенційна готовність носіїв мови до розуміння і витворення мовлення. З останніми корелює поняття компетенції, що передбачає знання певних

неусвідомлюваних / усвідомлюваних мовних правил та уміння користуватися ними в конкретній комунікативній ситуації. Для когнітивного аспекту білінгвізму важливим є розмежування понять *мовна компетенція* і *використання мови*. Мовна здібність – це когнітивна система (компонент свідомості-розуму людини). Формування білінгвальних умінь ґрунтується на мовній здібності. Мовна компетенція – засвоєння, усвідомлення мовних норм, що склалися історично в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та уміння індивідуума належним чином використовувати набуті знання і сформовані уміння. Мовна компетенція охоплює низку особливих здібностей, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки, настанов для успішної реалізації мовленнєвої діяльності в конкретних умовах спілкування. Наявна певна основа інтелектуальних дій, що забезпечують перехід від авербальної знакової діяльності до вербальної. Етапність руху від *думки до слова* у процесі породження висловлення уможливорює встановлення глибинних структур матричної мови, що можуть застосовуватися в опрацюванні гостьової мови. Особливо важливим є перехід від глибинної структури до поверхневої. Поверхнева структура – це кінцеве оформлення висловлення в граматичних і фонетичних планах матричною або гостьовою мовами. Актуальною є проблема взаємовпливу механізмів породження мовлення рідною мовою і механізмів породження мовлення мовою, що вивчається. Мисленню гостьовою мовою притаманна специфіка в порівнянні з “мисленням матричною мовою”. На ґрунті мовної компетенції виявляється мовленнєва компетенція, що постає як уміння адекватно користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати власні думки, бажання, наміри, прохання), використовувати для цього мовні і позамовні засоби мовлення (міміка, жести, рухи, інтонація). Мовна компетенція є ґрунтом використання мови в усіх можливих ситуаціях з адекватним вираженням думки і почуттів.

Оволодіння концептом, його структурою і змістовим наповненням в індивідуума відбувається тільки на ґрунті наявного в нього асоціативно-аперцептивного мислення. Білінгв – це індивідуум з особливою мовною конфігурацією, що формується під впливом двох співвизначуваних мов. У структури свідомості білінгва активно втручається іншокультурна концептуалізації дійсності. Важливим постає встановлення процесу формування інваріантного образу світу в білінгва другою мовою, активізація окремих його компонентів.

У **соціологічному аспекті** білінгвізм вивчають через: 1) вияв комунікативних функцій кожної з мов, якими послуговується мовна спільнота; 2) аналіз соціального престижу мови як результату поширення геокомунікативної і геополітичної сфери функціонування досліджуваної мови; 3) вивчення інструментальної цінності мови для кожного з мовців, які нею послуговуються; 4) дослідження мовної політики країни; 5) розгляд значущості

мови у певному суспільстві як складника національної культури. Наявні певні розбіжності в поширенні мовних одиниць з-поміж різних соціальних (корпоративних) груп. Тому важливим постає встановлення комунікативних функцій кожної з мов, поширених на тій самій території, і визначення ознак домінування однієї з них у відповідних функціях. Останнє прямо корелює з проблемою престижності мови і в загальнонаціональному просторі і в рамках певного покоління (генерації), окремої території (так, наприклад, з-поміж молодшого покоління Нижньої Лужиці (Федеральна земля Бранденбург (Федеративна Республіка Німеччина)) досить низьким є статус нижньолужицької мови, що засвідчує її частковогенераційний статус). Соціальний престиж мов можна встановити через аналіз освітнього рівня різних соціальних груп і поширення / непоширення в цих групах, а також шляхом розкриття функційного навантаження мов у комплексі соціально-мовних потреб тих чи тих корпоративних утворень. Соціологічний аспект білінгвізм сконцентровує увагу на дослідженні мовної політики держави, визначенні її пріоритетів і ціннісних орієнтацій, спрямування на формування паритетності мов чи витворення повного домінування однієї з мов. Розгляд білінгвізму зорієнтований також на з'ясування навантаження мови у спільноті як складника національної культури. Соціологічний аспект білінгвізму повинен враховувати активні вияви різних чинників – кожного окремо і їхню сукупність: демографічних, етнічних, конфесійних, історичних, а також особливості розселення людей, їхню кількість. Не менше значення відіграють традиції відповідного регіону.

Соціолінгвістичний аспект розгляду білінгвізму поєднує в собі ознаки соціологічного і лінгвістичного дослідження білінгвізму. Цей аспект уможливлює диференціювання рівнів поширення білінгвізму, встановлення площин активного і пасивного білінгвізму з послідовним з'ясуванням соціолінгвістичного статусу мов, охоплення білінгвальними уміннями національно-державного простору та виявом поширення білінгвізму з-поміж прошарків суспільства і розмежування загальногенераційного і частковогенераційного білінгвізму, загальнонаціонального і частковонаціонального білінгвізму. Застосування відповідних методів і методик уможливлює вияв загальної мовної ситуації та її наповнення в окремих адміністративно-територіальних утвореннях, укладання цілісного соціолінгвістичного портрета того чи того населеного пункту, регіону і країни загалом, прогнозування мовної політики. Суттєвим виступає вивчення питання соціальної диференціації мови на усіх ярусах її структури, характер багатоаспектних взаємодії і взаємозв'язку між мовними і соціальними структурами. Аналіз білінгвізму в соціолінгвістичному аспекті ґрунтується на тому, що структура соціальної диференціації мови багатовимірна й охоплює стратифікаційну диференціацію, зумовлену нерівнорядністю

(багатовимірністю) структури, і ситуативну диференціацію, зумовлену різноманіттям соціальних ситуацій. Функційне навантаження білінгвізму мотивоване соціальністю і ситуативністю, тому соціолінгвістичне обстеження білінгвізму передбачає сумарне обстеження його соціального і ситуативного навантаження й укладання цілісної мапи білінгвізму.

Знаковим постає встановлення контактних сфер активного / пасивного білінгвізму та співвіднесення функційного навантаження мов з визначеними державою й адміністративно-територіальними органами мовно-ціннісних пріоритетів, надання одній з мов певних преференцій.

Педагогічний аспект білінгвізму ґрунтується на: 1) опрацюванні найраціональніших методів вивчення процесів оволодіння двомовністю; 2) з'ясуванні методів навчання двомовності. Педагогічний аспект білінгвізму повинен враховувати особливості побудови оптимальних моделей навчання індивідуумів гостьовій мові з урахуванням набутих знань і сформованих умінь матричної мови. На ґрунті цих моделей опрацьовуються напрями моделювання монологійного і діалогійного мовлення, опрацювання системи вправ, формування в дітей, школярів та інших вікових груп умінь та навичок спілкування другою (гостьовою) мовою. Важливим є встановлення методів, прийомів і методик, що можуть бути використані як найоптимальніші для вивчення другої мови з опертям на матричну мову, можливе застосування експериментальних методик. У навчанні другій мові важливим виступає формування комунікативної настанови мовця, встановлення ступеня емоційної насиченості його мовлення, з'ясування статусного співвідношення реплік. Навчання діалогійному мовленню передбачає насамперед напрацювання в них навичок почергового висловлення реплік-стимулів і реплік-реакцій, що утворюють діалогійну єдність. Для методичної мети укладаються списки типів і видів реплік, засвоєння яких формує навички найпростішого обміну інформацією. Педагогічний аспект білінгвізму передбачає встановлення оптимальних прийомів спрощення і полегшення процесу спілкування для належного використання лаконічності, еліпсованості висловлень, інтонування висловлень, засвоєння модальних та експресивних засобів мови. Використання належних методів, прийомів і методик вивчення другої (гостьової) мови повинно ґрунтуватися на відповідному знанні механізмів породження мовлення рідною і другою мовою, що уможлиблює формування навичок лінійного породження висловлення.

Опрацювання білінгвізму у **філософському аспекті** охоплює з'ясування гносеологічних чинників формування білінгвального простору та визначення впливу останнього на особистість, з простеженням свідомих і позасвідомих компонентів. Особливої активності філософський аспект вивчення білінгвізму набув у зв'язку з поширенням біхевіористських і необіхевіористських концепцій, коли в центрі дослідження постало вивчення

не самої людини, а її поведінки, і розуміння особистості як усього того, про що вона думає. Людина – це істота, яка реагує, навчається; вона запрограмована на певні дії, вчинки, реакції, поведінку та ін. Через маніпуляції зовнішніх стимулів можна сформувати в людини різні риси поведінки. Тому важливим постає аналіз зв'язку “ситуація ↔ реакція” з відповідними ознаками: 1) вихідний пункт – проблемна ситуація; 2) організм протиставлений їй як ціле; 3) людина активно діє у пошуках вибору; 4) навчається шляхом вправ. Філософське осмислення усіх цих ознак і встановлення функційного розв'язання проблемної ситуації в необхідності вивчення другої (гостьової) мови, протиставлення себе як цілісної особистості мовному дуалізму та характеристика можливих шляхів вибору. Вияв компонентів впливу на особистість, яка повністю залежить від власного середовища, та напрацювання моделей передбачення наслідків своєї поведінки виступають основними завданнями філософського аспекту білінгвізму, особливо через призму відомих різновидів поведінки (перцептивної, захисної, індуктивної, усталеної, утилітарної, рольової, сценарної, моделювальної, урівноважувальної, звільнювальної, атрибутивної, експресивної, автономної, стверджувальної, дослідницької, емпатичної (загалом шістнадцяти)) та їхньої участі в білінгвальних умовах, впливу однієї мовної свідомості на іншу та витворення підсвідомої сфери вербально-невербальної взаємодії. У філософському аспекті білінгвізм також розглядається з опертям на розуміння мови як визначального націєтворчого (мова як основний компонент творення нації) чинника.

Культурологічний аспект дослідження білінгвізму спрямований на встановлення статусної ролі білінгвізму в загальнонаціональному просторі та окреслення параметрів спільного і відмінного маркування культурологічного змісту у матричній мові і гостьовій мові, визначення “культурного” змісту лексем та їхнє співвідношення / неспіввідношення в білінгвальному просторі. Визначальною тезою культурологічного аспекту білінгвізму є теза Мартіна Гайдеггера: “мова – оселя буття”: щоб подія стала явищем культури, вона повинна бути виражена в тексті. Вираження події в культурі опосередковане мовою, де кожна мова має власний інвентар реалізації пізнаного й осмисленого. Культурний простір індивіда вербалізований і через ословеснення він пізнає загальнолюдські і загальнонаціональні цінності. Культурологічний аспект аналізу білінгвізму безпосередньо корелює з **лінгвокультурологічним**. Лінгвокультурологію витлумачують як дисципліну, що вивчає втілені в живу природну національну мову матеріальну і духовну культури, і це втілення постійно виявляється у формуванні і функціонуванні національно-мовної картини світу. Основним об'єктом лінгвокультурології виступає взаємозв'язок і взаємодія мови і культури, а предметом – національні форми екзистенції суспільства, відтворювані в системі мовної комунікації. Теорія білінгвізму максимально враховує навантаження слова як лінгвокультуреми (слово в його

національно-культурних контекстах і навантаженнях) і повний збіг або абсолютна розбіжність останньої в матричній та гостьовій мові. У лінгвокультурології велике силове навантаження має теорія Едварда Сепіра та Бенджаміна Лі Уорфа (Уорта), гіпотеза лінгвістичної відносності, за якою структура мови визначає мислення і спосіб пізнання дійсності. Культурологічний / лінгвокультурологічний аспект вивчення білінгвізму сконцентровує увагу на різних способах подання знань про довкілля матричною і гостьовою мовами, встановлення мовно-ярусної специфіки обох мов, виявлення лінгвокультурологічних особливостей мовленнєвої діяльності, мовленнєвої поведінки, співвідношення значення слова з його енциклопедичним наповненням і відповідними конотаціями. Застосування методів і методик лінгвокультурологічного вивчення білінгвізму уможливорює вияв реальних тенденцій формування бікультурної людини.

З-поміж основних чинників, що виступають взаємопов'язаними і взаємозумовленими, виникнення та розвитку білінгвізму слід виділити: 1) розвиток суспільства і розвиток економічних, політичних, науково-культурних, побутових зв'язків між мовними спільнотами, які користуються різними мовами; 2) територіальна близькість, що сприяє міграційним процесам; 3) суспільні функції кожної зі співвизначуваних мов, сфери їхнього використання.

Білінгвізм – це практика альтернативного використання двох мов, що постало наслідком цивілізованого або волюнтаристсько спрямованого (детермінованого) взаємовпливу чи спрямованого впливу мов (ширше культур). Умови білінгвізму завжди виступають детермінантами мовленнєво-мисленнєвої активності мовців.

У сучасній лінгвістиці поняття білінгвізму вживане у двох значеннях – у **вузькому** та **широкому**.

У **вузькому значенні** білінгвізму – більшою чи меншою мірою вільне володіння двома мовами: рідною і нерідною; у **широкому значенні** – відносне володіння другою мовою, здатність користуватися нею в певних сферах спілкування. Мінімальним рівнем (порогом) володіння другою мовою виступає рівень, достатній для виконання індивідом мовленнєвих дій. У процесі таких дій реалізуються найнеобхідніші функції другої мови.

За **рівнем вияву білінгвальних умінь** слід розмежовувати **справжній і несправжній (псевдо) білінгвізм**. **Справжній** білінгвізм передбачає майже однакове вільне активне володіння двома і більше мовами. Такий білінгвізм виявлюваний тільки тоді, коли ступінь володіння другою мовою наближений до ступеня володіння першою. **Несправжній** білінгвізм – це нав'язування спільноті ідеї про вільне володіння членами цієї спільноти двома мовами, в реальності ж наявне повне домінування однієї зі значним відсотком осіб, які не володіють другою мовою.

За умовами засвоєння та ознакою спонтанності формування **білінгвальних умінь** білінгвізм поділяється на **природний** і **штучний**. Таке розмежування білінгвізму є психологічним або психолінгвістичним. Перша з мов білінгва може бути домінантною (основною) і на її основі засвоюється інша спонтанно через різноманітні засоби комунікації – мову засобів масової інформації, різноманітні повсякденні мовні практики. Таким є **природний (побутовий)** білінгвізм. Він постає без заздальгідь визначеної комунікативної настанови на становлення відповідного білінгвального уміння. Усвідомлення сукупності особливостей мовної системи другої мови може не відбуватися. **Білінгвізм природний** – засвоєння другої (чужої) мови відбувається у процесі активного безпосереднього спілкування з носіями цієї мови. **Штучний білінгвізм** передбачає чітко окреслену комунікативну настанову на активне і свідоме формування білінгвального уміння. У цьому разі індивід вивчає другу мову, докладаючи вольові зусилля із застосуванням спеціальних методів, прийомів, методик. За **білінгвізму штучного** засвоєння другої (чужої) мови відбувається в процесі її вивчення дидактичним шляхом. Білінгвізм штучний, зазвичай, – результат шкільного (вишівського тощо) вивчення іноземних мов.

За **особливостями вікового періоду** білінгвізм поділяється на **ранній** і **пізній**. Перший різновид білінгвізму умотивований перебуванням і життєдіяльністю у двомовному культурному середовищі, коли білінгв альні уміння засвоюються в найбільш ранньому віці. **Пізній** білінгвізм, його формування відбувається у більш пізньому віці, коли засвоєння другої мови відбувається тільки після засвоєння рідної мови.

За **кількістю мовленнєвих дій та ступенем володіння мовами** диференціюють білінгвізм на **рецептивний, репродуктивний і продуктивний**. **Рецептивний (сприймальний)** білінгвізм ґрунтується на задоволенні приблизним володінням іноземною (іншою) мовою, коли людина майже не говорить і не пише цією мовою, а задовольняє тільки елементарні потреби комунікації. **Репродуктивний (відтворювальний)** білінгвізм відбиває можливість білінгва не лише сприймати (переказувати) тексти іноземної мови, але і відтворювати сприйняте – прочитане і почуте. За **продуктивного (породжувального)** білінгвізму білінгв розуміє і продукує іншомовні тексти, породжує їх, більш-менш вільно розмовляє, пише тексти, породжує їх. Вивчення продуктивного білінгвізму має опертям те, що підґрунтя будь-якої двомовності становлять мовленнєві механізми матричної мови, але під час білінгвізму вони уможлиблюють оволодіння двома мовними системами. Для білінгвізму суттєвим є 1) визначення особливостей оволодіння мовами, що постають спільними і для матричної мови, і для гостьової мови; 2) характеристика тих мовленнєвих механізмів та процесів, що умотивовують процес мовленнєвої діяльності людини безвідносно до використовуваної у відповідному контексті.

За територіальним чинником білінгвізм поділяється на **контактний** і **неконтактний**. **Білінгвізм контактний** – такий вияв білінгвізму, за якого між носіями різних мов і культур у білінгвальному колективі існує природний контакт, тобто білінгв підтримує регулярні зв'язки з носіями рідної і чужої мови та культури. Це особливо постає реальним у разі активних контактів в умовах іншомовного оточення (пор.: ситуацію в нижньолужицькій, верхньолужицькій мовах, носії яких перебувають у постійному контакті з німецькомовним населенням, а самі території розташовані в німецькомовному оточенні). **Білінгвізм неконтактний** – у цьому разі між носіями різних мов відсутні регулярні контакти. Білінгвізм виникає внаслідок оволодіння іншою мовою у школі, завдяки активним контактам з носіями мови, що мешкають на території інших держав.

За **однобічністю** / **двобічністю** розрізняють **однобічний** білінгвізм і **двобічний** білінгвізм. Білінгвізм **однобічний** пов'язаний з оволодінням носіями однієї з контактних мов іншою за умов, що носії іншої мови є одномовними. У цьому разі один з учасників комунікації володіє мовою іншого і використовує її в спілкуванні з ним; інший учасник спілкування володіє лише рідною мовою і послуговується тільки нею. Білінгвізм **двобічний** – такий вияв білінгвізму, за якого учасники комунікації знають і активно використовують мови один одного. Найчастіше спостерігається на етнічних межах зі змішаним населенням (пор. українсько-польське і польсько-українське порубіжжя; українсько-угорське та угорсько-українське порубіжжя).

За **ознакою активності** / **пасивності** розмежовують **активний** білінгвізм і **пасивний** білінгвізм. **Активний** білінгвізм – це білінгвізм, за якого мовець вільно володіє другою мовою в усіх формах її вияву (пор. українсько-російський білінгвізм західних і центральних регіонів України). **Білінгвізм активний** – простежуваний у тому, що суб'єкт засвоює другу (нерідну) мову в процесах безпосереднього спілкування з носіями цієї мови і більш-менш регулярно звертається до обох мов: рідної та нерідної. **Пасивний білінгвізм** – такий білінгвізм, коли мовець володіє другою мовою частково: розуміє, але не говорить, інколи навіть погано сприймає іншомовне усне мовлення. Пасивний білінгвізм виявлюваний також тоді, коли суб'єкт, володіючи другою (нерідною) мовою, частіше звертається до однієї з них (найчастіше рідної).

За **ступенем екстенсивності** білінгвізм має такі різновиди: **загальнонародний** / **масовий**, **територіальний**, **корпоративний** / **груповий**, **індивідуальний**. Білінгвізм **загальнонародний** / **масовий** – поширений серед значної частини етносу. Такий білінгвізм мав, наприклад, місце в колишньому СРСР, де поряд з рідною мовою значна частина населення союзних і автономних республік володіла також нерідною – російською, оскільки значна частина офіційно-ділового, наукового, професійно-виробничого та іншого життя передбачала використання нерідної національної мови, а тільки

російської (наприклад, військова служба передбачала використання лише російської мови; написання дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата або доктора наук можливе було тільки російською мовою; те саме щодо оформлення офіційних документів на присудження наукових ступенів, вчених звань і под.). **Білінгвізм територіальний** – різновид білінгвізму, що поширений тільки на певній території використання тієї чи тієї мови, а на інших територіях цієї мови не виявлюваний (наприклад, українсько-румунський – тільки окремі райони Буковини). **Білінгвізм корпоративний / груповий** – різновид білінгвізму, що охоплює активний вияв білінгвальності лише в межах певного угруповання, тієї чи тієї корпоративної групи (наприклад, дворянське середовище Росії). Корпоративний / груповий білінгвізму охоплює завжди компакту групу населення. За своїм виявом він може бути: віковим (білінгвізм молоді), соціально-груповим (білінгвізм інтелігенції) і под. **Білінгвізм індивідуальний** – такий різновид білінгвізму, за якого двома мовами користується певний індивідуум. Цей білінгвізм є надбанням окремих носіїв мови, він зустрічається в усіх народів світу, пор., наприклад: українсько-англійський, українсько-французький, українсько-німецький білінгвізм. **Загальнонародний / масовий білінгвізм** – це поширений білінгвізм, тому що за певних історичних, соціально-економічних, політичних умов двома мовами володіє більша частина населення певних країн (наприклад, колишні республіки Радянського Союзу, коли російська мова була постійним складником білінгвізму в різних його виявах). **Територіальний, корпоративний / груповий білінгвізм** – це **обмежений** білінгвізм, коли білінгвальність властива тільки певним прошаркам суспільства. Останнє уможлиблює диференціювання в його межах *культового, професійного, вікового* та інших різновидів.

За **ознакою зреалізованості** білінгвізм поділяється на **реальний і потенційний**. **Реальний білінгвізм** наявний у разі використання другої мови в різних комунікативних ситуаціях з відповідним функційним навантаженням, **потенційний білінгвізм** характеризує знання людиною тією чи тією мірою другої мови, але користування однією мовою за певних, інколи чітко окреслених, умов.

За характером співвияву навантаження мов білінгвізм диференційований на **чистий і мішаний**. **Чистий білінгвізм** наявний у тому разі, коли у свідомості мовця дві мови співіснують ізольовано одна від одної, поза будь-якими порівняннями і паралелями. Такий різновид білінгвізму виникає тоді, коли другу мову вивчають ізольовано від першої. За мішаного білінгвізму обидві мови є легко використовувані в комунікації, але переклад з однієї мови на іншу є ускладненим, пор. вживання російськими аристократами XIX ст. російської і французької мов, хоча переклад з однієї мови іншою викликав труднощі. **Мішаний білінгвізм** припускає паралельний зв'язок

еквівалентних засобів двох мов з відповідними для них поняттями, а через них і самих мов. Така рівноеквівалентність засобів двох мов формує потенціал активного білінгвізму, водночас він активізує міжмовну інтерференцію.

За ознакою **територіального поширення** білінгвізм буває **міський і сільський**, а за ступенем поширення в межах держави – **регіональний** білінгвізм і **державний** білінгвізм. **Міський** білінгвізм охоплює вияв білінгвізму в межах міста, найактивніше виявлюваний у мегаполісах (пор. українсько-російський білінгвізм міст Харкова, Луганська та ін.; українсько-польський – міст Львова, Івано-Франківська і под.), менш активний – у містечках, селищах. **Сільський** білінгвізму наявний у сільській місцевості. До цих двох основних різновидів територіального білінгвізму слід додати **регіональний** білінгвізм і **державний** білінгвізм. Перший виступає різновидом білінгвізму, за якого дві або більше мов співіснують на обмеженій за адміністративно-державним або географічним принципом території, що населена двома або більшою кількістю народів. Кожний з них має власну мову і користується у повсякденному спілкуванні тільки однією або переважно однією мовою, пор. ситуативно-територіальний білінгвізм у Канаді, Бельгії, Швейцарії, Індії, Китаї, Індонезії, в яких дві і більше мов мають статус офіційних (крім Китаю, де офіційною є китайська мова). Водночас наявні регіони, де мовці користуються двома мовами, за умов наявності однієї офіційної. Регіональний білінгвізм поширений в Україні – російсько-український, українсько-російський у Східній Україні, українсько-польський, польсько-український, українсько-угорський та інші – у Західній Україні.

Державний білінгвізм – різновид білінгвізму, за якого населення певної країни володіє двома мовами, які визнані в цій країні офіційними. Державний білінгвізм притаманний таким країнам, як Бельгія (офіційні мови – французька, фламандська), Індія (офіційні мови – хінді (гінді), англійська), Індонезія (офіційні мови – бахала, індонезійська), Камерун (офіційні мови – французька, англійська), Канада (офіційні мови – англійська, французька), Фінляндія (офіційні мови – фінська, шведська) та ін. Не менш показовою виступає Швейцарія, де офіційними визнані німецька, французька (якою говорять 18% населення Швейцарії), італійська (не більше 10% населення), ретороманська мови (0,6% населення), – їй притаманний як державний, так і регіональний білінгвізм. У Швейцарії більшість населення говорить трьома основними мовами: німецькою, французькою, італійською, а ретороманською, в межах якої виділяють п'ять діалектів, говорять тільки в кантоні Граубюнден. Якщо три основні мови Швейцарії поширені у всій Європі, то ретороманська мова є мікромовою, якою користуються тільки жителі одного регіону. Статус ретороманської мови підвищили 1996 р. З березня 1996 р. ретороманська мова визнана офіційною у відносинах між федерацією та її романомовними громадянами.

За **часовим чинником** білінгвізм поділяється на **тривалий** і **тимчасовий**. Тривалим є такий білінгвізм, за якого дві мови паралельно виконують комунікативні функції в межах тієї самої спільноти протягом тривалого часу – кількох століть. За тимчасового білінгвізму термін володіння двома мовами скорочується до одного покоління, потім одна з паралельних перестає використовуватися в будь-якій комунікативній сфері, і мовець через брак спілкування втрачає навички володіння цією мовою.

За **ознакою функційного навантаження мов** у білінгвальній ситуації розрізняють **симетричний** білінгвізм та **асиметричний** білінгвізм. **Білінгвізм симетричний** (грець. *symmetria* – відповідність) виявлюваний у параметрах рівноправних стосунків між учасниками комунікації, коли члени певної спільноти можуть послуговуватися і рідною, і нерідною мовами, не розмежовуючи їхнього функційного навантаження. У цьому разі учасники комунікації та носії мов загалом корелюють у соціально-рольовому аспекті. **Білінгвізм асиметричний** наявний у разі нерівноправних стосунків між учасниками комунікації, коли один із учасників із різних (насамперед соціальних) причин вимушений постійно послуговуватися нерідною мовою.

За **ступенем володіння другою мовою** білінгвізм може бути: 1) **нормований**; 2) **однобічно нормований**; 3) **ненормований**. **Нормований** білінгвізм охоплює дотримання норм усіх мовних ярусів обох мов. **Однобічно нормований** білінгвізм виявлюваний тоді, коли мовець дотримується норм тільки однієї з двох мов, зазвичай рідної. **Ненормований** білінгвізм поширений у випадках користування другою мовою з порушенням її норм частково або повністю. У цьому ж руслі за **соціально-комунікативним навантаженням** білінгвізм диференційовано на **ординативний (нормований)** та **субординативний (однобічно нормований / ненормований)**. **Ординативний** (лат. *ordinatio* – приведення в порядок) (рівноправний) білінгвізм охоплює вияви рівного володіння комунікантами обома мовами. **Білінгвізм субординативний** (лат. *sub* – під + лат. *ordinatio* – приведення в порядок) передбачає, що учасники комунікації володіють однією мовою (зазвичай, рідною) краще, ніж іншою (здебільшого, чужою). Подібний вияв білінгвальних умінь та навичок наявний у розмежуванні **збалансованого** білінгвізму і **незбалансованого** білінгвізму. **Білінгвізм збалансований** – такий різновид білінгвізму, за якого учасники комунікації володіють приблизно однаково обома мовами. Це не виключає певної переваги однієї з мов у різних мовних ситуаціях, наприклад, рідної мови в побуті, нерідної мови – у сферах пріоритетного державного облаштування: науки, виробництва, суспільного життя та ін. **Білінгвізм незбалансований** охоплює випадки, за яких учасники комунікації володіють неоднаковою мірою обома мовами. Така незбалансованість може виявлятися в різних сферах комунікації – побуті, науці, виробництві тощо.

За ознакою **лінійності / паралельності** білінгвізм поділяється на **лінійний** та **паралельний**. Білінгвізм **лінійний** постає наслідком одночасного вивчення двох мов, за якого знання однієї з мов є невикінченим. Білінгвізм **паралельний** – такий вияв білінгвізму, за якого оволодіння однією з мов відбувається з оперттям на добре володіння іншою мовою.

Ознака офіційності розмежовує **офіційний (культурний)** білінгвізм і **неофіційний** білінгвізм. Білінгвізм **офіційний (культурний)** виявлюваний в тому разі, коли білінгв користується однією з мов, якими він володіє, лише в офіційній мовленнєвій ситуації (наприклад, перекладач під час роботи з делегацією тощо). Білінгвізм **неофіційний** – такий різновид білінгвізму, за якого білінгви користуються обома мовами і в офіційній, і в неофіційній сферах.

За ознакою **свідомого / несвідомого** набуття білінгвальних умінь білінгвізм поділяється на білінгвізм **свідомий** і білінгвізм **автономний (несвідомий)**. Білінгвізм **свідомий** – такий вияв білінгвізму, коли друга мова засвоюється свідомо, з послідовним зіставленням з відповідними моделями, конструкціями рідної мови. Білінгвізм **автономний (несвідомий)** – білінгвізм, за якого мови, якими володіє білінгв, засвоюються без послідовного їхнього співвіднесення між собою.

Ознака національного поширення уможливорює диференціювання білінгвізму на білінгвізм **загальнонаціональний** та білінгвізм **частковонаціональний**. Білінгвізм **загальнонаціональний** – такий вияв білінгвізму, за якого члени однієї національної лінгвокультурної спільноти володіють двома мовами – рідною і нерідною, регулярно використовуючи їх залежно від ситуації спілкування. Білінгвізм **частковонаціональний** охоплює такий вияв білінгвізму, коли білінгвальні уміння поширені тільки в межах окремих прошарків національності.

Методами дослідження білінгвізму є: 1) **контрастивний аналіз**; 2) **аналіз помилок**; 3) **інтроспективні методи**.

Контрастивний аналіз уможливорює встановлення рівня формування білінгвальних навичок з визначенням місця і статусу навичок користування рідною (матричною) мовою в оволодінні другою (гостьовою) мовою. Оскільки навички користування рідною мовою є чітко встановленими, вони впливають на набуття нових навичок: навички переносяться з однієї мови в іншу. Такі навички можуть поставати позитивними і негативними (інтерференція навичок). Контрастивний аналіз у вивченні білінгвізму уможливорює простеження: 1) якою мірою наявність розбіжностей між мовами ускладнює оволодіння другою мовою; 2) який порівняльний аналіз мовних систем найдоцільніший у вивченні другої мови з наголошенням спільних та відмінних площин; 3) активно-творчого вияву мовленнєвої діяльності суб'єкта в оволодінні другою мовою з прогнозуванням помилок, яких можна уникнути

або не допустити. Застосування таких підходів умотивовує прогнозування труднощів та передбачення можливих помилок. У загальних основах контрастивний аналіз повинен ґрунтуватися на процесах мовленнєво-мисленнєвої діяльності індивіда, визначенні співвідношення останніх зі специфікою перемикавання кодів та розгляді особливостей процесів оволодіння мовами через закономірності взаємодії різних мов, що становлять індивідуальне знання суб'єкта діяльності.

Метод аналізу помилок у білінгвізмі ґрунтується на відповідній технології аналізу помилок у рідній мові, що використовується для: 1) вияву особливостей породження та розуміння мовлення, моделювання таких процесів; 2) встановлення закономірностей оволодіння рідною мовою; 3) розв'язання практичних завдань відновлення мовлення за афазії. Метод аналізу помилок передбачає їхнє диференціювання як фактів похибок у потоці мовлення внаслідок збудження, втоми і як типових відхилень від правил другої мови. Перші помилки легко самокорегуються, останні – вимагають поглибленої мовленнєво-мисленнєвої роботи, вони відбивають певні етапи та рівні оволодіння другою мовою (“помилки розвитку”, генетичні помилки). За характерологічними особливостями таких помилок можна простежити генезу білінгвальності, етапи засвоєння другої мови або хід оволодіння рідною мовою. Аналіз таких помилок уможлиблює вияв стратегій, використовуваних індивідами для полегшення завдань в оволодінні другою (гостьовою) мовою. Подібними стратегіями вважають: а) надгенералізацію (ті, хто навчаються, виходять за рамки деяких правил, тому що вони не сприймають визначені явища як ті, що різняться); б) ігнорування обмежень на застосування певного правила, тобто поширення правила на контексти, в яких воно в гостьовій мові не використовується (поширення на ґрунті аналогії; неповне використання правила у зв'язку з використанням простіших правил; формування хибних гіпотез щодо мовних явищ, що вивчаються, як результат неправильного розуміння певних характеристик, властивих мовним явищам гостьової мови). У теорії білінгвізму особливо актуальним виступає застосування методу аналізу помилок з позиції мовленнєвої діяльності індивіда, етапів цієї діяльності та застосування білінгвальних умінь ним.

Інтроекспериментальні методи звертаються безпосередньо до того, хто навчається, його інтуїції в оволодінні гостьовою мовою. У цьому разі інтроексперимент – це самоспостереження людини за внутрішнім плином власного психічного життя. Важливим є звернення до суджень тих, хто навчається гостьовій мові, та встановлення закономірностей опрацювання ними мовної інформації у продукуванні текстів. З лінгвістики було запозичено метамовні судження, із соціології – почерпнуто шкалування, використання питальників, інтерв'ювання, групові дискусії. За допомогою інтроекспериментальних методів встановлено, які процедури у вивченні другої мови є ефективними за

відповідної постановки мети. Інтроспекція можлива для дослідження стратегій використання знань процедурного зразка, коли 1) ті, хто навчаються, зіштовхуються із певного ступеня труднощами (щось розуміється легко та опрацьовується автоматично, а складні фрагменти вимагають усвідомленого застосування певних стратегій навчання і допускають інтроспекцію); 2) окремі види робіт (диктанти, перекази, твори) вимагають концентрації уваги на тому, що підлягає переопрацюванню, і ті, хто навчаються, є свідомими цього, тому що в інших ситуаціях вони виконують такі дії автоматично; 3) того, хто навчається, можна призупинити в ході виконання певного завдання так, щоб зробити доступним для інтроспекції те, що здебільшого автоматизовано. Інтроспективний підхід постав як результат усвідомленої необхідності переходу від аналізу продуктів діяльності суб'єкта (аналіз помилок тощо), до процесуальних можливостей оволодіння мовою.

Останнім часом поширена думка, що найоптимальнішим підходом до дослідження особливостей оволодіння гостьовою мовою є комплексний підхід до вивчення продуктивного білінгвізму, що враховує напрацювання контрактивного аналізу, методу аналізу помилок, інтроспективного підходу і зіставляється з усім спектром мовленнєво-мисленнєвих механізмів та етапами породження мовленнєвої діяльності людини.

Застосування соціологічних методів уможливило встановлення макроситуацій та мікроситуацій активно-пасивного білінгвізму в загальнодержавному просторі, окреслення перспективи розвитку білінгвізму. Так, відома білінгвальна ситуація на фінляндських землях у той час, коли вони входили до складу Російської імперії, мала несподіваний розвиток внаслідок оптимального напрацювання перспектив розвитку шведсько-фінського і фінсько-шведського білінгвізму. Відомо, що у Фінляндії на той час сформувалося дві течії мовної політики – *фенномани* (прихильники фінської мови) і *свеномани* (прихильники шведської мови). Адміністративна підтримка була в перших, що мотивувалось прагненням тодішньої Російської влади щонайбільше віддалити Фінляндію від Швеції. Унаслідок цього протягом XIX ст. фінська мова втратила свою селянську обмеженість, нею заговорило фінське місто, селяни і сільське духовництво, інтелігенція, робітники, урядовці. Міцні позиції шведської мови зберігалися тому, що початково державною мовою Фінляндії була шведська (і досі в Фінляндії частина місцевої літератури твориться шведською мовою). Шведська меншина ніколи не була налаштована проти державності Фінляндії, тому у Фінляндії не виникло жорсткого протистояння двох мов. Шведська мова має статус державної у Фінляндії: її вивчають у фінських школах, а фінську у шведських, що умотивовано також тим, що шведська мова пов'язує Фінляндію з іншими країнами Скандинавії – вона зрозуміла в усіх цих країнах. Показовим є той факт, що за таких сприятливих умов чисельність носіїв шведської мови в загальній кількості

населення Фінляндії постійно скорочується: у XVIII ст. вони становили 20 % населення Фінляндії, у середині XIX ст. – 15 %. Тому рівень поширення шведської з-поміж фінів є нижчим, ніж рівень поширення фінської серед шведів. Причин цьому кілька, з-поміж яких суттєвою постає і тенденція до асиміляції. Визначення загальної картини поширення фінської і шведської мов у Фінляндії, аналогічно – іспанської та каталонської в Іспанії та ін. неможливо без застосування **методу соціолінгвістичного портретування**.

Теорія білінгвізму зокрема і білінгвологія загалом активно поповнюються новими методами, прийомами і методиками дослідження білінгвальних ситуацій, білінгвальних умінь у статичі та динаміці. Аналіз закономірностей вивчення гостьової мови вимагає застосування методик розгляду перемикання кодів тощо.

Проблема білінгвізму, його теоретичного осмислення і практичного вияву вимагає висвітлення в різних аспектах і встановленні просторових наповнень білінгвізму з його активними і пасивними виявами, що і зумовлює перспективу дослідження.

Література

Бодуэн дэ Куртенэ И. А. Введение в языковедение / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – [6-е изд.]. – М. : УРСС, 2004. – 222 с.

Вайнрайх У. Языковые контакты : Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх. – К. : Вища шк., 1979. – 263 с.

Дешериев Ю. Д. Социолингвистические проблемы функционирования системы массовой коммуникации в СССР / Ю. Д. Дешериев // Язык в развитом социалистическом обществе. – М. : Наука, 1983. – 256 с.

Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вища шк., 1974. – 176 с.

Загнітко А. Сучасні лінгвістичні теорії : монографія. – Вид. 2-ге, випр. і доп. / А. Загнітко. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 219 с.

Мова і мовознавство в духовному житті суспільства : монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – 352 с.;

Огієнко І. І. Наука про рідномовні обов'язки : рідномовний катахезис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. І. Огієнко. – Факс. вид. – К. : АТ „Обереги”, 1994. – 72 с.

Серебренников Б. А. Общее языкознание : Формы существования, функции, история языка / [отв. ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1970. – 597 с.

Швейцер А. Д. Современная социолингвистика : Теория, проблемы, методы / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1976. – 175 с.

Dixon R.M.W. The Rise and Fall of Languages. – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – 296 p.

1.7. Студіювання двомовності: теоретико-аналітичний огляд

1. Білінгвізм і двомовність в українській лінгвістичній традиції.

Поняття білінгвізм з'явилося в науковому вжитку в тридцяті роки двадцятого століття. Появу терміна пов'язують з ім'ям В. Авроріна. Поняття білінгвізму має опертям теорію мовних контактів. Термін *мовний контакт* запропонував А. Мартіне, а увів у науковий вжиток У. Вайнрайх (1953 р.). Чи не вперше про мовні контакти писав Л. Щерба (1926 р.) у статті “Про поняття «схрещування мов»» (“О понятии «скрещивания языков»”), але автором терміна є У. Вайнрайх. У сучасній науковій та науково-прикладній літературі білінгвізм зазвичай розглядають як синонім **двомовності**. Для українських студіювань характерним постає домінування терміна двомовності в розгляді питання використання мовцями двох мов. Зазвичай поширеним виступало розгляд двох мов, яким властивий функційний вияв на певній території – української та російської, української та польської, української та румунської, української та угорської тощо. Більшість науковців зосереджували увагу на використанні двох мов – української та російської, що у використанні носіїв мали асиметричний характер тому, що перша була поширена здебільшого в повсякденному спілкуванні, почасти в освіті, науці, а вияв у державному управлінні, справо- та судочинстві та інших сферах державного життєзабезпечення її навантаження поставало від нульового (підросійська Україна до 1917 року) або ж до незначного (українські землі в складі колишнього Радянського Союзу). Активним студіювання питання двомовності було в розрізі простеження “впливу” російської мови на українську (І. Білодід, Г. Їжакевич, Т. Чорторизька та ін.), що зумовлювало її “збагачення” (це стосувалося й мов інших народів тодішньої держави) та формування так званого *інтернаціонального лексичного фонду* (А. Бурячок та ін.). Зворотний вплив інколи констатували як проникнення окремих українізмів в російську мовну практику тощо.

2. Історико-соціальні основи дослідження двомовності в НТШ: історичний та культурологічний аспекти. У НТШ питання двомовності завжди активно дискутувалися. До них звертався І. Огієнко, аналізуючи рідномовні обов'язки (“Наука про рідномовні обов'язки” (1936)) з наголошенням: “Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова – душа і цінність кожної національності, її святощі і найцінніший скарб... І доки живе мова – житиме й народ як національність... Не стане мови, не стане національності”. Концепція рідномовних обов'язків (сьогодні говорять, що дослідник започаткував новий напрям – науку про рідномовні обов'язки) прямо співвідноситься з функційним навантаженням мови в суспільстві та окреслює особливості поширення мови в суспільстві, співіснування мов. Загалом

І. Огієнко схаарактеризував ті принципи (їх десять), поза якими народ як національність не може зберегти себе, тому що “Уявлення про духовну зрілість окремої особи, як і про зрілість всього народу можна скласти передусім за культурою його літературної мови” і далі “Кожний свідомий громадянин повинен практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов’язки свого народу”. За активного розвитку білінгвізму особливо знаковими постають рідномовні обов’язки з їхніми десятьма мовними заповідями, які повинні сповідуватися кожним патріотично налаштованим до своєї держави громадянином. Не менше уваги приділив Іван Огієнко проблемам української мови в інших працях (“Складання української мови” (1935; 1938)). Значущими на сьогодні виступають усі десять мовних заповідей (четвертий розділ) дослідника: 1) мова – то серце народу, гине мова – гине народ; 2) хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ; 3) літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найцінніша основа її; 4) уживання в літературі тільки говіркових слів сильно шкодить культурному об’єднанню нації; 5) народ, який не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією; 6) для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис; 7) головний рідномовний обов’язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови; 8) стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу; 9) як про духовну зрілість окремої особи, як і про зрілість всього народу, судять найперше з культури його літературної мови; 10) кожний свідомий громадянин повинен практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов’язки свого народу.

Прямо І. Огієнко не говорить про питання двомовності, водночас у висвітленні питання статусу рідної мови та її провідної ролі у формуванні нації та державності останньої відчутним є вплив поширення тенденцій двомовності в Україні. Мав на оці питання двомовності і Василь Сімович, і багато інших дослідників, хто активно опрацьовував питання формування мовленнєвих умінь та навичок і які аж ніяк не могли оминати гострі питання співіснування двох мов у суспільстві. Особливо такого співіснування мов, коли одній з них відведена другорядна роль, хоча здебільшого спілкування відбувається цією мовою. Це стосувалося усіх частин України – і підросійської, і тієї, що перебувала у складі Австро-Угорської імперії.

Свого часу досить гострою була дискусія М. Грушевського з І. Линниченком, професором Новоросійського університету в м. Одесі (праця І. Линниченка “Малорусский вопрос и автономия Малороссии: открытое письмо профессору М.С. Грушевскому” (1917) як відгук на статті М. Грушевського (“Звичайна схема “руської” історії і справа раціонального

60

укладу історії східного слов'янства" (збірник "Статті по славяноведению" (СПб., 1904)) та ін.).

Для І. Линниченка цілком природною постає видозміна мовної орієнтації тих земель, народи яких "перестали бути об'єктом державної історії", внаслідок чого вони втрачають своє мовно-національне ядро, власну мовно-національну самоідентифікацію, все більшою мірою орієнтуючись на державнотвірний народ. У таких народів істотним є навантаження власної мови, якою формуються первинні уявлення про світ, але їхні мови постають "примітивними", не можуть належним чином забезпечити доступ до здобуття абстрагованих знань та обмежують доступ до науково-технічних знань. Полемізуючи з М. Грушевським, І. Линниченко дотримується думки, що треба вивчати історію держави, а не народності, "яка самостійного державного значення ніколи не мала". Народність може бути об'єктом історичних студіювань тільки до пори, доки сама вона та її землі не увійшли до складу держави.

М. Грушевський стоїть на тих позиціях, що "Елементи великоросійської мови випирають елементи українські, незвичайно збіднюють українську мову, і нарешті, діло доходить навіть до повної утрати почуття мови" ("Про українську мову й українську справу" (1907)). За нерозвинутого білінгвізму М. Грушевський вважав повністю неправильним викладання предметів шкільного циклу нерідною мовою (пор. також погляди професора І. Лучицького). Не менш важливою є теза про те, що народ піднімається, маючи школу своєю мовою: "Галичани ... піднялися й просвітилися через те, що мали освіту на рідній мові – і школу, і книжку, а холмські українці і під руською (російською – А.З.) державою підупали без сього" ("Про українську мову і українську школу").

Принципово різними в М. Грушевського та І. Линниченка поставали підходи не тільки в тлумаченні історії українського народу, його культури і, відповідно, мови. На думку І. Линниченка, "Власної оригінальної, самостійної культури Малоросія ніколи не мала, вона підлягала впливу то культури польської, то культури великоруської. Можна ... шкодувати щодо відсутності культурної самостійності, можна бажати її створення, але не можна визнати таку відсутність як факту минулого й теперішнього. Для мене, як малороса, цей факт, ... не менш важкий, ніж для пана Грушевського". Відсутність культурної (мовно-культурної) самостійності Малоросії, за твердженням І. Линниченка, "стало наслідком відсутності державності, тому ... я намагаюсь пояснити, і я знаходжу відому розраду... – в державі. Коли формується держава – суспільний союз, окремі його частини волею-неволею... беруть участь у його розбудові". Тому висновкові тези проф. І. Линниченка умотивовують: побудова держави зумовила втрату багатьма народами власної ідентичності, що торкнулося і малоросійського народу. На його думку, підміна істориками

поняття “руський” народ поняттям “великоруський” нічого образливого не містить у силу того, що у “створенні сучасної російської держави як цілісної одиниці домінувала народність великоруська”, тому й немає нічиєї вини в тому, що “ініціатива ... створення ішла з Великої Росії, а не з Малоросії чи Білорусі. Нам, напевне, образливо за наших пращурів, але минулого не змieniш”. Таким чином здійснювано аналіз мовного питання, мовної самоідентичності через призму потенціалу державотворення, міцності державних настанов народу. Відсутність у народу останніх чинників умотивовує необхідність формування іншої мовної орієнтації та постанови інших мовновартісних цінностей. Свої твердження науковець намагається умотивувати низкою активно виявлюваних особливостей: 1) спільність історії східнослов'янських народів; 2) близькість мовного ладу трьох народів; 3) закономірностями державної централізації (і сьогодні виступає активною не лише в межах Росії, але й в активно сповідуваних тенденціях “призбирування” земель колишньої радянської імперії) тощо.

Розвиваючи свій підхід, проф. І. Линниченко недвозначно констатує, що однією “з найважливіших причин відсутності навіть місцевої автономії у малоросів була, крім суто національних рис..., надто велика національна близькість двох слов'янських гілок...”. Простеження процесу включення Малоросії до складу Російської імперії та поступової ліквідації так званих вольностей підводить автора до висновку, що “Мова адміністрації стала російською, але репресії щодо української мови почались ... з появою так званого українофільства... Думки про відокремлення Малоросії ... існували тільки з-поміж обмеженого кола малоруської інтелігенції, а перше українофільство поставало швидше політичною партією на кшталт декабристів”. Винними в репресивному ставленні до української мови, як наголошує І. Линниченко, є самі українці: навіщо прагнути до самозбереження, самовияву, врешті-решт навіть устремління до мовного самозабезпечення виступає нічим іншим як посяганням на цілісність російської держави. Для науковця цілком логічними постають питання про майбуття Малоросії – чи виділиться вона в автономну одиницю, чи створиться малоруська держава та своя малоруська культура, відмінна від загальноруської, в якій малороси досі брали участь поряд з великоросами та поставили поряд з Пушкіним Гоголя – малороса за походженням, російського за духом і світового за значенням, – які є гіпотетичними щодо відповіді.

Якщо йти за проф. І. Линниченко, то можна погодитись з його тезою, що “маємо тепер перед собою важливіші питання, невідкладні завдання”: чи станемо *людьми*, а вже потім, – якщо вважатимемо за потрібне – *великоросами, малоросами, білорусами* і тільки потім вирішимо загальнонародним плебісцитом, чи продовжувати нам жити разом для однієї спільної мети чи полюбовно розмежуватися: “Що було – то бачили, а що буде –

то побачимо!”. Коректно сформульовані питання, на жаль, не знаходять повноцінної відповіді в резюмуваннях науковця. До питань федералізації та автономізації він підходить вельми обережно, звертаючи увагу на те, що низка національностей – німці, євреї та ін. – позбавлені спільної території. Водночас наголошує на надзвичайних труднощах питання про мову: “Малороси уже півстоліття скаржаться на притиснення урядом малоруської мови. Жупел сепаратизму примушував старий режим ставитися підозріло до місцевої мови: книгу малоруською або не дозволялось друкувати, або ж піддавали особливій, кваліфікованій цензурі. Спектаклі та концерти малоруською мовою заборонялись або дозволялись з особливими обмеженнями. Особливо переслідувалось викладання малоруською мовою – це вважалось прямо політичним злочином... це питання тепер відпадає. Ніхто тепер не заборонятиме говорити, писати та викладати місцевими мовами”. Аналізуючи погляди І. Линниченка, цілком логічним виглядає простеження того, наскільки повноцінним він бачить можливість реалізації останньої його тези. Науковець залишився цілком і повністю відданим своїм імперськодоцентровим поглядам, за якими національним мовам відведена другорядна роль. Далі І. Линниченко цілком категорично заперечує ініціативу **“яскравих націоналістів ... в автономній Україні зробити мову малоруську державною мовою”** (виділено нами – А.З.), тому що відсутність спільної для усіх мови – “велике гальмо прогресу, культури. Необхідність такого спільного органу взаємозбагачення народів усвідомлювана здавна”.

Аргументи об’єднавчої та доцентроводержавної ролі мови І. Линниченко бачить у розвитку відповідних держав-імперій. Певний час такою мовою була латинська, що пережила падіння Римської імперії. В епоху Московської Русі знання іноземних мов (крім грецької) вважалось ознакою еретичного способу думок, що й зумовило “відсталість літератури московського періоду”. У 18 столітті було знято заборону на використання іноземних мов, що суттєво розширило доступ до багатств культур різних народів. На думку науковця, будь-який переклад – це марні витрати (перекладач завжди подає обмежене бачення смислу твору), оскільки краще вивчати будь-яку літературу в оригіналі. За твердженням дослідника, мало є держав, націй, усі частини яких розмовляли б однією мовою (пор.: Францію, Німеччину, Англію, Італію, Індію), але всі держави **“напрацювали одну спільну літературну мову** як знаряддя спілкування складників його дрібних племінних частин з різноманітними наріччями. ... мова літературна **не є мовою панівної народності** ... – це мова ... абстрагована. ... Мова літературна вбирає в себе низку елементів мов місцевих... У Франції, Німеччині, Італії поряд з мовою, спільною для усіх, мовою літературною, окремі частини продовжують користуватися мовами місцевими, племінними (у Франції провансальська мова, у Німеччині – plattdeutsch) і в повсякденні, і почасти в літературі. **Але ніхто там не думає**

про возвеличення таких наріч у звання мов, спільних для всієї держави, тому що така мова, результат вікової праці усіх, уже наявна”. У наданні такого статусу малоруській мові дослідник не бачить ніяких ані теоретичних, ані практичних мотивацій.

Надалі резюмування науковця постійно суперечать уже наголошеній ним тезі про вивчення національних мов, що, очевидно, слід витлумачувати прагненням автора дотримуватись ідеї державнодоцентричної (наш термін – А.З.) ролі російської мови. “Засвоєння мови літературної особливо легке для племен родинного походження, тому що їхні місцеві наріччя розвивались з однієї, колись спільної для всіх мови, тому коренеслови їхні спільні. **Я цілком визнаю не тільки бажання, але й необхідність первинного навчання наріччями і мовами місцевими – справа народної освіти цим значно полегшується, витрата часу на таке навчання значно скорочується. Але уже в нижчій школі поряд з вивченням наріч та мов місцевих необхідним є також і навчання мові загальнолітературній як знаряддю не лише спілкування з членами всієї держави, але й знаряддю культурному. Викладання ж у школах середніх і тим паче вищих повинно здійснюватися обов’язково мовою загальнодержавною, літературною”** (виділено нами – А.З.).

Для проф. І. Линниченка дещо дивним видається навіть гіпотетична думка створення шкіл середніх та вищих, у “яких навчання відбувалось би мовами грузинською, вірменською, татарською, латиською, малоруською”, адже значної за обсягом наукової літератури місцевими мовами немає, та й немає наукової термінології. Легко упізнаваними постають цілком сучасні тези апологетів “російськості” вищої школи: “Слухачі виявились би позбавленими усіх науково-літературних посібників, і вони буквально мали б *iurare in verba magistri* ‘Присягатися словами учителя (лат.)’ – тобто покликатися на чужу думку як незаперечний доказ, що не вимагає аргументів”, не маючи ніякої можливості перевірити ступінь знання своїх викладачів...”. Таке підняття національних мов було б на шкоду загальній справі освіти, оскільки, наголошує І. Линниченко, без володіння іноземними мовами та й загальнолітературною мовою та не маючи перекладної літератури своїм місцевим наріччям, слухачі були б відрізнаними від спілкування зі світовою культурою. “Місцеві діячі, переконані націоналісти-фанатики, засіли б за переклади літературних і наукових творів не тільки з іноземних мов, але й з мови російської...”. Автор не вважає за необхідне “негайне запровадження середніх та вищих шкіл з малоруською мовою викладання”.

Для М. Грушевського істотним виступає не тільки користування українською (І. Линниченко називає тільки малоруською) мовою з вичерпним збереженням її національної самобутності (пор. “... глузуємо й відрікаємося чистісінького українського виразу тому тільки, що він для великоросійського

вуха зазвучить дивно”), але й належне її упровадження в освітянську практику – від початкової (“Наука в народній школі може йти добре тільки рідною мово, яку школярі добре розуміють, як свою”) до вищої школи, науку (“Довгі часи Московщина жила українською наукою, поки своєї нарешті не розвела, працею та заходами тих же українських учених”). Висновковою є теза: “Треба горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширюючи його всякими способами”. Розглядаючи питання співвідношення мовно-силового вияву, М. Грушевський значну увагу приділяє функціюванню української мови на усіх українських землях. Дослідник наголошує, що в тогочасній ля нього Галичині українські школи зазвичай охоплюють початкову школу, а вся інша освіта є польськомовною, хоча було б “краще, як би вчили німецької мови – державної (государственной), котрої потрібно і в війську (в солдатах) і як дитина піде до вищої школи, то мусить з неї здавати екзамен” (“Про українську мову і про українську школу”). Водночас силове навантаження української мови в школі має опертям австрійські закони, за яким “кожному народові мусить дана спромога, щоб діти його могли всякої освіти доходити своєю рідною мовою, а не мусіли вчитися другої мови”. Не менш значущим також постає те, що в Галичині надзвичайно високий ступінь самоусвідомлення значущості української мови, тому що “порозуміли галицькі Українці, яке велике діло, щоб народ мав школу добру на своїй рідній мові – без сього не може бути ні просвіченим, ні заможним, ні щасливим. І через те завзято бореться за школу і просвіту на своїй рідній українській мові”. Знаковим для цих земель було існування польсько-, українсько- та німецькомовного силових полів з визначальним державним статусом німецькомовного, що допускало не тільки співіснування інших, але й уможливлювало їхній вияв у системі освіти на різних її сходинках – від початкової до вищої (університетської) школи. Тому в аналізованому мовному просторі переконливіше говорити про польсько-український / українсько-польський (перший компонент у складеному слові засвідчує більше навантаження для індивіда певної мови або польської, або української), українсько-німецький / німецько-український (менш поширений) білінгвізми та, вочевидь, менш виявлюваний полілінгвізм (з трьома мовно силовими навантаженнями для індивіда: українсько-польсько-німецький / польсько-українсько-німецький; найменш поширений німецько-українсько-польський / німецько-польсько-український). Надзвичайно показовою є думка М. Грушевського про особливість утвердження українського навантаження в підросійській Україні, де на початку двадцятого століття вживалися різні заходи, використовувалися будь-які шляхи для відкриття та утвердження української народної школи, а в Галицькій Україні “Українці добиваються вже українського університету, щоб Українці мали свою осібну найвищу школу, де б усі науки викладалися українською мовою і українськими професорами;

хочуть, щоб усякі наукові потреби українського громадянства задовольнялися українською науковою, – щоб українство жило власним і повним життям”.

М. Грушевський не обходить гострих кутів двомовності, зважаючи на те, що в освіті домінує російська мова. Такий стан засвідчує особливий різновид двомовності, за якого в повсякденному вжитку та в розмовно-побутовій практиці домінує українська, а російська поширена тільки в адміністративно-управлінському, освітньо-науковому та інших просторах. У силу цього переконливим є наголошення дослідником висновку: “По-українському вчити треба на те, щоб діти науку ту легше розуміли, краще і легше навчалися всього, чого їх вчать. Якби вчили по-українському, з української книжки, та як учитель теж втолковував би по-українському, як діти говорять, тоді діти наші всякої річи (мовлення – А.З.) могли б скоро і легко навчитися – чи читати, чи писати, чи рахувати. І по-руському (по-російському – А.З.) розуміти і говорити, читати та писати навчилися б легше; скорше і краще навчилися б, якби вчили їх, толкуючи все українською мовою. Руської (російської – А.З.) мови, розуміється, треба вчити... Вміючи добре по-українському читати й писати, діти і по-руському добре вміють. Не будуть калічити, як тепер, мішаючи на сміх українське з російським”. Подібні міркування відбивають опертя М. Грушевського на активну двомовність, коли мовець вільно володіє двома мовами і залежно від умов використовує ту чи ту мову для спілкування, водночас чітко диференціюючи їхні коди та особливості лексичного, морфологічного, синтаксичного ладу та закономірності стилістики.

Полеміка про статус і функційне навантаження української мови на теренах українських земель заторкувала зазвичай проблеми її поширення в освіті, судочинстві, інколи охоплювало повноцінний вияв у державно-твірному процесі. Для проф. І. Линниченка однозначним було обмеження української (у його термінології – малоруської) мови тільки сферою початкової освіти для системного формування білінгвальних умінь та навичок. М. Грушевський розглядав це питання розлогіше і відстоював право української мови функціонувати в усіх сферах суспільного життя і забезпечувати усі функції державотворення. Водночас він залишався на позиціях формування навичок активної двомовності (українсько-російської – вивчення російської повинно мати опертям свідоме використання української мови та формування українськомовних навичок або ж іншої – українсько-німецької та ін.). Не менш палким поборником розвитку первинних українськомовних (рідномовних) навичок були також І. Огієнко, В. Сімович та ін.

3. Двомовність та питання національної ідентичності. Не оминає питання рідної мови також О. Кониський. Так, у статті “Обшир і людність України російської” (ЛНВ. – 1898. – Т. 1) він аналізує особливості перепису (в його термінології – *реєстрації*), що уперше проводилася 1897 року. В анкету було введено питання про *рідну мову*, хоча, на превеликий жаль, переписувачі

навмисне сплутували малоросійську та великоросійську мови для того, аби не надати відповідної картини поширення першої не тільки на власне-українських землях, але й на Курщині, Воронежчині, на Дону, Брестчині та ін. Хоча, на думку О. Кониського, навіть запропоновані матеріали дозволяють простежити напрями і виявити закономірності “обрусіння” населення, де рідна мова відступає на вторинний план.

Спорадично звертався до питання мовно-національної ідентичності Іван Петрушевич (див., наприклад: Петрушевич І. “Вражіння з Угорської Руси” (ЛНВ. – 1899. – Т. 5)), розглядаючи особливості національно-мовного саморозвитку 500.000 українців (українських русинів, за термінології І. Петрушевича). Простежуючи надзвичайно складний духовний стан “угро-руських” людей загалом та “угро-руської” інтелігенції зокрема, автор схиляється до думки, що для збереження своєї власної ідентичності воно сформували теорію “відрубності”, що легко простежувана в усіх сферах життя, в тому числі і в письмі. За панівного нав’язування угорської мови, навіть у богослужінні, іншого виходу з цієї ситуації просто не було. “Спеціально продумана мадярська шкільна система поклала собі одинокою метою виховувати мадярських патріотів. ... В цілій програмі вражає непропорціональна вага, яку кладуть на наочування мадярської мови, історії і літератури”. І далі продовжує: учень поза “мадярську мову і літературу в школі не вийде”, таким чином “мадярська школа” формує особливого шовініста, оскільки “мадярська мова” не забезпечує спілкування із західноєвропейським світом. Не використовуючи поняття двомовності, І. Петрушевич торкається доволі складного питання мовних контактів різноструктурних і різносистемних мов, але найголовніше – намагається розкрити особливості співіснування двох стихій – рідномовної та “мадярськомовної” в “угро-русинських” людях загалом та школярах зокрема.

З опертям на спостережуваний матеріал, І. Петрушевич констатує: “Вихований в мадярському дусі Русин запевнює..., що він маляр. «Я живу в мадярському краю – я М а д я р!»”. Непросту ситуацію труднощів у самоототожненні, самоті для угро-русинського люду посилює поширення в цьому краї москвофільства, що аж ніяк не відбиває у своїй основі повсякденно-побутового мовного спілкування. Таким чином витворювала духовно-мовна роздвоєність, що, певною мірою, однаково віддалена від мовного єства. Тому націоналізм угро-русинській з його опертям на москвофільство як державно орієнтований на Російську імперію (М. Драгоманов) без належного соціального підґрунтя за відсутності українсько-руської держави постав чітко орієнтованим на “московсько-петербурзьку”. Існування “наївного почуття свого немалярства в Угросів годі заперечити. Воно лише, як каже Драгоманов: «заховане в потайники душі, а як проступає вгору, то в формі москвофільства”.

Двомовність угро-русинів виявлювана і в тому, що на сьогодні не асимільовані: у спілкуванні між собою користуються рідною мовою.

І. Верхратський у статті «В справі народного язика (II)» (ЛНВ. – 1902. – Т. 18. – С. 96-126) аналізує питання самоідентифікації в умовах двомовності. «Вихований від літ дитячих у Львові, я чув довкола себе лише бесіду польську, тому щодо руської (української – А. З.) мови не міг собі ясно витлумачити, де належить шукати істини. Коли ж, маючи 14 літ, я поїхав до свого рідного села на Поділля і прислухався до бесіди селян, мені їхня проста, неньчина мова, мені вона здалася набагато милішою від мертвої корпанини (мішана мова, утворювана поєднанням власне-українських слів з їх написанням на російськомовний лад, активна заміна українських слів, а також лексем говіркових польськими – А. З.), якою нас годувало в школі» (с. 103). Повна самоідентифікація розпочалася для І. Верхратського після 1862 р., коли з'явилися перші українські книги з підросійської України. Попри національно-мовне самоусвідомлення, проблемним залишалося питання повноцінного розвою української мови, її розвою: відсутність належної термінології, присутність в освіті, незастосовність в урядовій, управлінській, адміністративно-судовій практиках.

Актуальними залишаються питання двомовності та самоідентифікації, опрацьовувані І. Верхратським під кутом зору використання різних слів для національної самоназви та відповідно – мови. Так, вживання слів на зразок **роусьский, роуський, роусский, роуский, роушский, роушький**, що виступають тільки варіантами того самого поняття, хоча в практиці наявні утворення на кшталт *руський, руский*, а між лемками: *русінский (русинський)* (с. 105).

4. Двомовність у шкільній та вищій освіті. Цікавою в аспекті двомовності є невеличка замітка “Про українські товариства” в рубриці “З російської України” (ЛНВ. – 1899. – Т. 6), у якій повідомлено, що в Києві формується та формалізується “Общество любителей малорусского слова им. М. Максимовича”. Його основним завданням є відродження української мови, особливо в освіті, що знову ж таки засвідчує висвітлення питання двомовності. Зазначено, що в Одесі на засіданні заснованого “Общества любителей литературы, науки и искусства” 21 січня 1899 року д. Пекатороса в доповіді “Цѣль чтеній для народа” наголошено було на тому, що тільки ті читання корисні для народу, що мають відповідну національну форму.

Про потребу ширення української мови у вищій освіті оповідає коротка інформація “Справа українсько-руського університету у Львові” (ЛНВ. – 1899. – Т. 7), уміщена під криптонімом “В. Г.”, де стисло передано плин подій, спрямованих на створення українсько-руського університету у Львові. Потреба відкриття такого університету зумовлена звуженням використання

українського слова в освіті загалом та катастрофічним його станом в університетській системі.

Звичайно, проаналізувати перебіг висвітлення питання двомовності – білінгвізму в рамках НТШ від виходу першого тому його Записок у 1892 р. і до сьогодні досить складна річ і вимагає окремого дослідження, тому що в цьому разі варто зосередити увагу не лише на тих працях, що друкувалися на сторінках Наукових записок НТШ, але й на дослідженнях науковців – членів НТШ, опублікованих у різних виданнях.

Не оминав питань рідного слова та його ролі у формуванні особистості Є. Желехівський, який у листі до М. Драгоманова за 15 березня 1872 року повідомляє про цікавий факт – складання іспиту з класичної філології в Краківському університеті рідною мовою: “Удалося в Кракові за моїм першим домаганєм виробити через сенат краківський академічний і міністерство поставленє екзаменатора до руського язика (мало- або южноруського). Так одже, хоть в Кракові нема кафедри осібної руського язика, найшло собі рідне наше слово привітний простір”, а водночас автор “Малорусько-німецького словника” розмірковує нижче: “...Великий жаль стискає моє серце, що навіть у Києві, у Харкові нема ні по університетах, ні по гімназіях осібної науки малоруського язика з таким же викладом”. Тим самим наголошено не тільки на необхідності знати рідну українську мову, науково її студіювати, але й готувати фахівців для її викладання. Є. Желехівський неодноразово наголошував на тому, що знання української мови необхідне для розуміння самого себе.

5. Двомовність і українська література. Досить гостро заторкнуто питання рідної мови в редакційній статті “З російської України” (ЛНВ. – 1900. – Т. 10. – С. 145-168), що належить М. Грушевському, де через полеміку з П. Флоренським (збірка статей “Нѣскольکو словѣ о малорусскомъ языкѣ (нарѣчии) и новѣйшихъ попыткахъ усвоить ему роль органа науки и высшей образованности ”, що спочатку була видрукувана як низка статей у “Кієвлянинѣ”) схарактеризовано питання статусу української мови, її ширення у взаємодії з іншими мовами на відповідних землях. З-поміж основних автор вирізняє питання: 1) “обрусіння” в Україні; 2) статусної ролі української мови; 3) племінної “єдності малорусів, білорусів та великорусів” та “общеруської” мови просвіти і літератури; 4) рівня мотивованості потреби створення окремої мови в закордонній Русі (Буковинській, Галицькій та Угорській) замість “общеруської”; 5) діяльності Наукового Товариства імені Шевченка і твореної ним “українсько-руської” мови та ін. З-поміж виділених п’яти усі стосуються тенденцій і проблем двомовності, щодо якої М. Грушевський займає цілком позитивну позицію, а для П. Флоренського однозначною і наголошуваною постає тільки офіційно-державна одномовність. Водночас М. Грушевський цілком коректно обґрунтовує тезу окремого розвитку малоруської (української), білоруської та великоруської (російської) мов з покликанням на

праці О. Потебні (“Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка”), Д. Науменка (“Рѣшенъ ли проф. Т.Д. Флоренскимъ вопросъ о книжной малорусской рѣчи”), В. Антоновича (“Къ вопросу о галицко-русской литературѣ”) та ін., не визнаючи логічним виділення “общерусскої” мови в аналізованій низці трьох мов. Проф. П. Флоренський, подібно до І. Линниченка, визнає право на існування малоруської (української) мови, але тільки в “простонародній” сфері, що загалом уже передбачає, на думку М. Грушевського, її повноцінний вияв у літературі як самодостатній, а не “підлітератури російської”, “обласної”, “етнографічно рамкової”, чим намагаються творці такої літератури, вважає П. Флоренський, підняти малоруську літературу на один рівень з великоруською літературою (Т. 10, с. 157-158). Посилення української мови (малоруської, південноруської, русько-української – в термінології П. Флоренського) та її відокремленні, за твердженням П. Флоренського, простежувано у: 1) появі перекладів творів М. Гоголя, М. Костомарова та інших істориків, письменників; 2) створенні і встановленні нової “українсько-російської” літературної та наукової мови; застосуванні особливого фонетичного правопису (Т. 10, с. 160). Заявлені чинники виявляють напрями взаємозбагачення та взаємодії літератур, мов та й загалом – культур, а їхньої ворожості, в чому намагається переконати проф. П. Флоренський. Якщо для проф. П. Флоренського “українсько-руська” мова “є зайвою, непотрібною тому, що нав’язувані їй функції давно виконує однаково у всіх гілок російського народу опрацьована їхніми спільними зусиллями могутня “общеруська” мова”, то для М. Грушевського незаперечним фактом є право кожної нації створювати власну літературу. На відміну від М. Антоновича, він чітко розмежовує стан української літератури в підросійській Україні, що зведений до статусу “підлітератури”, і цілком реальний стан, затребуваний вимогами часу (див. також: “З російської України” (ЛНВ. – 1901. – Т. 13. – С. 105-112), що належить М. Грушевському і де також розвинуто полеміку з П. Флоренським щодо статусного вияву української мови на теренах земель української нації).

У цьому розрізі досить цікавими постають міркування про національно-мовну роздвоєність Миколи Гоголя в нарисі Олександри Єфименко “Національне роздвоєне в творчості Гололя” (ЛНВ. – 1903. – Т. 22. – С. 85-99), де своєрідно простежено співвідношення в становленні Великого Миколи Гололя двох начал – української, що стала основою-основ його душі (за словами самого письменника в листу до О.А. Смирнової “... я самъ не знаю, какова у меня душа, хохлацкая или русская. Знаю только то, что никакъ бы не далъ преимущества ни малороссіянину передъ русскимъ, ни русскому передъ малороссіяниномъ. Обѣ природы щедро одарены Богом, и какъ нарочно каждая изъ нихъ порознь заключаєть въ себѣ то, чего нѣтъ въ другой”). Загалом українська мова для Миколи Гоголя була “мовою душі” (з листа до Михайла

Максимовича), тому справді для нього двомовність була постійним внутрішнім діалогом “власної душі” – української мови з “обов’язком зовнішнього вияву душі” – російською мовою. Як констатує Олександра Єфименко, Микола Гоголь знав українську мову не тільки до свого виїзду з України, але й зазвичай користувався нею в багатьох та багатьох випадках: у листуванні з польськими емігрантами, розмовляв зі слугою перед смертю у Москві та ін. Внутрішня двомовність Микола Гоголя є очевидним фактом, за твердженням Осипа Мандельштама, тому що в нього думки укладались колією його рідної української мови (“О характеръ Гололевскаго стиля”). Цю своєрідність Миколи Гоголя легко простежити в усьому – у стилістиці, у трансформованих українських зворотах і конструкціях та багато-багато іншому в російську мову. Очевидно, такий глибокий мовно-психологічний білінгвізм вимагає особливого дослідження з визначенням закономірностей його вияву на різних рівнях – концептуальному, соціолінгвістичному, прагматичному, лінгвокультурологічному, не кажучи уже про відповідні мовні рівні, адже “за мовою, за виразами, образами, порівняннями” (Осип Мандельштам) – це українець.

6. Соціолінгвістичний вимір білінгвізму. Проблеми двомовності заторкнуто і в рубриці “Уваги на сучасні теми” (ЛНВ. – 1901. – Т. 16. – С. 95-100, 159-175), у якій Володимир Гнатюк вичерпно схарактеризував перебіг подій з обстоювання ідеї українсько-руського університету у Львові, який би засвідчив мовну рівність в освітній та науковій галузі двох мов. Водночас детально проаналізовано національний склад студентів Львівського університету та умотивовано необхідність викладання дисциплін українською мовою, чому підтвердженням постає національний склад студентів. До цієї статті прилягає аналітичний огляд того самого автора “Уваги про галицькі середні школи” (ЛНВ. – 1903. – Т. 24. – С. 121-137), у якій з подиву гідною ґрунтовністю схарактеризовано національний склад учнів галицьких середніх шкіл з простеженням поступового збільшення числа учнів із чітко простежуванню українською національною самоідентифікацією.

Особливо знаковим постає розгляд питання статусної ролі мови в суспільстві Сергієм Єфремовим, коли він аналізує особливості національного питання в Норвегії (Єфремов С. Національне питання в Норвегії / Сергій Єфремов //ЛНВ. – 1902. – Т. 17. – С. 17-32; 98-114) із простеженням розвою думки про те, що в недалекому майбутньому “Єллін та Юдей” становитимуть одно з погляду національного”, тобто усі люди зіллються в одну націю-народ, тому не варто сьогодні приділяти увагу проблемі національного. Науковець резюмує: “Кожна нація, що варта сього імени, має в собі щось своєрідне, що відрізняє її від усіх иньших націй”. Викінченим та аргументованим є твердження, що “націоналізм – річ нормальна, справедлива й поступова”. Водночас С. Єфремов актуалізує тезу, наскільки нормальною постає ситуація

обрусіння в Росії, полонізації – в Галиччині, що відбиває у своїй суті вивищення однієї нації, підпорядкування інших націй та народностей її потребам. Тут націоналізм перетворюється у шовінізм, що не передбачає ніякої рівності націй. Ґрунтовно простеживши розвиток міждержавних відношень та особливості становлення скандинавських мов. Взаємодія норвезької та данської мов, з одного боку, та норвезької та шведської, з іншого, особливо складною була для норвезької, тому що Святе Письмо було перекладне данською і в такій редакції використовувалось на землях Норвегії. Рідна мова Норвегії мала вияв тільки в народно-розмовній стихії, зокрема в усній народній творчості. Від 1772 року, часу заснування “Норвезького гуртка” у двомовності шведської спільноти настає переломний момент тому, що гуртування норвезьких студентів у самому Копенгагені сформувався письменницький пласт. Завдяки цьому не тільки витворювалася національно-норвезька література, але й поступово послаблювалася сила данської мовної експансії на шведський мовний простір. Складність була в тому, що Данія та Швеція перебували в одному культурному просторі. “Року 1814 розірвано ланцюги, що в протязі віків сковували Норвегію з Данією в одне політичне тіло...”, але розрив цей не постав миттєвим тому, що важким і непростим був перехід норвезької інтелігенції на рідну мову. Двомовність норвезької інтелігентності не поставала простою, вихід у домінування норвезької мови досягнуто тоді, коли цілісним виступило відстоювання культури та літератури рідного народу. Середина 19 ст. знаменувала три основних напрями дансько-норвезької двомовності: 1) суто консервативний – повне збереження майстрами слова традицій творення тільки данською мовою (Г. Ібсен); 2) менш консервативний, коли (Б. Беризон та ін.) основне мовне тло твору є данським, але водночас у тексті активно використовують слова, словосполучення, цілі речення норвезькою мовою – напівданська ↔ напівнорвезька (dansk-norse), так звана мішана мова; 3) націоналістичний (Maalsmaend), що своїм джерелом має попередній. Його прихильники творять тільки норвезькою народною (maal) (А. Гарборґ, К. Гансун, А. Скраан та ін.), що справляє вплив на її використання в різних сферах суспільного життя: парламенті, сільських зборах і под.

7. Двомовність і культура мови. І. Верхратський у статті «В справі народного языка (II)» (ЛНВ. – 1902. – Т. 18. – С. 96-126) аналізує досить поширені тенденції використання у мовленні чужомовних слів, зокрема польськомовних. Особливу ж увагу автора привертає вплив польськомовних орфоепічних та орфографічних норм на українські та прагнення низки авторів не лише їх дотримуватися, але й упроваджувати в повсякденну практику друкованих видань. Протилежна тенденція, на думку І. Верхратського, полягає в тому, що ті чи ті автори твердять про певні слова як полонізми, не маючи належної компетенції у кваліфікації мовних явищ. Так, наприклад, твердячи про польський характер слів на взір *зникнути*, *неборак*, молоді дописувачі

виявляють власну некомпетентність тому, що корінь *ник* легко віднайти у старослов'янських утвореннях на кшталт *никнѣти* (пор. *підникнути, заникнути, поникнути, никати, никнути, виникнути, зникати, зникнути*), *пони́кнѣти*, *ничати*, *сѣничати*, *ниць* (пор. *ниць, ничком, ничма, горілиць, ниций*; річка *Никва*). А слово *неборак* (пор. чесь. *ubožak*) містить один з випадків переходу *р* у *ж*, причому такий перехід, вважає І. Верхратський, в українській мові відбувся цілком самостійно, поза будь-яким впливом словацької або чеської мов (пор. *небір, небірка, небореико, бойк. небореика, неборачище, неборачисько, неборачня, неборацтво, неборище*).

Не менш істотним для автора постає врахування в умовах двомовності, співіснуванні двох мов, коли одна з них є більш навантаженою, постійного творення нових слів. Боротьба з такими похідними не засвідчує високої культури мови певного автора, швидше сигналізує про його обмеженість та кваліфікацію певних утворень як чужомовних, поява яких спричинена іншою мовою. Так, наприклад, поряд зі словами галицькими *чудерний, чударний, диварний* слід використовувати загальноукраїнське *чудернацький*, хоча в ньому досить багато словотвірних афіксів (с. 101). На думку І. Верхратського, не варто вживати прикметники на зразок *лебедій, лебеда, лебеде*, бо нормативними виступають *лебежий, лебежа, лебежа* (с. 101), хоча в сучасній мовно-літературній практиці нормативними є *лебединий, лебедина, лебедине*. Надзвичайно багато уваги І. Верхратський приділяє питанням статусу іншомовних слів у мовній системі та функційному навантаженню школи у формуванню навичок мовної культури в умовах активного впливу іншої мови.

Заторкнуто проблему білінгвізму та розширення сфери функціонування української мови в статті “Справа українсько-руської гімназії в Станіславові” (ЛНВ. – 1902. – Т. 19. – С. 114-122) та в низці інших студіювань, зокрема в працях І. Огієнка, В. Сімовича. Розгляд цієї проблеми був надзвичайно актуальний у силу того, що руйнування усталених мовних норм було наслідком активного впливу інших мов (російської, польської). Дотримання літературних норм перебувало в центрі уваги лінгвістів і постійно дискутувалися заради збереження чистоти української мови та її загальнонаціональних літературних норм.

Питання двомовності завжди поставали з-поміж актуальних і знакових у студіюваннях лінгвістів загалом та українських зокрема, тому що двомовність розкриває особливості мобільності людської особистості та напрями її входження в різні лінгвокультурні спільноти. Аналіз студіювань питання двомовності кінця ХІХ – початку ХХ стст. засвідчує наскільки симетричними вони постають відповідним питанням кінця ХХ – початку ХХІ стст., що вимагає особливого погляду на вияву такої симетрії та водночас вияв тих неспівмірностей, які найповніше сигналізують про втрати та здобутки в цьому розрізі.

Література

Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / Валентин Александрович Аврорин. – Л.: Наука, 1975. – 275 с.

Белодед И.К. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР / Иван Константинович Белодед, Галина Прокофьевна Ижакевич, Татьяна Куприяновна Черторижская. – К.: Радянська шккола, 1978. – 182 с.

Бурячок А.А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов / Андрій Андрійович Бурячок. – К.: Наукова думка, 1983. – 248 с.

Вайнрайх У. Языковые контакты / Уриель Вайнрайх. – К.: Вища школа, 1979. – 263 с.

Верхратський І. В справі народного языка (II) / Иван Верхратський. – ЛНВ. – 1902. – Т. 18. – С. 96-126.

Гнатюк В. Уваги на сучасні теми / Володимир Гнатюк // ЛНВ. – 1901. – Т. 16. – С. 95-100, 159-175.

Гнатюк В. Уваги про галицькі середні школи / Володимир Гнатюк // ЛНВ. – 1903. – Т. 24. – С. 121-137.

Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії і справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства / Михайло Грушевський // Статті по славяновѣдѣнію / Под. ред. В.И. Ламанского. – СПб: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1904. – С. 298-326.

Грушевський М. З російської України / Михайло Грушевський // ЛНВ. – 1900. – Т. 10. – С. 145-168.

Грушевський М. Про українську мові і українську школу / Михайло Грушевський. – К.: Веселка, 2010. – 50 с.

Єфименко О. Національне роздвоєнє в творчості Гололя / Олександра Єфименко // ЛНВ. – 1903. – Т. 22. – С. 85-99.

Єфремов С. Національне питаннє в Норвегії / Сергій Єфремов // ЛНВ. – 1902. – Т. 17. – С. 17-32; 98-114.

Кониський О. Обшир і людність України російської / Олександр Якович Кониський // ЛНВ. – 1898. – Т. 1. – С. 1-8.

Линниченко І. Малорусский вопрос и автономия Малороссии : открытое письмо профессору М.С. Грушевскому / Иван Андреевич Линниченко // Режим доступу: <http://www.ukrstor.com/ukrstor/linnichenco-pismo-grushevskomu.html>

Мартине А. Основы общей лингвистики / Андре Мартине // Новое в лингвистике. – Вып. III. – М.:, 1963. –

Огієнко І. Складання української мови / Іван Огієнко. – [Б. м.], 1935. – 196 с.

Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого

громадянства. – Репринт. відтворення вид. 1936 р. / Іван Огієнко. – К.: Обереги, 1994. – 72 с.

Петрушевич І. Вразіння з Угорської Руси / Іван Петрушевич. – ЛНВ. – 1899. – Т. 5. – С. 52-71.

Сімович В. Праці у двох томах. Т. 1 : Мовознавство (Українська мова і правопис; Культура мови; Мова українських письменників; Історія мовознавства. Персоналії. Рецензії) / Василь Сімович / Упор. Л. Ткач. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – 520 с.

Щерба Л. О понятии смешения языков / Языковая система и речевая деятельность / Лев Щерба. – Л., 1974. – С. 60-74.

1.8. Сучасні технології мовного маніпулювання

Законопроект «Про основи державної мовної політики» (№ 9073): поступ у майбуття чи відступ у недавнє минуле? Про «особливості» нового законопроекту «Про основи державної мовної політики» (№ 9073), який уже пройшов перше читання і «нестримною» більшістю (не плутати з конституційною більшістю) прямує до свого «узаконення», аби повною мірою легалізувати виголошуване неодноразово гасло «Ми їх перемогли» («Мы их победили» (Олег Калашников)), писали багато. Писав і автор цих рядків у первинній експертизі, стверджуючи у висновковій частині на знятті цього законопроекту із розгляду як такого, що суперечить відповідним статтям Конституції України. І в сьогоденніших відгуках наголошується здебільшого на юридичних колізіях у самому законі, на необдуманості багатьох положень законопроекту, на неможливості їхньої реалізації. Чи не найголовніше – законопроект не спрямований і не має своїм призначенням консолідацію громадянського суспільства. У своїй основі він не пропонує дієвих заходів подолання асиметричного вияву сучасної двомовності: її основною особливістю є те, що рівень знання української мови з-поміж росіян (ширше російськомовних) суттєво нижчий, ніж рівень знання та вільного володіння російською мовою серед українськомовних громадян. Це легко простежити навіть на численних шоу-програмах, дискусіях депутатів тощо. Що вже говорити про текстову частину ст. 4 законопроекту № 9073, де наголошено, що порядок застосування мов в Україні встановлюється «виключно цим Законом», – це по суті протиставляє аналізований законопроект Конституції України. Автори законопроекту (народні депутати Сергій Ківалов і Вадим Колісніченко) переконані, що Конституція Держави не повинна визначати порядок і рівні застосування мов в Україні, а тільки заявляти основи державної мовної політики. Тим самим конституційні положення про державність української мови відтісняються на другий план, здійснюється реальна ревізія Конституції України.

Сюди ж можна віднести і те, що, власне, цей Законопроект і не зорієнтований на захист мов національних меншин, якими постають грецька, кримськотатарська, гагаузька, польська та багато інших, він спрямований тільки на відродження мовної ситуації не такої давньої пори – пори Радянського Союзу. У цей час українська мова виконувала таку собі декоративну функцію, а реально вона витіснялася, бо навіть батькам дозволялося звільняти своїх дітей від вивчення української мови заради їхнього розвантаження в навчальному процесі. Очевидно, сьогодні якраз в активному наступі на основу-основ української нації та Української Держави – її МОВУ – саме покоління не таких далеких сімдесятих-вісімдесятих років минулого століття. Це покоління сформувалося під прагматичною тезою-ідеологією

єдності національностей і народностей усього територіального обширу Радянської імперії, коли в усіх сферах адміністративно-командного і науково-технічного забезпечення функційне навантаження припадало тільки на російську мову. Тому прийняття законопроекту «Про основи мовної політики» представники цього покоління сприймають як перемогу... Але перемогу над ким? Якщо визначальним постулатом є захист мов незалежно від того, скільки громадян нею користується, а для надання статусу регіональної необхідно не менше десяти відсотків, то українська мова підпадає під цей захист чи все ж таки ні?

Чи реальним був і залишається державний статус ДЕРЖАВНОЇ МОВИ? Від кінця вісімдесятих років минулого століття і до сьогодні на терені усіх слов'янських держав – Радянський Союз, Чехословаччина, Югославія – утворилася низка суверенних Республік: Білорусь, Україна, Росія, Словаччина, Чехія, Чорногорія, Македонія, Словенія, Боснія і Герцоговина, Хорватія. У кожній зі слов'янських держав власна державноконсолідувальна мова є самодостатньою (крім Білорусі), забезпечуючи увесь спектр функцій – від адміністративно-управлінського до науково-технічного. Навіть Чорногорія, основною мовою якої є сербська, на сьогодні на державному рівні опрацьовує концепцію «материнської» мови як власної і самодостатньої. У державах Прибалтики, у Польщі, Словаччині та інших статус державної мови передбачає у відповідних статтях законів про освіту викладання предметів державно-патріотичного циклу державною мовою у школах з будь-якою мовою навчання, зокрема і в школах національних меншин. Такі меншини можуть бути численними, як, наприклад, у Литві польська громада. У сучасній Слов'янії з її мовним багатством абсолютно слабкими постають вияви двох лужицьких мов – нижньолужицької (близько 10 тис. розмовляють) і верхньолужицької (близько 40 тис. володіють) мов, що функціонують на території Німеччини і належать до мов національних меншин, потребують державної підтримки і захисту. Знає Слов'янія втрати мовного багатства, адже полабська (назва походить від слов'янської назви річки Лаба (Ельба)), що використовувалася до першої половини 18 ст. і вживалася на сусідніх із серболужицькими мовами територіях, стала мертвою. Чи став багатшим від цього слов'янський світ? Аж ніяк ні... У сучасних слов'янських державах білоруська мова має досить послаблені державнотвірні функції, що спричинено статусом двох мов – білоруської і російської як державних. У силу цього увесь державно-чиновницький апарат швидко відтворив модель минулого декоративного використання білоруської мови. А можливо, комусь аж так кортить зреалізувати визначальні принципи Русофонії (пор. з Англофонією, за якою британська, американська, південноафриканська, австралійська, новозеландська не є окремими мовами, а тільки варіантами англійської), за якими українська національна (подібно і білоруська) лише варіант російської (а в Росії наявний

інваріант російської) (Олександр Рудяков). Слов'янія-Славія має берегти власне мовне розмаїття, а не через різні законотворчі ініціативи посилювати мовне протистояння і маргіналізацію одних мов за рахунок інших. У справі мовного будівництва не буває переможених, тому що втрата однієї мови – це втрата цілісного суцвіття, у якому кожна пелюстка є значущою і цивілізаційно навантаженою.

Законопроект № 9073 ґрунтується на запровадженні умов, коли російську мову як регіональну де-факто буде піднесено до статусу офіційної мови на більшості території України (ст. 7, п. 3, ст. 15, ст. 18 та ін.). У силу цього законопроект не сприятиме мовно-територіальній консолідації, а посилить тенденції мовної сегрегації (певної мовної зверхності, що і сьогодні можна зустріти в репліках на зразок *«Я украинским владею, но разговаривать не буду»*), що принципово суперечить меті і принципам Європейської хартії регіональних і міноритарних мов, на яку постійно покликаються автори законопроекту та його прибічники. Важко уявити, як будуть захищені українськомовні права громадян з домінуванням регіональних мов, тому що жодним словом про це ніяк у законопроекті не заявлено.

Слово-логос / слово-знак ↔ слово-образ / слово-міф. Шкода, але цей законопроект відкидає Україну на узбіччя людської історії та людської цивілізації. Річ у тім, що останнім часом все більшою мірою слово-знак (слово-логос) починає заступатися словом-образом (словом-міфом). Усе це засвідчує активізацію навантаження внутрішнього слова. Слово-логос і слово-образ наявні у греків. Слово-логос спрямоване до знака, до комунікації з іншими. Звідси так активно упроваджувана в минулому столітті, у період панування марксистсько-ленінської ідеології, у свідомість мас і сповідувана на усіх рівнях суспільної свідомості теза про визначальний статус *комунікативної функції* мови як основної. Слово-міф спрямоване до образу, основу якого складає самовплив (Федір Гиренок). Як міф слово не обманює, воно завжди істинне і приходить до нас, наче з потойбіччя, що завжди постає правдивішим, ніж сучасне. Слово-образ завжди насичене, уміщує в собі багатство минулих епох: *І сміються люди вже у вічі: / треба ж так от збутися ума, / щоб оце в двадцятому сторіччі / та шукати те, чого нема!* (Ліна Костенко). Як логос слово мотивоване сучасністю, воно земне, поцейбічне. Тому воно може обманювати і вводити в оману. Розмежування слова-логоса і слова-образа відбивається й у двох різновидах слухання. Слухати міфи – означає приймати в себе, усім єством слухати, входити в його гаму, бо тільки та людина чує, яка уміє слухати душею і відтворювати в собі усе почуте. Слухати логос – означає слухати вухом, слухати прості людські слова. Логос чують, а міф сприймають. Слово-логос сьогодні вичерпало себе, його відтісняє слово-образ / слово-міф.

Мова – це не тільки і не стільки спілкування, це – Галактика пам'яті і самобуття народу. У мові кожного народу, зокрема в українській мові,

зібрано різнобічну інформацію, що містить у собі код створеної культури. Тому суспільство має усвідомити, що зникнення мовної сутності потягне за собою і деградацію свідомості – і відносну, і повну. Така деградація постане помстою мови усім тим, хто не цінує, а отже, і не заслуговує ніякою мірою знання художніх образів і смислових багатств мови, її поетичної наснаги.

Не так давно (24 квітня 2012 року) в Донецькому Палаці працівників культури відбулася презентація роману-хроніки, документально-історичної розповіді «Хронотоп» (книга перша «Гетьманщина»), який створив доцент Донецького юридичного інституту Олександр Рогожкін – автор цікавий і самобутній. Та й сам твір цікавий не тільки масштабністю зображеного, але й тим, що Олександр Рогожкін показав тяглість мовного багатства і розмаїття Донеччини. Через призму оповідача (а головний герой книги – історія України) показано, що сам автор, який тепер самоідентифікує себе як російськомовного, формувався в потужній українськомовній стихії. Стилїстика розповіді побудована зі збереженням мовного тла усіх учасників динаміки історичних змін. Презентація була й справді цікавою і складом учасників, які брали активну участь в обговоренні усього спектру зображеного, і постаттю самого автора, який щиро і відкрито ділився міркуваннями. Десь наприкінці самого заходу виступив Микита Мірошніченко (учитель історії в минулому, як він сам себе схарактеризував) і, коротко торкнувшись аналізованого змісту, раптом почав коментувати перспективи розвитку і навантаження мов. За його словами, українською аж ніяк не можна написати фундаментальну працю із психології (щоправда, чому – так і не стало зрозуміло), а технічний текст найкраще і найдоцільніше викладати англійською. На цьому якось раптово думки обірвалися, тому не вдалося почути в цьому виступі про місце російської мови, хоча сам доповідач виголошував своє слово саме в її мовному полі. Не торкатимусь ані постаті Микити Мірошніченка, ані характеризуватиму безаргументність почутого, тому що в стилі сучасного дня можна почути безапеляційного багато. Адже один з дослідників російської мови Михайло Епштейн резюмує: очевидно, російський мат є «основним джерелом новітнього словотвору» (за М. Сиротіним). Опертям цієї тези в нього виступає кількість («нарощення») нових слів, що найактивніше творяться в англійській мові. Подібні твердження є малопереконливими і не відбивають найголовнішого у мові – її образної і поетичної величі, її інформативного багатства і цивілізованого насичення. Скажу тільки, що свого часу один з творців та основоположників теорії «лінгвістичної безвідносності» етнолінгвіст Бенджамін Уорф констатував: «Мови відрізняються не тільки тим, як вони будують речення, але й тим, як вони поділяють навколишній світ на елементи, що постають матеріалом для побудови речення. **Граматика сама формує думку, виступає програмою і керівництвом мисленнєвої діяльності індивідуума, засобом аналізу його вражень та їхнього синтезу.**»

Мова завжди була, є і буде найважливішою частиною духовного і культурного життя народу, вона визначає теперішнє і майбутнє усієї країни, тому що мовні параметри (і тільки!) постають самостійним началом цивілізаційної ідентифікації та самоідентифікації усього народу як цілісності. Тільки мова спроможна забезпечити тотожне бачення ідеалів і цінностей поступу Держави. Мова – найважливіша співтворча іпостась людської душі і людського духу, без яких людина як *homo sapiens*, людина як сутність не існує. Звичайно, комусь надто хочеться сказати, що в період абсолютної глобалізаційної «культури» людина як індивідуум просто непотрібна. Очевидним є формування багатомільйонного споживача, який існує поза будь-якою культурою, будь-якою цивілізацією. Чи не тому так інтенсивно і нав'язливо упроваджують «шансонізацію» та «шоузацію» усього громадянського суспільства, де усталеним звичаям і цінностям відведено суто маргінальну роль. Таким аж надто реальним є бажання викривити, окарікатурити, сфальшувати людину, систему її цінностей, підняти на поверхню її глибинні інстинкти за принципом – *А мені так зручно...* Цим самим нівелюється богоподібність людини. Тому слухаючи законотворців, «ревізорів» Конституції України, бажано було б завжди поміркувати про мету, яку вони ставлять перед собою, мету близьку і мету віддалену, розраховану на перспективу.

Замість висновків. І ще раз про законопроект (немає бажання писати такий законопроект з великої літери) за номером 9073. У ньому закладена теза «жодне з положень цього Закону та заходи щодо розвитку, використання і захисту регіональних мов або мов меншин не повинне тлумачитися як таке, що створює перешкоди для використання державної мови» (ст. 7, п. 9), але уся текстова частина та його преамбула ніяких заходів задля цього не передбачають. Можна з упевненістю сказати, перефразовуючи відомий вислів «Народ, який не знає своєї історії, вивчатиме історію чужу» (Петро Александров-Деркаченко): народ, який не знає своєї мови, вивчатиме чужу мову, прагнучи її зробити своєю. Але для чого це робити в Державі, де усталились традиції державності української мови, де поступово, з різними відхиленнями, триває процес витворення єдиного мовно-цивілізаційного простору, де молоде покоління вільно володіє державною мовою? Напевне, для того, щоб розхитувати непрості основи Державності... Будь-який російськомовний громадянин Української Держави аж ніяк не відчуває себе дискомфортно в ній, а українськомовний?.. Спробуйте перевірити – жодного звукового оголошення в громадському транспорті Донецька та інших міст області ви не почуєте українською. Для потреб Євро – 2012 зробили двомовні – російськомовні й англійськомовні, аж ніяк не українськомовні. Але ж українськомовні громадяни в Донецьку є... І це за державного статусу української... То це вже Законопроект № 9073 на марші чи як?... Адже сьогодні

українці в Донецькій області складають 56,9 відсотків (за даними перепису населення 2001 року), усі інші етнічні групи (греки, білоруси, татари, вірмени, євреї, азербайджанці та інші) нараховують від 1,6 відсотка (греки) до 0,01 відсотка (араби) і менше, крім росіян. Їх нараховується 38,2 відсотка. За цими даними легко виявити напрями упровадження статей Законопроекту № 9073 в дію на Донеччині та в інших регіонах. Тоді українськомовні громадяни, які уже сьогодні ніяк не в силі вплинути на чинну владу для забезпечення власних національно-мовних і національно-культурних інтересів, після активної дії Законопроекту опиняються у відповідних сегментах-анклавах. Асиметрію двох і більше державних мов легко побачити на прикладі Криму. Та й російськомовний продукт в Україні здебільшого є відбиттям силового поля материкової російської мови і туди ж він духовно зорієнтований, що цілком природно. Російська мова в Україні – це тільки первинний знак, це слово-логос. Слово-образ, слово-міф зорієнтовано на центр духовної російськості.

На сьогодні державний статус української мови відповідає її реальній силі і навантаженню на всьому просторі України, забезпечуючи активні доцентрові тенденції від Сходу до Заходу і від Півночі до Півдня. Закони пишуть не тільки рукою, та тільки технічно, їх пишуть власним духом і серцем, закони мають працювати на всю державу, на утвердження її потужної перспективи розвитку як цілісності. Лише такий закон спроможний бути сприйнятим усім народом Держави як власний, що відповідає духові і серцю і законотворця, і пересічного громадянина. Законопроект **«Про основи державної мовної політики» (№ 9073)** не відповідає духові сьогодення, не сприяє гармонізації гуманітарної аури в Україні, не спрямований на поліпшення міжетнічних і міжнаціональних взаємин в усій Українській Державі.

Література

Александров-Деркаченко П.П. «Народ не знающий свою историю, будет изучать чужую историю» / Пётр Петрович Александров-Деркаченко // Литературная газета. – 2012. – 6–12 июня (№ 23–24). – С. 1–2.

Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация : учебник / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфра-М, 2007. – 272 с.

Гринюк Ф. Внутреннее слово / Фёдор Гринюк // Литературная газета. – 2012. – 6–12 июня (№ 23–24). – С. 9.

Кудрейко І.О. Соціолінгвістичний портрет малих міст Донеччини : Автореф. дис. ... канд. філол. н. / Ірина Олександрівна Кудрейко. – Донецьк, 2011. – 21 с.

Радевич-Винницький Я. Двомовність в Україні : теорія, історія, мово вживання : монографія / Ярослав Винницький. – Київ-Дрогобич : Посвіт, 2011. – 592 с.

Сиротин В. «Грамматика сама формирует мысль» / Виктор Сиротин // Литературная газета. – 2012. – 6–12 июня (№ 23–24). – С. 9.

Тер-Минасова С.Г. Война и мир языков и культур : вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации : учебное пособие / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М. : Слов/Slovo, 2008. – 344 с.

Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М. : Слов/Slovo, 2008. – 264 с.

1.9. Слова болять – тривожний вимір мови

На початку було Слово. Сьогодні багато говорять про біль душі, крик її, що відлунує в мові. А чи може слово так боліти, мов душа?... Загальновідомими і загальновизнаними постають, принаймні, два виміри слова: 1) універсально людський, що знайшов вияв у постульованій віками і тисячоліттями і найпослідовніше втілений у сакраментальній *моделі: На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово* (Ів. 1:1), що розвинуто в усьому біблійному просторі, де знаходимо: *Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього* (Ів. 1:3). Уже ці перші животворні рядки Євангелії від Івана відсилають нас до самого Початку, до того джерела, звідкіля бере початок всесильна і непереможна ріка часу – ріка часу, якій підпорядкований увесь рух людства і поза якою нічого не відбувалося, не відбувається і ніколи не відбудеться. У цих трьох формах часу того самого дієслова відтворено повну драматизму, переживань історії десятиків і сотень попередніх поколінь (минулий час), а у теперішньому вимірі сприймаємо нашу буттєвість, а форма майбутнього часу передає очікуване і сподіване. Реально не бачимо вистражданого попередниками, але відчуваємо це у словах, осмислюємо той пройдений морок і шлях до світла, бачимо зримо майбутнє та ословеснюємо його, прогнозуємо. Власне, цей вимір Слова занурений у найглибші витoki людства як самої його сутності та осмислення з'яви людства в загально цивілізаційному просторі. А що ж для нас, нині сущих, є слово? Слово, що буденно звучить у повсякденні, і Слово, яким розмовляємо з Богом, і Слово, що передає неповторність наших почуттів – щонайглибшинніших і чистих... Тут слово завжди забарвлене суб'єктивністю, національно своєрідним, заглиблене в культурно-етнічну пам'ять. І якщо перший вимір Слова набув загальнолюдського і загально цивілізаційного виміру в різних інтерпретаціях, то статус національного і його відповідна значущість є настільки динамічним, настільки заполітизованим, що інколи складно розпізнати правдивість виголошеного.

Мова – загальнонаціональний дух, що витворює спільну просторовість. Мова, зреалізовуючи своє призначення – поставати середовищем, що єднає індивідів у часі (тобто тих, які живуть тепер, з предками і нащадками) і просторі (тобто тих, які живуть сьогодні, з тими, хто мешкає в інших точках етнічного простору), заповнює свідомість людини, структурує її етнічно особливим чином, підключає її до емоційних джерел духовності, поза якими ніяке формування ані світогляду, ані ментальності, ані духовного самовияву особистості просто неможливе. Людина справді не може виразити себе зрозумілим для іншого чином інакше ніж надаючи своєму індивідуальному загальноусталеного, загальновизнаного. Це загальновизнане є, по-перше, мисленнєві форми, нав'язані мовою, а по-друге, сама мова в її

матеріальній конкретності (за В. Морковкіним та А. Морковкіною). Мові належить домінувальна позиція в пізнанні світу і в реалізації інших форм діяльності свідомості, що постає виявом «словоцентризму» або ж «панлінгвістичності». Та й сама ментальність є світоспостереження в категоріях і формах рідної мови, що поєднує у процесі пізнання інтелектуальні, духовні і вольові якості національного характеру в типових його виявах (за В. Колесовим). Українська мова, що являє собою Галактику значень і смислів, у своїй державі не набула належного функційного навантаження не тільки у повсякденні, де кождий має право спілкуватися рідною мовою, але й на загально адміністративних, загальнополітичних та інших теренах. Останнім часом почастишали спроби відтіснити її на маргінеси. Говоримо тут про ініціативи народних депутатів, державних установ різних рівнів, що зорієнтовані не лише на послаблення силового поля української мови, а відцентрування, тобто виведення із силового ядра. Як тут не згадати глибокі рядки з поезії Ліни Костенко: *Слова росли із ґрунту, мов жита. / Добірним зерном колосилась мова. / Вона як хліб. Вона мені свята. / І кров'ю предків тяжко пурпурава. // А хтось по ній прокопував рови. / Топтав, ганьбив нам поле найдорожче. / І сниться сон: пасуться корови – / Сім тучних, але більше тощих. // Скубуть озиме, нищать ярину, / Ще й гидять, гудуть, ратицями крешуть. / Трагічна мово! / Вже тобі труну / Не тільки вороги, а й діти власні тешуть. // Безсмертна мово! Ти смієшся гірко. / Ти ж в тій труні й не змістишся до речі. / Вони ж дурні, вони ж знімали мірку / З твоїх принижень – / Не з твоєї величі! // Твій дух не став приниженням і плюским, / Хоч слала доля чорні килими – / То од Вілюйська до Холуйська, / То з Києва до Колими. // ... Як ти зжилася з тугою чайною! / Як часто лицемірив твій Парнас!.. / Шматок землі, / Ти звеши Україною. / Ти був до нас. Ти будеш після нас. // Мій предковичний, / Мій умитий росами, / Космічний, / Вічний, / Зоряний, барвінковий... / Коли ти навіть звався – Малоросія, / Твоя поетеса була Українкою!*

«Сама по собі мова вічна... і прийняття народом іншої мови, не означає автоматичного його мовного входження у відповідне мовне поле» (Фердінанд де Соссюр). Та й справді, річ не в тих, хто прагне видозмінити статус української мови, хто накидає межі її навантаження, хто прагне скоротити її силове в освіті, науці, управлінні. Річ у нас самих... Тих, хто сповідує українське слово, хто прагне звертатися ним до Мірила усіх Сутностей і нашого Єства – до Бога... Ми встановлюємо статус у навантаження рідного слова – українського у своїй власній Державі. Бо що за велич без величі... Якщо ми справді великі і бережемо традиції вікові, то як можна зберегти таку велич без основного носія *ДУХУ УКРАЇНСЬКОГО – Мови*. Поза ним немає не лише українського народу, але й немає духу українського, немає Української Держави. Не територіального простору, а сутності.

Але ж подивімось на нас самих: щомісячно, щотижнево, щоденно і щогодинно звужується силове поле української мови на телеканалах (кажуть, вони ж не державні, але ж державні структури визначають умови їхнього функціонування; уявімо, якби один з каналів став повністю забезпечуватися шведськомовним, бо його власник – швед), те саме стосується друкованих засобів масової інформації. І поволі-поволі молодь наша в інтерв'ю, розмові намагається послуговуватись не українською. Чи не нагадує це відому модель нижньолужицької мови, коли завдяки різноманітним засобом вдалося сформулювати в молоді негативне ставлення до свого рідного?..

«Без України – ми не знаєм, хто ми» (Іван Сокульський). Дивімось правді в очі. Ось і останні дані: 28% українців підтримують надання російській мові статусу державної, підтвердженням чого є результати опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології. Так, у відповідь на питання (містило шість можливих варіантів відповіді для вияву нюансів позиції) щодо можливого статусу української та російської мов за повну рівність статусів – «українська та російська мови мають бути рівноправними державними мовами» – висловилося 27% опитаних громадян. Поряд 19% віддали перевагу дещо поміркованішому варіантові: «українська мова – державна, російська вживається як місцева офіційна мова в тих місцевостях, де більшість населення цього бажає». Якщо ж врахувати ще 1% тих, що прагнуто найрадикальнішої русифікації – «російська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням української мови з усіх сфер суспільного життя» (я не обмовився – А.З.), – прибічників того чи того підвищення статусу російської мови – аж 47% (без трьох відсотків половина). Якщо ж аналізувати увесь спектр опитування, то цікавим є те, що 12% респондентів є прихильниками послідовної українізації «з витісненням російської мови з усіх сфер суспільного життя». І лише 23% опитуваних підтримують чинну правову ситуацію «українська мова – державна, російська мова має такі самі права, як мови інших національних меншин», а поряд 14% вибрали варіант, за яким чітко простежувана реальна мовна ситуація: «українська мова – державна, російська вживається лише як розмовна». Досить суттєвим є те, що на 21 році Української Держави збереження / зниження статусу російської мови підтримують 49% респондентів, тобто орієнтовно стільки ж, скільки висловилися за те чи те підвищення (4% не визначилися) (висвітлене опитування Київського міжнародного інституту соціології проведено за ініціативи автора статті в рамках співпраці з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та за фінансової підтримки Наукового товариства імені Шевченка в США (з фонду ім. Наталії Данильченко). Польовий етап тривав 11-20 лютого 2012 року, опитано 2029 респондентів (Майже половина українців хочуть підвищити російську мову в

правах // Українська правда. – 2012. – 18 березня / режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2012/03/3/6959947/>).

«Люблю Вітчизну я... Якби Ми всі любили!» (Іван Світличний). Усе ще раз засвідчує, що українці мають дбати про збереження власного – того, що і складає основу Державності. В іншому разі, залишиться тільки територія, на якій пануватиме мова, література, культура іншого народу, що на підсвідомому рівні сприйматиметься як привнесене, а творення таких цінностей завжди відбуватиметься на материковій землі, де мешкають носії цієї мови, літератури, культури. Витворено в інших землях зазвичай сприймається як щось меншовартісне. Мовна ситуація в Україні багатовимірна і багатовекторна. Її облаштування повинно б здійснюватись виважено і помірковано. Навіть референдуми в таких випадках не виступають надійним способом, тому що можуть заактивізувати відцентрові тенденції в самій Державі. Це референдуми, а що тоді казати про накази або розпорядження, постанови чи ухвали тих чи тих управлінських структур. Любов до рідного краю, до рідних просторів, до школи, в якій навчався, до материнського тепла – це любов до рідної мови, без якої й Вітчизни нема. Мова, яка збережена українським народом протягом віків попри постійні утиски, і сьогодні вимагає від кожного з нас турботи та уваги, пошани і відповідного поцінування.

1.10. Мовне EGO сучасника: внутрішнє та зовнішнє

Напередодні Дня української писемності і мови назріла необхідність поміркувати над вимірами *его*, а тим паче *его* сучасника. Сьогодні, коли особливо важливим постає не тільки усвідомлення значущості мови в духовному поступі нації та держави, але й встановлення силового навантаження власного *я* в цьому, істотним є визначення доцентрових та відцентрових сил особистісного *я*.

Его в його основних вимірах. **Ego** – так по-латинськи *я* в сенсі самодостатності та самовизначуваності. **Ego** позначає та передає сукупно увесь обсяг внутрішніх переживань та відчуттів.

Наш сучасник... Поняття містке і надзвичайно динамічне. Місткість пояснювана тим, що сучасник ніколи не постає однотипним – існують просто усталені моделі його розуміння, що аж ніяк не охоплюють усього розмаїття варіацій. Динамічність образу сучасника простежувана в тому, що кожна нова епоха окреслює відповідний тип сучасника. І тут навіть кілька років є значущими, не кажучи уже про десятиліття. Якщо поєднати **Ego** та сучасника, то легко встановити, що **Ego** сучасника – це його внутрішній стан самості та особистості. Мовне ж **Ego** сучасника виявляє ступінь самозаглиблення в мову та ступінь мовної самоідентифікації, вияв навантаження мови в самостановленні особистості. Самоідентифікації в сенсі сприйняття усього того мовного Коду, що містить пам'ять попередніх поколінь та відчуття себе самого в цьому мовному просторі не відчуженим, а органічним складником.

Сучасник вчора, сьогодні й завтра. Ще вчора стереотип сучасника витлумачувано як особистість, яка переймається тільки власними питаннями, а сьогодні сучасника розуміють як особистість з не зовсім сформованим національно-мовним чуттям. Особистість, для якої мова – тільки інструмент. Такій особистості легко можна нав'язати ті чи ті цінності. Подібне уявлення є досить далеким від правдивості та викінченості. В одному з творів-роздумів учасниця III міжнародного мовно-літературного конкурсу Наталія Кириї (Донбаський державний педагогічний університет) досить переконливо резюмує: «Зараз часто дискутують з приводу того, яким шляхом повинна далі йти Україна, щоб стати успішною державою. Моя позиція така: ми маємо виховати молоде національно свідоме покоління. І це покоління повинне зрозуміти одну важливу істину: доля кожної окремої людини нерозривно пов'язана з долею Батьківщини, наші перемоги – це її злети, сходження на нові вершини, а наші невдачі – це тяжкий відбиток на вразливому серці неньки – України». Авторська позиція цілком свідома та викінчена – вона пов'язана з рідним народом, державою та усвідомленою роллю сучасника сьогоднішнього. Розвій та розбудова духовної єдності Української Держави не можлива без посилення доцентрових сил національно-державною мовою. Витворюючи ядро

державного устрою, єдина державна мова проникає в усі складники управлінсько-законодавчих структур. Водночас кожний громадянин, кожний сучасник має право поряд з державною мовою володіти мовою / мовами національних меншин (регіональними мовами), що не заступають державну мову, а співіснують з нею, маючи функційне навантаження тільки в межах певної громади.

А вчорашній сучасник? Це і, власне, вчора (минуле десятиліття), це і минуле століття, і прадавність. Якщо брати минуле століття чи минулі століття, то вчорашній сучасник зробив усе можливе, аби зберегти національну своєрідність, однією з визначальних рис якої виступає мова, а сучасник з радянських просторів йшов на нечуваний спротив проти самої держави заради проголошення найвищої цінності – рідної мови. Сьогодні ніхто не сумнівається в тому, що мова береже пам'ять найдавніших періодів самотності народу. Так, наприклад, нідерландські науковці встановили, що наші пращури почали розвивати мови орієнтовно 500 тисяч років тому, мешкаючи окремими групами. Мова кожної такої групи була у своїй іпостасі неповторною. І сьогодні кожна мова є неповторною не тільки у своєму звучанні, своїй глибинній історії розвитку, насиченні народу пам'яттю і створенням навколо нього аури, вихід з якої сигналізує поступове зникнення народу, але й у збереженні народу у цивілізаційному світопросторі.

Наш сучасник – дещо інший від учорашнього. Значна частина сучасників мають за основу свого становлення та існування фінансово-матеріальні зацікавлення як найвищий вимір життєдіяльності та самоствердження, що часто зумовлює формування пріоритетів внутрішнього облаштування держави. Такі зацікавлення завжди ґрунтуються не на загальнолюдській екзистенції з ядровим епіцентром Божого промислу, а на демонічному перезвуку металу (грошей). Тому відбувається видозміна силового поля мови в сучасника. І сьогодні важливими має поставати орієнтація життєво-стверджувальних цінностей у руслі – думай не лише про себе, своє задоволення, а насамперед складай відповідальність про оцінку твоїх дій і вчинків іншими. Коли одна людина підпорядкована демонізму, її легко розпізнати, коли ж кількість таких носіїв починає становити більшість у народі – видозмінюється і весь народ. Тому такими важливими виступають міркування сьогоднішнього молодого покоління про непересічні цінності людськості в її цивілізаційному статусі. В одній з творчих робіт минулорічного конкурсу імені Тараса Шевченка наголошено: «Скільки себе пам'ятаю, я завжди любила і люблю читати книжки, порівнювати думки та вислови великих людей... Мені важливо було дізнатися щось нове, корисне, потрібне... Я дивилась на людей навколо себе, стежила за їх поведінкою, настроєм, вчинками. Мені знадобився не один рік, щоб зрозуміти: не можна одноманітно відповісти на питання: «У чому сенс життя?», «Для чого ми прийшли в цей світ?», «Навіщо ми взагалі живемо?», «Чому?»

Відповідь проста: тому що в кожного свій сенс життя, кожен прийшов сюди із власною метою, і живе кожен по-своєму. Дуже правильно сказано: «Скільки людей, стільки і думок».

Авторка продовжує: “Тому можна довго та емоційно доводити власну думку, намагатися переконати іншого, що саме те, що говориш ти, є правильним; можна навіть нав’язувати свій погляд на життя, але ...навіщо? Чи маємо ми на це право? Чи можна себе ставити вище за інших? Ні. Ні! Щодо мене, я вірю у справедливість. У те, що робиться нами і для нас, – усе це обов’язково повернеться. Хай не одразу, не через тиждень чи місяць, але повернеться. Життя довге. Впевнена у тому, що все, що робиться та відбувається з нами, робиться на краще. Адже, втрачаючи щось одне, ми неодмінно отримуємо інше.

Нащо нас мати привела? На це питання мені відповісти буде трохи важче, бо моя мати померла, коли я була ще маленькою. Я не люблю засуджувати людей, вважаю, що просто не маю на це морального права, але право на власну думку маю, тому можу сказати: мені прикро не за те, що мої батько та матір померли, не виховавши мене, не за те, що я не знала материнської любові та батьківського тепла, ні..., а за те, що вони змарнували власні життя. Адже життя – це спроба, шанс. Шанс робити добро та допомагати слабким, шанс досягти чогось, довести, у першу чергу, собі, що ти – Людина! Що варта чогось, що спроможна виконати власні бажання та надихнути на виконання своїх бажань інших» (Олена Огурцова, Донецький державний університет управління). Напевне, в цьому й сенс завтрашнього сучасника, мовно-духовне опертя якого міститься в сьогоднішньому. І думки ці сформовані рідною мовою, вони і відтворюють **Ego** сучасника – живи в єдності із самим собою та усвідомлюй необхідність збереження пам’яті про минуле.

Українська мова та Ego сучасника. Хто задумувався над тим, що на 22 році існування Української Держави такою необхідною буде щоденна кропітка праця за утвердження та розширення силового навантаження українсько-державного слова як основи-основ збереження українськості, її знаковості в сучасному слов’янському просторі. І тут одним з провідних начал постає мотивація українськості. Свого часу Андре Мартіне констатував: “...мова перемагає своїх суперників не в силу якихось внутрішніх якостей, а тому, що її носії є войовничішими, фанатичнішими, культурнішими, заповзятливішими” (Мартіне А. Распространение языков и структурная лингвистика // Новое в лингвистике. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1972. – Вып. 6. – С. 81-82). Можливо, й справді українській мові не вистачає войовничості, наступальності, але водночас у цьому її сила – у змагальності вона перемагала століттями. У неї не було ані войовничо-силової підтримки, ані державно-законодавчого забезпечення, навпаки – її забороняли, не пускали на поріг освіти та науки, висміювали та кепкували, а вона заяскравіла повноцінно і стильово, і жанрово,

й енциклопедично, й інтелектуально. Завдяки тим сучасникам, перелік імен яких годі умістити в короткому огляді.

У Михайла Кочергана наявні досить цікаві думки щодо суспільної мотивації знання певної мови: “У газетах не раз доводилося читати, а ще частіше чути у публічних виступах і в приватних бесідах, що людям потрібно розповідати про красу української мови, її милозвучність, і тоді вони заговорять нею. Спостерігаючи за млявим процесом переходу викладання на українську мову, я прийшов до висновку, що українізувати зрусіфікованих українців на основі пропаганди краси української мови – безперспективна справа. Людина оволодіває іншою мовою не через те, що вона красива, а тому, що вона їй практично необхідна. Отже, тут на першому місці є мотивація” (Кочерган М. Про час, про себе і людей : спогади / Михайло Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 209-210).

У цьому разі досить промовистим є твердження одного з Невідомих, хто відгукнувся на статтю Андрія Скуміна “Місію не виконано” (“Український тиждень”. – 2013. – № 31). Досить влучно і характерно прокоментовано напрями пристосування до влади в українському адміністративно-управлінському просторі, внаслідок чого розмивається підґрунтя національної ідентичності: “...таке угодовництво не залежить від області України: Достатньо ... прийти на богослужіння у неділю в Дрогобич у новозбудовану церкву Ільї, де колись і 100 віруючих не було, а зараз там уся місцева еліта з сім’ями. Складно сказати, скільки тут позірного, але, якщо додати до цього перехід на спілкування в сім’ях цих нових православних на російську, роки Януковича і “регіонів” залишить важкий слід на справі утвердження європейської України” (“Український тиждень”. – 2013. – № 32). Вельми промовистий факт. А якщо додати до цього ще одну важливу думку, що постійно виникає – у Західній Україні не вистачило тільки одного покоління для повтору ситуації в усій іншій Україні. Досить важливою і показовою постає часова стиснутість упровадження єдиного мовного простору в цілісній тодішній радянській імперії: якщо на приєднаних у 1654 році для загального мовного утвердження необхідним було 263 роки російського імперіалізму та 74 роки радянського “добровільного” мовного єднання-нівелювання, то в Західній Україні – це 52 роки з мінусом чотирирічного періоду Другої світової війни. Вельми показовий факт пришвидшеного мовного уніфікування особистісного Его. Мовний простір державного слова збережено, та, на превеликий жаль, цей простір постійно намагаються звузити, обмежити, витіснивши регіональними мовами (термін з нового закону України “Про засади державної мовної політики”). Регіональні мови співіснують з державною, але аж ніяк не заступають її.

Іван Дзюба надзвичайно колоритно зобразив втрату Атлантиди Української Донеччини... Вона постає зримо-споглядальною за вдумливого

90

прочитання його останньої книги спогадів «Життя не окремо взятої людини». Показово, що розмивання українського мовного пласту в Донеччині відбувалось поступово. Спочатку чітко виявлювані осередки української мовної стихії не чіпали, даючи можливість їм саморозвиватись. У цьому разі цілком свідомо покладались на невблаганний щоденний вплив російськомовного донецького міста, сила якого зростала завдяки відкриттю численних копалин не лише у великих містах на зразок Донецька, Макіївки, Горлівки, але й у Красноармійську, Димитровому, Шахтарську, Торезі та багатьох-багатьох інших. На нововідкриті копальні приїжджав народ звідусіль, що уможливлювало активізацію тези про посилення російської мови, адже вона гарантувала рівноправне спілкування усіх. Водночас ніхто не вивчав (навіть уявити щось подібне важко) ані національний склад, ані мовно-культурні потреби. Усе умотивовувалось щонайшвидшим освоєнням того чи того рудника. Тому українська мова свідомо витіснялась з більшості сфер промисловості, науки, управління тощо. Попри усі крутизни українська мова в Донеччині живе. Щоправда, не в тому силовому навантаженні перебуває, в якому має бути, та й не настільки духовно навантажена в усьому просторі, який мав би бути для державної мови.

Певною мірою, подібна ситуація відбиває сучасний стан суспільства з його домінаційним компонентом уречевлення та огрошовлення (= все має ціну), що в культурно-духовному та державно-розбудовному аспектах веде в нікуди. Тому промовистими є міркування Маргарити Книш (ДонНУ) щодо сценаріїв людського життя, один з яких учасниця конкурсу кваліфікує як золотий: «Сьогодні багато людей стоять у черзі за життям, де влада, гроші, популярність – головні пріоритети. Любов, чесність, доброта виступають другорядними, хоч і не завжди, але найчастіше. Не торкатимуся проблеми чи гарні чи погані багатії. Не мені судити. Історія знає і тих, і інших. Після цих людей на життєвій сцені залишається багато речей для тих, хто виступатиме наступним».

Зовсім іншим є сіренький шлях, коли люди «часто скаржаться на своє життя. А чого скаржитися, чого плакати? Дуже поширеною вже кілька років є фраза: «Не ми такі – життя таке». Шановні, а хто ж винен, як не ми?! Хто створює наше майбутнє? Бог? Але релігія нам говорить, що не дається людині той хрест, який вона не зможе нести. Можливо, епоха ренесансу занадто на мене вплинула зі своєю ідеєю про всесилля людини. Погоджуюся, що наше життя в наших руках. «Сила волі змінює реальність», – казав Стів Джобс. Зважаючи на досягнення цієї людини, вважаю, що їй вірити можна. Справді сила волі змінює реальність, змінює ego. Невеликі зусилля: президент Таджикистану закликав громадян самоідентифікувати себе з попереднім періодом розвитку нації та зберегти тяглість традиції – відмовитись від суфікса

–ов у прізвищах: не Рахмонов, а Рахмон. Такій традиції він надав сили президентського указу.

Ще один сценарій розвитку людини, на думку Маргарити Книш, – сонячний, за яким люди мають “любити життя! Бути відкритим світові, людям, собі! Розвиватися, досягати поставленої мети! А ви спитаєте: «А яку мету? Якимось ви все дуже абстрактно описали!» Точно відповісти я не зможу. А хто зможе? Усі люди різні, і бажання вони мають різні. Як можна для такої кількості особистостей винайти єдину формулу життя?

Відпустіть себе, і відповідь прийде сама. Доки ми обмежуємо свій розум, уяву словами «неможливо», «нереально», не напишемо потрібного сценарію. Бути самим собою, робити те, що каже серце, і з чим погоджується розум – означає жити. Усе інше – існування”. Справді, що може бути природнішим, ніж віднайти себе в духовно-мовному просторі свого народу, своєї нації. Часто творча особистість переосмислює себе як органічну частину усіх духовних надбань попередників, пропускає через власне творче *Я* пам’ять поколінь і приходить до джерел українськості як визначальних. Підтвердженням цього постає творче кредо талановитого прозаїка, драматурга Анатолія Наумова. Нещодавно видана книга чудових українських комедій засвідчила оригінальність творчого почерку цього майстра. У телефонній розмові з автором цих рядків він наголосив: “Не забувайте про ще одну категорію творчих особистостей: тих, хто перейшов з російськомовного простору в українськомовний. І не думає повертатись назад”.

Его у мові та мова в Его. Можна, безперечно, зводити сутність мови, її навантаження до комунікативності, до коду (системи знаків). Та в цьому разі поза осмисленням залишається один із наріжних каменів людської цивілізації, її поступу – трансформація духовності, усіх її пластів з одного покоління в інше. Мова й справді Код, але Код з великої літери, що уособлює в собі, уміщує усе розмаїття, багашаровість пам’яті з усім набутком пізнаного та усвідомленого. Власне, кожна людська особистість “ословлює” та «омовлює» пізнане. Вона активно постає в цих процесах і діях. Пізнати велич духу народу допомагають відбиті у пам’ятках за допомогою слова ті чи ті події.

Здебільшого ніхто із пересічних громадян не замислюється над мовою, її статусним навантаженням у його долі. Останнє приходить тоді, коли мовне оточення зникає в силу певних життєвих обставин. Так, за твердженням, Сальваторе Дель Гаудіо, в сучасній Італії протягом останніх десятиліть українська діаспора “організувала школи, дитячі садочки, асоціації для підтримки та розвитку української мови. Такі ініціативи особливо є корисними для другого покоління українців, які не завжди мають умови й можливості вивчати з дитинства українську культуру і чути рідну мову. У таких школах зазвичай українські вчителі працюють на громадських засадах” (Дель Гаудіо Сальваторе. Мова українських мігрантів в Італії: соціальні та лінгвістичні

характеристики. – К., 2012, – С. 11). Показово, що навіть за кордоном, зокрема в Італії, українці послуговуються рідною мовою, коли спілкуються між собою, російську ж мову вони використовують у спілкуванні з російськомовними українцями та росіянами, в усіх інших випадках – застосовують тільки державну мову країни, де перебувають (Дель Гаудіо Сальваторе).

Отже, мовне українця є активним, але активно-особистісним, виявлюваним максимально тільки за екстремальних умов втрати власної національно-мовної ідентичності. Водночас мовне **Ego** українця виступає толерантним, у ньому відсутнє агресивно-наступальне начало. Прагнення зберегти свою ідентичність у всіх сферах суспільного життя – законодавчо-державному, управлінсько-адміністративному, оборонно-промисловому, науково-освітньому та інших. Недостатнім виступає принцип згуртованості в обстоюванні власного права на розширення вияву і простору мовного *ego*, внаслідок чого цілі шари державно-інформаційного тла звужують самоусвідомлення та національну настроєвість українця (можна говорити про більшість громадян Української Держави): FM-радіоканали, телеканали з очевидним домінуванням ненаціонального продукту (навіть не українськомовного, а чужого виробництва з яскравим втіленням чужих цінностей). Донецщина є своєрідним мовним краєм, зберегти у якому мовну поліфонію – це навіть не право, а обов'язок не тільки управлінсько-владних структур, а кожного мешканця краю. Національно-мовне облаштування та розбудова України загалом, а Донецчини зокрема не може і не повинна вирішуватись мітингово, а продуманими заходами гармонізації розширення сфери функціонування української як державної мови та мов регіональних. Українська мова заявила себе на усьому просторі Української Держави як об'єднувально-визначальна сила, тому завдання сьогодні не лише зберегти, а й посилити цей статус. Українська писемність та мова вмонтовані в історичні шари українського народу, його самоутвердження та самовизначення. Вони становлять підвалини української Державності та української національної ідеї.

Література

Дель Гаудіо Сальваторе. Мова українських мігрантів в Італії : соціальні та лінгвістичні характеристики / Дель Гаудіо Сальваторе. – К., 2012, – С. 11

Кочерган М. Про час, про себе і людей : спогади / Михайло Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 209-210

Мартине А. Распространение языков и структурная лингвистика / Андре Мартине // Новое в лингвистике. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1972. – Вып. 6. – С. 81-82

1.11. Вербалізація концепту *КРУТИ* в українській поезії

1. Вступні зауваги. У сучасних когнітивних, лінгвістичних, культурологічних та лінгвокогнітивних, лінгвокультурологічних, лінгвопсихологічних студіюваннях все більшої ваги набуває встановлення особливостей мовної одиниці в різних площинах вияву, а також з'ясування її функційного навантаження в реалізації тих чи тих закономірностей мовленнєво-комунікативних інтенцій. Для встановлення останніх особливо значущим постає вичерпне розуміння потенціалу мовної одиниці, її „завантаження” різними додатковими смислами та сентенціями, з-поміж яких особливої ваги набувають символні, категорійні, поняттєві та ін. У своєму загалі вони сукупно включені в концепт, що корелює з когнітивно-національним простором. Концепт *Крути* в українській мовно-культурній та мовно-когнітивній основі набув особливої ваги та значущості. Його інтерпретація вимагає урахування низки чинників, що спричинили постання концепту *Крути* та відповідне його функційне навантаження. Усе це визначає *актуальність* дослідження, а його *новизна* мотивована тим, що вперше концепт *Крути* розглянуто в етимологічному, структурному, символно-категорійному вимірах з обґрунтуванням його синтагматики і парадигматики та виявом статусного навантаження компонентів пам'яті, уяви та судження в його структурі, що й визначає *теоретичне значення* студіювання. *Практичне спрямування* аналізу концепту *Крути* зумовлене можливістю використання отриманих результатів у вишівських курсах з лінгвістики тексту, актуальних питань сучасної лінгвістики тощо.

2. Концепт і мовлення: загальне розуміння. За сучасними тлумаченнями, концептом (лат. *conceptus* – зібрання, сприйняття, початок) – акт „схоплення” смислів проблеми, предмета в цілісності мовленнєвого висловлення. Термін „концепт” упроваджено у філософію П. Абеляром [Абеляр 2010] у зв'язку з аналізом проблеми універсалій, що вимагала розчеплення мови та мовлення. Принцип „схоплення” простежувано з ранньої патристики (загальна назва напрям, заснованого так званими отцями церкви та авторитетними церковними письменниками I–VIII століть із відповідними філологічними, джерелознавчими, текстологічними, історичними аспектами). Принцип „схоплення” („схоплювання”) пов'язаний з ідеєю неозначуваності речей, що випереджає поняття, модальним характером знання, коментування. Акт розуміння в цьому вимірі не міг розгортатися в лінійній послідовності міркування, одиницею якого було речення, він вимагав повноти смислового вираження в цілісному процесі вимови. Висловлення постає одиницею мовленнєвого спілкування, а мовлення в цій інтерпретації – сутність, якій притаманні функції суб'єктності, смислороздільності та смислової єдності. Мовлення пов'язане з ідеями творення, втілення Слова та інтенціями, які

властиві суб'єкту як його активне начало. Усе це передбачає акт позначення та його результат – значення всередині позначуваного. Наразі це не діахронічний процес звукової лінійності, а синхронічний процес вияву смислів, що вимагає щонайменше двох учасників мовленнєвого акту – адресанта й адресата, а їхня взаємодія передбачає розуміння, звернення одного до одного (іманентний план буття) та одночасне звернення до трансцендентного джерела – Бога, тому що озвучуване при „Богові свідкові” мовлення завжди має ознаки жертвовності. Висловлене мовлення, за П. Абеляр, сприймається як „концепт у душі слухача” [Абеляр 2010, с. 121]. Концепт, на відміну від форми „схоплення” у понятті (*intellectus*), що пов'язане з формами розуму, є похідним піднесеного духу, спроможного творчо відтворювати або збирати (*conspicere*) смисли та помисли як універсальне. Останнє становить зв'язок речей і мовлення, водночас концепт охоплює також і розум як свою частину. Концепт як висловлюване мовлення не тотожний поняттю (див.: [Неретина 1996, с. 135-137]). У такому розумінні поняття виступає об'єктивною цілісністю різних моментів предмета розуміння, що створені на ґрунті правил розуму або системності знань. Поняття не може бути персональним, воно безпосередньо пов'язане зі знаковими та значущими структурами мови. Поняття виконує функцію становлення певної думки, незалежно від спілкування, постаючи певним підсумком або моментом / ступенем пізнання.

Концепт формується мовленням (уведенням цього терміна раніше цілісне Слово жорстко розділилось на мову й мовлення). Мовлення здійснюється не у сфері граматики (вона є тільки його складником), а в просторі душі з її ритмами, енергією, жестикуляцією, інтонацією, постійними уточненнями, що становлять сенс коментування. Концепт є максимально суб'єктивним. Змінюючи душу індивідуума, який обдумує річ, концепт у своєму вияві передбачає іншого суб'єкта з актуалізацією смислів у відповідях на відкриті / приховані питання. Звертання до слухача завжди передбачало звертання до трансцендентного джерела мовлення – Бога. Пам'ять та уява – невіддільні властивості концепту, спрямованого, з одного боку, на розуміння тут і тепер; з іншого – концепт синтезує в собі три можливості душі: 1) як акт пам'яті, орієнтований у минуле; 2) як акт уяви – у майбутнє; 3) як акт судження – в теперішнє. Тому концепт у Гільберта Поретанського став опертям поняття конкретного цілого та ідеї сингулярності; у Фоми Аквінського – єдності ідеального та матеріально-феноментального; в Іоана Дунса Скота – концепту як мислимого сутнього та ін. Орієнтовно з XIV ст. (період онтологічного припущення однозначності буття) ідея концепту стала зникати і поступово заступатися поняттям як найадекватнішим осягненням істинності речі, поданої як об'єкт.

Окремі думки (штрихи ідеї про концепт) можна віднайти у філософії І. Канта, Ф. В. Шелінга, а згодом у персоналістських філософіях XX ст.

(М. Бахтін, В. Біблер), де основною постає ідея твору. Як термін концепт виступає у постмодерністській філософії Ж. Дельоза, Ф.Гватарі [Делез, Гваттари 1998, с. 22], які розмежували три етапи розвитку вчення про *концепт*: посткантіантський; енциклопедія концепту (пов'язування творення концепту із власне-суб'єктивністю); педагогіка концепту (розглядає умови творчості як чинники одиничних моментів). Чомусь обійдено увагою період Середньовіччя, де розуміння *концепту* є у чомусь спорідненим сучасному. І там, і там концепт пов'язаний із творчістю, що завжди є одиничною. І в цьому сенсі концепт охоплює мовлення як стійкі згустки думки (відкрито в Середньовіччі). У сучасному розумінні мовлення (відповідно концепт) орієнтоване не на двохосмислену співрозмову (з Творцем та з адресатом) з передбаченням трансцедентного та іманентного планів буття, а лише на останній з його „необмеженими змінними”. Мовлення постає як гра асоціацій та інтерпретацій, що знищує будь-який текст і перетворює його в об'єкт владний претензій. Концепт у постмодерністському розумінні виступає полем поширених у просторі сугестивних знаків. У тексті завжди легко простежити об'єктивно-мовні форми вираження, тому термінологічно концепт від поняття важко відрізнити. Хоча в сенсі об'єктивації поняття завжди постає узагальненим відбиттям сутності речі, не забарвленої суб'єктивними сугестіями, а концепт, крім ядрового поля, завжди має той суб'єктивний / корпоративний компонент, що може бути виявлений тільки через призму відповідних експериментів тощо. Водночас концепт змінний, еволюційний, творений, щораз розпросторюючись у своїх вербалізаціях та ін.

3. Концепт, символ і категорія: спільне і відмінне. У сучасних дослідженнях концепту оперують термінами *концепт*, *концептуальний*, *концептуальна семантика*, *концептуальна картина світу* та ін. Актуальними постають студіювання концептів за сферою вжитку, структурою, закономірностями вербалізації та ін. (див.: [Антологія 2005; 2006; 2007; 2011]). Зазвичай під концептом розуміють фрагмент знання, досвід, що включає мовну і немовну інформацію [Селіванова 1999, с. 11-14]. За А. Вежбицькою, концепт постає комплексом культурно зумовлених уявлень про предмет, співвідносним з поняттям, як набором істотних ознак, знань про нього. Уже сам обсяг знань та уявлень про предмет дозволяє диференціювати концепт-мінімум vs як мінімальний обсяг уяви та концепт-максимум vs як „енциклопедичний концепт”, де в першому відсутнє повне оволодіння смыслом слова (це той мінімум, який необхідний для мовця у процесі спілкування; предмет може поставати периферійним для потреб), а останній репрезентує „вичерпне” охоплення смыслу слова: енциклопедичне знання максимально доповнене професійним та іншим знанням. Концепт – це вся сукупність знань про властивості денотата, а матеріальною основою концепту виступає слово [Телия 1996, с. 100]. Концепт завжди має чітку та послідовну національно-культурну

мотивацію, хоча остання не постає тотожною для всіх мовців. Якраз концепти-мінімуми та концепти-максимуми засвідчують відмінність ємності того чи того концепту в різних мовців. Очевидно, концептум-мінімум – це поняттєвий компонент значення слова (в іншій термінології – денотат, десигнат, сигніфікат, лексичне поняття, референт), концепт-максимум – одиниця ментальних / психологічних ресурсів людської свідомості, тому концепт – оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, всієї картини світу, відбитої в людській психіці. За такого розуміння в концепті наявні лінгвістична і лінгвокультурологічна величини. З опертям на останню, можна витлумачити розуміння концепту Ю. Степановим як згустку культури у свідомості людини, тобто того, у вигляді чого і як культура входить у ментальний світ людини, і того, через посередництво чого людина входить у саму культуру, а в окремих випадках впливає на культуру [Степанов 2007].

З поняттям *концепту* співвідносне поняття *символу*, що не виступає тотожним, адже не кожний концепт є символом [Ужченко 2000, с. 9]. Мовний символ у сукупності своїх виявів не охоплює всієї ємності символічного значення, тому що його може виражати не лише слово, а й сама реальія, і, насамперед, ментальний корелят – і слова, і реальії – об'єднувальний їх концепт [Кубрякова 1999, с. 96]. Символ та концепт – поняття цілком нерівнорядні, тому що термін *символ* релевантний для образно-поетичного світосприймання, *концепт* виступає ментальним оператором ємнішого плану. *Концепт* пов'язаний із пізнавальною діяльністю суб'єкта, попри наявність / відсутність символічного значення. *Концепт* виходить за суто лінгвістичні рамки, водночас ці одиниці можна зіставляти та порівнювати в тому разі, коли концепт і символ вербалізовані та виражені одиницями одного рівня – мовного [Ужченко 2000, с. 11]. Лінгвістичний підхід до символу ґрунтований на його комплексному аналізі, що уможливорює встановлення усіх додаткових інтерпретацій у визначенні семантичних основ для встановлення символістської концептосфери (наприклад, символ 'таїна' формований через поняття мовчання, тиша, що передає ідею спокою). Водночас символ може виступати смисловим конструктором поезії (наприклад, у поезії символізму), концепт таким не постає, тому що він завжди реалізований.

Поняття *концепту* відрізняється і від поняття *категорії*. Спорідненою для них є типізувальна функція, але концепти об'єднують нерівнорядні категорії, а категорії об'єднують рівнорядні концепти [Шафіков 2007, с. 9].

4. Основні виміри концепту *Крути*: історія та еволюція. У загальному розумінні Крути – село в Україні, в Ніжинському районі Чернігівської області. Воно було засноване зусиллями ніжинських міщан 1648 року. Спочатку було два села – Крути і Кагарлики, що розділені річкою Остер. Вони виникли на землі, яка була відведена місту Ніжину за королівськи актом 1624 року. Після Визвольної війни 1648 – 1657 років Богдан Хмельницький підтвердив права

Ніжинського магістрату на це село. За Гетьманщини село входило до Ніжинського полку. В Крутах була церква (ще одна в селі Кагарлики), а також церковно-приходська школа, налічувалось близько 500 дворів. На території Крутівської сільради були розташовані три хутори: Бакланово, Діброва (колишні Твані), Поляна (колишні Хвостики (час з'яви 1907 – 1912 роки). Револьюційні традиції в Крутах починалися ще в 1905 – 1907 роках, а в березні 1917 року село визнало владу Генерального Секретаріату УНР. На території села відбувся неповторний та *Легендарний Бій під Крутами*; власне, на залізничній станції Крути, під селищем Крути та поблизу села Пам'ятне (130 кілометрів на північний схід від Києва). Під час цього бою в 1918 році (16 (29) січня) селяни активно допомагали українським військам – провіантом, лікуванням, розвідкою та переховуванням поранених. Сам бій тривав п'ять годин між чотиритисячною армією Михайла Муравйова та загоном київських студентів і бійців вільного козацтва, що загалом нараховував близько чотирьох сотень вояків. На території села поховані кілька героїв цієї битви – членів студентського куреня Армії УНР. Пам'ять про цей Бій під Крутами 1918 року має активний вияв – одна з могил збережена, але поетизація бою розпочалася відразу. У загальному перебігу військових дій бій зіграв важиву роль у піднятті загального патріотичного духу, а також у можливості виграти час та згодом на нетривалий час зберегти молоду Українську Державність. Інша річ, що у свідомості передових патріотичних сил особливого значення цей бій набув завдяки героїзму української молоді. Визначальним було також те, що 27 вояків, які потрапили після бою в полон до більшовиків, були ними страчені. На похороні в Києві біля Аскольдової могили голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський назвав юнаків, які загинули в нерівній боротьбі, героями.

5. Концепт *Крути*: образно-символьний компонент. Чи не першим присвятив цьому героїчному вчинкові глибоко психологічний вірш „Пам'яті тридцяти” Павло Тичина. У цій поезії досить прозоро простежувана поетизація неповторного подвигу тридцяти *мучнів українців, Славних, молодих*. У творі не згадано ані місця бою, ані перебіг обставин загибелі, водночас чітко простежувано героїзацію вчинку вояків. Для Павла Тичини *Аскольдова могила* постає тим символом слави, що єднає величний вчинок тридцяти *мучнів українців* з тим минулим, де також зрада і підступність вершили свій суд Каїна, адже визначальним для цих *мучнів* була любов до рідної Вітчизни: *На кого завзявся Каїн? / Боже, покарай! – / Понад все вони любили / Свій коханий край*. Поетизація вчинку *мучнів українців* глибинно відсилає до того місця, де відбувся бій, до Крут. У цьому разі прецедентне ім'я не названо, але воно міститься у кожному компоненті тексту. Для поета істотним постає сам вчинок, його знаковість – служіння великій справі Державності українського народу, тому: *Вмерли в Новім Заповіті / З славою святих*.

Крути, після Легендарного бою під ними, на початку свого вжитку в літературі поставали прецедентним ім'ям, співвідносним із прецедентною ситуацією. У цьому разі виступали певного зразка складним знаком, у вжитку якого в комунікації здійснювана апеляція не власне до денотата, а до набору диференційних ознак цього прецедентного імені, асоційованих із відповідною історичною подією. Це той своєрідний випадок трансформації прецедентного імені в концепт, в якому чітко виявлюваними постають пам'ять, уява і судження.

Так, у вірші Богдана-Ігоря Антонича „Крутянська пісня” (1937 р.), що згодом став піснею (комп. Я. Ярославенко) поетизація подвигу здійснена через активізацію компонента *слава Крутів*, розміщеного в множині *наші бойовища*, але для Крутів надано кваліфікатор *найсвятіше – найсвятіше з наших бойовищ*. Для автора Крути – це *смолоски в майбутнє; мужність і посвята, вірність, що міцніша понад смерть*. Крути в поетичному контексті набувають образно-символьного звучання, що посилювано повтором *Крути! Крути!* у кожному віршованому дворядку на зразок: *Крути! Крути! Це за батьківщину / стати муром, шанцем душ і тіл. / Крути! Крути! Мужньо, воєдино / прямувати в найсвятішу ціль*. У звучанні *Крути! Крути!* поєднано пам'ять (як минуле) та уяву (як майбутнє), водночас пам'ять узагальнено й подано не як бій із трагічними наслідками, а як велич та мужність Духу, як жертвовність в ім'я найвищих ідеалів, коли особисте підпорядковане найвищим ідеалам рідної Вітчизни, тому *Крути* – знак, відштовхуючись від якого, *Мужньо, воєдино прямувати в найсвятішу ціль*. Сполучувальний потенціал ядрового компонента концепту *Крути* у поезії Б.-І. Антонича є тільки імпліцитним, тому що номінативний уявлення *Крути! Крути!* в емоційно-експресивному звучанні з регулярним повтором у семи рядках із шістнадцяти передбачає наступне уточнення та розгортання: *Крути! Крути! – смолоски в майбутнє. / Підіймімо наші душі ввиш!; Крути! Крути! Час розплати близько, / вже червоний ворог кари жде*. Таке розгортання, з одного боку, зорієнтоване в майбуття з домінацією уяви (*Крути! Крути! – смолоски в майбутнє. / Підіймімо наші душі ввиш!*), з іншого, – у минуле (як пам'ять): *Крути! Крути! Час розплати близько, / вже червоний ворог кари жде*.

У поезії Олекси Стефановича „Крути” (1933 р.) домінує пам'ять, у якій простежувано образи учасників Легендарного бою. Ці образи подано в еволюції, тій динаміці, що вияскравлює експозиційно сприйняття подвигу в сучасному як *Льот ваш орлиний, нестримливий льот, / Льот крізь вітри і хуртечі*; водночас – це відбиття особливостей тієї епохи, в яку відбулись неповторно-тектонічні зрушення у свідомості молодого покоління. Саме воно *В мороці неладу, в пільмі підлот* пішло на утвердження національно-мовної самоідентичності та самовиявлюваності. В актуалізованих предикативних номінаціях на зразок *Що там, що вперше з рушницею ти, / Що там, що тому*

п'ятнадцять відтворено надзвичайно юний вік воїнів-захисників Української Державності з наголошенням вищості інтересів нації на шальках терезів життя: *Так хороше вам на ворога йти, / Співом гучним захлинатись...*, бо ж справді неповторність подвигу та велич Вітчизни передано у формі знахідного відмінка особово-вказівного займенника з використанням великої літери: *О, ви уміли за Неї лягти, / Мужньо лягти і діточо, / Вміли холодную млу пропекти / Жаром багряних сорочок!* Сила молодих воїнів у високості духу, в бажанні бути тими, хто за найскладніших обставин готовий на все – заради найсвятішого – постання нації як самодостатньої. Накопичення гранично допустової семантики посилює зображення надзвичайно складної ситуації двобою: *Хай вам вітри вибігають на шлях, / Просять вернути, голосять, – / «Щоб наша доля...» – лунає в полях, / «Щоб краще в світі жилося!..» // Хай ще зловісніше тьмариться рань, / Голови юні тим вище... / Як на параді, йдете ви на брань, / В простори гроз, як на грище.* З одного боку, конструкція *Хай вам вітри вибігають* забарвлена семантикою банальності, з іншого, – тут чітко простежувана граничність обставин, всупереч яким відбувається дія, актуалізаційним компонентом якої постає: *Голови юні тим вище...* Імплицитність співвідносного компонента до *тим* посилює відповідність зображуваного з чітким окресленням якісного зіставлення, фінальним виявом чого і виступає: *Як на параді, йдете ви на брань, / В простори гроз, як на грище*, де повтор структурно однотипних порівняльних предикативних частин (*Як на параді* та *як на грище*) з імплікацією в другій головній частині предикативної основи (*йдете ви*) посилює семантику порівняння – вона набуває нарощувального вияву. Контактне розташування *на брань* та *В простори гроз* створює прозорість синтаксичного ряду, де перша конструкція із семантикою наслідку, а друга – із семантикою місця (простору), і водночас неоднорівність ситуації.

Загибель молодих воїнів – невпинний жаль за тим, що мало стати, що мало бути, тому: *Ваша загибля за Весну ясну, Ваші зарубані весни* не минули даремно, адже завдяки їм *Сходять нам ваші негасні сонця, / Дзвонять серця ваші вічні, / Ваші квітневі, травневі серця, / Квітні, посічені в січні...* У контексті вірша образ *Весни* виступає експресивно та емоційно насиченим, бо *Весна ясна* – це перемога, що не відбулася, а *Ваші зарубані весни* – життя молодих воїнів, зупинені та обірвані в одну мить. Вони зарубані – їх автор не вважає за потрібне кількісно окреслювати, а за *Весну ясну* сталася *Ваша загибля* як нерозчленована сукупність, як множинність життів, що стали цілісністю на шляху ворогові – немилосердному та безжалісному: *Лавами – ворог... Ось кинувся він, / Котить на ваші окопи...* Скінчився бій, та не скінчилось життя молодих воїнів, адже *Сходять нам ваші негасні сонця* (через метафору передано плинність життя зупиненого та не зупиненого водночас). *Сходять*, бо сповнені були сонце саяності та світлості, а *Дзвонять серця ваші вічні* (також

метафора), бо нагадують про те, що пам'ять про світлий вчинок житиме вічно. Та й не просто серця, а серця Весни – *Ваші квітневі, травневі серця*. Молоді серця... Серця, які несли оновлення, коли пробуджується добре й щасливе, а зле та лихе зникає безслідно. Серця – *квітні*. Похідний прикметник *квітний* у чомусь споріднений з дієсловом *квітнути*, що означає '1) розкриватися, розпускатися (про квіти); цвісти': *Матіола квітла на грядках... І лила лукаво-ніжний пах* (М. Рильський); 2) перен. Бути в розквіті; мати здоровий, гарний вигляд: *Вона тепер квітла, як калина* (Я. Качура); 3) перен. Процвітати, успішно розвиватися: *Квітне Україна, як весняний сад* (В. Сосюра) (СУМ, IV, с. 136)', водночас має власну семантичну силу: *квітний* – 'цвітущий': *Можна розгуляться в лугах зелених, на квітних луках* (І. Нечуй-Левицький)' (СГ, 2, с. 233); 'рідко. Який квітне, квітучий: *Всі поля і луг – у квітному цвіту* (П. Тичина)' (СУМ, IV, с. 135). Семантичний простір прикметника *квітний* у поезії С. Олекси спрямований на попередній контекст з актуалізацією силового поля *весна* як юність, водночас *квітні* – це не тільки молоді, юні, але й красиві, героїчні, тому вони *посічені в січні...*, щоб мороз скував їх силу, а сніг закрив усі сліди. Та вони згинули під Крутами... І сьогодні *У клетотінні – святі корогви, / Клемоту повні – прапори*, і в цьому сьайві-клекоті знамен йдуть ті, хто славить молодих воїнів, адже шлях чітко визначено та окреслено: *В буряні рушим простори, / Радо на сурмний задуднимо зов / Ми по шляху грозовому, / Тому крутому, що з Крутів пішов, / Непереможному тому, – / І коли кинем на ворога час / Незагладимої скрути, / Взнає він добре, про віщо для нас / Крикнули кровію Крути*.

У поезії О. Стефановича виявлюваною постає символічність *Крут* як центру опору – грізного двобою, як шляху-заповіді, яким треба йти наступним поколінням, як пам'ять (*про віщо для нас / Крикнули кровію Крути*).

Символьне навантаження *Крут* не викликає ніяких застережень, тому що їхня вербалізація символізує вияв любові до Вітчизни, героїзму в його граничній реалізації (стояти до смерті, бо цінності народу і держави цього вартують), а також – як юність і порив до боротьби, що особливо показовим виступає в аматорській поезії Ірини Кичкир „Їх було триста”: *Була зима... Ніхто й не міг сказати, / Що зовсім скоро їм прийдеться йти, / Щоб неньку Україну захищати, / За її волю в битві полягти... / Їх було триста – юнаків сміливих, / Їх було триста... І усі вони / Не будуть більше знати днів щасливих, / Вони – герої, нації сини*.

У сучасній вербалізації концепту *Крути* все більшою мірою його символічний компонент набуває узагальнювальності. Так, поезія Михайла Костіва „Бились до загину” розпочинається символічним звучанням *Крут*, що виступають вербалізатором слави Держави: *Крути наші українські / Славлять Україну!* А у вірші Марії Коломий „Крути” визначальним виступає компонент пам'яті концепту *Крути* з детальним заглибленням у перебіг тих подій, які

возвеличили молодих воїнів і які й сьогодні виступають образним символом боротьби за майбуття.

Концепт *Крути* в українській мовно-національній свідомості належить до визначальних, тому що засвідчує сприйняття та усвідомлення історичного минулого як непересічної цінності, на якій ґрунтується розуміння державності. Сьогодні парадигматика концепту *Крути* та його поетизація є досить розширеною, де домінувальними виступають його кваліфікатори як вияву: 1) любові до вітчизни (*Крути – це символ любові до Вітчизни* (Урядовий кур'єр. – 2012. – 29 січня)); 2) патріотизму і жертвності (*Крути – символ патріотизму і жертвності* (Режим доступу : <http://www.imounr.org.ua/?p=15953>)); 3) сталості пам'яті та оцінки кризів її призму сучасного відстоювання державності (*Нам Крути не забути* (Режим доступу : http://libnad.blogspot.com/2014/01/blog-post_29.html)); 4) загальнонаціональної честі та достоїнства (*Крути – символ національної честі* (Народна воля : газета по-надвірнянськи. – 2013. – 25 січня); *Крути – символ нації* // ЦБС м. Бердянська (Режим доступу : http://cbslibrary5.blogspot.com/2014/01/blog-post_28.html)); 4) трагедійності та подвигу (*Крути: трагедія, подвиг, пам'ять* // Снежнянская ЦБС. – 2013. – 29 січня (Режим доступу: http://biblioscs.blogspot.com/2013/01/blog-post_29.html)); 5) всезагальної пам'яті з актуалізацією імперативності для сучасності (*Пам'ятай про Крути* (Народна воля : газета по-надвірнянськи. – 2013. – 25 січня); *Крути – честь Держави і нації* (Анатолій Яна // ЦБС м. Бердянська (Режим доступу : http://cbslibrary5.blogspot.com/2014/01/blog-post_28.html)); 6) історичного минулого та його слави для сьогодні (*Крути – наша слава, наша історія* // Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва (Режим доступу : <http://zodub.uz.ua/vydav/krytu.html>); *Бій під Крутами – героїчна сторінка історії України* (Режим доступу : <http://www.vasilkov.info/index.php?go=Pages&in=view&id=163>)); 7) волі до перемоги (*За волю України. Полеглим синам в бороні під Крутами* // Там само); 8) множення подвигу та розширення його кількісного статусу в сучасній Україні (*Було триста – буде три мільйони* / Ярослав Музиченко // Україна молода. – 2005. – 27 січня); 9) оцінки минулого кризів призму його значущості (*На Аскольдовій могилі український цвіт...* / Віра Кульова // Хрещатик. – 2007. – 26 січня); 10) наголошенням неперервності та тяглості величного Легендарного бою (*А чи закінчився бій під Крутами* / Людмила Гуренко // Персонал плюс. – 2006. – 26 – 31 січня) та ін. В оцінці трагедійної події активним є вживання форм найвищого прикметникового ступенювання: *Прояв найбільшого патріотизму – Бій під Крутами* / В. Пономарьов // Портал українця (Режим доступу : <http://www.vox.com.ua/data/2007/01/29/proyav-naibilshogo-patriotyzmu-bii-pid-krutamy.html>)); або ж альтернація, через призму якої треба самостійно сформулювати оцінку, висловлену в розгорнутому тексті (*Бій під Крутами:*

героїчний вчинок і державна зрада / Олександр Палій (Режим доступу : <http://obozrevatel.com/news/2006/1/30/84152.html>)).

6. Структура концепту Крути. Домінувальними в поетичному полі постає компонент пам'яті концепту *Крути*, оцінка ж постає як вияв трагедійності. Так, у вірші Ігоря Яворського „Розіп'яті Крути” переважає спогад про неповторність подвигу юних воїнів та наголошення невичерпної слави з чітким окресленням місця подвигу і двобою двох систем: ...*Сюди печаль свою несу. / Шепчу молитву в ріднім слові / Не надмогильному хресту – / Козацькій славі в їхній крові.*

В етимологічному вимірі концепту *Крути* легко встановити, що його основу становить власна назва – м. Крути, навколо якого від самого початку почали групуватися асоціативні пучки. З-поміж останніх особливо актуалізованими постають такі, що наголошують на зв'язку *Крут*: 1) із боєм у будь-якому його вияві – місце, час, перебіг з поступовою героїзацією молодих воїнів (*Легендарний; жорстокий, нищівний, кровопролитний і под.*); 2) із перемогою волі над фізичною іпостассю (*Дума про скривавлену сорочку* (Оксана Лятуринська)); 3) із юнацькою відвагою та її поетизацією (*Бій під Крутами – зразок доблесті юних максималістів* (Павло Солодько (Режим доступу : <http://obozrevatel.com/interview/52109-pavlo-solodko-bij-pid-krutami-zrazok-doblesti-yunih-maksimalistiv.htm>))); 4) із плином бою (*Земля дрижала. Схід в огнях жеврів. / Сурмили сурми. / Гримали гармати... / А в їх очах вогнистих і завзятих / Горів святий благословенний гнів. // Ішли, де білість сніжних полів, / Де смерть взялася з вітром танцювати; / Свистіли кулі... Рвалися гранати... / – і постаті майнули в вир вогнів. // І прогоріло... Порохом зайшло... / Могилок триста заросло травою. / А ти, як все, усміхнене село / Сии сині сні в солодкому спокою* (Андрій Герасевич („Крути”)) як виявом нездоланності та непереможності в майбутньому соціумно-духовному просторі (*Та сніг розтав. / Понад байраком / Блакить і сонце знов, / Лише в житах ростуть не маки / – Цвіте юнацька кров. / А вітер їх довкруг рік-річно / Збира у пишний жмут. / Плете з квіток легенду вічну / Про чин героїв Крут* (Микола Верес „Крути”)); 5) із майбутньою покарою за сподіяне лихо, що чи не найобразніше відтворив Євген у словах: *За набої в стінах Софії, / За криваву скруту Крут, – / Хай московське серце Росії / Половецькі пси роздеруть.* Саме їх взяв як епіграф до свого твору Григорій Булах у поезії „Сніг”; пор. також: *Та прийде пора: знов заграють гармати. / Їх гомін могутній вітри понесуть... / В дні бою і слави, в дні помсти-відплати. / Порвем міліони легендою Крут!* (Дажбожич „Крути”); 6) із сумом через непоправну втрату юних життів, які стали на дорозі нищення Української Державності. У цьому разі основним компонентом постає символічний: *Стою німий... Схиляю низько чоло... / У спогадах подія судних днів / Жива встає... Точився бій навколо... / О, скільки їх, відважних юнаків. / За рідний край і за любов до волі / Лягли от тут, на цьому*

полі!.. / Ой, поле, поле крові і скорботи!.. / Тут в сьйві ранку нашої весни / Почавсь новий шлях хресний до Голготи / І залунало зрадливе: «Розпни!»... / Немов Христа друге страшне розп'яття / Судилося Вкраїні... О, прокляття! (Демид Бурко „Крути”); 7) з історичними паралелями (Від Батурина до Крут (Максим Грива); сюди ж прилягають Умань, Полтава та ін.); 8) із вірою у переможність української нації: О, прийде, Вкраїно, Твій радісний день – / Поглянь же – мільйони до бою веде / Крізь бурі сердиті, жорстокі – їх Триста! (Михайло Дяченко „Крути”); 9) зі смутком-тугою за перерваним життям, тим життям, що покладено на олтар служіння рідному народу: Нас ніхто не ласкав. Материнських не бачили рук ми. / Нам ніхто книжечок у торбини шкільні не вкладав. / Нам дивились у схудлі обличчя пожадливі круки, / Ми весняних не бачили обріїв, квітів і трав (Петро Кізко „Юним”); 9) з уславленням України від самого крутянського бою: Чорнів-червонів потолочений сніг, / День Славу писав Україні: / Боролись, аж поки останнім поліг / Юнак у вовняній хустині... (Олекса Кобець „На Крути”); 10) зі смертю як початком нового і переможного: Тридцять тисяч московських штиків / Піднялося до їхніх грудей – / Україно, провадь юнаків!!! / Бо їх смерть – Твоя слава, трофей!!! (Микола Лебединський „Крути”) та ін.

Ядрову площину концепту *Крути* становить пам'ять, що в еволюційному вимірі пов'язана з боєм, тим Легендарним подвигом юних, що в більшості поезій показаний у трагедійно-героїчному вимірі, де кожний з трьохсот (*триста юнацьких грудей; Триста хлопців безвусих... дітей; Триста хлопців безвусих – дітей, / Триста хлопців, соколів, рекрутів*) постає не як одиниця в сукупності, а як самодостатність (*Триста хлопців і кожний привіт / Свій шле у пожарах; кожний лишає сонет / Україні на снігу кривавий!..; І з них кожний спинити бажа / Вал дев'ятий, що суне з півночі*): *І ось триста юнацьких грудей / На московські повстало гармати – / Триста хлопців безвусих... дітей, / Забажало за край свій сконати! // Триста хлопців, як шовки, як цвіт, / Що на досвітку виріс у зорях – / Триста хлопців і кожний привіт / Свій шле у пожарах. / На червоно зогрівсь кулемет – / І вже далі набоїв немає, – / Але кожний лишає сонет / Україні на снігу кривавий!..* (Микола Лебединський „Крути”). Навколо ядрової площини розташована значно ємніша і насиченіша сфера уяви, що охоплює різноманітні асоціативні напрями. До цієї сфери, поза всяким сумнівом, належать символічні навантаження лексеми *Крути*. З-поміж символічних наповнень вирізняється ознака *непереможності*: *Ой, Дніпро, Дніпро! Не втопи спокуту! / Спокою нема. Простір закипів. / На Крутій Горі ще гуркочуть КРУТИ. / Чути – наче Дзвони! – триста голосів* (Антоніна Листопад „На Крутій горі”), де метафора *На Крутій Горі ще гуркочуть КРУТИ* передає образно-символьне наповнення написаної великими літерами лексеми *КРУТИ* з її звуковим відтворенням у рамках всієї балади. Особливо ж це наголошено в кінцевій строфі, в якій великі літери спрямовані на відбиття

величі подвигу, неперевершеності героїчного вчинку та його значущості для сучасності: *Щоб не вмерти знов, оживайте, звуки! / Ой, Дніпро-Дніпро! / Гирло – із гербів! / НА КРУТІЙ ГОРІ НЕ БУЛО РОЗЛУКИ. / Візьмемось ЗА РУКИ. РОЗУМОМ – В СОБІ! / ЩОБ НЕ ВМЕРТИ ЗНОВ... Ой, Дніпро, Дніпро!* Повтор підрядної детермінантної предикативної частини *Щоб не вмер* з фінальним написанням її великими літерами *ЩОБ НЕ ВМЕРТИ ЗНОВ* зорієнтоване і в сучасне, і в майбутнє. Максимально наповнює площину уяви концепту *Крути* і своїм емоційно-експресивним забарвленням має повне заперечення повторної загибелі Української Державності (це передає внутрішньореченнєвий компонент *ЗНОВ*). Абсолютну ж периферію концепту *Крути* становить первинне значення власного імені, що співвідносне з одним із його компонентів – судженням.

До основних вербалізаторів концепту *Крути* належать лексеми та сполуки слів: 1) *Крути*; 2) *Легендарний бій*; 3) *триста бійців*; 4) *триста юнацьких грудей*; а також контекстуальні вияви на кшталт 4) *січневі сніги* (*Йдуть січневі сніги, / Орда надходить від Крут, / На платформах гармати, / Над містом шрапнелів грюкіт, / Знов набої в руках* (Святослав Гординський „Сім літ”)); 5) герої Крут (*І коли ми, в добробут залюблені, / Раз на рік дружно сходимось тут, / Значить це, що не зовсім загублене / Почуття до героїв Крут* (Алла Косовська-Давиденко „Крутянам”) та ін.

7. Висновкові зауваги. Дослідження концепту *Крути* має перспективи в розкритті його зв'язку з іншими рівно- та нерівнорядними концептами, виявом статусу в загальнонаціональній концептосфері. Особливо значущим виступає з'ясування когнітивного поля концепту *Крути* з простеженням навантаження відповідної когнітеми зі структурованістю поетичного лексикону та адекватним простеженням сполучувальних інтенцій концепту *Крути*, його вмонтованості в мову ЗМІ, наукових студіювань різного спрямування.

Література

Абеляр П. Диалектика [Текст] / Пьер Абеляр // Теологические трактаты. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 640 с.

Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Т. 1. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 352 с.; Т. 2. – 356 с.; 2006. – Т. 3. – 386 с.; Т. 4. – 357 с.; 2007. – Т. 5. – 337 с.; 2008. – Т. 6. – 332 с.; 2009. – Т. 7. – 334 с.; 2011. – Т. 8. – 328 с.

Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества [Текст] / Михаил Михайлович Бахтин / Сост. С. Г. Бочаров; Текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; Примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.

Делез Ж. Различие и повторение [Текст] / Жиль Делез / пер. с фр. Н. Б. Маньковский, Э. П. Юровский. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 384 с.

Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? [Текст] / Пер. с фр. и послесл. С. Н. Зенкина / Жиль Делез, Феликс Гваттари. – М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алегия, 1998. – 288 с.

Кубрякова Е. С. Особенности речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона [Текст] / Елена Самойловна Кубрякова // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 82-140.

Неретина С. С. Концепт [Текст] / Светлана Сергеевна Неретина // Новая философская энциклопедия: В 4 тт. / Под ред. В. С. Степина. – Т. 2. – М.: Мысль, 2010. – С. 121-122.

Неретина С. С. Слово и текст в средневековой культуре. Концептуализм Пьера Абеляра [Текст] / Светлана Сергеевна Неретина. – М.: Институт философии РАН, 1996. – 386 с.

Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре [Текст] / Серафима Евгеньевна Никитина // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 115-137.

Новая философская энциклопедия: В 4 тт. [Текст] / Под ред. Вячеслава Семеновича Степина. – М.: Мысль, 2010. – 2816 с.

Селіванова О. Принципи концептуального аналізу [Текст] / Олена Селіванова // Актуальні проблеми менталінгвістики. – Київ; Черкаси: Брама, 1999. – С. 11-14.

Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая нить цивилизации: монография [Текст] / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.

Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / Вероника Николаевна Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

Ужченко Д. В. Символ-концепт-компонент фразеологізму [Текст] / Дмитро Вікторович Ужченко // Вісник Харк. ун-ту. Сер. філологічна. – 2000. – С. 42-51.

Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике [Текст] / Сагит Гайлиевич Шафиков // Вопросы языкознания. – 2007. № 2. – С. 3-17.

Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis [Text] / Anna Wierzbicka. – Ann Arbor: Karoma, 1985. – 390 p.

1.12. Синтаксичні константи художнього мовлення Тараса Шевченка: інтерпретація у функційно-когнітивній науковій лінгвопарадигмі

Дослідження будь-яких начал у мові, а особливо тих, що становлять її основу, належить до актуальних. Синтаксичні константи як складники загальномовних констант ще не розглядались, хоча в руслі сучасних лінгвістичних пошуків – у розрізі функційно-когнітивної наукової лінгвопарадигми – це цілком мотивоване тому, що уможливорює застосування різних процедур категоризації об'єктивного світу з їхнім виявом у мовній системі. Останнє стає опертям встановлення тих стійких компонентів, які в силу своєї сталості і тяглості виступають системотвірними.

Розгляд синтаксичних констант художнього мовлення вимагає, хоча б побіжного, огляду загальної проблеми тлумачення констант, а відповідно – і мовних, зокрема синтаксичних як визначальних компонентів художнього мовлення.

У сучасних наукових пошуках, коли релятивізм пронизує аналіз будь-яких тверджень і тлумачення їхньої природи, особливої значущості набуває розуміння динаміки лінгвальних явищ. Е. Гусерль наголошував, що досі немає істинної уяви про те, що зробив нового суб'єкт, чим він займається, та й про всі імплікації смислу, прихованих процесами скам'яніння попередніх традицій і виникнення нових традицій, оскільки суб'єкт сам не усвідомлює стійких передумов своїх конструкцій, понять, принципів, теорій [Гуссерль 1992]. Культурні константи не субстанційні, тобто вони стосуються самих об'єктів як світобудови, вони операційні. Культурні константи виступають компонентами образних дій людини, тому що світ облаштований не як певна окреслена зовнішня величина, а як дійсність розвитку певного культурного суб'єкта. Особливо важливим є те, що ця дійсність знаходиться всередині суб'єкта. Константи водночас провокують активність суб'єкта, спрямовуючи та орієнтуючи її. Вони виступають величинами раціоналізації досвіду.

У сучасній лінгвістичній науці істотним постає встановлення основ мовної реальності через з'ясування суттєвих, але не виявлюваних структур. Розкриття статусу останніх, їхньої специфіки, їхнього навантаження у внутрішньому облаштуванні мови, завдяки яким зберігається її тяглість навіть за умови різких / поступових історичних видозмін. Водночас актуальним є питання вияву природи таких структур, їхньої дії та навантаження у збереженні основних мовних вимірів навіть за умови активного впливу інших мов, перебування певної мови в активному силовому полі іншої мови, пор. функціонування верхньо- та нижньолужицької мов як острівних у німецькомовному силовому полі. За відсутності повнонаціонального і повногенеративного, повносоціального і повнотериторіального навантаження ці мови зберігають свій статус у самовияві особистості і розвиваються завдяки збереженню

відповідних констант. “Розмивання” констант, а то й повна їхня “руйнація” зумовлюють занепад мови, втрату її силового поля. Адекватно ж і формування мови, витворення її літературно-нормативного коду замкнuto на формування цілісної системи мовних констант.

У розумінні, а швидше – тлумаченні констант цілком реальним є опертя на їхню кваліфікацію в математиці, фізиці та програмовому забезпеченні. У математиці константу дефінують як незмінну величину, пор., наприклад число $\pi = 3,14$; у математичних рівняннях зразка $Y = 3 * X + 7$, де числа 3 та 7 є константами. Такі константи встановлені та встановлювані людиною, у фізиці: пришвидшення вільного падіння становить 9,8 м/с/с. У програмуванні константа як значення вноситься програмістом у код на етапі його створення. Константі притаманне тільки своє значення, тому терміни *константа* і *значення константи* постають повними синонімами. Властивістю константи є її здатність утримувати значення, задане програмістом, протягом роботи усієї програми та повідомляти це значення програмі в запитах програми. Значення константи незмінне. Тому цілком аргументованим постає тлумачення мовної константи як стійкої величини, у чомусь подібної в дефінуванні на математичні, фізичні, програмно-комп’ютерні. Саме незмінність константи забезпечує її відтворюваність і замкнутість на компонентарну структурованість.

Мовні константи не слід ототожнювати з мовними універсаліями, що зазвичай витлумачувані як та чи та притаманна усім або більшості природних мов властивість, з-поміж яких диференційовано абсолютні (властиві усім мовам світу, пор., наприклад: розмежування голосних і приголосних звуків) та статистичні (так, носові приголосні звуки притаманні майже усім мовам світу, хоча у мовах народів Західної Африки такі звуки є не окремими фонемами, а алофонами оральних проривних у контексті носових приголосних). До статистичних універсалій прилягають так звані фреквенталії – явища, що постають у мовах світу досить часто (ймовірність вища ніж випадкова). Абсолютним універсаліям протиставлені також імплікативні (складні), тобто такі, що констатують зв’язок між двома класами явищ: якщо у мові наявна двоїна, то в ній є і множина. Частковим виявом імплікативних універсалій постають ієрархії, які виступають як множина “двочлених” імплікативних універсалій (ієрархія Кінена-Комрі [Keenan 1977: 63-69]) доступності іменних груп, що з-поміж іншого поширені і в релятивізації: суб’єкт, прямий об’єкт, непрямий об’єкт, об’єкт порівняння та ін. Іншим прикладом є ієрархія аргументів (ієрархія Міхаеля Сильверстайна (див. її аналіз у [Тестелец 1988: 35-57]), де в цьому розрізі простежувано ієрархію аргументів у розрізі рефлексивізації. Міхаель Сильверстайн [Silverstein 1976: 112-171] сформулював аналізовану ієрархію в сімдесяті роки минулого століття як сукупність імплікативних універсалій. Згодом запропонована ієрархія була доповнена й деталізована іншими дослідниками на матеріалі австралійських мов з

простеженням у них так званої розподіленої ергативності (split-ergativity): в одних мовах особові займенники мають акузативну парадигму, всі ж інші типи іменних груп – ергативну; водночас в інших мовах така диференціація виявлювана між іменниками-назвами неістот та іншими іменними групами, а в мові дирбал займенники 1 та 2 особи мають акузативну парадигму, усі ж інші іменні групи – ергативну, що сукупно утворює шкалу: *займенник 1-2 особи > займенник 3 особи > власне ім'я > особове ім'я > назва істоти > назва неістоти*. Наявна шкала постає інтерпретована так: *Якщо у мові L існує морфологічно ергативна парадигма для займенників 1-2 особи, то вона існує також для займенників 3-ої особи; якщо у мові наявне власне ім'я, то в ній існує також особове ім'я; якщо у мові наявна категорія назв істот, то в ній наявна також категорія неістот*. Акузативну парадигму легко дефінувати через опозицію назв істот ↔ назв неістот: *Якщо у мові L існує морфологічно каузативна парадигма для іменників – назв неістот, то вона наявна і в іменників – назв істот*.

Мовними універсаліями постають ті властивості, що притаманні людській (природній) мові загалом (не окремим мовам або ж мовам окремих сімей чи регіонів тощо), а мовні константи заглиблені в національно-когнітивну та національно-мовну особливість і являють собою ту матрицю, поза якою еволюція мовної системи без втрати її рівноваги не постає можливою.

Константи в цьому разі обрано не зовсім випадково – це величини, що стійкі та постійні (пор., наприклад, співвідношення в українській мові конструкцій зі стрижневим компонентом *мати* та конструкцій зі стрижневим компонентом *бути*), тобто виступають константами мови. Іманентно у мові наявний певного типу каркас, що відповідає за її структурну та компонентарну цілісність, комплекс постійних з-поміж низки змінних, які слід кваліфікувати як **мовні константи**. З-поміж них особливий статус належить **синтаксичним константам**.

Своєрідним є погляд К. Тищенка на кваліфікацію констант [Тищенко 2007]. Для нього це поняття має застосування у визначенні функційних стилів, для чого застосовано лексичні константи, що мають опертям відповідні сталі величини лексичного складника стилю.

Термін *константи* з відповідним атрибутом *культурні* досить поширений у працях з культурології, лінгвокультурології (Ю. Степанов, В. Кононенко, Ю. Маслова та ін.). Під *константами мови* слід мати на оці концепти, що існують постійно або досить тривалий час. Поняття концепту опрацьовано і у філософському, і в культурологічному вимірах (Ж. Дельоз, А. Вежбицька, С. Воркачов, Ф. Гваттарі, Д. Добровольський, Д. Ліхачов, М. Лотман, В. Маслова, С. Неретіна, О. Селіванова, І. Стернін та ін.). Зазвичай під концептом розуміють “пучки уявлень, знань, переживань, асоціацій, що супроводжують слово” [Степанов 2001: 40], це згусток мовної пам'яті у

свідомості людини, тобто те, як мова входить у ментальний світ людини. Водночас, концепт – це те, через що людина входить у мову, засвоює та освоює її. На відміну від понять концепти не лише мислимі, вони переживаються [Там само: 41].

Концепти не існують ізольовано, вони груповані навколо основних констант. У цьому разі *константа* – це найбільш значуще, системоутворювальне. Мовні константи не субстанційні, тому що вони не прямо стосуються всесвіту, вони є операційними. Вони належать до способу дії людини і водночас певною мірою дистанційовані від неї в силу темпоральних і просторових чинників. Належність до способу дії людини мотивована тим, що мовна реальність існує і як зовнішня компонента, і як компонента мовного розвитку людини. Мовні константи зазвичай не усвідомлювані особистістю, хоча їхню наявність почасти обґрунтовували В. фон Гумбольдт, В. Вундт, О. Потебня та ін. Мовні константи зорієнтовані на раціоналізацію. Картина світу, її мовний вияв, що виформовані на її ґрунті, може аналізуватися, критикуватися, але самі константи не підлягають ніякому сумніву і ніяк не аналізовані, бо їх сам індивід не бачить. Комплекс мовних констант – це та «призма», через яку людина і сприймає світ, і ословлює пізнане, і самоідентифікує себе.

Мовні константи не містять ні уявлень про конкретику, ні оцінок, ні експресії. Водночас вони скорельовані з минулим і співвіднесені із сучасним, зорієнтовані з майбутнім. У будь-якому суспільстві і в будь-яку епоху наявний мовний каркас, система мовних координат, що уможлиблюють функційну цілісність мови в її тих чи тих різновидах. Кожна соціокультурна система певною мірою адаптує ширшу мовну традицію. Самі мовно-культурні константи нейтральні щодо тих чи тих ціннісних орієнтацій соціокультурних груп та історико-еволюційних процесів. Мовно-культурні константи не відбивають та й не виформовують цілісної картини світу, вони становлять комплекс взаємопов'язаних (вони мають той самий «каркас – систему мовно-культурних констант») інтенцій них світів. Можна переконливо стверджувати, що на ґрунті тих самих культурних констант витворювана низка комплексів мовних картин світу, у кожній з яких у відповідну історичну епоху такі мовно-культурні теми інтерпретовані по-різному.

У процесі еволюції мовної системи (вона інтенсивно розвивається) завжди постають нові рівні організації елементів або ж еволюція того чи того мовного ярусу. Формування такого рівня або ж його еволюція зумовлює перебудову усієї системи, такі процеси впливають на уже сформовані рівні, змінює композицію їхніх елементів та їхні функційні характеристики, через що система, ускладнюючи свою структуру, постає органічно цілим [Степин 1992: 47].

Епоха Тараса Шевченка особлива для української мови в силу низки чиників, визначальними з-поміж яких можна вважати, з одного боку, розчленованість усіх українських земель, а з іншого, – поступове «силове» мовно-культурне освоєння усіх українських земель. Саме мова Тараса Шевченка «в історії української літературної мови має велике значення, бо власне його мова стала наріжною підвалиною літературної мови» [Огієнко 1995: 140]. Синтаксичний рівень мови Тараса Шевченка особливий – він відбиває особливості не тільки 1) конструювання тих чи тих конструкцій як наслідку реалізації та втілення авторської модальності у втіленні задуму; 2) співвідношення лінійного упорядкування реченневих структур (надкоротких ↔ коротких ↔ середніх ↔ довгих ↔ наддовгих ↔ речень-текстів); 3) регулярність відповідних синтаксичних конструкцій; 4) функційне навантаження службових елементів і под., але й виявляє системну мовно-синтаксичних констант. Останні постають нерівнорядними. З-поміж них насамперед слід виділити ті, що виявлювані і зовнішньо-, і внутрішньомовно одночасно. До таких належить насамперед константа *суб'єкта*, основним виявом якої є категорія суб'єкта: у внутрішньомовній системі реалізована через категорію персоналізації / імперсоналізації, пор.: (1) *Я не нездужаю нівроку, / А щось такеє бачить око, / І серце жде чогось* (Я не нездужаю...); *Не для людей, тієї слави, / Мережані та кучеряві / Оці вірші віршую я. / Для себе, братія моя!* (Не для людей, тієї слави...); (3) *Я в хаті мучився колись, / Мої там сльози пролились, / Найперші сльози* (Якби ви знали, паничі...); – персоналізація; (2) *Мені здається, я не знаю, / А люде справді не вмирають...* (Мені здається...); (4) *Дивлюся, іноді, дивлюсь, / І чудно, мов перед святою, / Перед тобою помолюсь* (І станом гнучим...); (5) *Лічу в неволі дні і ночі, / І лік забуваю...* (Лічу в неволі дні і ночі...); (6) *Мені тринадцятий минало* (Мені тринадцятий минало...); (7) *У всякого своя доля / І свій шлях широкий...* (Сон). Мовно-синтаксична константа суб'єкта як загальнотипологічна універсалія кваліфікується в термінології власне-семантичного рівня речення як агенс / агент / агентив (лат. *agens* – діяч). В останньому розумінні – це одна з основних семантичних ролей у мові. У висловленні агенсом виступає активний учасник ситуації, витворювач дії. Водночас агент можна розглядати як денотативну роль суб'єктного типу, головного учасника ситуації, протагоніста, який безпосередньо виконує дію і постає джерелом енергії цієї дії. Здебільшого виражений формою називного відмінка: *...Отут, було, на цвинтарі / Я з дітьми гуляю / І з Юрасем-гетьманенком у піжмурки граєм* (Великий льох). Не вдаючись у закономірності та особливості вираження агенса та співвідношення із категорійною семантикою суб'єкта на іншому рівні аналізу реченнєвої структури, слід сказати, що вияв суб'єкта належить до синтаксичних констант, оскільки 1) поза цією семантикою неможливе ані постановня ситуації, ані її розгортання, ані граничний / проміжний вив; 2) семантика предиката

передбачає наявність суб'єкта (у структурі дієслівних лексем-предикатів лівобічна валентність прогнозує відповідний тип семантики суб'єкта; 3) суб'єкт завжди спрямований на номінативну площину реченнєвої структури, відповідно співвідносячись з екзистенційною та ін. Синтаксична константа суб'єкта не виступає тотожною категорії суб'єкта на семантико-синтаксичному рівні речення, що може бути вираженням у художньому мовленні Тараса Шевченка здебільшого формами називного ((1), (2), (3)), давального ((6)) відмінків, нульовою формою ((4), (5)). Константа суб'єкта, що корелює з відповідним концептом, охоплює різноманітні його вияви на кшталт а) суб'єкта стану ((1), (2)); б) суб'єкта процесу ((3)); в) суб'єкта дії ((4)); г) суб'єкта буття ((6)) та ін.

Кожна константа виявлювана через систему пропозицій, кількість яких не можна вважати гранично обчислюваною до вичерпного вивчення синтаксису творів Тараса Шевченка. Так, константа суб'єкта з її виявом через різноманітні статусні ролі суб'єкта (→ дії, процесу, стану, якості, локативності, кількості) як власне-діяча ((8) *Мені тринадцятий минало, / Я пас ягнята за селом* (N.N. («Мені тринадцятий минало...»)), спостерігача ((9) *Вітер з гаєм розмовляє, / Шепче з осокою. / Пливе човен по Дунаю / Один за водою* («Вітер з гаєм розмовляє...»)), *Коло гаю в чистім полі, / На самій могилі, Дві тополі високії / Одна одну хилить. / І без вітру гойдаються, / Мов борються в полі* («Коло гаю в чистім полі...»); оповідача ((10) *Ой високо сонце сходить, / Низенько заходить. / В довгій рясі по келії / Старий чернець ходить* (Чернець); (11) *Чимало літ перевернулось, / Води чимало утекло; / І в хутір лихо завернуло, / І сліз чимало принесло* (Наймичка); *Посідали. / Розв'язав торбину, / Вийняв кобзу, разів зо два / Ударив по рваних* (Мар'яна-черниця)). Усі вияви суб'єкта становлять сукупно цілісність, що тільки в межах художнього мовлення Тараса Шевченка легко розпізнається, а її навантаження простежуване в рамках того чи того твору.

Синтаксична константа суб'єкта виступає в художньому мовленні Тараса Шевченка ядровою. Своїм діапазоном охоплює і а) суб'єкта-діяча (суб'єкт дії / суб'єкт процесу / суб'єкт стану / суб'єкт якості / суб'єкт кількості), і б) суб'єкта-оповідача, і в) суб'єкта-спостерігача та ін. Найпоплідовніше з-поміж них досліджувано суб'єкта-діяча як зображуваного в авторській модальності (В. Ващенко, І. Огієнко, П. Петрова, П. Плющ, В. Русанівський, О. Синявський, В. Сімович, М. Сулима, П. Тимошенко, В. Ващенко та ін.) тому, що він продукує дію. Суб'єкт-діяч виступає тим “творцем” переживання, через якого й можливе пізнання всього. Досить часто такого суб'єкта Тараса Шевченко подає імпліцитно – через форми безособових дієслів з елементом-постфіксом -ся, а у постпозиції висвітлено фізичні складники суб'єкта, що вияскравлюють увесь процес переживання персонажа-суб'єкта: (12) *Не їсться, не п'ється, і серце не б'ється, / І очі не бачать, не чуть голови! / Замість шматка хліба за*

кухоль береться (Невольник). У (12) компоненти *серце*, *очі* відповідно передають внутрішній психологічний стан (*серце*) та неможливість реагування на зовнішній світ (*очі*), пор. (2), (3). Стан суб'єкта-персонажа є зрозумілим не лише для адресата зовнішнього, але й для іншого суб'єкта-персонажа: (13) *Дивиться Ярина та нишком сміється. “Що се йому стало? Ні їсти, ні пити – / Нічого не хоче! Чи не занедужав?”* (Невольник). Так чином стан основного суб'єкта сприймається іншим (*дивиться*) та здійснюється його оцінка (внутрішнє мовлення).

Одним із наскрізних елементів вияву на стилетвірного навантаження суб'єкта виступають віддієслівні компоненти – іменники на зразок *думи* (14) *Думи мої молодії – / Понурії діти, / І ви мене покинули!.. / Пустку натопити / Нема кому...* (Невольник), оскільки вони виступають одним із напрямів мислетвірної діяльності суб'єкта, пор. також *думи* 1) як можливий елемент відчуження внаслідок метафоризації: (15) *Думи мої, думи мої, / Лихо мені з вами! / Нащо стали на папері / Сумними рядами?..* (*Думи мої, думи мої...*); 2) як внутрішню особливість осмислення та спорідненості: (16) *Думи мої, думи мої, / Ви мої єдині, / Не кидайте хоч ви мене / При лихій годині. / Прилітайте, сизокрилі / Мої голуб'ята, / Із-за Дніпра широкого / У степ погуляти...* (*Думи мої, думи мої...*), де звертання (16) *сизокрилі Мої голуб'ята* посилює буттєвість елемента *Думи мої* і водночас посилює розчленованість суб'єкта як філософсько-ліричної цілісності. Сюди ж прилягають віддієслівні похідні – іменники зразка *думка*, що зафіксований як назва поезії чотири рази (*Думка* (“Вітре буйний, вітре буйний!”); *Думка* (“Нащо мені чорні брови...”), *Думка* (“Тече вода в синє море...”), *Думка* (“Тяжко-важко в світі жити...”)), а як стилетвірний компонент – орієнтовно 177 разів. У цьому разі не наголошувалося на думці як особливому жанрі “невеликої медитативно-елегічної (журливої) поезії” [Літературознавчий 2006: 213-214], а як специфічному стані суб'єкта. Не менш важливим у вияві функційного навантаження суб'єкта виступає маркер суб'єктивної модальності на кшталт *здавалось, бачилось, уявлялось*, а також *бачиться* ($\approx$ *уявляється*). Такі й подібні компоненти можуть поставати й інтродуктивними з функційним навантаженням побіжності: (17) *І бачиться, в селі убогім / (Мені так бачиться) нічого / Не виросло і не згнило, / Таке собі, як і було* (Ми вкупочці колись росли...).

Не менш значущою в художньому мовленні Тараса Шевченка постає синтаксична константа адресата: (18) «*Не кидай матері!*» – казали, / *А ти покинула, втекла. / Шукала мати – не найшла, / Та вже й шукати перестала, / Умерла плачучи* («*Не кидай матері!*» – казали). У цьому разі істотним постає концентрація уваги адресата через актуалізацію того чи того локативного компонента (*он*) ((19) *Он глянь, – у тім раї що ти покидаєш, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обуть / Княжат недорослих...* (Сон (У всякого своя доля...))), *онде* ((20) *Онде злодій штемпований / Кайдани*

волочить; / Он розбойник катований / Зубами скрегоче, / Недобитка товариша / Зарізати хоче! (Сон (У всякого своя доля...)), там), інколи посилюваного градаційним протиставленням ((19) *І не в однім отім селі, / А скрізь на славній Україні* / Людей у ярма запрягли / Пани лукаві... (І виріс я на чужині...)), пор. також: (20) *А як не бачиш того лиха, / То скрізь здається любо, тихо, / І на Україні добро. / Меж горами старий Дніпро...* (І виріс я на чужині...). До адресатності належить також увесь спектр апелятивних конструкцій: (21) *Вибачайте, люди добрі: Може, не до ладу...* (Гайдамаки); (22) *Бандуристе, орле сизий! Маєш крила, маєш силу, / Є коли літати* (Н. Маркевичу) і под.

Зовнішньомовною константою в художньому мовленні Тараса Шевченка постає константа сентенційності, що легко простежувана в низці експлікацій на зразок: (23) *Не заревуть в Україні / Вольнії гармати* (Гоголю); (24) *У всякого своя доля / І свій шлях широкий...* (Сон (У всякого своя доля...)).

Не менш знаковою для художнього мовлення Тараса Шевченка є синтаксична константа діалогійності, що пронизує кожний рядок його поетичних творів. Водночас синтаксичну константу діалогійності ні в якому разі не можна обмежувати тільки зовнішніми виявами діалогічності, тому що, подібно до будь-якої іншої синтаксичної константи, константа діалогійності виступає внутрішнім ідейним потенціалом. Одним і з напрямів реалізації діалогійності виступають часто вживані питальні речення, що своєю інтерпретативною семантикою передбачають певну відповідь: (25) *І все то те, вся країна, / Повита красою, / Зеленіє, вмивається / Дрібною росою, / Споконвіку вмивається, / Сонце зустрічає... / І нема тому почину, / І краю немає! / Ніхто його не додбав / І не розруйнує... / І все то те... Душе моя, / Душе моя убогая, / Чого марне? / Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш, / Хіба ти не чуєш людського плачу? / То глянь, подивися; а я полечу* (Сон (У всякого своя доля...)).

Однією із синтаксичних констант художнього мовлення Тараса Шевченка постає народнорозмовний синтаксис як один із виявів народно розмовної мови (пор. погляди В. Русанівського [Русанівський 2002]). Такий народнорозмовний синтаксис здебільшого постає одним із найдійовіших шляхів стилізації: (26) *Я не одинокий, я не сирота, – / Єсть у мене діти, та де їх подіти? / Заховать з собою? – гріх, душа жива!* (Гайдамаки), де через розмовність постає уніфікація тенденції узуального вжитку форми, що зумовлює її поступову кодифікацію: (27) *Душе моя, / Чого ти сумуєш? / Душе моя убогая, / Чого марне плачеш, / Чого тобі шкода? хіба ти не бачиш, / Хіба ти не чуєш людського плачу? / То глянь, подивися; а я полечу / Високо, високо за синії хмари; / Немає там власті, немає там кари, / Там сміху людського і плачу не чуть. / Он глянь, – у тім раї, що ти покидаєш, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обуть / Княжат недорослих; а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують, / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! в військо оддають!* (Сон

(У всякого своя доля...)). Автор веде постійний діалог, наче постаючи у двох іпостасях – оповідача-спостерігача та активного учасника, що знає ціну пізнаному. Переходи від звернення до душі (*Душе моя, / Чого ти сумуєш? / Душе моя убогая, / Чого марне плачеш, / Чого тобі шкода?*) як вияву позірної душевності, позірної тому, що основу-основу становить настановна реалізація духовності як стратегія екзистенційної чоловічості. Спрямування на осмислення, самозаглиблення та усвідомлення раціонального начала навіть у творчому пізнанні дійсності (пор. навантаження лексем *думи* / *думка*, що тільки в заголовках використані шість разів) вивищує екзистенційну чоловічість як духовність, як вищу форму лету духу.

До синтаксичних констант мовно-художнього простору Тараса Шевченка належить постійна зовнішньотекстова адресатність, тобто прогнозування постаті читача-реципієнта, який не тільки глибинно сприйматиме зображене, але уява останнього доповнюватиме відповідні сцени. Фатичність мовлення поета просто вражає, хоча ця фатичність сповнена динаміки: навіть не названий адресат чітко постає осмисленим ((28) *Як умру, то поховайте...; Поховайте та вставайте, / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропіте. // І мене в сем'ї великій, / В сем'ї великій, / В сем'ї вольній, новій, / Не забудьте пом'янути / Незлим тихим словом* (Заповіт (Як умру, то поховайте...))). У (28) означено-особовий суб'єкт постає тим адресатом і водночас потенційним суб'єктом-діячем, який виконуватиме дію. Останнє відбито в дієслівних формах наказового способу – друга особа множини: *поховайте* → *поховайте* → *вставайте* → *порвіте* → *окропіте* → *не забудьте*. Синкретична семантика такого суб'єкта відбита в ірреальності його дії та її замкнутості на інтенціях адресанта.

До синтаксичних констант мовно-художнього простору Тараса Шевченка належить емпатія (англ. *empathy* (від грець. *patho*) – співпереживання), що в загальному сенсі позначає усвідомлення відношень, почуттів, психічних станів іншої особи та вияв цього у формі співпереживання. Таке переживання спрямоване усередину і в синтаксисі може позначатися відповідні трансформи. С. Куно для характеристики емпатії застосовує логофоричне правило, за яким займенник 1-ої особи прямого мовлення зазнає трансформації в займенник 3-ої особи в непрямому мовленні ((29) *Княжна говорила, що вона й нічого не знала*). С. Куно упровадив у синтаксичний вжиток поняття емпатії як прийняття мовцем-адресантом погляду учасника описуваної події: (30) *Ми в раї пекло розвели, / А в тебе другого благаєм, / З братами тихо живемо, / Лани братами оремо / І їх сльозами поливаєм. / А може, й те ще ... ні, не знаю, / А так здається ... сам еси... (Бо без твоєї, Боже, волі / Ми б не нудились в раї голі). / А може, й сам на небеси / Смієшся, батечку, над нами / Та, може, радишся з панами, / Як править миром!* (Якби ви знали, паничі...). Емпатія реалізується в синтаксичному ладі й закономірностями позначення референта, і добром

підмета, і порядком слів і под. Так, у фразі (31) *Люде знають, / Кого годують, доглядають* (Мені здається, я не знаю...) мовець-адресант має опертям погляд людей, а у фразі (32) *І що ж ви скажете: за славу / Лили вони моря кроваві / Або за себе? Ні, за нас!* (Там само) – власний з опертям на односторонній, де я злито й кумульовано із ми (нас).

Інвентар синтаксичних констант загалом та мовно-художнього простору Тараса Шевченка вимагає свого поглибленого вивчення, але навіть побіжний погляд засвідчує їхню нерівнорядність та необхідність їхнього ґрунтовного розгляду з опертям на особливості національно-когнітивного простору (семантичні константи) та виявом закономірностей національно-мовної організації синтаксичного ладу (формальні константи). До цього прилягають чинники ситуативно-комунікативного упорядкування адресатних інтенцій (функційно-комунікативні константи) та ін. Вичерпний список синтаксичних констант художнього мовлення Тараса Шевченка можна встановити тільки з опертям на відповідний перелік концептів та особливостей вияву напрямів категоризації об'єктивного світу, його відбиття у мовно-художній картині. Тому перспективним постає опрацювання синтаксичних констант у функційно-когнітивній лінгвопарадигмі, що уможливить осмислення не лише функційного навантаження тих чи тих мовно-синтаксичних одиниць та конструкцій, але й встановлення їхнього внутрішнього когнітивного потенціалу.

Література

Вербицька 2010: Вербицька О. Трансформація концепту суб'єкта у контексті постмодернізму [Текст] / Ольга Вербицька // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філос. [Текст]. – 2010. – Вип. 13. – С. 45-52.

Волохина 2003: Волохина, Г.А. Синтаксические концепты русского простого предложения [Текст] / Галина Андреевна Волохина, Зинаида Даниловна Попова. – Воронеж : Истоки, 2003. – 196 с.

Гуссерль 1992: Гуссерль, Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Эдмунд Гуссерль [Текст] // Вопросы философии [Текст]. – 1992. – № 7. – С. 162-178.

Жебраускас 2006: Жебраускас, А.Л. Понятие культурных констант и поиски ориентиров постсовременности [Текст] / Антон Людвикасович Жебраускас // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена : аспирантские тетради [Текст]. – СПб., 2006. – № 3 (20). – С. 18-21.

Загнітко 2011: Загнітко, А.П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфоло́гія. Синтаксис [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

Загнітко 2012: Загнітко, А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : У 4-х т. [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012.

Конторчук 2010: Конторчук, Г. Творчість Тараса Шевченка як об'єкт мовознавчих досліджень [Текст] / Ганна Козачук // Волинь – Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем [Текст]. – 2010. – № 21. – С. 244-249.

Літературознавчий словник-довідник 2006: Літературознавчий словник-довідник [Текст] / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.

Мецлер 1990: Мецлер, А.А. Прагматика коммуникативных единиц [Текст] / Альберт Андреевич Мецлер. – Кишинев : Штиинца, 1990. – 104 с.

Огієнко 2001: Огієнко, І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови [Текст] / Іван Огієнко / Упоряд., авт. іст.-біогр. нариса та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і нація, 2001. – 440 с. (Видавничий проект Фундації імені митрополита імені Іларіона (Огієнка) “Запізніле вороття”).

Русанівський 2002: Русанівський, В.М. У слові – вічність (Мова творів Шевченка) [Текст] / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Наукова думка, 2002. – 240 с.

Степанов 2001: Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры [Текст] / Юрий Сергеевич Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.

Степин 1992: Степин, В.С. Философия антропологии и философия науки [Текст] / Вячеслав Семенович Степин. – М.: Высшая школа, 1992. – 191 с.

Тестелец 1988: Тестелец, Я.Г. Рефлексивные местоимения в дагестанских языках и типология рефлексива / Яков Георгиевич Тестелец, Светлана Юрьевна Толдова // Вопросы языкознания. – 1988. – № 4. – С. 35-57.

Тищенко 2007: Тищенко, К.М. Основи мовознавства: системний підручник [Текст] / Костянтин Миколайович Тищенко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2007. – 308 с.

Частотный словарь русского языка 1977: Частотный словарь русского языка [Текст] / Ред. Л. К. Засорина. – М. : Русский язык, 1977. – Режим доступа: <http://www.artint.ru/projects/frqlist.php>. – Название с экрана.

Keenan 1977: Keenan, E. Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar / Edward Keenan, Bernard Comrie // Linguistic Inquiry. – 1977. – Vol. 8. – Pp. 63-69.

Kuno 1970: Kuno, S. Some properties of non-referential noun phrases / Susumu Kuno // Studies in General and Oriental Linguistics. – Tokio, 1970. – Pp. 348-373.

Silverstein 1976: Silverstein, M. Hierarchy of features and ergativity / Michael Silverstein // Grammatical Categories in Australian Languages / Robert M.W. Dixon (ed.): Australian Institute of Aboriginal Studies. – Chicago, 1976. – Pp. 112-171.

1.13. Знаковість державної мови

У сучасному минуле і не тільки... Про мову загалом та про українську зокрема, її значущість для народу в його самоідентифікації, вирізненні народу як Цілісності написано чимало. Не менше досліджено крутизни життєвої долі української мови, її численні заборони, список яких складає сотні друкованих сторінок. Забороняли в різні часи і неоднаково. Чи не найвитонченішим був спосіб доплати за викладання російської мови, а поряд – добровільне вивчення школярами української. Важко собі уявити учня, який, напевне, усвідомлював необхідність у своєму віці вивчення біології чи фізики, математики чи історії... У такий спосіб українську мову було відкинуто на маргінеси, хоча існував цілий народ, формально була Українська Республіка, що мала свій власний голос навіть в ООН. Цю ганебно провокаційну тенденцію – звільнення школярів від вивчення української мови – Валерій Борзов порівняв з їхнім звільненням від занять фізкультурою – і там, і там одна-єдина причина – хвороба. Тільки треба з'ясувати, яка ж хвороба заважає дитині знати українську мову.

Наприкінці 80-х років активно запроваджувалась практика переведення українськомовних шкіл на російськомовні, підставою для чого були заяви батьків. Більше можна не розвивати цю тезу, а лише нагадати, що завдяки використанню двох цих чинників формувалися цілі анклавні неприсутності української мови. Найпродуктивніше такі анклавні витворювалися в сучасних Донецькій, Луганській, почасти Запорізькій та інших областях. Якщо уважно поглянути, то це землі, що входили до колишньої Російської імперії – подібних ситуацій зовсім не було на Правобережній Україні, зокрема на землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії. Це ще раз підтверджує тяглість ситуацій попередніх епох – відносно мовно-демократичного облаштування в Австро-Угорщині (особливо в австрійській частині протекторату), де українська мова мала освітянський простір, і заборонювально-репресивного в Російській імперії, де українська мова не тільки не мала власного освітянського та інших просторів, але й постійно заборонялася. Та й саме визнання окремого статусу української мови будо здійснено в царській Росії тільки на початку двадцятого століття під активною дією тих демократичних сил, що набували поступового розвитку. На терені Російської імперії були напрацьовані моделі зросійщення, а кращі провідники цієї ідеї отримували нагороди від самого імператора – медалі за русифікацію. Таким чином, значна частина корінного населення з національно-мовною самоідентифікацією під впливом кількох чинників: 1) силового навантаження російської мови в імперії; 2) постійного звинувачення українськості в її хуторянстві, в недолугості самої ідеї українства; 3) звуження активного навантаження української мови в наукових студіюваннях (заборона), художньо-мистецьких творах (відсутність друку і

переслідування за використання української мови); 4) проголошення тези про тяглість київсько-руської мовної традиції тільки в російськомовній стихії; 5) нав'язування ідеї про штучність української мови, її проповідування на усіх рівнях тощо втрачала національно-українську самоідентифікацію і переходила в силове поле російської. Про це слід завжди пам'ятати тому, що й сьогодні заявлені чинники не тільки наявні, вони активно використовуються “достойниками” “новітнього” мовного законодавства і лобістами російської мови. Останнім часом все активніше звучить думка про меншу інформативну завантаженість української, що є не тільки абсолютною неправдою, а просто нісенітницею.

Якщо не зникає мова, то її слід зробити непотрібною і неprestижною. На цю ідею працювали ще за часів Російської імперії, найінтенсивніше ж вона почала набувати ознаки псевдонауковості, або недонауковості у так званих ідеях недовови, мови з малопотужним інформаційним простором, мова з недостатнім інтелектуальним простором, граничним виявом чого постає утвердження тези про хуторянство української мови та інше. Апологети ж таких тверджень ідуть далі: недовова, тобто неповноцінна мова, а ті, хто нею користуються, закомплексовані, інтелектуально нерозвинені і под. Мабуть, уже більшість упізнали в останніх думках усіх тих, хто так активно упроваджував ідею прийняття Закону “Основи державної політики”, який ухвалено в першому читанні більшістю Верховної Ради (“більшовиками”) протягом двох хвилин, а в другому читанні – протягом однієї. Тут не варто вдаватися в переказ і деталізацію усіх порушених регламентних приписів вищого законодавчого органу Держави, а слід тільки наголосити на тому, що основну ідею цього документа становить не так уже й старанно замаскована ідея максимального знекровлення української мови і витіснення її із загальнодержавного простору. Адже в низці визначальних положень Закону використання державної мови повністю знівельовано, тому що використання регіональних мов (читай – російської) виступає не **поряд із державною**, а **замість неї**. За відсутності чітко прописаних механізмів заборони такої заміни – підміни вона відбуватиметься скрізь, де захоче цього чиновник. Адже сьогодні не рядовий мешканець обирає мову спілкування з місцевою владою, а місцева влада нав'язує “мовний режим”. За умови реалізації основних положень Закону та озвучених окремих змін, зокрема збільшення відсоткового бар'єру для регіональних мов до 20-30 (за словами радниці Президента Ганни Герман), такою мовою буде саме російська. Українськомовні громадяни за державного статусу їхньої рідної мови перетворюються в нацменшину, особливо за домінування агресивної моделі нав'язування власної думки як даності, як волевияву усієї місцевої громади. Та й на підтримку легко організувати мітинги, а активних прихильників українськомовності звинуватити в хуторянстві, недововності, окраїнності (термін одного з тих, хто активно сповідує ідею вторинності усього

того, що перебуває на “окраїні” – задвірках держави, мається на оці Російська імперія, в якій українці проживали на окраїні). Хай не видаються ці думки абсурдними – погляньте на силове поле сучасних ЗМІ – телевізії, радіо, кіно, преси, де українська мова не заборонена, але її навантаження становить від сили десять – двадцять відсотків, це в кращому випадку. Так, наприклад, на концерті заслуженого артиста України Юрія Костенка в славному місті Трускавець (8.08.2012) з усіх виконаних пісенних і романсових творів тільки чотири були українською (аж сім відсотків). Та й продукт на тих самих так званих національних телеканалах є на вісімдесят відсотків не українського виробництва (тут уже не говориться про мову). Постає логічним питання: а громадянина якої, власне, держави виховують такі телесеріали, кіно та ін., які цінності він сповідуватиме? Мабуть, не важко здогадатися.

Таким чином громадянинові нав’язується думка про непотрібність української мови, її незатребуваність ані суспільними, ані науковими, ані інформаційними викликами. А що ж мови національних меншин, про які так дбали законотворці?.. На використання білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької й угорської як мов національних меншин основні положення Закону зовсім не зорієнтовані. Доля цих мов залишилась поза увагою, хоча славнозвісна Хартія захисту регіональних мов спрямована саме на їхню підтримку, адже для кожного з них: *Рідна мова, ти чудова, / Гордо йдеш ти в майбуття, / Рідне слово, рідна мова, / Ви для мене – все життя* (Сергій Стаєв, за походженням гагауз).

Та й інколи дивно чути з уст голів низки обласних рад, авторитетних політиків про те, що в нашій області мешкає більше ста національностей, оскільки в більшості випадків мова може йти лише про представників національностей. Національність передбачає насамперед компактність проживання та задоволення культурно-освітніх потреб. Висновковою тезою цього аналізу сьогоденної ситуації можуть бути слова Станіслава Тельнюка, мовлені ще далекого 1960, але які так адекватно відбивають сучасну неукраїнськість українсько-державної влади: *Хочу я гукнути знову й знову, / Закричати, скільки сили стане: / Забувайте українську мову, / Не гайуйте часу, громадяни! / Бо ж вона теперечки не модна, / Бо ж її тепер ніде не знають, / І її лиш дурні великодні / В селах лиш подекуди вживають.//... Бо у нас лиш націоналісти / Розмовляють мовою своєю. // ...Те, що зветься: українська мова, / Чим у нас пишалися донині, — / Українцям необов’язково / Знати і вживати на Вкраїні. / Тож під наш усі ставайте прапор... / Забувайте українську мову, Забувайте власну мову, люди! / Хай це буде в нас не примусово, / А нехай це добровільно буде!.. // Ой народ! Немає в нім зухвальства! / Він прекрасний, він чудовий сильно! / Зробить так, як звелено начальством, — / Ну й, звичайно ж, зробить добровільно!.. //*

Скільки нас крокує в цих колонах! / Ми свідомі, ми не примітивні! / ... І сказала б ця мільйонна маса: / “Щоб життя було у нас казкове, / Громадяни, не гайуйте часу — / Забувайте українську мову!”. Так мріється сучасному державному чиновникові за функцією, але не українсько-державному за духом. Так мріється... Але так не станеться, бо мова – космічне явище (за Павлом Мовчаном), її втрата – це втрата Людством тієї гармонії, якої воно так прагне. І нехай мова як сутність не входить, за певними соціологічними опитуваннями, навіть у тридцятку запитів нашого сучасника, саме вона робить людину людиною, вирізняє її з-поміж інших, а рідна мова пов’язує з усім тим неповторним минулим і спрямовує в майбуття, гарантуючи достойний статус у колі Цивілізованих Народів, бо ж –

“Не можна любити народів других, / коли ти не любиш Вкраїну” (Володимир Сосюра). Далекого 1944 року з’явилась ця поезія, що усім своїм звучанням спрямована на формування патріотичних світлих почуттів, на пробудження любові до рідної неповторної України, але яка вона сьогодні знакова і значуща. Мова – основа духовного життя народу, втрата її – це “смерть для його душі” (Панас Мирний). Народ закінчується там, де не звучить його мова, – тому не можна виховати достойного громадянина без належного його ставлення до мови як одного з визначальних чинників державності. Українці завжди поважали і шанують інші народи – це традиція, яка передається з покоління в покоління та є підсвідомою. Зачувши іншу мову, українець прагне створити умови максимальної комфортності для її носія. Тому в Україні, по суті, немає українськомовного громадянина, який би легко не спілкувався російською. Та, на жаль, російськомовний громадянин здебільшого не те, що не володіє українською, але просто не вважає за необхідне переходити на українську. Таке ставлення має кілька рівнів – зневажливо-скептичний (все одно мене зрозуміють і дадуть відповідь), агресивно-зверхній (містить підспудно тезу: а чому я повинен переходити на українську, я тут визначаю правила), поблажливо-насмішкуватий (пограйтеся, пограйтеся у свою мову) та інші. Не так давно довелось бути свідком цікавої ситуації, що відбувалася в м. Трускавець (10.08.2012). Продавець відповіла покупцю українською мовою, на що почула: *“Почему вы говорите по-украински?”* У відповідь вона досить чемно сказала: *“Бо живу в Україні і користуюсь рідною мовою”*, на що почула агресивно-зверхнє: *“Могла бы и по-русски. Ничего с тобой не случилось бы”*. У ситуації ухвалення Закону “Про засади державної мовної політики” славнозвісна мовна толерантність українців спрацювала проти них самих і не в самому процесі, що тривав з певними перервами майже два роки – від законопроекту Єфремова – Симоненка – Гриневецького до законопроекту Ківалова – Колісніченка (обидва законопроекти є досить схожими у своїй основних положеннях). Досить вдало прореагувала на законопроект Ківалова – Колісніченка Асоціація єврейських організацій і

общин України (Ваад), наголошуючи у своїй спеціальній Заяві: Закон “порушує громадський консенсус щодо мовного питання, ... розв’язує руки тим, хто намагається взагалі вилучити українську мову з обігу у регіонах, де є більше 10% іномовного населення... Автори законопроекту борються за те, щоб громадяни не розмовляли українською мовою, не вивчали її й не користуватися нею, натомість дають значні преференції російській мові... законопроект не вирішує проблем з мовами національних меншин, натомість суперечить Конституції України та положенням Європейській хартії регіональних та міноритарних мов та Рамковій конвенції стосовно національних меншин”.

Любити Україну – це визнавати єдність і цілісність її часової просторовості, шанобливо ставитись до тих цінностей, що сформовані й утрадиційнені не тільки сьогодні, але й у далекому вчора... Мовні проблеми – це також любов до України. Не слід, та й не можна силовими методами вирішувати те, що становить щонайтоншу плівку взаєморозуміння, а будь-яке сьогоднішнє нав’язування сьогоднішнього вилетіться завтра в непередбачувані результати і наслідки. Як можна поважати інших, якщо не поважаєш самого себе, але й вивищення себе (“...мы развели их, как котят...”) над іншими не дає бажаного результату ніколи.

Що необхідно кожному... Пам’ятати 1) про власне **Я** як цінність не тільки свою, але і як складника нації і народу. Втрата своєї самоідентифікації та ототожнення зі своєю нацією послаблює не тільки саму особистість, але й знекровлює націю; 2) шанобливе ставлення до інших народів та їхніх мов аж ніяк не означає “розчинення” власного **Я** в них; 3) українська мова завжди мала високий потенціал інтелектуальності та інформативності, абстрактності й розгалуженості, постаючи рівноконкурентною з будь-якою іншою мовою; 4) злісні випадки проти української мови свідчать про слабкість їхніх авторів; 5) руйнація власного мовного середовища зумовлює психологічну і морально-естетичну видозміну особистості.

У сучасному витку цивілізації визначальним є принцип: хто володіє інформацією, той володіє світом, перефразовуючи його, можна сказати: яка мова найпотужніше виявлювана в інформаційному просторі, та і нав’язує правила гри. На інтернет-просторах, у засобах масової інформації – паперових, електронних та інших – в Україні домінує російська. Кожному слід задуматися над тим, а в якій державі він живе і яка ж мова основною функцією має збереження єдності усіх українських земель? Така функція властива державній мові. Знати державну мову, володіти нею – це святая святих 1) кожного патріота своєї Вітчизни; 2) кожного, хто шанує і поважає український народ та інші народи держави; 3) кожного, хто є на службі своєї Держави (якщо він вважає її Державою); 4) кожного, хто бачить власну Державу на просторах світової цивілізації; 5) кожного, хто шанує і цінує пам’ять пращурів, їхній дух, здобутки та завоювання.

1.14. У слові рідному відшукай себе

Історія у слові – слово в історії. Будь-яке резюмування, а тим паче розмірковування про долю української мови сьогодні є досить проблемним і проблематичним. Проблемним тому, що його витoki можна шукати в минулому – далекому і недалекому, давньому і недавньому, а можна виявляти його – в нас сучасних. Перший шлях є привабливим, тому що багато винних, крім нас самих: так історично не вигідно складалося, що українство постійно перебувало в складі різних імперій, що різними шляхами і способами нівелювали, рекрутували, а то й нещадно знищували українство, розбудовуючи власні держави, в яких місця такої реалії, а тим паче повному розквіту української мови не могло бути. Так справді було, особливо в тій частині України, що колись входила до складу Російської імперії (підтвердження легко знайти і вони відомі, вочевидь, кожному непересічному українцеві: і Валуєвський циркуляр (так названий за прізвищем тодішнього міністра народної освіти Російської імперії), у якому визначальною тезою було: української мови немає і бути не може); і Емський указ імператора (підписаний у м. Емську і покликаний до життя відчутним побоюванням керівних кіл ідеї про відносно самостійний державницький устрій України) про повну заборону українського книгодруку тощо. Це, так би мовити, віхові документи, до яких можна додати безліч усяких інших, про що написано уже досить багато. Аналіз цієї спадщини, поза всяким сумнівом, вимагає свого осмислення, неупередженого осмислення на усіх рівнях – історико-культурному, філософському, соціологічному, особливо ж зіставлення і порівняння, скажімо, в Австро-Угорській імперії і Російській імперії, що започатковано в кількох працях, з-поміж яких слід вирізнити студіювання Германа Бідера – австрійського вченого, професора Віденського університету, завдяки підтримці якого україністика у Відні набула іншого виміру. Повноцінне і вичерпно аргументоване пізнання історії можливе тільки завдяки слову – слову в документі, слову в спогадах, слову в хроніках, слову в усній народній творчості, а пізнавати слово, рідні звуки не в холоди, а в горінні й емоційній насназі, насиченні духовністю варто через історію. Попри всі крутизни і круто злами, гоніння і заборони, епохальні злами і революційні перевороти українське рідне слово вийшло зміцнілим і загартованим. Наше завдання сучасних його зберегти і розпросторити.

...Мало користуватися мовою, треба її прожити власним життям. Інший розріз проблеми є значно складнішим, тому що заторкує питання нас сучасних з наголошенням питання: А чому, власне, нічого не змінюється, а якщо і змінюється, то на гірше? Адже коли постала Українська Держава з-поміж цивілізованих країн, запанувала певна ейфорія, посилювана й уже наявним Законом «Про мови в Українській РСР» (1989 р.) і небувалим

збудженням усіх патріотично налаштованих сил. Мислилось, що усі в Державі досить швидко перейдуть на українську... Віртуально так можна було навіть побудувати відповідну модель. Але ж... Реалії буття є досить мінливими і здебільшого не такими, як домислюються. І все-таки коротко... На першопочатках почали говорити про необхідність знання української мови як визначальної величини й основного компонента, та все це було мало наголошуваним, тому що не переставали говорити про економіку, без якої неможливе становлення будь-якої держави. Якимось призабувся світовий досвід: без поєднання патріотичного з економічним неможливий будь-який поступ. Пригадується, що саме в цей час заактивізувалися ті, хто чомусь вважав – українська загрожує іншим мовам, витісняє їх із власного силового поля. Поборникам української знову довелося захищатися і повторювати вічне – *та не загрожуємо ми нікому*. Але це й не було потрібне, бо й так знали автори, що підписувалися «українець з 50-річним стажем», – ніякої загрози немає в утвердженні української як державної. Усе було простим і зрозумілим, як ніколи: не тільки зберегти наявну ситуацію, але й поглибити, витіснивши українську на маргінеси. Будь-яке розширення функційного вияву української кваліфікували то як хуторянство, то як наслідок української нетерпимості щодо інших, то як граничний вияв національного самовияву – нацизм. Пригадую, як написану розлогу аналітичну статтю про ці проблеми під промовистою назвою «Розбудовуємось?» я зміг умістити в газеті «Город» (1991. – № 12), а згодом ще була стаття «Держава нації чи національна держава», яку зміг опублікувати тільки в газеті «Жизнь» (1993. – 11 січня), більше не таланило прорватися до російськомовної преси. Чомусь вважали, що віддавати ціліснітькі полоси різноманітним домислам про вторинність української мови, її появу на терені українських земель тільки після нашествия монголо-татар, або ж уміщувати зовсім абсурдні розмірковування про штучність української мови, що її, мовляв, вигдали поляки (тут можна поставити й австрійців або когось іншого), аби нашкодити дружбі сусідніх народів (щоправда, поляки також сусідній народ), – це було добре. Сьогодні ситуація, на превеликий жаль, не змінилась.

Але все це тільки міркування, які все ж таки, треба пов'язати із днем сучасним. Повторювана теза «Попри всі заборони, попри всі утиски, попри всі прагнення вилучити українську мову з обігу не вдалося, вона не тільки зберегла себе, але й розвинулася» уже стала хрестоматійною, і, власне, не вимагає аніяких підтверджень, і у своєму ємному змісті втілює увесь загальний проблеми. Адже так чи інакше, обмірковуючи обсяги цієї проблеми, треба завжди пам'ятати про себе, власне «Я», не зловживати киванням тільки на когось або щось – на сусіда, на обставини. Тут слушною є теза Оксани Пахльовської: «Не можемо собі дозволити критикувати лише російську позицію. Ця позиція відповідає інтересам Росії – так, як розуміє нинішнє керівництво цієї країни. Ми ж маємо насамперед звернути погляд на себе», ба, більше – в себе, в

кожного із нас, у власне осердя – і там запитати, наскільки для мене все це дороге і знакове. Якщо воно справді є цінним, то немає потреби когось переконувати, тоді будь-які спроби нав'язати думку про хуторянськість українського, його вторинність, меншовартісність розбиватимуться і зникнуть самі собою. Адже ніхто ні в Словаччині (а ще не так давно говорили про вторинність словацької мови в Чехословаччині), ні в Словенії (словенська мова), ні в Хорватії (хорватська мова) та ін. не переконує пересічного громадянина – словака, словенця, хорвата та ін. – користуватися рідною мовою, усвідомлювати високе її призначення – творити Державу. Рідне слово, його сила здебільшого акумульована в шедеврах геніїв рідного народу, титанах високого духу, до яких належать Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та інші. У цьому разі згадаймо лункі слова Дмитра Донцова: «Про Шевченка треба нині не на святах промовляти, а кричати на вуличних перехрестях. Щоб як дзвін тривоги калатало його слово! Ніколи бо не був такий актуальний, як у наш час. Ніколи не було між нами стільки поглухлих, стільки сліпих...». Чи не про поточний момент мовлено?

Та й справді. Минуло рівно 165 років від дня написання сакраментального Шевченкового «Заповіту», який лінгвісти зараховують до прецедентних текстів (текстів знаних усім суспільством і таких, що складають осердя національно-культурного духу), але щось не рясніло в нашому краї (зокрема Донеччині та інших областях), та й у всій Україні значущими заходами. Знову ж будемо говорити, що влада... А де ж наша активність?... Пам'ятно, що колись кожний учитель-словесник сам визначав пріоритетні моменти, тобто окреслював коло заходів, які слід вирізнити і провести якнайкраще. Саме завдяки таким учителям багато відомих постатей ставали патріотами. Згадаймо, наприклад, Євген Плужник (народився і виріс на Воронежчині, а згодом пов'язав своє життя з Україною) завдяки учителю словесності відкрив для себе у випускному класі гімназії світ Шевченкового слова – і став українським митцем за покликом своєї душі і свого серця, стверджуючи: *А проте вчитайся в кожен кому, – / Всякий промовлятиме рядок: / Краще помилятися самому, / Ніж чужих навчитись помилок!*. Звичайно, не слід оминати увагою й те, що жоден з інститутів влади не ініціював на загальнодержавному рівні проведення відповідного заходу з нагоди цієї дати. Але наразі мова про нас, про кожного з нас. Адже якщо тільки поглянути на вишівську мапу Донеччини, то побачимо чи не в кожному університеті – державному / національному або приватному – або кафедрі, або ж секції з українства, разом це ж потужна сила, але залишаємось інколи надто розрізненими. Під силу усім провести справді щось унікальне з нагоди 165-річчя Шевченкового заповіту, митця, що об'єднав Україну, зробив її цілісною, неподільною, єдиною у своєму пориві й леті в майбутнє. Де мова українська зазвучала повносило, повнокровно, повноцінно, вивершено і досконало у своїх

новітніх відшліфованих зразках. Навіщо справді шукати в інших те, що справді маємо: велику і могутню мову, величаву історію, скроплену кров'ю наших дідів і прадідів у різних битвах, оригінальну педагогіку, неповторні Первокниги (2011 рік Верховна Рада України оголосила роком української Первокниги), адже на нашій славній землі 450 років тому (1556 – 1561 pp.) створено Пересопницьке євангеліє, що постає не тільки гордістю нашого народу, а постає символом незалежності Української держави – на ній під час інавгурації присягають Президенти України на вірність своєму народові й найвищому Божому Законові. Ще чотири з половиною століття тому українська мова була вивершена і вивищена як *lingua sacra* (мова священна), а й сьогодні наявні спроби – на різному рівні – заперечити її спроможність бути мовою священною.

Україна – унікальна держава за мовою й самовиявом. Україна – справді унікальна держава індивідуалістів. Можливо, тому в нас часто коліщатка державного апарату крутяться врізнобіч, що кожне таке коліщатко – індивідуальність, і воно гарно так усе крутить під себе. Прагнення до уніфікації такої індивідуалізації часто приречене на погибель, а нав'язування інших моделей розвитку – навіть успішних в інших країнах – дає зворотний результат. Прикладом може бути законопроект про мови в Україні (№ 1015-3), внесений народними депутатами Олександром Єфремовим, Петром Симоненком та Сергієм Гриневецьким, який викликав масове несприйняття, негативну експертизу провідних інститутів НАН України (Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та ін.), а сьогодні подібну оцінку висловила ОБСЄ.

Більшість сучасних національно-мовних питань в Українській Державі, напрямів їхньої розбудови викликають значне зацікавлення і в сусідніх країнах. Досить цікавою і вельми слушною, та й водночас показовою, постає думка Костянтина Затуліна, висловлена ним у березні 2010 року: «Іде боротьба, і не жартівлива, за мову, за віру, за тлумачення минулого і модель майбутнього України. І за місце Росії в цьому українському майбутньому». Це справа сусідів, але ж нам слід дбати про своє, свою довершеність і цінність. Знання власної мови, культури, історії, психології забезпечує повагу до інших, але знання чужої історії, культури, психології і мови без глибинного знання і володіння рідним унеможливорює високий патріотизм (без якого жодна держава не поставала повноцінною), не можлива й повага до інших, адже хто матір свою не шанує, то як цінуватиме й шануватиме інших. У таких вимірах ані свою мову, що є вершинною, ані історію, ані культуру, ані психологію, що тісно переплетені, не можна кидати напризволяще, бо завжди знайдеться той, хто їх підпорядкує собі – вони стануть його цінностями, але уже в зовсім іншому висвітленні. Пізнати народ не можна без пізнання його мови, що утворює його ціннісний дух і складає найвищий вияв його злету.

Розділ 2. З письменницького цеху (золоте слово Донеччини)

2.1. У світлотінях переступного віку: швидкоплинне та вічне (Юрій Доценко)

Бузок відцвів!.. / Відмедоносив серпень. / Вже й вересень / За небокраєм зник... Таким програмовим віршем “Переступний рік” відкривається нова поетична книжка Юрія Доценка з промовистою назвою “Переступний рік”, чим досягається повтор ключового означального компонента *переступний*, тобто усвідомлення ліричним героєм незворотності людського буття, але все-таки суб’єкт – основна дійова особа – впевнений: *Не втративши / За рогом друга, / Не опустивши, / В землю рідних... // Із вірою, / Що світла смуга / За темною таки / Таки надійде*. Власне, у цих рядках відбито ключовий смисл – у будь-якому віці сповідувати переконаність перемоги світлого над темним, особливого ж актуально це тоді, коли *Відчуваю серцем / Передзимовий / Переступний рік*. Переступний, тому що переступаємо якусь невидиму межу, переступаємо, бо настає час іншої оцінки, адже не просто “*Чергова ніч / Чатує за вікном...*”, а це той час, коли “*питаєш / Наодинці із собою: «За все добро / Розплатимось добром? / За всю злобу / Віддячимо злобою?..»*” («Не засинають дні...»). Ще рано звітувати перед самим собою, але, вочевидь, завжди треба бути готовим до цього. Мабуть, тому поетична книга “Переступний рік” сповнена та насичена пам’яттю – не тією пам’яттю, в якій калейдоскопом стрімко перебігають минулі роки, події, люди... А пам’яттю ущільненою, до щему болісною і тривожною, в якій відчуваєш усе минуле у своїй цілісності і непересічній вартості для дня сущого, бо й справді *Іду в минуле, / щоб набрати сили, / Знайти й відчутти / Родове коріння*, а здобувши все та *отримавши / Віків благословення, / Рушити далі, / Маючи мету...* Тому так переконливо звучить *Іду вперед – / До витоків іду* («До витоків»). А витоками такими для поета є і бабуса Олена Шевченко, і дід Дмитро Огненко («На Ясній поляні»), і рідна матуся («Рідна дитина війни»), і рідна тітка Марія Мироненка («Образ земної Марії»), і політв’язень Опанас Заливаха («Сон-вітраж»), і викладач університету Іван Принцевський з його трагічною долею («Зоря де Сен-Екзюпері»), й університетський побратим Олександр Ковальчук («Останній оберт»), і борець з радянським режимом Олекса Тихий («Вусата балада»), і Народний герой України Василь Макуха («Останні з полум’я слова»), і письменник-земляк Сава Божко («Дамоклова сокира»), і поет-земляк Леонід Талалай («Відталалаїв віч-на-віч із часом») та багато інших. Для автора суттєвим є те, що *Аморально думать про вірші, / ... Коли проза все довкіл спалила...* («Аномальна спека навесні...»).

Чому проза суворого буття спалює все? Напевне, тому, що серце поета сповнене тривоги і переживання за свою Рідну Державу: *Чи не так і з*

Україною: / То – з колін, / То – на коліна, / То – на захід, / То – на схід, / То – до провітку, / То – від?... («Згубна амплітуда»). У цих амплітудно вимірних і надкоротких рядках відтворено й передано біль і тривогу за минуле, сучасне і майбутнє рідної України, що у своєму поступі все тривожиться у своїх шляхах. Минають дні, роки, та й десятиліття, а Україна у вічній для неї амплітуді. Хоч би маятник амплітуди не так активно розхитували... Бо легко розхитати, та важко зупинити.

Юрій Доценко плідно працює на ниві поетичного слова. Перша його збірка “Літо чебрецеве” (1984) сповнена неповторної чарівності ліризму, а книги “Мотив дерев глибинний” (1994), “Золотий апостроф” (1998), “Осінні багаття”, “Вереснева паморозь” (2007) поглиблюють багатство авторського ліризму, витворюють цілісну власну систему творчого Я автора. Багатство його слова ґрунтується на відкритості та щедрості душі, та, власне, воно провоковане розкутістю авторських поривів, глибинністю його душі, тому що тільки щедра і відкрита душа може відкрито і щиро говорити так відверто та яскраво про все те, що інколи вважають таким буденним і зовсім не поетичним, не вартим уваги. Та всі ми пам’ятаємо батьківський поріг, переступивши через який попрямували в такий звабливий і принадний світ: *Ось і відцвів / Гіркий полин – / Поникло літо. // Пора / Паріння павутин, / Падіння листя. / На луки / Паморозь ляга, / На жар калини. // Збирає / Коло річки гай / Найперший іній. // І дикий голуб / Із полів / Верта під стріху... // І я / На батьківський поріг / Ступаю тихо («На батьківський поріг»).*

Із трьох світів – макросвіту (Всесвіту), мікросвіту (внутрішнього світу людини) та світу Біблії, які так талановито обґрунтовував і розрізняв Григорій Сковорода, – для Юрія Доценка визначальним постає внутрішній світ людини, його морально-естетичне і творчо-сміслові наповнення. Безперечно, внутрішній світ людини не постає ізольованим – як у природі літо приходить на зміну весні, а осінь – літові, так і в людини – за дитинством йде юність з її прагненням романтики і стрімким поривом душі. Романтизм душі не зникає з плінністю віку, він засвідчує природність пориву, але й восени можуть зацвісти проліски: *Осінні проліски – / То первістки весни: / Покликання / І міра покарання Для них – вищі... («Осінні проліски»).* Та не тільки в природі людська душа має прихисток, вона відчуває тривоги та болі суспільства, вона – співвимірна з ними. Відірвана й ізольована від свого природного єства людина спроможна вистояти тільки тоді, коли має високість духу, глибину пам’яті, пов’язана з усім своїм природним незримими та невидимими ниточками. Трагедійність такої долі відома українцям з численних неправдивих звинувачень у зраді і тавруванні як «ворога народу», що промовисто зображено в поезії про трагічну долю письменника-земляка Сави Божка: *Високе сонце України / Байдужий застує Урал... / А дума в степ широкий лине, / Де – рідний серцю Крутояр, / Де на прадідівській могилі – / Жовто-блакитний первоцвіт, /*

Куди уже з в'язниці тіла / Душа зібралася в політ! // Але тавро «народу ворог» / Не змити кров'ю чи слізьми – / Така ось вища нагорода / Тому, хто вірив в комунізм... Та живить душу в цьому безпросвітку одне-єдине – материнська пісня, Як вогник у суцільній млі, що не дає знесилено впасти й бути морально розчавленим («Дамоклова сокира»). А сьогодні на могилі Сави Божка тільки Дві дати – / В байдужих дужках, / неначе судьба / У кайданах; а ще Й тире – / Доля Сави Божка, / Болюча, / Як рвана рана («На могилі Сави Божка (1901-1947)»). Тіло знайшло свій спочинок, а душа – це вічна загадка людського буття: чи знайшла вона спокій, де лежать її шляхи після всього пройденого і пережитого?

У кожного українця власний шлях до усвідомлення України, власні неповторні стежки пізнання нашого Першорозуму – нашого Предтечі – Григорія Сковороди, самостійні шляхи до геніального пророка – Тараса Шевченка. Для Юрія Доценка цілком природним є визнання непересічної та незаперечної Істини, що для українця є визначальною: *Ім'я Тараса не загине – / Допоки родиться зоря, / Луна в ефірі позивними / Безсмертна пісня Кобзаря! // «Реве та стогне» – пісня будить / Й нема їй краю і кінця!.., тому На Кобзаря лаштують люди, / Свої серця («Вічні позивні»).*

Композиційно поетична збірка «Переступний вік» складається з п'яти циклів: «Пора паріння павути» (с. 10-39), «Із полум'я живі слова» (с. 40-67), «Зведемося у повен зріст» (с. 68-95), «Світло рідного берега» (с. 96-123), «Відлуння далекої юні» (с. 124-147) та автоприсвятної поезії «Не засинають дні...» з її характеристикою як *Віри замість епілогу*. Перший цикл “Пора паріння павути” спрямований у минуле, сучасне і майбутнє одночасно, що простежувано в заголовній поезії “Переступний рік”: *Бужок відцвів!.. / Відмедоносив серпень. / Вже й вересень / За небокраєм зник*, та головне в бутті нинішньому – не застудити “в серці слово”, не запродати “бісу душу” та вірити, “Що світла смуга / За темною / Таки надійде”. Внутрішній ліризм поезій пронизує зображуване (“Про ховрашка”, “Аномальна спека навесні...”, “Степовий дощ”, “На порозі осені” та ін.). Перший цикл – це, власне, день сучасний, день і рік переступний, коли легко узагальнювати прожите і пережите водночас: *На стіні наші дні / Розрослись павутиною / І буденно сіріють / Під протягом часу*; вони ростуть у своє числі, якісь вони павутинно незліченні, тож *Хай вони полетять / До вікна, за вікно – / І розтануть на сонці, / І стануть дощами* («На стіні наші дні...»). Та чи впадуть прожиті роки дощами, омивши серце та душу, коли *На лозу у листопаді / Опадає іній – / Блиснуть грона виноградні, / Як градинки сині* («Синій град»). Та не тільки минуле тривожить душу, більше хвилює «невіднайдений рядок», сповнений душі та сенсу, адже ословеснення думки аж ніякою мірою не засвідчує глибинність поезії: *Але що без думки – образ, / Що без образу – рядок?.. / Це ж, немов без зерна – колос, / Як без витоку – струмок. // Без рядка, де йма тепла. /*

Образ-птах – як без крила: / Дуне вітер – піде прахом / Вся метафоричність птаха... («Вранішні думки»).

Другий цикл «Із полум'я живі слова» змістово готує наступний цикл «Зведемося у повень зріст», тому він насичений пам'яттю – не ескізною, а множинною, цілісною, в якій викарбовуються найбільш яскраві етапні події та постаті: Сава Божко, Леонід Талалай, Василь Макуха, Тетяна Ягодкіна, Олександр Ковальчук та ін. Григорій Сковорода сказав неповторно: «Без душі трава – сіно, а дерева – дрова». У Юрія Доценка все з душею, сповнене духовної повноти і духовного безміру, і вірші пульсують внутрішнім багатством, переливчастим і неповторним ритмом життєвості – такої дорогої і такої рідної, яку часто не помічають. Тому для поета *«голий степ – Невідправлений лист» («Невідправлений листопад»)*, *«птахи веслують на гнізда» («На околиці»)*, *«Не припиняє серце вести облік / Всіх запізнілих з ірію птахів» («Материнські серця»).*

Буття пульсує у віршах, воно насичене і повноцінне, і водночас – ліричне, інтимне, занурене в побачене і пережите, відчуте і пропущене крізь серце. Чи не про це увесь мініцикл «Відталалаїв віч-на-віч із часом», присвячений світлій пам'яті Леоніда Талалая. У поезіях «Рятівна стіна», «Біля хреста», «Поетів гонорар», «Після молитви», «Відчуло серце», «Пульс течії» охоплено в метафоричні форми увесь перебіг життя митця, схарактеризовано вчинки тих, хто вважав себе його побратимом, але ж *Поет не обіцяє вижити, / Добірним відродивши словом, / Він помирає поступово.*

Третій цикл «Зведемося у повен зріст» є кульмінаційно вершинним як поета-громадянина, митця, який відчуває пульс України («На пульсі Дніпровім»), усвідомлює значущість духовної цілісності усієї Держави («Козацька церква у Донецьку») та ін. Метафорично насичений у поетичній стилістиці Юрія Доценка образ *“Калини України”*, що спочатку має конкретно реальне звучання (*“Немов калину об коліно, / Зламати хочуть Україну / Через закутий в лід Дніпро”*), поступово переосмислюється в узагальнено символічний, де калина та її червоні кетяги асоціюються з частинами рідної Держави (*“Так очманіло чавлять грона, / Гілки висмикують із крони, / Розчахують, як куц, навіл”*). Складники метафоричного образу – *сік, що крапає на сніг червоно; калини кров; сокира, що нищить єдність і соборність рідної Землі* – розвивають і поглиблюють загально стверджувальне спрямування поезії: розбудова України в її цілісності незворотна: *І оживе <...> калина, / Що зберегла своє коріння – / Всім лютим недругам на зло!*

Так барвисто і дзвінколунно біжать, плывуть образи неповторного дитинства, де все таке насичене і багате на спомини: *Тут рідне все – до радості і болю, / Таке близьке – до усмішки і сліз; / Старі дерева на подвір'ї школи; / Герою невеличкий обеліск.* Образи не просто зринають у пам'яті, линути з минулого – вони складають цілісність, на що “працює” також оформлення

поезії (усі строфи в цьому разі не розділені – вони спрямовані одна до одної, для цього використано крапку з комою після кожної строфи). Справді “Вулиця дитинства”, як і увесь цикл «Світло рідного берега», містить об’єднавчий внутрішній компонент *Тут рідне все* – старі дерева, герою обеліск, Бургундський яр, Литвинів міст, криниця чиста, Лукашева балка та ін.

Цикл «Відлуння далекої юні» – це пам’ять про дороге й неповторне, що живе в душі та серці, бо пережите, відчуте, сприйняте. У мініциклі «Епістолярна спадщина» з відбиттям чогось сьогодні по-новому відчутого ліричний герой промовляє: *А сьогодні знайшов / Серед степу перо, / Що зронило крило журавлине, / І у булому вірші, / Без крапок і ком, / Намагався писати про вірність*. Вражає уміння автора бачити у відомому невідоме, а в спостережуваному неспостережуване, та й образ осені, що є наскрізним у цьому циклі, позбавлений барв смутку та акварельних фарб туги за красою весни й літа, бо осінь – це пора врожаю, пора підсумку для осмислення майбутнього: *Не ягоди, а роси / Холодні родить сад... / За літом плаче осінь, / Рахуючи курчат...* (“Пора підрахунку”). Своєю ритмікою та інтонаційним наповненням рядки відлунюють у внутрішньому світі читача, бо й справді: “Слово на те й слово, воно має бути висловлене і бути почутим...” (Л. Талалай).

Застосування авторського прийому розчленування смислового цілого умотивоване завданням, з одного боку, наростанням почуттів, їхньої значущості в людському естві ліричного “Я”: *Закаламучена блакить / Над посірілим, голим степом... // Болить? Переболить. Не вмить, а з іншого, наголошенням того чуттєво рідного, не такого уже й давнього минулого, бо умонтованість його в сучасне можлива за умови співпереживання усього того, що було: Все стане рідним, як колись, / Як на зорі, у мить світання! / А ти лише перебори / Цей біль – / Не перший й не останній*.

Кожний поетичний твір автора – це енергетичний згусток чи то ліричних відчуттів (“Найкоротший вірш”, “Біліють руки, поморожені...”), чи трансформації пізнаного через своє власне почуття (“Ожеледь”), чи розгорнуте порівняння долі ліричного героя з долею рідної Держави. Кожний вірш розвиває загальну думку, заявлену в назві циклу, і своїм основним змістом спрямований на смислову площину найменування збірки: *Чергова ніч / Чергує за вікном... / Й питаєш / Наодинці із собою: “За все добо / Розплатимось добром? / За всю злобу Віддячимо злобою?..”* (“Не засинають дні...”).

Чітко і виражено звучить власне-громадянська позиція митця, що акумульована в циклі “Зведемося на повен зріст”, де на повний голос звучить прагнення митця, озвучене і сконденсоване в стремлінні ліричного героя дійти до своїх витоків для того, “Щоб набрати сили, / Знайти й відчутти / Родове коріння, / Й, отримавши / віків благословення, / рушати далі, / Маючи мету...” (“До витоків”). Це рух у майбуття, бо тільки та людина, яка пізнала і засвоїла минуле, його уроки, здатна досягнути теперішності і поглянути за обрій: “Іду

вперед – / До витоків іду”. Автор прямує до минулого, щоб збагатитися його енергією і прямувати вперед. Потужної внутрішньої енергетики сповнені поезії “Сніг на Покрову”, “Козацька церква у Донецьку”, “Наша хата”, “Я поважав вас...” та інші, де образ Покрови – козацького свята показаний крізь призму двобою осені й зими (“На Покрову / Морозом дихає / У груди осені зима”), а образ Козацької церкви на проспекті Богдана символізує утвердження віри святої, яка “Не згаса / В новодень, / Молодий і погожий, / Що уже / підіймається з-за / Огорож / До Вкраїни ворожих”. Та й у нашій хаті “завжди стане місця / Для Доброї Надії й Мислі” (“Наша хата”), та не гоже, щоб хтось оцінював нашу хату, думу-пісню без усвідомлення Державного слова, його символічного статусу для української нації (“Я поважав вас...”), бо заклично-величаво лунає, майже за Олександром Пушкіним, “Я ворог тим, хто ганить мій народ!”. Та й справді, як може поважати себе людина, яка допускає зневагу до свого народу, своєї нації, своєї Держави. Адже це насамперед не поважають кожного з нас, а шанобливе ставлення до будь-якої мови, а тим паче – державної – вияскравлює уміння людини бути особистістю. Мова – це Божий дар, вона жила, – попри усякі заборони – укази і циркуляри, постанови і вказівки, утиски, зневагу, роль пасербиці, – у думі кобзарів, / У жнивнім співі косарів, / У материнській колисковій, / В Тараса заповітнім слові <..> Вона, страждаючи від зла, / У вірі, боротьбі жила (“Божий дар”), вона живе й ширитиметься, тому що живе в кожному з нас.

Тематично пов’язана з віршем “Божий дар” поезія “Коли зведусь на повен зріст” (незакінчена поема), що сповнена інтертекстуальних узагальнень і прочитань, насичена мотивами Тараса Шевченка та переосмисленням “чуття єдиної родини” (Павло Тичина), містить філософські сентенції щодо сучасності Держави, її недалекого минулого (Майдан та ін.) і вкрай необхідного руху вперед: “А головне, що буду знати, / Як Україну будувати – / Соборну, вільну, незалежну, / Якою й бути їй належить!”.

Основне навантаження у творчих пошуках автора несуть образно переосмислені рідні місця з такими рідними для нього безіменними річками і долинами, байраками і затоками, а також і чітко іменованими місцями: Яснополяна, Тор-ріка, Маячанський луг, Лиман (ранковий), Кривий Торець, станція Кіндратівка, Сіверський Дінець, Маячка, Біленька, Крейдяна гора, Краматорськ (“Материнські серця”, “Спогад про батьків”, “Останні журавлі”, “Дорожня стрічка”, “Рідне місто” та ін.), з якими пов’язане дитинство, перші кроки пізнання цього незбагненого і такого глибинного довкілля. А ще: дід Дмитро і бабця Оленка (“На Ясній Полянці”), від котрих і сьогодні сповнюється душа теплом рідної домівки, багатством неповторного степу, того Степу, що насичений духовністю і чарівністю, того Степу, що не урбанізований, який не завершується і за небокраєм, у який самі ноги несуть маленького хлопчика для пізнання світів, близьких і далеких. Понад усім цим образ рідної матері –

неньки, до якої автор звертається зі словами щирої любові, глибинно відчуває, уже сьогодні, її тривоги і болі, може тонко відтворити її психологічні травми як наслідок життєвих крутозламів і бід, пережитої війни (“Рідна дитина війни”, “Допоки”, “Материнські серця”). І сумно стає на душі, і серце ятрить, коли *Байдужим поглядом з туману / Самітна хата зустріча, / На вікнах – плівка целофанова, / Неначе більма на очах* (“Крайня хата”). Слова щирі та відверті, а найголовніше – істинні, та їхнє промовляння звучить природним тільки за умови внутрішнього відчуття.

Внутрішня глибина цих рядків та усієї збірки загалом умотивована авторською настановою на природний потяг до істинного звучання слова, насичення його усім тим, що робить слово в поезії “м’язовим” нервом, дотик до якого сповнює кожного почуттєвим багатством. За словами Л. Талалая, поезія – це наближення до істини, намагання слова пропустити через свою душу, щоб вони стали хоч в якійсь мірі Словом, збагатити їх якостями Слова. Твори Юрія Доценка насичені істиною, яка відчута самим автором і відтворена у слові, а слово пропущене крізь душу і серце, збагачене усім внутрішнім багатством. Тому звучить природно і щиро, ніжно й емоційно. Поетичне Слово автора стоїть на сторожі рідного і дорогого, воно заклично лунає на шляху правди й істини, утвердження істинності почуттів. Збагачує духовно та розширює бачення минулого, сучасного і майбутнього – усе це у творах поетичної збірки “Переступний вік”.

2.2. І сміємось до ладу... : з творчої лабораторії Грицька Бойка

Цьогоріч виповнюється 90 років від дня народження (5 вересня 1923 року) відомого майстра дитячого сміху, оригінального поета-пісняря, перекладача та знаного майстра гумору Грицька Бойка. Ювіляр генетично пов'язаний з Донецьким краєм. Він народився в с. Оленівка, де закінчив семирічку, а продовжив навчання в Оленівських Кар'єрах (тепер м. Докучаєвськ). Походив зі славної родини, в якій не одне покоління легко й талановито віршувало. Так, його дід за матір'ю Олексій Корнієцький залишив кілька десятків пісень, що й сьогодні інколи лунають у виконанні творчих колективів його рідного краю, а на честь проводів односельців на фронті Першої світової війни написав цілу поему.

По закінченні школи – а це був особливий випуск, адже на світанку прогрімали залпи війни, війни жорстокої та безкомпромісної. Усі вчорашні випускники стали воїнами-захисниками. Не в образно-переносному розумінні, а в прямому – з відчуттям втрат і власних поранень, поневірянь і непорозумінь. Уже 78 років минуло після завершення найкривавішої в історії людства війни, а й сьогодні непоодинокими виступають її сліди в зраненій землі: то віднайдені снаряди, то глибоко вгрузлі бомби, що їх земля не в силі тримати в собі, і викидає на поверхню... А що вже говорити про людські долі, які так нещадно калічила війна... Усе це повністю відчув на собі Грицько Бойко, який від самого початку кривавого протистояння був спочатку рядовим кулеметного взводу, згодом став офіцером-зв'язківцем. Чи не найбільш важкими були його спогади про виснажливі бої під Сталінградом, де його було поранено й контужено. І сьогодні можна подивитися на речі, пов'язані з його участю на фронтах Другої світової війни, у Докучаєвському краєзнавчому музеї. Сюди перемістився досить добре упорядкований літературно-краєзнавчий фонд його пам'яті зі школи № 1, де навчався поет. До речі, у цій школі здобував освіту й Іван Дзюба. У фонді надзвичайно багато цікавого – того, що, певною мірою, відоме, але більшість – фактів та епізодів мало відомих, а то й зовсім не знаних, що прискіпливо усе життя збирала його однокласниця Віра Федорівна Андрієвська.

Усе своє життя Грицько Бойко присвятив Його Величності Слову, що зовсім не дивно, адже кілька поколінь його роду говорили віршами. Це було властиво Грицькові Бойкові повністю, який, за словами Віри Андрієвської, постійно творив слово. У розмові пригадує, як перед самим випускним вечором він спонтанно говорив (уривок запам'ятала мимохіть, бо ранок 22 червня 1941 року динамічно їх розвинув): *Сьогодні ми в школі, сьогодні ми в класі, / Єдині в нас мрії, єдина сім'я. / А завтра в далеку дорогу збирайся, / І знов одинокий залишуся я.*

Відразу після повернення з фронту Грицько Бойко вступає до Донецького (тоді – Сталінського) державного педагогічного інституту на українську філологію і в 1949 році завершує навчання та здобуває відповідний фах, отримавши диплом з відзнакою. Грицько Бойко почав працювати в обласній газеті “Радянська Донеччина” та паралельно літконсультантом у Донецькій організації Національної спілки письменників України. Саме в цей час і розпочалася літературно-художня діяльність митця – в 1950 році Донецьке обласне видавництво опублікувало поетичну збірку для дорослих “Моя Донеччина”, а рівно через рік – з’явилася збірка “Будемо шахтарями”. Остання збірка своїм адресатом вона має дітей.

Штрихи творчого портрету Грицька Бойка гармонійно доповнюють досить прозорі лінії його Роду, що увібрав у себе надзвичайно багато цікавого та неповторного. Водночас повною мірою відбивають колорит донецьких земель, на яких повноцінним та надзвичайно насиченим було українське мовлення. Донеччина у своїй мовленнєвій стихії була надзвичайно динамічною, де рідне українське слово поставало повноцінним. Цікавим є те, що в першій школі, де навчався Грицько Бойко, було чотири класи в паралелі, з-поміж яких – три українськомовні класи та один – російськомовний.

Цікавою є постать батька поета Пилипа Бойка. Спогадами про нього поділився син Грицька Бойка Вадим – відомий український поет, прозаїк, драматург, перекладач, журналіст – у книзі «Дід Пилип : що у пам’яті сплигло». За епіграф до спогадів взято уривок з поезії: *Я колись Пилипом був, / для вас Бойком звався, / Все на світі пережив, / Лиха не боявся... / Потім чоботи узув, / Дідька відцурався* (Пилип Мусійович Бойко-Даниленко). За твердженням Вадима Бойка, кращі твори Пилипа Бойка не увійшли до єдиної його збірки «Чайка : народні поезії» (М.: СіМ, 1925 – 64 с.; наклад 1500 – гонорар за цю книгу – бібліотека у 2000 книг стала справжнім подарунком для рідної Оленівки), а зберігаються в архівах родичів та знайомих. Відомо, що Пилип Бойко навчався в Харкові (щоправда, тільки один), де здружився з однокурсником Володимиром Сосюрою. Власне уміння віршувати, а також прагнення бачити викінченим художньо-поетичне слово виформували в Пилипа Бойка прекрасну рису характеру – підтримати побратима по перу, а тим паче, якщо таким побратимом був рідний син. Пилип Бойко ще в дитинстві разом з братом-близнюком Григорієм багато виступали на різних вечорах, де Пилип був неперевершеним віршувальником. Романтичним і було одруження Пилипа Бойка з Олександрою Корнієцькою, яка була двадцять першою дитиною в сім’ї Олексія Корнієцького. Романтичним, бо юна Олександра зуміла відстояти своє кохання до Пилипа і відмовити надзвичайно заможному сватачу. Романтичним і було все життя Олександри з Пилипом, який протягом свого життя змінив, за словами онука Вадима Бойка, аж шістдесят п’ять місць праці. Саме за батьком Грицько успадкував і легке віршування, і прізвище, що

загалом походить від його бабусі родом із Бойківщини. Мала досить ґрунтовну освіту – гімназійну, але, покохавши Мусія Даниленка (дід Грицька Бойка), поїхала з ним спочатку на Полтавщину, а звідти – на Донеччину. Отже, в Роду Бойків щільно переплелися різні територіальні простори українських земель, де прізвище сини успадкували від матері за її етнічною належністю. Адже мати (бабуся поета походила з бойків (етнографічна група українців, які проживають на південних і північних схилах Карпат, зберегли власні традиції, обряди, особливості одягу, а перша історична згадка про них належить Костянтину VII Багрянородному – твір “De Administrando Imperio” (Про управління імперією))

До першої школи в Оленівських Кар’єрах Грицько Бойко добирався теплушками, що приїжджали рано, тому вистачало часу для підготовки до уроків. Як згадує його однокласниця Віра Федорівна Андрієвська: «Грицько вірші не писав, він ними розмовляв». Через стільки років вона й сьогодні розповідає про ті далекі роки до війни, як про сьогодні, вияскравлює, як вони – тодішні випускники відразу попали в страшні обійми війни. З цими міркуваннями перегукуються слова сина поета Вадима Бойка: “Усім нам, Бойкам, схоже, легше висловлюватися віршами, ніж прозою”.

У літературно-художньому доробку Грицька Бойка надзвичайно розмаїте жанрове багатство дитячих творів, адже вийшло друком близько ста збірок для юних читачів. З-поміж них – поеми, вірші, скоромовки, лічилки, загадки, п’єси-казки, що повноцінно виявлювані в різних його збірках. Грицько Бойко був не гостем у чарівній країні Дитинства, а знав її особливості, умів відчувати болі й тривоги дитячої душі, не кажучи уже про неперевершений дитячий гумор. Відчувається, що дитячий сміх і дитячі почуття настільки постають прозоро відчутними, наскільки дитяча душа може бути безпосередньо сприймати пізнаване: *Коли прийшов зі школи внук, / Дідусь щоденник взяв до рук: / – За віщо двійку ти схопив? / – За те, що швидко відповів... / – За те, що швидко? – гримнув дід. / За це ж п’ятірки ставить слід! / – Та що ви, діду, кричите? / казав я швидко, та не те... (“Швидко відповів”)* або *Нашу Нату не впізнати, – / Модна зачіска у Нати, / Дивна зачіска нова: / Розкуйовджене волосся / На всі боки піднялося, – / Мов копиця голова! // Ната в класі йде до парти, / А навколо смішки-жарту: / – Звідки зачіски нові? – / Посміхнувся Боря хитро: / – Це, мабуть, від того вітру, / Що у неї в голові (“Модна зачіска”)*. У творах поета для дітей з добрим гумором, тепло й відверто, водночас без злостивості та в’їдливого насміху показано найрізноманітніші вади дитячого характеру. З-поміж “найвідоміших” персонажів вишуканих віршів, поем, веселинок талановитого майстра можна впізнати і базік, і боягузів, і брехунів, і вередунів, і задавак, і замазур, і ледарів, і невігласів, і недотеп, і нечупар, і підлабузників, і роззяв, і хвальків, і багато-багато інших: *В трамваї переповненім / Сашко з м’ячем сидить, / А біля нього згорблений / Старий дідусь стоїть. // Хтось до*

Сашка звертається: / – Чи вас у школі вчать, / Як місце дати старшому, / Як старших поважать? // – Та вчать, – Сашко відказує, – / Але оце якраз / розпочались канікули – / Ніхто не учить нас (“Сашко”). У Грицька Бойка дитячий гумор адресований тим, хто цінує влучне та гостре слово, уміє упізнати в зображених не тільки своїх ровесників, але й віднайти самого себе, покепкувати над своїми негативними рисами, по-іншому поглянути на самого себе для власного удосконалення. Таке відчуття, що усе зображуване для Грицька Бойка – це власний життєвий і почуттєвий простір. Для нього властива була відкритість та уміння легко знаходити спільну мову з будь-якою аудиторією. Пригадується, як у не такому уже й далекому 1976 році він легким кроком зайшов у студентську аудиторію філологічного факультету Донецького університету й тримав у напрузі дві академічних години. На превеликий жаль, завантаження його графіку не уможливило подальшої розмови. Вразив своєї відкритістю, умінням декламувати без будь-якої підготовки та додаткових зазірань власні вірші. Усе в ньому просто “говорило” українськістю – одяг (вишиванка), постава...

Ще за життя накладу його книг сукупно сягали більше двадцяти мільйонів, а на його тексти було створено понад чотириста пісень. Вони були укладені й видані в 1974 році (збірка “Соловейко”). Чи не найпопулярнішими постали “Билиці дяді Гриці”, “Про дідуся Тараса”, “Смішинки”, “Хлопчик Ох”, “Ніс у сметані”, “Шпаргалка-виручалка”, а також скоромовки-спотиканки: *В гарненької / Горлички / Туркотливе / Горлечко. / Горличка / Туркоче, / Горличка / Воркоче: / Туркотлива / Горличка / Прочищає / Горлечко* (“Горличка”).

Віра Федорівна Андрієвська згадує: Грицько Бойко був надзвичайно простим. Він вважав, що в кожного є свій талант. Кожний має до чогось хист. А на зустріч у школі приїхав у красивому гуцульському одязі. Діти його довго не відпускали.

Мати письменника, Олександра Олексіївна, була завжди з поетом, уміла відчувати його болі й тривоги.

У дитячій літературі немає жанрів, які б не підкорилися Г. Бойку, він натхненно створював все: поеми, вірші, скоромовки, лічилки, загадки, п’єси-казки. Письменник видав близько ста книжок для дітей. Він, як ніхто інший, вмів не просто розважати молодших читачів, а й з теплим, добрим гумором дотепно й незлобливо показати найрізноманітніші вади дитячого характеру. Вереда, замазура, хвалько, брехун, ледар, базіка, невіглас, недотепа, боягуз, підлабузник, задавака, ябеда, роззява, симулянт – ось «знамениті» персонажі його чудових віршів та поем. Його смішинки про малят і звірят, шкільні й спортивні веселинки, скоромовки-спотиканки, загадки адресовані тим, хто цінує гостре, влучне слово, любить і розуміє гумор, уміє покепкувати не тільки з когось, а й із себе самого.

2.3. Єдність світів у житті (Іван Дзюба)

1. У Слові – вимір життя. Кожний з нас об’єднує щонайменше два світи – світ минулого, успадкований від батьків і дідів, і світ сучасного, сприйнятий самим собою і умонтований у свою сутність. Особливістю виступає глибина пізнання минулого та його усвідомлення як власного і через нього крокування до майбутнього. Іван Дзюба належить до тих неперевершених Майстрів Слова, хто не тільки усвідомлює багатшаровість минулого, усю місткість прожитого і пройденого попередниками з розумінням усвідомлених та неусвідомлених втрат попередниками. Чи не найкраще це упізнавано зі створеного митцем. У пролозі до однієї зі своїх фундаментальних книг “Не окремо взяте життя” (К.: Либідь, 2013. – 760 с.) Іван Дзюба у відповідь на поставлене авторське питання “Що змушує людину “сідати” за спогади?” констатує: “Мабуть, у кожного є свої мотиви, серед них – і неусвідомлені. Але є й очевидні спільні: ностальгія, бажання зафіксувати і зберегти для уявної цікавості нащадків зник омий світ власного, як тепер кажуть, “часопростору”; потреба узагальнити свої життєві враження, свій досвід, підбити підсумок свого життя – бодай для самого себе. Може бути і якийсь полемічний імпульс, якась своя затятість або спроба внести корективи в уявлення сучасників про тебе”. Поглиблюючи свої міркування, Майстер говорить про зникнення на українському тлі кількох Атлантид, з-поміж яких знаковими постають: 1) Атлантида середньо- та східноєвропейського містечкового єврейства; 2) Атлантида галицького села; 3) сьогочасне “розмивання” Атлантиди української діаспори, політичної еміграції; 4) а також – “згасання” Атлантиди української Донеччини. Безперечно, список чи перелік зниклих Атлантид в Україні можна продовжувати... Скажімо, Атлантида подільського села з його внутрішньою неповторністю та збереженням ще до початку сімдесятих років минулого століття повноцінного етнонасичення. І це попри страшні лихоліття арештів, Голодомору... Кожна з таких Атлантид захоче в собі цілий пласт народної пам’яті, вимагаючи особливого розгляду і дослідження, не тільки з’ясування причин незворотного процесу зникнення цих визначальних для України Атлантид, але й характеристика причин обсягів багатшаровості та значущості їхньої відсутності в сучасному житті. *У Слові весь обшир і вся глибина життя неперевершеного Майстра магічної Сповіді про пережите і прожите Івана Дзюби.*

Такий відступ спричинений прагненням зрозуміти різне ставлення людей до свого минулого – одні прагнуть приховати власне походження, придумати різні легенди... Для Івана Дзюби все, що пов’язане з прожитим, значуще та знакове. Майстер знову й знову повертається до своїх першовитоків, проходить стежками свого такого недалекого

2. Українська Атлантида Донеччини... Для Івана Дзюби, як і для багатьох і багатьох інших донеччан, не просто три слова – це цілісний пласт культури, мови, традицій, символ усього того, що символізує неповторність і знаковість цього краю. Розгалуженість та наповнюваність Української Атлантиди Донеччини легко простежити ще й сьогодні... Та це не так легко зробити. Для цього слід поглянути на національно-мовну і культурно-насичену мапу Донеччини. Не ту мапу-візитівку, яку прагнуть витворити через різноманітні символічні фігури на зразок герба Донеччини (важко зрозуміти його репрезентативність щодо минулого та сучасного цього краю), а насамперед – реальну з таким глибинним минулим (щораз вихолощуваним ідеологічно-креольним поняттям Дике поле) та вельми розмаїтим теперішнім. Щоправда, теперішність якось блякне під надто заідеологізованим і повсюдно нав'язуваним поняттям регіоналізації, основним виміром якого в сучасній Україні виступив статус регіональної мови (поняття суперечливе та неоднозначне сприйняте не тільки кожною людиною, але й усім суспільством загалом). Здавалось би усі ці побічні речі ніякого відношення не мають ані Української Атлантиди Донеччини (зовсім не випадково усі три слова написано з великої літери, адже це по суті материк – мовно-культурний та літературно-мистецький, поза повноцінним виявом якого Донеччина втрачає свою своєрідність), ані до Івана Дзюби... Зовсім не так – це не побічні речі, а визначальні для встановлення багатошаровості Української Атлантиди Донеччини, що охоплює у своїх вимірах: 1) українськомовний простір донецько-степових земель (досить легко виявити інтенсивність українським говірковим масивом, навіть побіжно поглянувши на загальну діалектологічну мапу Донеччини); 2) літературно-мистецькі напрацювання, до яких належить ціла когорта письменників і самої Донеччини (Павло Байдебура, Іван Білий, Петро Бондарчук, Григорій Кривда, Євген Летюк та ін.), і тих, хто, народившись у цих краях, не забував про свої витоки – Володимир Сосюра, Василь Стус, Грицько Бойко, Леонід Талалай та ін, (див., наприклад, надзвичайно цікаву статтю з цього питання Івана Дзюби “Донецька складова української культури” в авторитетному виданні “Лінгвістичні студії” (Вип. 15. – Донецьк: ДонНУ, 2007), виголошену дослідником на пленарному засіданні VI Міжнародного конгресу україністів, що проходив у Донецькому національному університеті 29 червня – 1 липня 2005 року і в якому брали участь представники 22 країн світу і виступили понад 600 авторитетних фахівців. За окремою ухвалою Вченої ради Донецького національного університету Іванові Дзюбі присуджено звання “Почесний доктор Донецького національного університету”); 3) фольклорно-естетичні надбання краю (не так давно довелося почути різні варіанти легенди про Карачуна (Корочуна – у перекладі з тюркської *Чорна смерть*), що пов'язані з відповідною горою м. Слов'янська в с. Красноармійському та в смт. Билбасівка Слов'янського

району, подібні ж легенди, щоправда, про Карамчуна, розповідають і в селах Великоносілківського (села Зелений Гай, Новопетрівка, Петропавлявка, Привільне), Мар'їнського (села Антонівка, Катеринівка, Костянтинівка) районів. А нещодавно щось подібне розповідали і в селі Хлібодарівка Волноваського району. Це тільки один маленький фрагмент народно-поетичної усної творчості, а скільки їх у своїй цілісності та якої вони глибини та місткості... Важко про це говорити, не маючи перед собою вичерпної інформації. Складно сказати, чи слухав подібні легенди та перекази маленький Іванко в с. Миколаївці, де він народився (напевне, ні, бо в цьому селі він прожив тільки один рік), чи в с. Новотроїцькому, куди сім'я згодом переїхала, а, можливо, щось подібне йому переповідали уже в с. Оленівські Кар'єри (тепер Докучаєвськ). Тут Іван Дзюба здобув середню освіту і звідси пішов навчатися в Донецький педагогічний інститут (тепер – Донецький національний університет). Усі три шари Української Атлантиди Донеччини були природною стихією в роки хлоп'яцтва та юнацького змужніння Івана Дзюби. До цих шарів слід додати неповторність усього того, (4) що пов'язано в Донецькому краї з Українським козацтвом (пор. промовисті найменування на кшталт *Волноваха*, *Домаха* та ін.). Нав'язування теорії Дикого поля минулого Донеччини в силу цього приречена на повний крах, хоча на багатьох і студентів, і школярів, почасти навіть і учителів справляє своєрідний вплив. Підтвердженням постійного прагнення “обігрування” поняттєвої образності Дикого поля є інтелектуально-художній журнал “Дикое поле” з його гаслом “Не Украина и не Русь – / Боюсь, Донбасс, тебя – боюсь” як своєрідний Донецький проект (див.: <http://www.dikoepole.org/>).

До цього (5) прилягає глибинна тисячолітня пам'ять історичних битв руських воїнів зі половецькими нападниками (похід війська під проводом князя Ігоря та історична битва на сучасних донецьких землях). Кожний із заявлених шарів містить низку складників і вимагає окремого розгляду, а сукупно вони становлять неповторну цілісність – Атлантиду Української Донеччини.

4. Тяглість духовної сили Атлантиди Української Донеччини. Атлантида Української Донеччини є духовно потужною, її міць умонтована в геополітичний простір краю. Скільки років – цілі десятиліття минали, пролітали і пів століття – намагались “змодернізувати” особливий “уніфікований” різновид національно-культурних взаємин під “шапкою” сучасної регіональної, а українська мовно-літературна і національно-культурна стихія знову й знову витворювала власне Силове поле. Пригадується нещодавнє одноденні (23 травня 2013 року) гастролі Івано-Франківського драматичного театру в Донецьку зі спектаклем “Нація” (за Марією Матіос), коли зал майже протягом пів години не відпускав ані акторів, ані автора. Це притому, що зі сцени звучало художнє мовлення, наповнене неповторним південно-західним говірково-діалектологічним колоритом.

Силове поле Атлантиди Української Донеччини є настільки потужним, що будь-які спроби маргіналізувати українськість були приречені на неуспіх. Звичайно, сучасне з його надзвичайно гіперболізованою силою “ярмарковості”, коли слово рідне також виступає елементом купівлі-продажу, завдає найбільш болючого удару по усіх шарах Української Донеччини. Українська книга, не кажучи уже про українськомовні засоби масової інформації, ледь-ледь дихає. Не йде до серця і на лушу не лягає думка, що може бути перерваною тямлять Української Донеччини, що спричинить катастрофічну втрату її внутрішньої неповторності та завдасть непоправної шкоди її зовнішньому вияву.

5. У Слові власні виміри Горіння та Боротьби. Євген Сверстюк на одній з презентацій своєї нової книги “Тоголь і українська ніч” у відповідь на питання, що давало йому сили, крім віри в Бога для того, аби досягти такого авторитету з-поміж мислячої інтелігенції, наголосив: “Ми прийшли на цей світ трудитись. Ми прийшли боротися і змінювати його” (Українська літературна газета. – 2013. – № 14). Продовжуючи цю фразу щодо Івана Дзюби, можна лише позаздрити його умінню трудитись – працювати зі Словом натхненно і виважено, переконливо і мудро, результатом чого постають нові та нові книги, актуальність яких незаперечна, а публіцистична гострота окремих з них (“Нагнітання мороку : від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХ” (2011)) просто вражає. Не постаючи у своїй основі мітинговим, Іван Дзюба постійно перебуває на передньому краї – там, де схрещуються думки у двобої і де вирішується питання не тільки сучасного Української Держави, але насамперед її Майбуття. Гортаючи і перечитуючи сторінки його спогадів, легко зловити себе на думці: це потрібно не так самому авторові, як усім тим, хто сьогодні поряд і хто завтра пізнаватиме пройдений до нього шлях і вибудовуватиме власну шкалу оцінок щодо справ минулих.

Іван Дзюба з його неперевершеним критично-художнім світосприйняттям сформувався під могутнім впливом Української Донеччини, що не тільки сформувала його Силу Духу, але й спонукала до постійної праці над Словом заради свого народу, своєї нації, своєї Держави.

2.4. І в позаучораешньому безмір почуттів та почуттєвості (Олександр Ковальчук)

У наш час, коли, за словами Володимира Базилевського, “Здешевіли писання, знецінився друк, / у сімейнім бюджеті діра. / Дефіцит розуміння, спивається друг, / кріпосний золотого пера”, важко говорити про вартісність слова, тому що “...люди, суспільство збайдужіло до правди, бо не бачить за нею героя” (Леонід Талалай). А правда завжди замкнута на слово. Висловлюючи сьогодні правду часто “не повністю, однобоко, нею почали спекулювати, використовувати її у своїх цілях” (Леонід Талалай). Майже сорок років минуло з тих пір, коли з’явилися з-під пера твори Олександра Ковальчука. Його твори не були в активній пам’яті літературного поля не тільки Донеччини, але й усієї України. Він писав українською тоді, коли чинним був закон про добровільне вивчення української мови як навчальної дисципліни в середній школі, що спричинило наявність цілих класів у школах, а в рідному для автора місті Краматорську був феноменальний випадок звільнення учнів усієї школи від вивчення української мови. Напевне, з’ява цих творів з-під пера Олександра Ковальчука підтвердження усієї штучності цього процесу та так званої “добровільності” вивчення української мови за принципом *хочу / не хочу*. Це відбувалося в той час, коли Україна входила до складу ООН і коли пропагувалось на міжнародному рівні теза *розквіту націй* у Радянському Союзі. Не варто (та й не місце) заглиблюватись у питання, що ґрунтовно висвітлено в низці авторитетних праць Василя Лизанчука, Лариси Масенко, Ярослава Радевича-Винницького, Ореста Ткаченка та ін., що написані уже в часи незалежності України. З-поміж усіх студіювань вирізняється фундаментальністю дослідження Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, що була створена у вересні – грудні 1965 року. Досить промовисто значущість мови в бутті людського суспільства в одній з нотаток простежив Леонід Талалай: “Є різні способи зруйнувати людину. І один з найдієвіших – зруйнувати її мову, яка є, за висловився Андре Бретон, найгіршою умовністю, зробити її алогічною, незрозумілою, не здатною для тісного спілкування”. Аналізовані твори яскраво засвідчують внутрішнє навантаження мови в суспільстві.

Олександр Ковальчук творив, як сьогодні легко сказати, не для слави, не для матеріального збагачення, а за покликом душі, за єством свого внутрішнього *Я*. Соціалістичні цінності сьогодні віддалені, їхнє пізнання вимагає занурення в минулу епоху, аналізу співжиття громадян, а також виваженої оцінки всього того, як формувалися життєві принципи, та які шляхи поставали найефективнішими ідеологізації суспільства, трансформації останньої в життєво ціннісні орієнтації. Не можна, читаючи твори минулої епохи, не враховувати такі ціннісні орієнтації, які сучасний перенасичений

адресат сприймає інколи з надто великою долею скепсису, вважаючи їх фальшивими, надуманими, не вартими навіть уваги. Та це було не зовсім так... Адже люди не просто жили в тому суспільстві, вони кохали, вони планували своє майбуття, оцінювали прожите за відповідною шкалою цінностей.

Кожний художній твір, хоче автор того чи ні, відбиває реалії тієї епохи, в яку він постав, яка, власне, покликала його до життя. Бо й справді... Усі слова, крім постійно витворюваних нових слів на позначення нових предметів, реалій та власне-авторських новотворів (оказіоналізмів) на кшталт *пряmostoяння* (Василь Стус), *ночeмісячнo* (Анатолій Яна), уже давно відомі, наявні у словниках національної мови, невідомими залишаються тільки особливості їхнього поєднання та витворення завдяки цьому чогось неповторного і незвіданого. Власне, повторюваним може поставати загальна колізія взаємин людей та протистояння та протидії вічно протиставлених Добра і Зла. Для кожного таке протиставлення є відомим і водночас він розв'язує по-своєму, бо за наявності величезної і філософської, і психологічної та іншої різноманітної літератури про цю вічну проблему, невирішеним є для усіх загалом та для кожного зокрема постає власне розв'язання співвідношення Добра і Зла та встановлення найбільш значущих пріоритетів життєвого простору. Про це і повість Сергія Ковальчука "Сонячна професія", в якій її головний герой Денис (Дениска) Твердохліб після служби в армії самотійно обирає пріоритети власного життя – фінансово-матеріальні вигоди роботи у фотоательє чи в ливарному цеху. У кожній з цих сфер наявні певні позитиви. Адже робота зі світлинами, прагнення показати на них справжніх людей щоденності з їхнім внутрішнім багатством, що максимально повно передаване в погляді та наповненні очей так притягували його ще зі шкільної парти, де він завдяки ініціативності зумів протиставити перекрити шлях комерціалізації фотографування однокласника Віктора Писаренка, який за кожну фотографію встановив непомірно високу ціну для однокласників. Звичайно, і цей епізод, і багато інших, та й сам конфлікт є даниною соціалістичного реалізму. Можна по-різному ставитися до зображуваної епохи, її цінностей, та попри все – люди жили й творили, сповідуючи відповідні ідеали. Власне, саме останні легко простежити в усьому тлі всієї повісті: для головного героя визначальним постає не фінансове збагачення, не матеріальний добробут, досягнутий будь-якою ціною (фотографування та виконання інших замовлень на виготовлення фото продукції поза касовим обліком), а ставлення людей до його вчинків, чесність отримуваного заробітку. Безперечно, сучасний читач по-іншому усе це сприймає, що цілком правильно, але залишається вічність людського почуття не непересічність усього того, що вивищує людину як Особистість, робить її самодостатньою.

У повісті чітко згруповані дійові особи за їхнім основним протиставленням Добра і Зла, позитиву та негативу, яким воно уявлялося в ті

часи, коли вийшли з-під творчого пера й аналізована повість та інші наявні в цій збірці оповідання, поезії та ін. Сім'я Твердохлібів (Денис та його батьки Петро Васильович і Катерина Павлівна, кохана) протиставлена сім'ї Писаренків (Віктор та його батько Юрій Гнатович, інші працівники фотоательє). І в цьому протиставленні носіями позитиву постають перші, тому що вони є трударями – працюють у ливарному цеху (Петро Васильович – батько Дениса), медичною сестрою (мати Катерина Павлівна). Та й сама повість недаремно називається “Сонячна професія”, адже Петро Васильович має справу із сонячними барвами, що наповнюють ливарний цех. Так уявляв його фах маленький Дениска. Дениска – через внутрішні міркування відтворює все те, що його тривожить після служби в армії дорогою додому: *Любиш – тебе люблять, ненавидиш – тебе ненавидять, хвалиш – і тебе хвалять, проходиш байдуже повз – тебе минають, зраджуєш – і тебе зраджують. Довіряєш – і тобі довіряють, а буває, що зраджують. Всяк буває. Знову зализуєш рани.*

Мрія Дениса зреалізувалась – після тривалих роздумів він йде разом з батьком на завод до ливарного цеху, де відчуває дружню підтримку побратимів. Паралельно відбувається і переосмислення власного чуттєвого виміру – ставлення до коханої дівчини Галини. Здавалось. неповторна зовнішність Лялі, її подібність до Афродіти назавжди зачарували хлопця, та доторк до того, що вимірює глибину від чуваного і гармонію двох закоханих душ виявив повну порожнечу почуття. Тож не дивно, що свої найглибші, найпотаємніші слова, що відбивають її глибіню душі – *У мене тепер сонячна професія* – він промовляє до Галини, бо відчуває серцем глибинний їхній відгомін у її душі.

Сучасний читач, який у сьогоденні повсякденні уже досить важко уявляє минулу епоху суцільного соціалізму з його “шкалюванням” цінностей, що відбивала ідеологію цієї доби, за якою інколи ностальгують багато, тому його власне сприйняття змістових компонентів творів може бути дещо іншим, але усвідомлення ширості почуттів залишається вічним і не обмеженим певними ідеологічними рамками, що якраз і засвідчує уміння автора показати світлість почуття, його вагомість та визначальність у житті. Це легко простежити на змістових компонентах оповідання “Тріщина”, що подібно до повісті “Сонячна професія” має дві частини. Його зміст вельми прозорий і розвиває одну з особливостей людського буття не тільки в селі (події (якщо це можна вважати подійністю) відбувається в селі), а в будь-якому місці, де мешкають люди – довіра до слів та вчинків Людини загалом та коханої зокрема. Основна колізія – глибина почуттів головного агронома колгоспу Віктора Івановича Лисака, тридцятирічного худорлявого чоловіка, та його дружини Віри Петрівни, продавчині. Саме вона неадекватно поставилась до слів баби Одарки, яка звинуватила привселюдно Віктора Івановича в зраді дружині, адже він заходив напередодні вечором до Ганни Грівнак, дружини

покійного його друга. Почуття завжди олюднені, в цьому їхня життєвість, невичерпність, вічність, адже в будь-яку епоху люди кохають і ненавидять, товаришують і ворогують, та й загалом роблять багато всього того, що і становить сенс людського буття. Внутрішні важкі роздуми та аналізу усього прожитого разом вивищує цінність почуття кохання Ганни до чоловіка, що й уможливило відкидання так талановито кинутої репліки в черзі про зразу чоловіка.

Окрема сторінка в Олександра Ковальчука – листи. Та й не просто листи, а листи до найближчої людини. Людини, з якою чуттєвий світ автора становить цілісність. Як і в інших творах – автор відкритий, його слова такі прості та водночас вони цілісно відтворюють той стан душі, який не просто передати, відтворити. Автор не боїться зізнатися: *А, вообще, я – слабак. Очень тяжело переносу разлуку. Если честно, то почти всегда хожу какой-то подавленный. Получаю письма или пишу их тебе, то почти всегда слезы на глазах.* Хто служив у війську, був за тридев'ять земель від рідних, то відчує в цих словах непідкупну відкритість, зраненість почуття, прагнення своїми словами передати внутрішню тривогу про найдорожчих і найрідніших. Олександр не ховається за якимись зовнішніми переказувальними моментами: свої почуття автор філософськи осмислює, заглиблюючись у не таке уже й далеке минуле, цілком вагоме констатує: *Понимаешь, мир – довольно жестокая машина. В нем так мало доброты, внимания к человеческой личности. Порой мы, сами того не замечая, до глубины души обижаем человека, боимся лишний раз сказать «пожалуйста».* Досить легко та вичерпно схарактеризовано тезу, що людині дається пізнання світу в усьому його багатстві тоді й тільки тоді, коли людина залишається дитиною. Створення поезії в усій ємності образної панорами можливе тільки за умови адекватного сприйняття світу: *Надо стараться оставаться ребенком, смотреть и видеть мир глазами полными удивления, имея, естественно, при этом голову взрослого человека на плечах. В противном случае на земле умрет поэзия.*

Минули роки... На жаль, надкоротким було життя Олександра Ковальчука. Він був Людиною, Особистістю. Мав сім'ю, жив надіями та сподіваннями на краще. Його плани легко простежувані в листах, а шліфування творчого передбачувано в листах. Автор працював над собою. Добре, що хоч сьогодні, через такий часовий проміжок, його твори приходять до нас. Значною мірою – вони данина часу. Та не в цьому їхня цінність... Вони дозволяють нам, сучасним, побачити Людину з усіма її тривогами і внутрішньою почуттєвістю в не такому уже й віддаленому минулому.

2.5. Із сучасного в минуле і майбутнє (Павло Куц)

Скажіть відверто: ви тільки в душі мандрівник чи таким є насправді? І ще... Ви любляєте реальні мандрівки чи мандрівки віртуальні, коли світи і цивілізації, епохи і різні грандіозні події проходять не повз вас, а ви берете щонайактивнішу участь у них? Якщо все це вас захоплює, тоді нова книга «Метеорит» (Донецьк: Національна спілка письменників України, 2012. – 300 с.) відомого майстра українського гумористичного цеху Павла Куца адресована саме вам. Структурно вона містить дві повісті – одна з них «Метеорит» і дала назву самого видання, а друга «*Нявмуа-р-р-р-р-р-ри, або На третій від Сонця*». Кожна з повістей є закінченою самостійною розповіддю, і водночас вони об'єднані між собою – в них діють ті самі головні персонажі. Щоправда, в другій повісті сільські хлопчачі тільки сприймають дії вусатого і хвостатого прибульця з іншої планети, що зробив короткий перепочинок у місцевій лісопосадці, де набиралася сонячної енергії НЛЮ (Навчальна Літальна Одиниця).

Перша повість «Метеорит» занурює читача разом з активними дійовими її особами в давноминулі часи, коли динозаври в усьому їхньому розмаїтті (диплодоками, трицератопси, тиранозаври та інші) були господарями на планеті Земля, а потім переносить у часи Скіфії, згодом – у тривожну епоху Київської Русі, а потім – кидає в майбутнє, завдяки чому і дізнаються учасники всієї оповіді, що *метеорит* – це лише *мікрогенератор*, мікрогенератор від машини часу (МЧ-5), загублений необачно учасниками мандрівки в минуле. Отак і перетинаються часові плани – сучасний, де активно освоюють увесь землеростір Яшко, Юрко, Сергій та інші, і цей сучасний, що виступає уже минулим для учнів п'ятого класу Ю, О, І, А, які перебувають у часовому просторі три тисячі восьмого року. А що ж метеорит?.. Він і є, мабуть, найголовнішим у всій структурі повісті, бо, власне, дійовий плацдарм головних героїв здійснюваний завдяки активній його можливості робити думки реальними, втілювати осмислене і динамізувати. Як по-іншому могли б врятуватися мандрівники-шукачі від динозаврів, бути своїми з-поміж скіфів, допомогти русичам тощо. Метеорит – це той самий кам'яний посланець, що робить неможливе можливим, нереальне – реальним, неправдиве – правдивим.

Павло Куц загалом уже відомий нашим читачам своїми збірками добірного гумору і сатири («Вечори на хуторі без «Тропіканки»», «Нові пригоди Анжеліки», «Комарські острови») та повістей для дітей («Далі буде», «Ревин хутір», «КотоВАСІЯ»). Неодноразово письменник ставав лауреатом на різних конкурсах – політичної сатири «Золота ратиця 2003», творчих конкурсів газети «Сільські вісті» та журналу «Перець», обласного конкурсу «Золоте перо Донбасу», літературних премій імені Павла Байдебури та імені Григорія Кривди. Аналізована книга продовжує активні пошуки Павла Куца в стильово-

художній сфері. Друга повість *«Нявмуа-р-р-р-р-р-р-ри, або На третій від Сонця»* часово пов'язана з першою, тому що «Нявмуари» читають та інтерпретують ті самі сільські хлопчакі. Неупереджений читач легко впізнає у зображуваному реалії сьогодення – футбольні команди «Шофер» і «Турбіна», країну Муркаїну і місто Котецьк, та й міста Нявкіївка, Котарськ, Смішне, Мурріуполь тощо. Мова автора «Нявмуарів», за того, що він володіє тільки літературно-нормативною, поповнюється різноманітними «словечками», що так активно вживані в хлоп'ячому середовищі і без яких жоден школяр середнього віку не уявляє себе повноцінним. Можна говорити ще про багато особливостей нової книги Павла Куща, але охопити усе багатство важко: і динамічна оповідь із надзвичайно захоплювальним сюжетом; і неймовірні пригоди в сучасному, минулому і майбутньому звичайнісіньких сільських хлопчаків; і боротьба добра зі злом, де все-таки зрозуміло «добро повинно уміти відстоювати себе і захищати»; радість канікул і шкільні «трудові будні» школярів та багато-багато іншого. До того ж художнє мовлення повістей плавне і плинне, воно пересипане стійкими словосполуками (*стріляний горобець; не знаючи броду, не варто сторчма плигати у воду; у вус не дмуть; хоч сядь та й плач* тощо) та власне-авторськими перетвореннями таких сполук: *що написано хвостом* і под., майстерно передає сучасне світосприйняття школяра.

Нова книга Павла Куща не чекає на свого читача, ні – вона його уже має, бо інакше й бути не може: читається легко, полонить своєю сюжетикою, максимально наближена до сучасності і водночас... Вона надзвичайно пізнавальна: розширює історичну пам'ять школяра, поглиблює знання про сучасне і минуле. Активізує питання – навіщо досконало знати ті предмети, що вивчають у школі. Тому можна побажати кожному Славної Мандрівки в Країну «Метеориту» – в художню країну нової книги Павла Куща.

2.6. Павло Байдебура крізь призму десятиліть на зламі століть: письменник, організатор і громадянин

1. Погляд із сьогодні крізь призму актуальності. Сьогодення і теперішність завжди по-іншому розставляє наголоси та вияскравлює оцінки минулого. Інколи вагомі і значущі події і постаті минулого в сучасному постають мало помітними і мало значущими, вони не викликають зацікавлення і не мотивують бажання їхнього перепрочитання і переосмислення. За цими загальновідомими і загальнознаними сентенціями приховано те, про що можна з певністю сказати – не залишило ніякого сліду. З такими високими вимогами легко підійти до творчості Павла Байдебури, який жив і творив у минулому столітті. Його твори увійшли в скарбницю української літературно-мистецької спадщини, що мотивовано їхньою стилістикою, умінням автора переконливо відобразити природність внутрішнього спротиву народу у війні 1941-1945 років («Крихта», «Молитва», «Малий Тимко» та ін.), схарактеризувати глибинну історичну національну пам'ять українців («Вогонь землі», «Універсал гетьмана Богдана» і т. ін.), а ще слід наголосити на особливому вимірі життєвої долі Павла Байдебури, адже він відродив по війні 1941-1945 років спілчансько-письменницьку організацію Донбасу, з усією душею і щирим серцем переймався бідами і болями кожного члена Спілки – від письменника-початківця до сталого майстра. Це робота, яку мало бачать, тому що вона майже непомітна, вимагає чіткості й організованості, відповідальності та уважності, а ще бажання чути інших і бути почутим у різних установах, закладах, вищих інстанціях, уміти переконувати в необхідності чи то надання квартири, чи то виділення коштів на проведення літературних заходів, виділення приміщення для Спілки та багато-багато іншого – всього не перерахувати та й не помітити, якщо мало про це знаєш, бо воно сприймається як само собою доступне і зрозуміле... І за цим стільки сил, енергії, здоров'я, морального дискомфорту. А в Павла Байдебури усе виходило якось аж надто природно – з членами спілчансько-обласної організації був доброзичливим і вимогливим, принциповим та уважним, з гірниками, металургами, учителями – відвертий, щирий, розповідав про свої найближчі плани, умів брати зобов'язання та вчасно їх виконувати, у сім'ї – батько, чоловік, вимогливий наставник. Усе можна продовжувати, але... По авторові залишилася непересічна художньо-літературна спадщина, що і сьогодні актуальна і значуща в пізнанні непростих шляхів постання нашого краю на цивілізаційній мапі світу і нашої Держави.

2. Життєві стежки і шляхи. Павло Байдебура народився на Кіровоградщині в досить мальовничому селі Нерубайка Новоархангельського району 25 січня (за старим стилем; 16 лютого – за новим стилем) 1901 року. Мешканці села передавали з покоління в покоління місцеві легенди про

виникнення Панського ставу, Лісового ставу (озера), виникнення будівлі церкви та багато інших. Такі розповіді не могли не зачепити маленького Павлика байдужим до почутого. Адже ці місця і сьогодні приваблюють своєю неповторністю, мальовничістю, мінливістю краєвидів, що легко змінюються навіть від першого погляду на них – ось ставок “Качурови”, а це ставок “Хутір”, поряд ставки “Стрільцова” і “Новенький”, а ген далі – “Панський”. А ще оповіді про Умань, про героїчне минуле, козацькі часи неспокою і тривоги. З дитинства пізнавав допитливий Павло дива Степової Еллади, на підсвідомому рівні сприймав усе це як своє рідне, національно-героїчне, знакове та етнічно визначальне, що так майстерно передав Євген Маланюк – один з легендарних оспівувачів цих країн і мислитель-поет світового рівня:

Повіє вітер з Понту. Скитський степ

Прокинеться, зітхне, і буйна тирса

Зеленим морем знов на нім зросте,

І побіжать зелені хвилі.

Ширша

За синє море встане широчінь.

О земле вічна, ти – одна на світі! –

На небі – глибочіє древня синь,

Внизу – прозора велетенська тінь

Від хмари, що жене південний вітер.

І при балках оселі завітчав

Вишневий цвіт, розквітлий снігом сонця, –

Твій шлюбний цвіт – та срібная парча...

І чорні очі ваблять крізь віконця.

Ой, вийди в сад, що бджолами бrenить,

Поглянь: земля справляє з сонцем шлюби!

Та вдарить час. Мов меч, упаде мить,

І нікому тоді оборонить

Твою весну від вихору і згуби.

Навчався Павло Андрійович у місцевій школі, поглиблював свої знання в Лебединській агропрофшколі, був секретарем сільського ревкому. Згодом працював гірником (Сорокинський рудник (копальня) № 2 м. Краснодона), а водночас – бере участь у літературному осередкові «Забій». Саме в цей час активно співпрацює з різними редакціями донецьких газет, пересилаючи туди свої поезії й оповідання. Його перші поезії – ними він розпочинає свою літературну творчість – опубліковано в часописах “Гарт”, “Студент революції”, “Забой”. Здобуває фах журналіста в Комуністичному університеті імені Артема (м. Харків, 1927–1930 рр.), бере участь у війнах 1922–1924 років та 1941–1945 років.

Значну частину свого життя віддав редакторській та організаційній роботі – був завідувачем відділу культури газети «Харківський пролетар» (м. Харків), в Алчевську, куди він переїхав, Павло Байдебура працює редактором багатотиражної гірняцької газети «Вуглекоп», де значною мірою посилюється його сприйняття усіх труднощів гірничої праці. На це вплинули і власна праця в копальні, і відкриті, насичені розмови шахтарів про умови праці під землею. Чи не першими тут постають його збірки оповідань “Біля врубівки” (1931), “На плитах”, “Шахта №10” (1932), “Вугільні дні”, “За вугілля”, “Протест” (1933), у яких досить ґрунтовно показано життя шахтарів, особливості донецького краю з його неповторними степовими пейзажами, складними людськими долями – “За вугілля”, “Протест”.

У 1933 році Павла Байдебур у направляють у Харків, де він нетривалий час працює редактором Державного видавництва “Література і мистецтво” («Мистецтво і культура»), а протягом 1934 – 1941 років перебуває на керівних посадах Одеської та Харківської обласних письменницьких організацій Спілки письменників України. До війни Павло Байдебура створив усього одинадцять збірок оповідань, а протягом усього активного творчого життя (більше ніж п’ятдесят літ) з’явилося понад тридцять книг, окремі з них витримали два, три і більше видань: “Діти шахтарів” (1949, 1950, 1953, 1955), “Таємниця степового шурфу” (1956, 1958) та ін.

Протягом війни 1941–1945 років Павло Байдебура працює власним кореспондентом газети “Прапор Батьківщини” (“Знамя Родины”), його ж бачення війни, усвідомлення та узагальнення непростих людських доль, непересічність і людська цінність кожної «маленької» перемоги, з яких і складається велика всезагальна перемога, знайшли вияв у фронтових новелах на зразок “Зустріч”, “Молитва”, “Малий Тимко”, “Марія”. Митцеві вдалося відтворити стихію глибинного спротиву донбасівців німецько-фашистським загарбникам, несприйняття їхньої влади і бажання усе переінакшити по-своєму – одним з перших в українській художній літературі уславив героїзм своїх земляків (книга “Земля донецька” (К., 1944)).

По війні 1941–1945 років цілком свідомо й осмислено письменник повертається на Донеччину (січень 1944 року) і протягом двадцяти років очолює Донецьку організацію Національної спілки письменників України. Майстер красного слова надзвичайно відповідально ставився до своїх обов’язків, до високого покликання слова, значущість взаєморозуміння і взаємопідтримки людьми один одного. Попри усі тогочасні негаразди і лиха, Павло Байдебура намагався завжди залишатися поміркованим і виваженим у всіх оцінках і судженнях, об’єктивно резюмувати на будь-які вияви суспільного негативу. Водночас у його діях відбивався перебіг різноманітних «змагальницьких» дій. Так, наприклад, свого часу він підписав угоду із шахтою No 10, предметом якої було виконання плану вуглевидобутку

гірниками копальні (зобов'язання гірників), а письменник художньо зобразить їхню працю у своїй книзі (зобов'язання майстра слова). Чи не в цьому так легко простежити одну з метаморфоз і реальностей того часу. До речі, ця угода була успішно виконана. Письменник у всьому був послідовний, виважений у своїх вчинках, подібні ж угоди сприймав, очевидно, як вияв перебігу робочих буднів, поступу щоденної праці в різних сферах суспільного життя.

Усе життя Павла Байдебури було підпорядковане високому покликанню – бути потрібним своєму народу. З усвідомленням цього митець пішов з життя 25 січня 1985 року (похований на Мушкетівському цвинтарі м. Донецька). Сьогодні ж його ім'ям названо одну з вулиць міста Донецька, почесним громадянином якого він був (1976 р.), засновано обласну літературну премію його імені в Донецькій організації Національної спілки письменників України, встановлено меморіальну дошку. На будинку, у якому мешкав письменник з 1948 року по 1971 рік. Його ім'я і сьогодні активно працює на культурно-мистецьке життя дорогої для митця Донеччини, рідної Кіровоградщини та усієї Української Держави загалом.

3. Літературний майстер, організатор письменницького життя. Багато своїх сил та енергії віддав Павло Байдебура відродженню Донецької обласної письменницько-спілчанської організації. Умів чути кожного, з ким спілкувався, і бачити долю кожного митця, відчувати біди і негаразди «братів по перу», прагнув допомогти в міру усіх своїх сил. Павла Андрійовича Байдебуру вирізняла завжди активна життєва позиція, усвідомлення свого обов'язку перед людьми. Він добровольцем пішов на фронт, маючи пільгу – не йти, оскільки був хворий. Досить яскраво відбито етапність життєво-творчого шляху в міркуваннях Степана Крижанівського, який констатує: «Коли б розкрити стислі відомості довідника – бідняцький син – шахтар – студент – журналіст – редактор – письменник – громадський діяч – фронтовик – співець шахтарського краю, то це б і був – без перебільшення – пам'ятник Добрій Людині. І не просто людині, такій, яку ми бачимо в ідеалі. Та, мабуть же, й рукотворний пам'ятник П.А. Байдебура Заслужив!».

У добу воєнного лихоліття, крутозламних вимірів людських доль Павло Байдебура усім своїм єством усвідомлював: його місце з-поміж тих, хто щоденно наближає перемогу, хто, не шкодуючи власного життя, йде у двобій з фашистами. У цей тривожний і важкий час, у дні битв він не покидає літературно-художніх пошуків, внаслідок чого з'являється низка оповідань на зразок “Помста”, “Малий Тимко” (це було також виконання відповідної постанови Спілки письменників, пленум якої відбувся 29 грудня 1943 року). Так, крізь призму дитячого світосприйняття, прагнення маленького Тимка до справедливості, коли найсвятіше не просто забирають, а жорстоко вбивають – убивають рідну матір, письменник в оповіданні «Малий Тимко» (1943 р.) зобразив психологічний надрив і до болю ціннісну мить помсти за

несправедливі в дитячій уяві вчинки ворогів: маленькому Тимкові вдалося помститися клятому-триклятому фашистові: *«Сіра постать вартового наближається. Тимко вже добре бачить одутлу вату, безвусу морду, вирячені очі.*

«Це, мабуть, той, що стріляв у матір», – подумав Тимко. Гнівом закипіло дитяче серце. Згадалися батькові слова, коли він прощався...

Недовго роздумуючи, Тимко вхопив твердий шматок породи, розмахнувся і влучив. Німець злякано скрикнув, відскочив убік, пригнувся і стрельнув раз, удруге, втретє. А Тимко вже був аж на другій вулиці.

Ніч облягла стомлену землю. Тихо. Над висілком в мережеві хмар купався кругловидий місяць. Тимко вийшов у степ, на дорогу, що вела до матері. Вже навіть дійшов був аж до яру і повернув назад, до виселка. Перепочивав під зруйнованою чиеюсь хатою і знову рушав у степ. І так безліч разів. Боявся наблизитись до страшного місця з мерцями і не міг заспокоїтись, бо йому хотілось донести матері свою радість: він таки помстився німцеві за кривду...» («Малий Тимко»). А в оповіданні «Молитва» (1942 р.) літературний майстер зображує неповторно героїчний вчинок старої Явдохи, яка, жертвуючи своїм життям – жодної хвилини навіть над цим не задумується, рятує життя двох військовополонених, застосовуючи для цього досить своєрідний спосіб – молитву до Бога: *«Явдоха щось беззвучно шепотіла, клала земні поклони. А голос її все дужчав і дужчав.*

– Сини мої, діточки милі! Попереду довга ніч, і я не взіваю. Слухайте з причільної стіни...

Проказавши свою «молитву», стара підвелась, заметушилась біля печі, поклала дрова, і скоро запалав вогонь». Зі спокійною душею та усвідомленням виконаного найсвятішого заспокоєна Явдоха «впала горілиць на снігову білу постіль. Піднесена вгору закривавлена рука так і застигла в останньому прощальному русі... Налітав рвучкий вітер, розтріпував сріблясті коси старої, цілував у відкрите чоло і знову мчав у далекі, оповиті ніччю простори».

Донбас – цей край копалень і териконів (їх часто приїжджі сприймають як гори!) – для Павла Байдебури став рідним, якби таким він для нього не був, то навряд чи повернувся б він сюди 3 січня 1944 року. Повернення було надзвичайно природним, адже ніякий «організований» транспорт не ходив до Донецька (тоді Сталіно). Довелось йому йти пішки з Нікітовки до обласного центру. Сьогодні, проїжджаючи цю відстань майже за годину, важко уявити ті дороги, якими крокував письменник, годі й відтворити ті жахливі картини руйнувань і спалених доріг, якими було сповнене довкілля і наповнені обрії. Війна жорстоко пройшлася не тільки степами і долинами Донеччини, але й обпалила людські долі. Та й суттєво поріділи ряди письменницьких лав. По суті Донецьку письменницьку організацію Павлові Байдебурі довелося будувати

заново, формувати літературні традиції, напрацьовувати шляхи і методи роботи з талановитою обдарованою молоддю.

За словами Миколи Бажана, які він адресував Павлові Байдебурі, основними і прикметними ознаками його творчості були щирість, мужність і людяність, адже «Щирість – завше була Вашою прикметою. Щирість. Мужність. Людяність. Ці прикмети позначили і Вашу творчість, яку я знаю уже понад сорок років». Помічені риси творчого почерку Павла Байдебури легко простежити в усій художньо-літературній спадщині митця. Так, зокрема, в оповіданні «Крихта» (1979 р.) автор майстерно показує цінність і значущість «простенької» крихти-крихітки хліба в житті людини, що особливо виявляється в часи лихоліть і нелюдських страждань. Сцена гри шматками хліба між студентками Аллою, Вірою та Люсею, які не відчують аж ніяк чогось поганого в цьому, глибоко схвилювали Гафію Федорівну. Перед нею постали мінливі і важкі картини голодних днів війни, коли вона могла тільки спостерігати, як інші насолоджувалися смачними обідами і вдосталь споживають хліба, а лишень її маленький трирічний братик Василько голосно заплакав, рвонувся за білим шматочком хліба з дитячий кулачок, вхопив його, то *«Німець вдарив ногою хлопчика. Той верескнув, аж захлинувся»*. Тому так інтонаційно проникливо і переконливо звучить застереження з її вуст *«З хлібом так не можна!»*, що далі не розгорнуті в морально повчальні сентенції, а тільки посилені внутрішньо психологічним переживанням, вияв якого відлунений у відтворенні зовнішнього переживання з ядерним виразом-реченням *Постать жінки наче закам'яніла*, бо згадане напружило всю душу і підсвідоме поставало реальним у сучасному вимірі її досить злагодженого життя: *«Присутніх вразила раптова блідість її обличчя, виразніше вирізьбилися зморшки на скронях, міцно затиснуті уста, з-під сивіючого пасма, що вибилося з краєчку біленької хустини, – суворий, гнівний погляд чорних очей»*.

– *Дівчата!* – сказала глухо і замовкла. Погляд почав згасати, на округленому чистому, засмаглому лиці відбилася скорботна задума. *Постать жінки наче закам'яніла. Вона дивилася на згорнуті крихти: перед нею постало віддалене часом, але навечно закарбоване в пам'яті»*.

4. Старійшина літературної Донеччини за виміром душі. Павла Байдебуру не даремно і цілком виправдано називають старійшиною донецької української літератури, тому що його творчість склала той підмурівок літературно-художньої будови, яка з його легкої руки творчо розвивалась і розширювалась, а сьогодні постає у своєму багатстві і загальнолітературному розмаїтті. Його творчість – це і вірші майстра-початківця, і різноманітні за темарієм оповідання і нариси, і новели, й історичний роман тощо.

П. А. Байдебура тридцять років керував різними обласними письменницькими організаціями України, увів у літературний процес кілька поколінь майстрів художнього слова. Така робота забирала надзвичайно багато

часу, адже він ставився до виконання своїх обов'язків не формально. Умів бачити в кожному творчу особистість зі своїми болями і проблемами, тому таким теплим і щирим було його слово підтримки, такою виваженою і поміркованою поставала оцінка художнього доробку автора-початківця чи уже досвідченого, зрілого свого побратима по перу. Кидаючи погляд на прожиті роки, сам письменник констатував: *«Може б краще було б не керувати тридцять років письменницькими організаціями Харкова, Одеси, Донбасу, а написати 30 оповідань»*. Така робота не залишає по собі нічого такого, на що можна було б подивитися й оцінити, окрім людських доль. Саме на умінні бачити в кожному, хто звертався до П. А. Байдебури як до керівника, людську особистість з її болями, переживаннями, невлаштованостями, наголошують усі, з ким спілкувався письменник, кому допомагав не тільки порадою, але й своїми вчинками (для цього варто прочитати спогади Степана Бугоркова, Володимира Гавриленка, Євгена Долмана, Станіслава Жуковського, Степана Крижанівського, Вадима Пеунова, Володимира Попова, Бориса Радевича, Івана Савича, Віктора Соколова та ін. (див.: Байдебура Павло. Вибрані твори. Спогади про письменника. Дослідження творчості / Уклад. Ю. Байдебура / За загал. ред. А. Загнітка. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. – 220 с.)). Для цього він не шкодував часу (а його завжди не вистачає): їздив до різних установ Москви, Києва, робив візити до високопосадовців міського та обласного рівнів – і досягав результативності.

Не слід забувати також, що письменник багато віддавав сил, уміння й енергії виконанню різних громадських доручень, піклуючись про житло і побут кожного з членів очолюваних письменницьких організацій і дбаючи, щоб талант оцінювався без усякого прив'язування до пройденого шляху людини: полону та ін. У час загальних підозрінь і психологічної недовіри до кожного Павло Андрійович залишався самим собою – відкритим і щирим, принциповим і чесним. І в ті часи умів підтримати людину, сказати мудре слово поради. І це при тому, що його самого не обійшла загальнорепресивна машина – було виключено з партії, звільнено з посади редактора республіканського видавництва (1934 р.). Мабуть, завдяки щедрості його душі, внутрішньому глибокому усвідомленні морального багатства людини його серце не зачерствіло, душа не озлобилась – він і надалі умів забувати про все несправедливе і знову знаходити в собі сили і кидатись на виручку колеги, щиро підтримувати кожного, хто був неправильно поцінований, несправедливо критикований. Інколи створювалося враження, що його життя нічому не навчило, наче він нічого не помічав жорсткого і жорстокого в суспільстві, наче не відчував, що кожний його крок буде осмислено і покваліфіковано в зовсім іншому вимірі. Та доля його оберігала, Степова Еллада дитинства була надійним захисником та оберегом.

Чому все-таки Павло Байдебура попав у Донбас, чому знову повернувся в донецькі степи і чим так манив цей не такий багатий на різноманітні краєвиди місцевий ландшафт? Можна з певністю стверджувати, що уперше приїхавши сюди і запізнавши «насолоди» гірничої праці не зі слів, а в копальні, не уявляв уже свого життя поза ним у силу незвичайності цього краю з його розлогими і розкритими просторами, переважанням людей шахтарської праці. Щось було в цих велетенських просторах незвичке, небуденне (та й «люди ходять у шкірянках»). І хоча більшість уявлюваного не підтвердилась, а самому письменнику довелося розпочинати трудове життя у шахтарському колективі (Сорокинський рудник шахти № 2 м. Краснодона), Павло Андрійович полюбив цей край усією душею: «...він увесь свій талант віддав на славу шахтарів, бо сам же вийшов із робітництва» (Павло Тичина), полюбив донецькі степи до найбільшої глибини своєї душі. Тому ці місця стають для нього рідними. Можливо, чимось вони нагадували «степову Елладу», де народився він, але швидше всього ця прив'язаність стала результатом заглиблення письменника в особливості гірничої праці (адже він починав свою діяльність на одній із шахт), наслідком відкриття ним нових і нових типів людських характерів, гармонія людських стосунків у гірничих колективах. А ще... Уміння шахтарів відчувати природність художнього твору. Адже тоді письменники постійно виступали перед своїми читачами, перетворюючи їх загал у слухачів. Такий контакт дозволяв відчути рівень сприйняття художнього твору.

Саме тому вдруге П. А. Байдебура приїжджає (доречніше говорити – повертається) в Донбас уже цілком свідомо. Знаючи цей край і цілком відчуючи психологію гірника, письменник підписує угоду із шахтою № 10 про те, що її гірники виконають план вуглевидобутку, а він напише книгу про них. Такі були реалії тих днів, але вони відображали перебіг життя, специфіку суспільних змін. Так чи інакше, але угода була повністю виконана.

5. Письменник – організатор ↔ митець – наставник. Павла Андрійовича Байдебуру вирізняла завжди активна життєва позиція, усвідомлення свого обов'язку перед людьми. Він добровольцем пішов на фронт, маючи пільгу – не йти, оскільки був хворий. Але це не спинило письменника, тому що він усім своїм єством усвідомлював: його місце з-поміж тих, хто щоденно наближає перемогу, хто, не шкодуючи власного життя, йде у двобій з фашистами. Щоправда, навіть у ті тривожні дні лихоліття він не покидає літературно-художніх пошуків, внаслідок чого з'являються оповідання «Помста» і «Малий Тимко» (це було також виконання відповідної постанови Спілки письменників, пленум якої відбувся 29 грудня 1943 року).

Так, справді Донбас для П. А. Байдебури став рідним. І ще одним підтвердженням цього є його повернення у край шахт і териконів 3 січня 1944 року. Навіть транспорт не ходив до Донецька (тоді Сталіно), довелося йти пішки з Нікітовки до обласного центру. У самому ж Донецьку та усій обласній

спілчанській організації суттєво порідили ряди письменницьких лав. По суті Донецьку письменницьку організацію довелося відновлювати заново, кожен крок у її розбудові давався надзвичайно важко: не вистачало коштів на відбудову гірничих копалень, налагодження виробництва металу, електроенергії. Що вже тут говорити про створення періодичних видань, видання творів місцевих авторів! Культури здебільшого думки керівників торкаються спорадично – від ювілейної дати до ювілейної тощо. Але Павло Андрійович не втрачав духу. І результати не забарилися заявити самі про себе: Донецька обласна письменницька організація стає поряд з Київською та Львівською однією з найчисленніших в Україні. Регулярно виходить часопис «Літературний Донбас», організовано проходять Дні української літератури в Москві, де значну частину учасників становлять письменники-донбасівці. Таким чином літературно-мистецьке життя очолюваної організації виходить на інший рівень: активнішою стає участь її підрозділів в загальноукраїнському літературному поступі. Все це забирало надзвичайно багато часу, тому для улюбленої справи – створення оповідань і повістей залишились тільки нічні години.

Поряд з цим були обов'язки як керівника культурної комісії облвиконкому. І тут П. А. Байдебура поставав творчою особистістю: організовано проводяться Шевченківські, Франківські урочистості, відкриваються пам'ятні дошки В. Сосюрі, А. Чехову. Особливо багато сил та організаторських здібностей доклав Павло Андрійович для відкриття в Донецьку пам'ятника Великому Кобзареві. Павло Байдебура в організаторській і організаційно розбудовчій спілчанській роботі представляв Донецьку обласну організацію письменників на Першому з'їзді письменників Радянського Союзу та усіх наступних, був делегатом I–VIII з'їздів Спілки письменників України, відзначений за активну літературну роботу урядовими нагородами – орденами Дружби народів та “Знак пошани”, низкою медалей та ін.

І все ж керівництво письменницькими організаціями, виконання різноманітних громадських доручень, заглиблення у долю кожного члена організації не відсторонило П. А. Байдебуру від активного художньо-мистецького життя. Він досконало вивчив історію Донецького регіону, перебіг подій на його тлі, внаслідок чого так чільно зазвучала тема козацтва у його творчості, проблема першовідкриття вуглевидобутку українцями (“Вогонь землі” та ін.). Найкolorитнішим і визначальним образом роману (“Вогонь землі”, “Іскри гніву”, “Фортеця”) з його вирішальною текстотвірною роллю постає образ Гордія Головатого, дії якого і визначають усі сюжетні лінії твору. Авторіві вдалося художньо викінчено втілити й умотивувати історичну зумовленість його морально-естетичного світу, етнічно соціальну основу його характеру, життєвих принципів, уподобань та переконань, устремлінь та характерологічних бажань. “Головатий виступає уособленням волелюбних рис,

душевної щедрості, совісті й мудрості українського народу, носієм незгасного вогню його історичного оптимізму. Він – колишній нескоримий кріпак вітк на Запорізьку Січ і разом із славнозвісним Іваном Сіркою визволив бранців з турецької неволі, мстився гнобителям народу в повстанському загоні Кіндрата Булавіна, бував на Дону і завів там славних побратимів, тримав зв'язки з тюрськими і бахмутськими солеварами, чумакував і будував фортеці... І всюди бунтівниче серце Гордія краялося людським горем, викрешувало іскри гніву на визискувачів” (Федорчук М. Співець Донецької землі // Байдебура Павло. Вибрані твори. Спогади про письменника. Дослідження творчості / Уклад. Ю. Байдебура / За загал. ред. А. Загнітка. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. – С. 199). Панорамне тло роману відтворює непрості обставини освоєння необжитого донецького степового розгону, особливості поріднення в горі і печалі, радості і щасті вихідців з різних українських земель – Чернігівщини і Полтавщини, Київщини і Волині та ін. Концепція людської особистості роману «Вогонь землі», його народність визначувані послідовно зреалізованим розглядом подій, явищ та етапних моментів минулого, виявом реальності конфліктів, життя і побуту, що умотивовули соціально-психологічне тло зображеної епохи. Письменникові вдалося не тільки творчо осмислити минувшину, але й відтворити побутові картини зображеної епохи, передати гармонізацію людських взаємин – навіть між колишніми загарбниками та їхніми ворогами. Надзвичайну вагу в тканині романі мають майстерно виписані автором сімейні взаємини, побутові реалії, історичні думи, народні пісні. Захоплюють і полоняють уяву психологічно навантажені пейзажі, що передають п'янке запахи донецького ще незайманого ще людиною степу, його простори, перебіг низин, мелодійність і надзвичайна інтонаційна тональність, відчуття якої приходить з усвідомленням усього багатства пережитого і відчутого цими просторами: *«Нема кінця-краю хвилястому, з горбами-перекатами, буйно розлогому степу. Просторо. Яруги, низини, продовгасті гористі гребені. Розкинулись байраки, широкі тернові зарості, бовваніють оповиті прозоросивою млою щовби, могили. Стоять на них, вгрюзаючись в землю, мовчазні, таємничі кам'яні баби – свідки кочових стоянок скіфів, половців. Тут їхні полчища місили степ, випасали коней, летіли в кривавих герцях-бойовищах, полонили тисячоверсті простори і невідомо де зникали»*. Такі пейзажі доповнюють загальну картину, надають образу відповідної динаміки. Творча стихія роману, його образна система і пейзажне багатство і сьогодні сприймаються як надзвичайно багаті та емоційно колоритні.

За творами Павла Байдебури школярі пізнавали та пізнають мелодику рідного слова, заглиблюються в художньо-естетичний мікро- і макросвіт української милозвучності (оповідання «Гобелен» і «Дружба» були включені до всеукраїнських підручників).

З позицій актуального й актуалізованого сьогодні легко простежуються літературно-художня чільність Павла Байдебури, велика організаторська діяльність, широчінь людяності його душі, залюбленість у рідний край, уміння бачити в крутих зламах історії конкретні події, що пов'язані з досконалістю української душі, українського характеру.

Якщо предметно поглянути на більш ніж півстолітню літературну діяльність Павла Байдебури, то легко можна виявити, що 1) більшість художніх творів митця присвячені шахтарям, донецькому краю; 2) значна кількість новел та оповідань охоплює висвітлення фронтових бойових реалій, вияскравлює боротьбу донбасівців з німецько-фашистськими загарбниками; 3) зображено історичне минуле українського народу з відбиттям його незламності і волелюбності – талановитої кріпачки Мар'яни (“Гобелен»), гордість співака з народу, який не захотів виконувати примхи пана, а заспівав пісню про народного месника Устима Кармалюка (“Пісня”), класову боротьбу в роки громадянської війни (“В останню хвилину”, “Весняної ночі” та ін.); 4) дитячі характери показано викінчено, що й мотивувало їхнє неодноразове перевидання – “Діти шахтарів” (1949, 1950, 1953, 1955), “Таємниця степового шурфу” (1956, 1958), “Як ми шахту будували” (1960); його перу належить і перша у післявоєнні роки книга для дітей “Діти шахтарів” (1949 р.), що мала чотири перевидання; 5) панорамно зображено і відтворено історичне минуле українського народу в романі-трилогії “Вогонь землі”, що містить три повісті “Вогонь землі”, “Іскри гніву”, “Фортеця”. Майстерно митець показує терпеливість українців, їхнє уміння цінувати навіть колишніх ворогів (“Фортеця”). Автор розповідає про події, що відбувалися на території розлогої широчині і неосвоєності донецького степового привілля в кінці XVII – на початку XVIII століття. У центрі уваги події визвольної боротьби місцевого населення за свободу, за свої землі, що так багаті сіллю та кам'яним вугіллям – цим чорним золотом землі.

Критики не залишались байдужими до його творчості, часто наголошували, що “оповідання Байдебури занадто нескладні” (О. Селівановський), манера розповіді проста, що швидше було виявом таланту, а не спрощеним світобачнням. Якраз цим і доступні вони читачеві – змальовують такі знайомі картини шахтарського селища, близьких людей. Інші критики констатували, що письменник “Вдало використовує ... народні вислови, прислів'я, запам'ятовуються його пейзажні картинки, які емоційно збагачують твори” (Є. Волошко). Безперечно, визначальною у творчій стихії Павла Байдебури постає фабульність, водночас подійність не виступає надто динамічною, тому що в більшості випадків містить різноманітні ретроспективні елементи, що зорієнтовані на доповнення, уточнення, узагальнення, осмислення та оцінку побаченого, почутого, пережитого тощо. Це є основною і

найбільш навантаженою прикметою його творів – доступних у прочитанні і зрозумілих у їхньому осмисленні.

Твори Павла Байдебури виходили друком у Донецьку, Харкові, Києві, Москві, а також у США та Канаді, окремі з його оповідань входили до шкільних хрестоматій п'ятого та шостого класів ("Гобелен", "Дружба"). Окремі ж твори Павла Байдебури екранізовано.

Творча спадщина Павла Байдебури, його організаторські здібності, літературно-видавнича діяльність, активна громадянська позиція, чітке усвідомлення значущості національного у поступі Держави і сьогодні є знаковими, тому що є прикладом послідовного та свідомого служіння народові, його ідеалам. А ще... Уміння підтримувати соратників і побратимів у найскрутніші для них хвилини випробувань. Він залишається прикладом справжнього громадянина Української Держави, патріотом свого народу в часи, коли за це карали, літературним Майстром, митцем, твори якого і сьогодні є актуальними і вагомими для сприйняття не тільки минулого, але й через призму сьогодення подивитися на складні реалії близького і неблизького минулого.

2.7. Щастя-долі не шукав, а зі словом працював... (Іван Білий)

Іван Білий належить до тих майстрів Його Величності Слова, яких легко упізнати за стильовою манерою, умінням будувати твір оповідь з наголошенням значущого та вагомого. Він народився в с. Чистогалівка (за три кілометри від сумнозвісного Чорнобиля, тому сьогодні й села не існує) у перший місяць весни – 25 березня 1942 року, навчався у професійно-технічному училищі, слюсарював на підприємствах м. Донецька, служив в армії. Активно займався самоосвітою, а після служби в армії – закінчує Донецький державний університет (тепер Донецький національний університет). Його творче життя пов'язане з опоетизованим степовим краєм – *Донеччиною (Палає золотом діброва. / Димить від інею трава. / Ніде ні шереху, ні слова, – / Тут зайві будь-які слова)*, де відбулось його становлення як митця – знаного і відомого, де пройшов його життєвий шлях від звичайного слюсаря до визнаного Майстра Слова. Його перу належить низка поетичних збірок («Досвіток» (1969), «За калиновим жаром» (1979), «Передмістя», «Пізнні райдуги» (1981), «Біля вишневого вікна» (1990), «Журавлині мости», «Цікава арифметика для Галинки і Петрика» (2002)), книжок оповідань («За горою, за крутою» (1984), «Рання дорога» (1987)), повістей та оповідань («Перші розстані» (1984), «Де клином світ зійшовся...» (2004)), не менш знайомі є його підручники і навчальні посібники для дітей («Сходінки» (1995, 2004), «Лесенка» (1997), «Сходінки-2» (1998)). Сюди слід також додати надзвичайно цікаву книжку літературних нотаток «Зарубинки» (2010) та ін.

Доля складалася в митця не зовсім просто. Здобув фах філолога, редагував шахтарську багатотиражку, був відповідальним секретарем журналу «Донбас», згодом – редактор української прози і поезії цього журналу, потім – відповідальний секретар Донецького відділення Національної спілки письменників. За цими короткими начерками біографії приховано дуже багато, а для митця – значущого і знакового – творення власного світу, формування творчого малюнку упізнаваного і легко вирізняваного з-поміж інших. Для митця зримими і переконливими постають синівська любов до власних джерел, до отчої хати, до материнської пісні: *Коли ти син / Свого материка, / Який від материнства / Починається, – / Його судьба, / Солодка чи гірка, / Ніколи не кінчається...* Але в крутозламі миті, у важкі хвилини життєвості завжди мати імператив – наказ власного серця і душі: *Піду у світ / Від рідного двора, / Вклонюсь Дніпру, – / Хай закипає піною, – / Горі Чернечій / З прахом Кобзаря, / Що стала всенародною / Вершиною* («Свіжий вітер»). Ця Гора справді **Всенародна**, бо постає мірилом пам'яті і самоусвідомлення, встановлення власної самоідентифікації і самості в світовому колі.

Уперше я зустрівся з Іваном Білим у часописі «Донбас» (Іван Білий уже був відомим поетом (член Національної спілки письменників України з 1975

р.), куди приніс свою статтю з особливостей стилістичного наповнення вузько спеціального слова в поетичному полі. Щоправда, до цього я читав кілька його поетичних збірок, побував на низці зустрічей письменника зі студентами-словесниками. Мені імпонувало його уміння вибудувати діалог зі співрозмовником, попри те, що таким співрозмовником могла бути ціла студентська аудиторія. Іван Білий завжди відповідає відкрито, щиро, якимось внутрішнім спрямуванням на адресата, і той не відчуває ані фальші, ані псевдики, ані зверхності, ані патетики. Мене завжди захоплює його уміння коротко і стисло висловитись, умістити в одному реченні глибоке міркування, відчути ритміку ситуації, перебіг дискусії, ставити непрості питання і разом шукати відповіді на них.

До того ж Іван Білий – умілий стиліст, і це я відчув уже після першого прочитання ним моєї статті (на той час він працював відповідальним секретарем журналу «Донбас»). Нас познайомив тодішній редактор відділу критику журналу «Донбас» Анатолій Лазоренко. Розмова з Іваном Білим тривала недовго, але була надзвичайно змістовна, сповнена внутрішнього динамізму, коли кожний штрих відчувався і сприймався як такий, що продуманий; він говорив тихо і водночас переконливо, аж ніяк не нав'язуючи своєї думки, пропонував свої варіанти висловлення думки, що майстерно впліталися в стилістику. Згодом були кілька зустрічей на Донецькому радіо в рамках моєї авторської програми «Мово рідна, слово рідне...», зустрічі у Спілці. І завжди він зацікавлено ставився до написаного мною, розповідав новини спілчанського життя, говорив про актуальні питання українського літературного процесу загалом та донецького зокрема. Вражала його обізнаність, чітке бачення різних тенденцій і напрямів у розвитку української поезії, прози тощо.

Насамперед Іван Білий є творчою особистістю, зі своєю стилістикою, своєю проблематикою тощо. У поезії автор охоплює цілу низку тем, з-поміж яких актуальними і навантаженими постають – тема митця і народу з ключовим словом **поезія** (*Поети не вмирають, / А згорають, / Неначе голубі / Метеорити. / І після себе / Сяйво залишають, / Якому чарувать / І пломеніти... / Воно не згасне раптом, / Ніби свічка, / Які б вітри / Не дули над Землею. / Поезіє, / Любов моя довічна, / Бодай би стати / Іскрою твоєю*); тема бережливого ставлення до природи, відчуття людиною її ритмів і переливів («Звечоріло на дальньому пружі», «Ще хуртовина замете»); людського буття в його різноманітних проявах і виявах (*Така вже часу діалектика – / Минуле нам не поверта... / Та ні роками, ні закатами / Не затулити двір старий...* («Явори»)); філософське осмислення плинності часу і просторово-часового зв'язку поколінь («Час»). До провідних і визначальних у творчості поета належить тема рідного краю (*“хитнеться місяць, наче зламане весло”, “сива церква”, “море терлось і засипало як дитя”, “присмерки кудлаті”* та ін.), у

межах якої автор контрастно вимальовує яскравими барвами *рідний дім* з його багатством пережитого, побаченого, почутого, домисленого (хати, будинки нашого дитинства бережуть пам'ять про нас, і цю пам'ять треба берегти протягом усього життя) і чорно-трагічними барвами вияскравлює *катастрофу*, після якої в Україні утворилася Чорнобильська зона, і рідна батьківщина митця залишилася в її межах. Тому такими болісними постають образні насичення поетичних рядків про цю трагедію: *Лягали тіні сонячного саду / На скатерть полотняну, на траву... / Я вже ніколи більше там не сяду / Послухати пісню, трепетну, живу*. Адже й справді – до чорнобильського лиха так гостинно вітала його рідна земля – ніжно шепотіли трави, ліс кликав до себе в затишок, а річки манили своєю прохолодою... У поезії «Пісня на дідовім подвір'ї» простежено, як у вихідні в дідуся збиралась уся рідня, навіть не відчуючи грізного наближення страшної події, що поділить історію на дві частини: до Чорнобиля і після Чорнобиля. Трагедія розкидала рідню по всьому світу, уже багатьох не стало – і лише яблуня в саду щороку цвіте і на ній досягають яблука. Яблуня – це символ пам'яті і водночас постійного руху вперед, тому що природу в її видозміні ніхто не в силі зупинити. Чи не тому найчорніша дата в історії України другої половини XX століття стає такою зримою й очевидною, а наслідки її ще пожинатимуть багато поколінь. У людському ритмі руху вперед науково-технічний прогрес з опертям на безвідповідальність вчених і високопосадових осіб став ворогом життя людини, життя людини в її гармонійному єднанні з природою: *Бо дихнула підступно АЕС / На озеро його і на трави... / Що ти скоїв, великий Прогрес, / І якої зажив тепер слави?* («Грань»).

Ліричний герой Івана Білого в поезії і персонажі в прозі – духовно багатий, емоційно вразливий, наповнений пам'яттю. Він тонко відчуває красу, не тільки милується нею, а сприймає її внутрішнє наповнення (*Ах, як буйно цвіте, / ах, як буйно / Дика груша у нашім саду. / Хочу крикнуть я, люди, вам: / будьмо / Із природою вічно в ладу!* («Весняний прелюд»)), усвідомлює біль зламанної гілки і страждання *зав'юженої тополі*, що чекає весни («Колоски із мар'їнського поля»). Це природно для них, тому що увібрали в себе, у свою душу *запах мар'їнських колосків* («Колоски із мар'їнського поля»), *дихання півоні* («Волошки»), *пахощі м'яти* («На тихім березі»), бо природу відчуває той, хто в душу її впустив і душу нею наповнив вщерть, аж по вінця: *Гляну на луки зелені, / На даленіючий ліс – / Тут мої корені древні, / Тут народивсь я і зріс що вміє бачити і тонко відчувати красу* («Гляну на луки зелені...»).

А ще однією із чільних тем творчості Івана Білого є кохання – відкрите й щире, земне, зорово і дотично виявне, і водночас – величне, бо в цьому почутті відлунує стук двох сердець, єднання з вітровіннями природи: *Ми були молоді. / Ми стояли на кручі. / Милувались, як грім / блискавиці кує. / Впали краплі рясні / з обважнілої тучі / Й почали цілувати / обличчя твоє...* Те кохання – безмежна

мить щастя, політ в країну бажаного і величавого, бо й *“У нас життя, як ніч оця”*...

Іван Білий – митець сучасний, що активно працює і на поетичному полі, тонко відчуває силу прозового рядка, наповнює оригінальною ритмікою гумористичні твори, теми для яких активно черпає із сьогодення. Його твори читати легко, але за відкритістю слова прихована глибина думки, тонка стилістика.

Іван Білий – лауреат літературної премії імені Володимира Сосюри Донецького обласного фонду культури (1994 р.), його прозові пошуки і вагомий внесок у підготовку навчальних посібників і підручників для дітей відзначені літературною премією імені Івана Нечуя-Левицького Українського фонду культури (2011 р.). Можна цілком погодитись зі словами Миколи Луківа (співголова журі цієї премії), що премія імені Івана Нечуя-Левицького вшановує людей, «котрі своїм мистецтвом відтворюють душу нашого народу. .. Бути її лауреатом – не тільки престижно і почесно, а й відповідально. Вона носить ім'я класика, чиї твори насичені величезним мовним багатством, знанням характеру нашого народу та природи рідного краю». Саме такими є твори Івана Білого, що у своєму загалі відтворюють увесь спектр буття людського в його чуттєвості й осмисленні. Творча фраза митця пружна і не перевантажена, вражає переливами настроєності і почуттєвості, процесності і дієвості, стану душі і поклику серця, відчутною є гра уяви і творчого бачення. Пригадуються філософсько багаті рядки Григорія Кривди – нашого поета-земляка: *Промчать літа крізь вітровії, / Розсіють зерно на лану, / А ти все ждеш когось в надії, / А ти все кличеш в далину. / А як почне щодня дощити, / Ти пригадаєш в шумі злив: / Чи все зробив, що міг зробити, / Чи так хотілось, як робив?* У них відбито спомин прожитого і відчутного, спогад та узагальнення зримості напрацьованого і реалізованих ідей. Іван Білий завжди мав і має серце відкрите для добра, щирю душу для побратимів, тонкий гумор для тих, хто нечемний, хто байдужий до свого рідного, хто зневажливо ставиться до батьків. Він відчуває сонця ласку щирю, енергію добра й краси, що відбито в його численних поетичних і прозових творах. Сьогодні, коли йому виповнюється 70 літ, хочеться побажати йому з роси й води, творчого Натхнення і людського Добра, Здоров'я і нових Успіхів на творчо мінливій ниві. А ще... Творити і творити, бо в його поезіях, повістях, гуморесках відчуваємо Багатство його душі, високість мистецького Духу.

2.8. Життя Василя Стуса в духові слова: післяконференційні роздуми

Яким було життя митця? На поставлене питання відповісти і легко, і складно водночас. Легко тому, що Василь Стус ніколи не відступав від істини, не мав зерна неправди за собою. Кожну мить, кожний крок він твердо ступав по розжарілому і розпеченому до нестями простору в боротьбі за самодостатність і самовимір власного народу. А складно тому, що й сьогодні просто годі уявити ту безмір страждань, яку судилося витримати йому. Та вони не зламали гордий дух Борця, не спопелили його неповторне високоестетичне та глибинноморальне Слово. Воно працювало на поета, множачи його славу, а система за це ж Слово переслідувала і намагалася щонайдошкульніше вдарити та знищити справжнього Митця. Ці міркування можна продовжити, але й висловленого цілком достатньо, щоб усвідомити велич та воістину страдницький шлях Василя Стуса, осмисленню життєвого і творчого шляху якого була присвячена V Міжнародна науково-теоретична конференція “Художнє слово Василя Стуса в контексті української та світової літератури” 28 листопада цього року в Донецьку. Доречно нагадати, що попередня IV Всеукраїнська наукова конференція “Василь Стус: життєві і творчі контексти” відбулася рівно п’ять років тому – 25-26 вересня 2008 року. Так само, як і усі три попередні, її проводив Донецький національний університет спільно з академічними інститутами.

У виголошених доповідях та обговореннях цьогорічної V Міжнародної науково-теоретичної конференції визначальним був Дух високості лету Василя Стуса, коли Слово постає енергетично сповненим і наповненим, володіє силою перетворення. В одній зі своїх поезій митець наголошував: *Мені зоря сіяла нині вранці, / устромлена в вікно. І благодать – / така ясна лягла мені на душу / смиренну, що я збагнув нарешті: / ота зоря – то тільки скалок болю, / що вічність протягий, мов огнем. / Ота зоря – вістунка твого шляху, / хреста і долі, ніби вічна мати, / вивищена до неба (од землі / на відстань справедливості), прощає, / тобі хвилину розпачу, дає / насагу віри, що далекий всесвіт / почув твій тьмянний клич, але озвався / прихованим бажанням співчуття / та іскрою високої незгоди: / бо жити – то не є додання меж, / а навикання і самособою- / наповнення. Лиш мати – вміє жити, / аби світитися, немов зоря.* Власне, їх можна вважати лейтмотивом усього Свята-конференції: спочатку – прес-конференції (взяли участь директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, академік НАН України Микола Жулинський; голова Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, письменник Павло Мовчан; український громадський діяч, правозахисник, політв’язень Василь Овсієнко; Почесний ректор Донецького національного університету, академік НАН України Володимир Шевченко; професор

Ягеллонського університету (м. Краків, Польща), український і польський громадський діяч Володимир Мокрий; заступник голова Донецької філії Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Марія Олійник та ін.), потім – урочистого пленарного засідання, що відбувалося в Донецькому національному академічному українському музично-драматичному театрі, а згодом – урочистому покладанні квітів до меморіальної дошки Василя Стуса (розміщена на стіні філологічного корпусу Донецького національного університету, де навчався Василь Стус і закінчив його (тоді Сталінський педагогічний інститут) у 1959 році). Логічно конференція продовжувалася у засіданнях п'яти секцій (працювали в Донецькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти) та заключному пленарному засіданні. У цьому короткому перебігу зовсім неможливо охопити все багатство мовленого та наголошеного, осмисленого і по-новому зінтерпретованого.

Загалом у конференції зголосилися взяти участь більше 130 громадських діячів, літературознавців, фольклористів, лінгвістів, культурологів з України, Польщі, Сербії, Австрії, Росії. За кількістю учасників та розмаїттям заявлених питань студіювання засвідчив незгасне зацікавлення творчою спадщиною Василя Стуса, а також – прагнення в новому часовому вимірі осмислити пересічні вчинки Митця, його вміння сповідувати ідеали боротьби за перемогу і торжество Справедливості та Добра. Такий перебіг і статус високого зібрання підтвердила уже прес-конференція, яку вела проф. Віра Просалова (ДонНУ). Цікавими поставали відповіді на гострі питання сучасного погляду на минуле, його оцінку, а також уточнення багатьох деталей життєвого та мистецького шляху Василя Стуса. Останнє наскрізним виступило у відповідях на поставлені питання і в доповіді “Чужинці про Василя Стуса” на пленарному засіданні Василя Овсієнка, який презентував свою книжку “Василь Стус : Поет і Громадянин. Книга спогадів і роздумів” (2013 р.). У виданні зібрано та системно упорядковано 100 неповторних історій від 74 авторів про Митця. Виступ Василя Овсієнка був сповнений експресії та нових фактів, пов'язаних з нелюдськими умовами ув'язнення Василя Стуса. Василь Овсієнко був співкамерником Поета, тому його розповідь – свідчення очевидця. Як мудро наголосив Павло Мовчан: “По смерті Василя Стуса доля подарувала йому найвищої кваліфікації біографа, який присвятив себе збереженню усіх тих зернин пам'яті, що розкидані в різних місцях”.

Відкриття конференції вразило своєю урочистістю та продуманістю. Виголошені вітальні слова Романа Гринюка, ректора Донецького національного університету; Тамари Лук'янчук, заступника голови Донецької облдержадміністрації; Володимира Шевченка, голови Донецької обласної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта», та інших не стали простою формальністю – в них акумулювалася думка про необхідність творчого осмислення спадщини Василя Стуса в сучасному просторі в контексті

української та світової літератури. Тому цілком мотивовано прозвучала пропозиція Василя Мовчана про необхідність нового цілісного видання повного зібрання творів Василя Стуса, здійснюваного спільно Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка і Донецького національного університету.

Несподіваний ракурс аналізу питання внутрішньої свободи як результату самоусвідомлення у творчості Василя Стуса було запропоновано у виголошеній на пленарному засіданні доповіді Миколи Жулинського, який водночас говорив і про можливість “живого” спілкування з Поетом через аналіз його рукописів, що знаходяться в архівному фонді Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Самоусвідомлення і самовизначальність для Митця поставали найголовнішими і найбільш знаковими, поза якими Поет є уже знаряддям тих, хто ним керує. Бо й справді для Василя Стуса визначальним було “у власну душу увійти”, що “дано лише несамовитим”. Він боровся, хоч прекрасно усвідомлював, що *“Жахлива каїна тіней, “веселий цвинтар”: / Рад-соц-конц-таборів Союз, / Котрий Господь забув. / Диявол теж забув, тепер тут править інший бог – / марксист, расист і людоджер, / один за трьох”*. Справді основним у його житті було кредо: *“Обов’язок сина народу, відповідальність за цей народ – єдині обов’язки”*. Він завжди гордився своїм народом, тими, хто не боявся бути самим собою, не піддаватися хвилинам відчаю. І йти вперед навіть тоді, коли усі сили нищить система. Василь Стус був “речником народної душі, народного сумління” (Леонід Плющ), був пророком, а тому для системи він поставав сформованим ворогом, якому немає і не може бути місця в суспільстві, тому суспільстві, де пришвидшеними темпами формували нову історичну спільність “радянський народ”.

Аналіз “Шевченкових категорій справедливості у творах Василя Стуса” запропонував Павло Мовчан, громадський діяч, журналіст і політик, поет і перекладач, сценарист, Заслужений діяч мистецтв України, голова Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. Неодноразово повторена теза про співвідносність та симетрію життєвого і творчого шляху Тараса Шевченка і Василя Стуса віднаходить своє підтвердження в багатьох тих фактах та реаліях, що зовні не так легко можуть бути пізнаними. Емоційно та виважено лунали слова Павла Мовчана, у чомусь повторюючи його ж рядки: *Слово суще, лукаве, спасенне, / Перемліле в устах – хоч кричи. / Промовляєш його цілоденно, / цілонічно... Та слово мовчить. / Видихаєш його на свічадо, придивляєшся – крапля дрібна...* (“Слово”). У Василя Стуса усі слова – зрілі та виважені, думка – напружений нерв, що миттєво реагує на збоченість душі.

Знаковими для перебігу урочистостей конференції стали надіслані вітання на її адресу від сина поета Дмитра Стуса, Львівського національного університету імені Івана Франка, в якому виділено: “Велична постать національного генія, непохитного громадського діяча, сміливого патріота та унікального інтелектуала формувалася під високим небом українського

Донбасу, розкрилювала свій творчий лет у столичному Києві, наснажувалася сакральною духовною енергією прадавньої Коляди в різдвяному Львові. Василь Стус став справжнім символом відродженої європейської нації, виплеканої відвертими імперативами Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Грушевського та мільйонів незламних борців за державне майбуття незалежної України”.

Сьогодні Василь Стус приходить до читачів різними мовами. І добре, що не постійно актуалізованим є прагнення донести неповторне слово Поета до читачів іншими слов'янськими мовами. Про це говорив Володимир Мокрий (керівник кафедри українознавства Ягеллонського університету) у доповіді «“За біль біліша” Україна Василя Стуса. Слово поета в академічному середовищі Ягеллонського університету у Кракові в останніх 45 роках (1968-2013 рр.)», який познайомив присутніх з новою книгою перекладів творів митця. Оригінальність видання в тому, що в ньому паралельно подано тексти двома мовами – українською та польською, що дозволить читачеві самому не тільки знайомитися з перекладами, але й зіставляти, порівнювати. Як голова Фондації Святого Володимира Хрестителя Київської Русі (заснована 1987 р.) Володимир Мокрий робить багато для популяризації української науки загалом і літературно-мистецької літератури зокрема. На це спрямована також діяльність видавництва “Швальпольт (Святополк) Фіоль”, а також Галерея образотворчого мистецтва, книгарня “Нестор” та багато іншого, що діють, як наголосив Володимир Мокрий, на прес-конференції. Урочистість перебігу пленарного засідання полювали виступи талановитих майстрів музичного мистецтва: артиста-вокаліста Донецького національного академічного українського музично-драматичного театру Максима Селіванова («Думи мої, думи...»), вокальної групи Народного ансамблю пісні і танцю «Околиця» (керівник – Заслужений діяч мистецтв України Олена Абрамян) з піснею на слова Василя Стуса «Скучив» (музика Миколи Присяжнюка), лауреата всеукраїнських та міжнародних пісенних конкурсів Максима Гавриченка («Соколята» – слова і музика В'ячеслава Хурсенка), лауреатів всеукраїнських і міжнародних конкурсів Христини та Тараса Присяжнюків (пісня «Душа людська» (слова Василя Стуса, музика Миколи Присяжнюка)), хору Донецького училища культури (художній керівник і диригент Анатолій Савенко) з піснею «Слава ... єдинородному!» (музика Миколи Лебедева) та безсмертним і незабутнім гімном січових стрільців «Ой у лузі червона калина». Посилювало високий дух слова також уважне сприйняття залогом усіх виголошуваних доповідей та мистецьких виступів. Ошатно оформлена зала театру з розміщеним у центрі портретом Василя Стуса з вишитим рушником по лівому боці від самого початку налаштували на небуденність того, що тут відбувається. Прикметно, що Високий Дух Слова Поета не зник до самого кінця і пленарного засідання, і роботи секцій. Пленарне засідання творчо вели

лауреати міжнародних конкурсів читців Артем Поляков (заступник директора Центру слов'янської культури) та Марина Сімейко (методист-організатор Центру слов'янської культури).

На п'яти секціях, що охоплювали тематично аналіз “Творчість Василя Стуса: порівняльний, типологічний, текстологічний аспекти”, “Філософсько-екзистенційний вимір творчості Василя Стуса”, “Художньо-стильові особливості мовотворчості Василя Стуса”, “Мовна естетика творів Василя Стуса”, “Культурологічні аспекти дослідження творчості Василя Стуса”, пролунали доповіді науковців з академічних інститутів, університетів Києва і Львова, Харкова і Запоріжжя, Дніпропетровська і Волині та багатьох інших, а проблематика студіювання досить прозоро виявлювана з найменувань відповідних секцій. Загальною проблематикою та аспектами студіювання вони вияскравлювали “умонтованість” творчості Василя Стуса у світовий літературний контекст. Заключне пленарне засідання підвело підсумки роботи конференції, що відбулася завдяки співпраці Донецького національного університету із Всеукраїнським товариством «Просвіта» імені Тараса Шевченка, науково-дослідними академічними інститутами (Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка, Інститутом української мови, Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні), Донецьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти та підтримці Донецької державної обласної державної адміністрації.

Нинішнього року Василеві Стусу виповнилося б 75 років (народився 6 січня 1938 року; с. Рахнівка Гайсинського району Вінницької області). Не судилося. Системі вдалося фізично знищити поета (4 вересня 1985 року; табір ВС-389/36 біля села Кучино Пермської області), та не в силі вона була зруйнувати силу поетового слова, простір його ширення, про що так переконливо говорили Микола Жулинський, Павло Мовчан, Василь Овсієнко, Володимир Шевченко, викладачі та студенти філологічного факультету Донецького національного університету під час покладання квітів до меморіальної дошки Василя Стуса. Приємно, що всі учасники були одностайними в необхідності підготовки та упорядкування матеріалів конференції окремим виданням. Крилаті слова Василя Стуса випромінюють радісно *Народе мій! До тебе я ще верну і в смерті обернуся до життя*. По-іншому й не можна сказати, переживши крилаті миттєвості V Міжнародної науково-теоретичної конференції “Художнє слово Василя Стуса в контексті української та світової літератури”. І як завжди, дуже хочеться, аби високого лету духу Василя Стуса було в нашому житті щонайбільше, а його любов до рідної землі, до своєї мови, до своєї Нації поставали визначальними в патріотично-почуттєвих вимірах учасності.

Розділ 3. Світ української мови (сценарії літературних вечорів, мовні та літературні конкурси)

3.1. “Розкажу, що бачив і що слухав...” (рецензія на книгу)

Рец. на кн.: Джерела: Антологія творів учасників об’єднань Донбасу: у 2-х кн. – Донецьк: Національна спілка письменників України, журнал «Донбас», 2013. – Кн. 1. – 376 с.; Кн. 2. – 384 с.

Слова, винесені у назву рецензії, взято з поезії Костя Герасименка “Шлях донецький весь поріс димами...”. Ці та інші рядки з названого вірша повністю відбивають панорамність донецького краю з його найбільшим багатством – людьми, що видозмінюють не тільки своє життя, а й загальні його овиди: *...Край великий не пізнає на мапі – / Повен сонця і великих дум, / І берези здіймуть білі лапи / В радісному нашому саду*. Бо що може бути кращим в людському житті, в усіх його вимірах, як не: *Побачити людей щасливих, / Я за яких (напевне, них – А.З.) будь-що стерплю / Й за Україну гордівливу, / Бо над усе її люблю* (Богдан Слющинський “Я мріяв”).

Аналізована антологія ємна і кількісно, і змістово, і жанрово, і портретно-особистісно, і національно-мовно. За кількістю вона охоплює 203 постаті майстрів художньо-мистецького слова Донеччини, змістово – містить твори лірично- та патріотично-поетичні (Олег Орач “Ніч у Києві”, Іван Білий “Свіжий вітер”, Геннадий Щуров “Донецьку”, Віталій Юречко “Живе поміж нас...”, Євген Нефйодов “Музыка полночи”, Володимир Ляхов “Смолянка”, Борис Ластовенко “Старый номер телефонный”, Світлана Заготова “Сердце мое – бабочка в сачке...”), возвеличувально-трудова (Володимир Мухін (“Ода брезенту”, Борис Радевич “Поэтический наряд”), інтимно-ліричні (Наталя Хаткіна “Обрывалась цепочка огней...”, Світлана Куралех “Ностальгия”, прозові (Наталя Харакоз “Абрикосовое лето в стране чудес”; Микола Жихарев “На тягунах”, Юрій Чорний-Діденко “Первомайские тополя”, Микола Рудь “Листи до Глорії Дей”, Ілля Гонимов “Юзовский завод”).

Жанрово антологія майже вичерпно відбиває пошуки письменників Донеччини – і поезія (Володимир Мухін “Рабочие руки”, “Мои герои”, Михайло Фролов “Донецкое приморье”, “Память” та ін.), і проза (Василь Гайворонський “Сенсація знічев’я”, Василь Пронський “Сидор Митрофанович”, Олександр Авдєєнко “Труд” та ін.), і короткі рецензійно-аналітичні спалахи (Андрій Ключчя “Барви веселки”, Лев Яруцький “Строки и судьбы”), і публіцистика (Олексій Селівановський “...Письмо другу о красоте действительно индивидуальной в жизни и поэзии”). Щоправда, чомусь не знайшли вияву не вельми поширені в донецькій літературі спроби драматургійного мовлення (Анатолій Наумов) та й критика, певною мірою, не вся знайшла вияв – немає творчої постаті Євгена Волошката ін.

За портретно-особистісними вимірами антологія охоплює двісті три постаті і структурно членована на дві книги, де в першій уміщено оповідання, уривки з романів, повістей, окремі нариси відомих майстрів художнього слова Донеччини: Бориса Горбатова, Володимира Сосюри, Івана Ле, Григорія Баглюка, Павла Беспощадного, Юрія Чорного-Діденка, Івана Гонимова, Павла Байдебури, Володимира Мухіна та інших, тобто усіх тих, хто стояв біля джерел художньої майстерні Донеччини. Істотним елементом першої книги постає наявність коротких біографічних довідок про кожного з письменників, у яких наведено короткий огляд життєвого і творчого шляху кожного майстра художнього слова та вияскравлено найвідоміші видання. Про кожного з митців написано досить багато, та й у кожного з них часто не один десяток власних книг, не кажучи про кількість створених поезій, повістей, романів (пор., наприклад, творчість Павла Байдебури, Євгена Летюка, Петра Бондарчука, Анатолія Кравченка, Віктора Логачова та ін.), до того ж є чимало письменників, удостоєних високоавторитетних премій у галузі літератури (Володимир Сосюра – Державна премія та Шевченківська премія, Іван Білий – премія імені Івана Нечуя-Левицького, Віктор Логачов – премія імені Володимира Винниченка, Станіслав Жуковський – премія імені Григорія Сковороди та ін.). Можна тільки з приємністю констатувати, що надзвичайно трудомістку працю упорядники Павло Куш та Віктор Логачов виконали не тільки відповідально, але з високого рівня майстровістю.

Аналізована антологія охоплює кілька розділів. Перша книга відкривається добіркою “Дореволюционные шахтерские песни” в записах А. Іонова. Цілком справедливо рядки “Як передать, Донбас, твою красу і силу, / і подвиги в труді синів твоїх ясних...” Володимира Сосюри продовжують, а, власне, славлять рідний і неповторний край, адже саме Донеччина пройшла наскрізною лінією через всю творчість митця: *“Донеччино моя, моя ти батьківщино, / твої любов моя і всі мої чуття. / Я до твоїх грудей прикинувся, як дитина, / щоб знов набратись сил для пісні і життя”*. Ці глибинно-тематичні слова передають вичерпний смисл більшості поетичних та прозових творів усієї антології.

Гортаючи сторінку за сторінкою цього унікального видання, сповнює душу відчуття переключу з усім історично набутим донецьким краєм. Це посилює уміле упорядкування усіх матеріалів: від найдавніших історико-літературних часів до сьогодні: Григорій Баглюк (“Вор”), Михайло Слонимський (“Проводы” – розділи з роману “Друзья”), Олексій Селівановський (“...Письмо другу о красоте действительно индивидуальной в жизни и поэзии”), Іван Ле (“Інтеграл”), Павло Беспощадний (цикл “Люблю донецкие степи”), Борис Горбатов (“Ячейка”) та ін. Цей перелік можна продовжити, про кожного митця щоразу виникає бажання написати окремо, адже усе тематичне багатство уміщено в одній антології.

Друга книга аналізованої антології містить дві частини – “Парнаську вершину” (с. 6-106) і “Джерела” (с. 108-376). У зверненні до читача упорядники констатують: “У 1924 році була організована Спілка пролетарських письменників Донбасу «Забой». Особлива роль у згуртуванні літературних талантів та створенні першого в історії донецького краю літературного осередку належить відомому донецькому письменнику Борису Горбатову. Як стверджують різноманітні літописні видання, від нього та від згаданої дати відраховується початок творчого життя в нашому регіоні” (с. 3). Справді від того часу в усьому краї почали активно створюватися літературні гуртки, об’єднання та ін., які дали путівку в життя багатьом сьогоднішнім митцям слова: Володимир Сосюра, Григорій Баглюк, Павло Беспощадний, Павло Байдебура та ін., а згодом: Василь Стус, Петро Бондарчук, Іван Білий, Володимир Кадініченко, Віталій Юречко, Борис Ластовенко, Юрій Доценко, Іван Костиця та багато-багато інших. Друга книга містко репрезентує усі літературні об’єднання Донецчини. Кожне з них охоплює оригінальні поезії, оповідання, уривки з повістей, романів. Досить ємно схарактеризовано: Донецьке літературне об’єднання імені Володимира Сосюри (Галина Гордасевич, Володимир Ляхов, Наталія Писарева, Віктор Руденко, Микола Хижняк та ін.), літературне об’єднання “Азов’є” (м. Маріуполь) (Анатолій Білоус, Лев Яруцький, Леонтій Кир’яков, Антон Шапурма та ін.), літературне об’єднання “Забой” (м. Горлівка) (Іван Костиця, Микола Домовитов, Леонід Талалай, Наталія Ковальська, Євген Легостаєв та ін.), літературне об’єднання “Чумацький шлях” (м. Єнакієве) (Анатолій Кравченко, Станіслав Жуковський, Віктор Максимов, Іван Дрозд, Надія Лісова), літературне об’єднання трохи юлижче (“чуть ближче”) (м. Краматорськ) (Микола Рибалко, Леонід Горовой, Віктор Пікалов та ін.), літературне об’єднання імені Миколи Анциферова (м. Макіївка) (Микола Анциферов, Михайло Фролов, Леонід Астахов, Юрій Лебедь та ін.), літературне об’єднання “Муза” (м. Дзержинськ) (Дмитро Падра, Тетяна Фоменко, Валентин Солоухін та ін.), літературне об’єднання “Міуські рудники” (м. Сніжне) (Юрій Євсєєв, Іван Гордієнко, Олексій Шапочка та ін.), літературне об’єднання імені В.М. Сосюри (м. Дебальцеве) (Микола Дубовой, Сергій Загороднов, Василь Кузьменко, Олександр Морозов та ін.), літературне об’єднання “Суцвіття” (м. Красноармійськ) (Віталій Михайлов, Петро Гайворонський, Віктор Іванченко та ін.). Матеріал про кожне літературне об’єднання суттєво доповнюваний і конкретизований короткою історичною довідкою від упорядників. Така довідка окреслює постанови того чи того творчого угруповання та характеризує час і місце засідань, кількість його учасників та їхні жанрово-тематичні уподобання.

Аналізована антологія надзвичайно розмаїта. Для вичерпної її характеристики можна легко використати пророчі слова одного з прекрасних майстрів слова – Григорія Кривди: *Скидає листя зелень на узгір’ї. / Про щось*

своє курличуть журавлі. / Я оглядаюсь в смутку й недовір'ї: / Щось сталося сьогодні на землі? // У берези сік тече мені на руку, / Десь кукурікнув півень на селі. / Вслухаюся до серця перестуку: / Щось сталося сьогодні на землі? // Зазеленіли обрії безкрайні. / Хмарки біжать по голубому тлі. / До болю аж / Усе таке звичайне, / Але щось сталося / сьогодні на землі! ("Триптих"). Чи справді Щось сталося сьогодні на землі? – так, – вийшла чудова антологія творів майстрів слова донецького краю "Джерела" в серії "Сучасна бібліотека Донбасу", яка дає вичерпний зріз сучасного літературного процесу Донеччини з послідовним вияскравленням його історичного минулого, баченням сучасного. А це, безперечно, уможливлує погляд у майбутнє.

Заслугою упорядників є те, що вони не обмежились тільки сучасним зрізом життєвого простору літературних об'єднань, а показали увесь непростий шлях їхнього народження, становлення і сучасного життя. Водночас висвітлили ті постаті, які своїм корінням, творчим духом пов'язані з не таким уже далеким минулим і водночас тим, що стало історією.

Антологія у двох книгах з простеженням усіх особливостей перебігу літературного розмаїття Донеччини корисна кожному, хто живе в цьому краї, любить його, шанує минуле і радий пізнати словесну палітру в усьому її вимірі.

3.2. “І у слові вся глибина духу...” (Григорій Сковорода)

Літературний вечір, присвячений Григорію Сковороді
(3 грудня 1722 р. – 9 листопада 1794 р.)

Ведучий заходу – завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, член Національної спілки письменників України **Анатолій Загнітко**.

“Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти”
Григорій Сковорода

Перед початком звучать пісні на вірші Г. С. Сковороди

На екрані світлина та напис
“ВІДХИЛИ ЛИШЕ ВХІД У ДУШУ СВОЮ”

Григорій Сковорода
(3.12.1722 – 9.11.1794)

1. Вступні слова супроводжує фоновіа музика.

Вступне слово. А. П. Загнітко (1): Час немилосердно милосердний... Він змінює до невпізнанності, розлучає, завдає пекучого болю. Водночас гамує його, виліковує, заспокоює, допомагає неупереджено оцінити щось або когось, як місток, відкриває безперешкодний шлях спраглої до правди думки.

Майже три століття відділяє нас від ще за свого життя легендарної постаті, велетня української й світової філософії та письменства – Григорія Савича Сковороди. Здавалося б, пройшло вже так багато часу. Так багато прочитано й осмислено. ...Багато, але не все, ...не все і не повно. Сьогодні маємо унікальну нагоду зробити новий ковток чистої води з життєдайного незамуленого джерела. Вдумливо погортати сторінки життєпису українського Сократа,

уважно вивчити ним залишені нащадкам глибокі філософські й літературні твори, з яких найцікавіший – його власне життя.

Григорій Сковорода народився 3 грудня 1722 року в малоземельній, незаможній козацькій родині на Полтавщині в селі Чорнухи. Козацький стан сприяв надалі формуванню в майбутнього філософа психології вільної людини. Малий Гриць вражав своєю допитливістю, мав виняткові здібності до наук. Початки грамоти хлопець здобував у дяка, а згодом – у Чорнуській церковнопарафіяльній школі. В дитинстві малий Гриць дуже любив сидіти під вербою, спостерігати за навколишнім світом, слухати невмирущі народні думи, натхненну козацьку пісню, які носили по Україні сліпі лірники й кобзарі, формуючи художні смаки і уподобання своїх співвітчизників на високих народнопоетичних зразках. Рідна природа, в яку був закоханий Григорій з дитячих літ, поетичний український народний побут завершували естетичне виховання хлопця.

2. Слова супроводжуються ілюстраціями, пов'язаними із життям Сковороди. До 16-ти років Григорій затримався в рідному селі Чорнухах. Попрощавшись назавжди з батьками й братом, у 1738 році юнак зупинився перед брамою Київської академії. Навчання в ній на той час було заповітною мрією багатьох. Спраглий до знань, він кинувся у вир багатогранного студентського життя, згодом став одним з найретельніших, особливо наполегливих і тямущих студентів, солістом академічного хору. Навчання в академії Г. С. Сковорода завершив, щоправда, з перервою в 2 роки: 19-річного студента з Києва обрала солістом придворного хору цариця Єлизавета, яка любила тішити себе слуханням українських пісень. Талановитих музикантів у Петербурзі чекали нагороди й багатство, але інтереси Г. С. Сковороди були іншими. Він невимовно тужив за рідним краєм і, сповнений гніву й відрази до життя царського двору, повернувся в Києво-Могилянську академію. А по її закінченню, рішуче відмовившись від духовного сану священника, вирушив супроводжувати російське посольство до Угорщини, запрошений як людина високої освіти, знавець мов. Перебуваючи за кордоном, Григорій Сковорода мандрував Німеччиною, Словаччиною, Польщею, Австрією, Північною Італією. Побував у європейських університетах, працював у бібліотеках, студіював філософські праці й, володіючи багатьма мовами, дискутував із ученими різних країн. Г. С. Сковорода збагачував свої знання, відвідуючи лекції відомих учених Німеччини та Словаччини в одному з найстаріших університетів Європи в м. Галлі. За два з половиною роки він повернувся у затінок рідних верб, до батьківських могил, так і не зустрівши ні країни, в якій усі мали б щастя, ні теорії філософської, яка б відповідала на одвічні “чому” і “як”. Та прагнення відкриття нового світу ні на хвилину не полишало Григорія Сковороду. І знову, цілком свідомий своєї місії, він відважно ступає у відкрите життєве море, свідомо й надалі уникаючи численних нав'язливих заводей.

Знаковими в житті Григорія Савича стали Переяслав і Харків. З цими містами пов'язана його педагогічна діяльність. Григорій Савич був старанним, чесним і неординарним учителем. Своїх учнів він навчав передусім свободоловності, критичності, вимогливості. Навчав бути творчими, думати, а не повторювати з чужих уст або книжок нісенітниці. Не затуманював голови готовими висновками, адже головне своє завдання вбачав у зацікавленні учнів і спрямуванні їх на пізнання світу. Вважав, що “учитель є перш за все служитель природи”, тому намагався збагнути вроджений хист дитини й розвинути її природні здібності.

3. Відео про викладання поезики Г. Сковородою.

Григорій Сковорода викладав поезику в Переяславській семінарії. Але вже за рік його було звільнено за недотримання офіційних вимог керівництва колегіуму: він не запобігав перед схоластами та єпископом, а у своїх лекціях відстоював на той час нетрадиційні теоретичні положення. Залишивши викладацьку діяльність, деякий час жив у свого близького приятеля, терпляче і покірливо зносячи нужду. Мав лише дві старі сорочки, один каптан, одні черевики та одні чорні гарусні панчохи. Нужда насіяла в його серці насіння терплячості, а життя зробило мудрим і щасливим. Трохи згодом Г. С. Сковорода стає домашнім учителем сина вельможного діди́ча Степана Томари – Васи́ля.

4. Відео про поміщика Степана Томару.

Переяславський період – окрема сторінка життя Григорія Сковороди. Весь вільний час любив він проводити в полях і гаях. На сон залишав не більше чотирьох годин, а з першими променями сонця був на ногах, надівав свій простий одяг, брав сопілку, торбу з книгами, до рук ціпок і йшов, куди хотів. Був суворим вегетаріанцем: їй лише овочі, молоко, сир, та й то лише раз на день по заході сонця. Але ніколи не втрачав доброго настрою, веселості і доброзичливості, за що всі його любили і завжди шукали товариства з ним. П'ять переяславських років не минули безслідно для української літератури, поклавши початок одній з найцікавіших поетичних збірок – “Сад божественних пісень”, поезії якої струменіють українською лексикою, щирістю, чесністю, безпосередністю. В них відбито життєві події, роздуми, ліричний настрій автора.

Викладання поезики, а пізніше й основ доброчинності в Харківському колегіумі так само не було для Григорія Сковороди щасливим. Вперше він пішов сам, відмовившись від прийняття чернецтва й керівництва колегіумом, вбачав-бо істинне буття не в кар'єризмі, а в незахланнім житті, у задоволенні малим, у погамуванні самолюбства, щоб зберегти моральну чистоту. Вдруге – Григорія Савича звільнили: керівники колегіуму мали намір зробити талановитого викладача “своїм”.

Загалом, Г. С. Сковорода в своєму житті не раз відмовлявся від світських посад, чинів, духовних санів. Не вдалося ні царям, ні панам, ні ченцям за почесні й кар'єру купити розум, честь та волю Григорія Сковороди. Дивовижна послідовність у дотриманні власних принципів іноді ставала трагедією Григорія Савича. Одного разу до нього обізвався високе почуття кохання. Воно повело мандрівного філософа під церковний вінець. Та в останню мить, уявивши, що зраджує власній волі, він утік із церкви і пішов своїм шляхом-дорогою, відмовившись на все життя від інтимного щастя.

5. Відео про кохання Сковороди.

Чи не все життя Григорія Сковороди – за що йому не раз дорікали – це “втеча від людей”. Але... втеча від людей заради людей. Бо “тікав” він, зрештою, не від когось або чогось, а до щастя й свободи шляхом заглиблення в себе. І то не лише власного щастя. Бо над усе прагнув донести до інших незмінну істину: жадоба багатства, влади, слави всупереч “сродності” своїй не сприяє досягненню людиною щастя. Воно призводить її в полон згубних пристрастей, породжуючи несумісні із щастям страх, нудьгу, сум, муки сумління. Передумова щастя – у пізнанні й виконанні ролі, дарованої Богом, ролі, неодмінно відповідної внутрішнім здібностям, природним нахилам, покликанню. *“Світ подібний до театру, – зауважував Г. С. Сковорода. – Щоб грати в театрі з успіхом і похвалою, беруть ролі за здібностями. У театрі актора хвалять не за здатність діючої особи, а за те, як він вдало грає її. Я довго міркував про це і після великого випробування себе побачив, що не можу представляти в театрі світу жодної особи вдало, крім низької, простої, безтурботної, самотньої. Я обрав собі цю роль – і задоволений”*. Злагодя з природою дарує людині веселість духу, розвагу, насолоду, самовдосконалення і той душевний спокій, який приносить задоволення не своїми наслідками, а самим процесом. Ідею “сродної праці” Григорій Сковорода активно пропагував, зокрема, в поставлених на службу філософії байках. Тих, хто береться за справу, яка суперечить природженим нахилам, він засуджував у байці “Собака та Кобила”.

6. Звучить байка “Собака та Кобила”

Читець: Антонова Яна (звучить фонова музика)

Кобила, що привчена була носити ношу, дуже сим чванилась. Вона страшенно не любила Меркурія, – так звали мисливського собаку, – і, прагнучи його забити, щоразу намірялась на нього задніми копитами.

– Чим я завинив, пані Діано? – говорив собака кобилі. – Чому я вам такий бридкий?

– Негіднику!.. Тільки я починаю носити при гостях ношу, як ти найголосніше від усіх регочеш. Хіба тобі моє вміння смішне?

– Перепрошую, пані, я не ховаюсь у своїм гріху, що мене завжди смішить навіть добре діло, коли воно не природжене.

– Чого ж це ти чванишся природою? Ти, невігласе! Хіба не знаєш ти, що я навчалася в Парижі? І чи тобі втямити те, що кажуть вчені: *Ars perficit naturam*?* А де і в кого вчився ти?

– Матінко! Коли вас учив славний патер Піфікс**, то мене навчала сама природа, наділивши до сього хистом, а хист породив бажання, бажання – знання та звичку. Можливо, саме тому заняття моє не смішне, а похвальне.

Діана хотіла була хвицнути собаку, та мисливський пес подався геть.

Сила: Без природи – як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутаєшся. Природа є вічне джерело бажання. Ся ж воля (за прислів'ям) гірша всілякої неволі. Вона спонукує до досвіду. Досвід – батько мистецтву, знанню та звичці. Звідси пішли усі науки, і книги, і вправності. Ця головна і єдина навчителька вірно вчить птаство літати, а рибу плавати...

Так само як сіль без солону, як цвіт без свого природного духу, а око без зіниці, так і неприроджене діяння завжди позбавлене чогось таємного. Але се тайне є розум... тобто благодать чи краса, і не залежить від науки, а навпаки: наука залежить від нього. Пані Діана, як надмір навчена, але не досить розумна тварина, зволила спитати:

«А коли немає природженості, тоді скажи, будь ласка, що може зробити навчання досконалим?» Слово *perficit* означає: веде до досконалості чи завершення. Адже кінець, як у кільці, завжди з'єднаний зі своїм початком, залежить від нього, як плід від свого насіння. Треба знати те, що світлицю без основи і стін покрівлею крити не годиться.

7. Слова супроводжує відео повернення до бурси Г. Сковороди.

А. П. Загнітко (2): Не вагаючись, можна стверджувати: попри все в плавбі по житейському морю Григорій Сковорода почував себе безмежно щасливим. Повне відчуття найвищого задоволення життям давали йому незалежність і душевний спокій, вільність від тиску навколишнього світу, гармонія з собою – беззаперечне слідування покликам власного серця. Серце ніколи не зраджувало його, і він ніколи не зраджував серцю в діях, учинках, почуттях. Воно, зокрема, стало кращою нормою дружби – щирих, часом перевірених стосунків взаємної прихильності, довір'я, духовної близькості, спільних інтересів Григорія Савича з учнем Харківського колегіуму Михайлом Ковалинським. Часто заради свого вихованця Г. С. Сковорода з'являвся у Харкові. Допомігав вивчати мови, музику, античну літературу, філософію. Іноді влаштовував з вихованцем пізно ввечері прогулянки за місто – на цвинтар, де, гуляючи поміж могилами, навчав не боятися ні життя, ні смерті. А після народжені в розмовах з юним другом думки брався викладати на папері. Коли ж їхнім особистим зустрічам заважали кілометри, активне й смислом сповнене листування компенсувало спрагу до спілкування – себеосягнення й один одного пізнання. Напрочуд щирі й проникливі листи писав Михайлові Ковалинському Григорій Сковорода – його найбільший друг, радник, учитель і наставник.

8. Звучить лист Григорія Сковороди до Михайла Ковалинського

Читець: *(звучить фонова музика)*

Здрастуй, друже!

Прохаєш дати тобі поради щодо майбутнього життя твого і становища, особливо про те, з якими друзями підтримувати тобі зв'язок. Ти чиниш розсудливо, що заздалегідь піклуєшся про своє майбутнє. Але про твоє місце в житті поговоримо іншим разом... тепер же побалакаємо про друзів. З ким тобі підтримувати стосунки? – питаєш ти. Пхе! З хорошими, – відповідаю я коротко. А з хороших лише з тими, до кого в тайниках серця ти по натурі схильний. Бо це краща норма дружби, їжа добра, але що з того, якщо вона не подобається твоєму шлункові... Не дивно, що вона шкодить. Однак, якби то у нас, мій Михайле, було так багато хороших людей, як хороших страв! Але цього можна лише бажати, мати ж – це інша справа. Істинно добра людина, тобто християнин, трапляється рідше від білої ворони. Щоб знайти таку людину, тобі потрібно буде багато ліхтарів Діогена. Що ж робити? Слід підтримувати зв'язок з тими, які кращі, ніж інші, які звичайно вважаються просто добрими. Обирати слід щирих, постійних і простих. Про щирю душу кажуть, що вона не заздрісна, не злобна, не підла. Прості – не дурні, але відкриті, не брехливі, не облудні і пусті, бо таких людей ненавиджу більше Тартара. О, якби у нас було таких чим менше! Але що робити, якщо сей світ, тобто більшість людей, складається з таких?

«Світ – це загорожа для дурнів і балаган пороків», – як співає наш Палінгеній.

Тому найправильнішим я вважаю здобувати друзів мертвих, тобто священні книги. В числі живих є такі хитрі, спритні і безчесні пройдисвіти, що юнака у вічі обдурюють, вливаючи свою отруту невинній простоті і особливо нападаючи на простих, – коло них у цих змії є надія на здобич. Бо і собака не їсть собачого м'яса. О, бережись таких! Скільки моральної шкоди завдали мені посланці диявола, обманувши мене. Як хитро вони вкрадаються в довір'я, так що тільки через п'ять років ти це відчуєш. Ах! Скористайся хоч моїм досвідом! Я той моряк, що, викинутий на берег під час аварії корабля, інших своїх братів, яких чекає те ж саме, непевним голосом попереджає, яких сирен і страховищ їм треба стерегтися і куди держати путь. Бо інші потонули і відійшли у вічність. Але, скажеш ти, я можу і сам стати розсудливим під ударами долі. О мій найдорожчий друже! Хіба ти не знаєш, що багато людей зазнає аварії корабля, рятується ж небагато хто – троє з ста. Чи можеш ти ручатися, що ти врятуєшся? Якщо у тебе є ліки, невже ти з власної волі повинен прийняти отруту? Досить біди, якщо ти через свою необережність її покуштуєш.

Але дзвін кличе мене до грецького класу. Тому, якщо тобі бажано буде поговорити в інший час про те ж саме, ти мені невдовзі напиши. Так ми будемо вести бесіду про святі справи, а тим часом і стиль буде вироблятися.

Бувай здоров. Твій найбільший друг Григ. Саввин.

23 листопада, з музею.

А. П. Загнітко (3): Григорій Савич Сковорода був надзвичайно музично обдарованою людиною, мав від природи виняткової краси голос і неабиякий хист майстерно грати на сопілці, флейті, скрипці, лірі, бандурі та гусях. Він, з дитинства залюблений у музику, полонений співом, усе життя не розлучався з народною піснею, здатною звеселити і розчулити, наснажити... і надихнути на створення власних музично-поетичних творів. Пісні Григорія Сковороди – талановитого поета, композитора й професійного музиканта – знаменували значний етап у розвитку камерної вокальної музики – народження нового жанру сольної пісні з інструментальним супроводом.

9. Відео про те, як Сковорода потрапив до Єлизавети у дворець.

З невимовного болю й гострої актуальності постала його знаменита вже як народна пісня “Всякому городу нрав и права”. Григорій Сковорода засобами в’їдливого сміху, войовничої сатири таврує руйнування суспільної моралі, ницість, виродження людини, ладної занапащати в собі людськість, самість, плазувати задля “теплого місця” в панському передпокої.

10. Звучить пісня “Всякому городу нрав и права” (адаптований варіант).

11. Хор «Стоїть явір над водою» 12. Пісня «Пташко жовтобока»

А. П. Загнітко (4): Час все об’єктивовує й об’єктивно характеризує. Дістав своїх узагальнень у рецепціях наступників і неповторний образ Григорія Сковороди. Об’ємно вискульптуреним він постає в поетичних рядках уславленого українського поета й державного діяча Дмитра Павличка.

13. Звучить вірш Дмитра Павличка “Сковорода” (звучить фонова музика).

Читець: Лебеденко Вікторія

*Хвала і слава сонцеві і росам,
Що розсипають по мураві день.
Ганьба розледачілим малоросам,
Що не достукався до них Монтень.*

*Не відшукати щастя для вітчизни,
Як в немочі проказній людський рід.
Він біблію, немов ріку пустизни,
Пересікав не раз уплав і вбрід.*

*А як прийшов у чорному жупані
Козацький син з чолом у небеса,
Вони його з маєтків і плебаній
Прогнали, як заразливого пса.*

*Він риб шукав – знаходилися змії,
Чіплялися до рук і ніг вужі.
Святому сину покритки Марії
Пробачити не міг святої лжі.*

*І, виламавши палицю із тину,
Він темними байраками пішов
Кріпацьким дітям викладать латину,*

*Малого більший тузає й тусає -
Правдиве це і вічне, як трава.
А серце в серце гляне й замерзає:*

Бентежити думками рабську кров.

*Там звір лежить з обличчям
божества.*

*Де хата димом і добром зігріта,
Ставав у дверях, величав і сив,
Притулку для Платона й Демокріта
І хліба він, соромлячись, просив.*

*Чи звіра брав мудрець на поворозку,
Чи бога брав мудрець на волівід?
Мала частинка світу в людським
мозку,
А в кожному серці людським – цілий
світ.*

*Збиралися статечно, як лелеки,
Навколо нього тихі мужики.
Він голови єпископські, як глеки,
Словами розбивав на черепки.*

*Живем і помираєм ненароком.
Шукаєм правди, хоч вона страшна...
Над людством нахилився, як над
потокком.
В якому видно воду аж до дна.*

14. Поезія про Григорія Сковороду

Читець:

А. П. Загнітко (5): Тихо, сумирно, не завдавши клопотів друзям, уже в поважному 72-річному віці Григорій Сковорода покинув цей неідеальний світ, смиренно в'юнкою стежкою пішов у майбуття: смерть-бо – то лиш завершальний і вирішальний крок в самопізнанні, це теж життя, щоправда, вже невидиме і саме тому – справжнє. Український інтелігент, принципова, подиву гідна цілісна натура, самородна індивідуальність, вірна собі, незалежна від “внѣшности”, “наружности” – того зовнішнього світу – посад, статків, людської слави, – який усіляко ловив його, але не спіймав. По собі Григорій Сковорода залишив неоціненний скарб – цілюще джерело, з якого черпатимуть наснагу ще десятки нових поколінь, тамуватимуть спрагу пізнання й досягнення неудаваного, справжнього людського щастя.

15. Відео про «істину Сковороди».

Читці:

- 1) Гончарова: Шукаємо щастя по країнах, століттях,*
- 2) Сухачов: а воно скрізь і завжди з нами;*
- 3) Лебеденко: як риба в воді, так і ми в ньому,*
- 4) Багров: і воно біля нас шукає нас самих.*
- 5) Савенко: Нема його ніде від того, що воно скрізь.*
- 6) Бройко: Щасливий той, хто мав змогу знайти щасливе життя.*
- 7) Кушмет: Але щасливіший той, хто вміє ним користуватись.*
- 8) Антонова: Воно схоже до сонячного саява –*
- 9) Загнітко: відхилили лише вхід у душу свою.*

**На останніх словах на екрані з'являється світлина письменника та
“впливають” літери**

**ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА
ВІДХИЛИ ЛИШЕ ВХІД У ДУШУ СВОЮ**

Заключне слово. А. П. Загнітко (6): До останнього часу на твори Г. С. Сковороди звертали мало уваги навіть фахівці-дослідники: всі цікавилися не стільки його творами, скільки його особою і життям. Хоча, якщо замислитися, це зовсім не так. Осягали не життя його, а життєтворчість. Адже Григорій Савич Сковорода жив, як учив, а вчив, як жив. Він – рідкісний приклад гармонії слова та діла, взірець для прийдешніх поколінь. Неоцінений і вартий для наслідування...

Звучить фоном музика, під час якої представляємо виконавців заходу.

Література

Григорій Сковорода. 1722–1794: Бібліограф. покажчик. — К., 2002. — 136 с.

Наш перворозум. Григорій Сковорода на портреті і в житті: Фотокнига. — К. : Спалах, 2004. — 180 с.

Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. — Т. 1: Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди / Дмитро Чижевський. — К.: Смолоскип, 2005. — 402 с.

Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима / Валерій Шевчук. — К.: Пульсари, 2008. — 525 с.

Гнатюк Л. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції / Лідія Гнатюк. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. — 446 с.

3.3. “І слово криком озветься...” (Григір Тютюнник)

Літературний вечір, присвячений Григору Тютюннику
(5 грудня 1931 р. – 6 березня 1980 р.)

Ведучий заходу – завідувач кафедри української мови і прикладної лінгвістики
Донецького національного університету, доктор філологічних наук, професор,
член Національної спілки письменників України **Загнітко А. П.**

«Пишу про те, що знаю і люблю»
Григір Тютюнник

Перед початком звучить популярні українських пісень

На екрані фото і напис
«І СЛОВО КРИКОМ ОЗВЕТЬСЯ»
Григір Тютюнник
(5.12.1931-6.03.1980)

Загнітко А.П.: Вступне слово: (1) короткі біографічні дані.

У грудні нинішнього року Григору Михайловичу Тютюннику виповнилося б 80 років. Він пішов із життя трагічно й передчасно... Але не про це мова... Та, власне, про це... Але насамперед... Чому Григір Тютюнник?... Чому сьогодні і тут, у цій ошатній залі, звучить його ім'я?.. Можливо, це просто данина моді?.. Можливо, це простий і пересічний вечір, аби знову поставити знак, що відзначено... Але ні...

Григір Тютюнник... Він не так часово далекий від нас – 80 літ, трошки з лишком, як він народився. Він близький для нас просторово... Чому? Зовсім просто... Він народився в селі Шилівка Зінківського району Полтавської області. Його часто сплутують з Григорієм Тютюнником, але Григорій Тютюнник – автор роману «Вир», лауреат Шевченківської премії, його брат за батьком. Чому обидва брати мають однакове ім'я?.. Григір пояснював так у книзі спогадів «Коріння»: справжнє ім'я старшого брата Георгій, але записати

його ім'я послали діда, який дорогою добре відзначив подію і щось там переплутав, той записав онука Григорієм. Щоправда, про це нікому не сказав ані слова. Ця прикра помилка виявилась тільки тоді Георгієві-Григорію уже виповнилося 16 літ, а в сім'ї набирав сил молодший син, також Григорій. Мати Григорія Тютюнника – Ївга Федотівна Буденна, а мати Григора Тютюнника – Ганна Михайлівна Сивокінь.

Стосунки між братами не були прості, хоча їхні хати розташовані по різні боки річки Грунь (далі вона зливається із Ташанню, маючи назву Грунь-Ташань). Перший псевдонім Григора таким і був Григорій Тютюнник-Ташанський. Цьому причин і мотивацій багато. Насамперед та, що батька Григора було репресовано в 1937 році. Про нього згадував Григир: *«Я тільки тріньки-трінечки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й нині, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким...»*. На жаль, навіть світлина батька загублена. Животворним пам'ятником батькові був Михайлівський ліс – сосняк, що посадив Михайло Тютюнник. Образ батька знайшов свій вияв у творі «Три зозулі з поклоном».

Від цього часу в життя Григора Тютюнника вривається Донбас. Після того, як батька забрали до в'язниці (1937р.), Григора взяв батьків брат Филимон Васильович Тютюнник. (Мати зійшлася з іншим чоловіком.) Він і його дружина, Наталя Іванівна Рябовецька стали для хлопця батьками. Вони обоє працювали в школі. Дядько був рахівником, тітка викладала українську мову й літературу.

У 1938 р. Григир Тютюнник пішов до першого класу школи станції Щотове Луганської області (спочатку українського, а через два тижні – до російського через те, що український закрили – було лише сім учнів). З того часу і до 1962 р. розмовляв і писав російською.

У 1942 р. дядька забирають на фронт, а тітка лишається у вкрай важкому становищі з двома дітьми на руках (вона мала маленьку доньку). Родина починає голодувати. Про це Григир Тютюнник згадує у своїй автобіографії: *«Я їв тоді картопляну зав'язь, жолуді, пробував конину [...]. Люди, дивлячись на змучену тьотю і на нас, голодненьких дітей, порадили мені чкурнути до матері на Полтавщину, щоб легше стало всьому сімейству, – голод як-не-як. Я так і зробив. Йшов пішки, маючи за плечима 11 років, три класи освіти і порожню торбинку, в котрій з початку подорожі було дев'ять сухарів, перепічка і банка меду – земляки дали на дорогу. Потім харчі вийшли. Почав старцювати. Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях терпло, тоді трохи привик»*.

Після двотижневого пішого переходу Григир опиняється у матері, а згодом туди приїжджає і тітка з дитиною.

У селі пробув недовго: на хату впала бомба і родина опиняється просто неба. Шукають притулок по чужих хатах, та брати постояльців з двома дітьми надовго ніхто не хоче, тому житло доводилося міняти дуже часто. Після війни повернулися додому дядько і тяжко поранений зведений брат Григора – Григорій.

Сьогодні я не маю на меті розповідати біографію Григора Михайловича. Вона відкрита, доступна.

Мета нашого заходу в іншому. І, як на мене, обрана вірно. Вповні зрозуміти внутрішні течії особистості, відчуті усі хвилювання і пануючий настрій можна доторкнувшись до її творчості, в якій і зосереджується світ Особистості. У своїх оповіданнях і повістях Григійр Тютюник розкриває свою душу – раниму, довірливу, відверту... Колись до нього підійшов один молодий літератор і запитав, чи поділиться письменник своїми секретами творчості. *«Так, — відповів Григійр, — секрет є, але ви його не схочете. Це душевні муки. А моїх мук ви ніяк не візьмете».*

А муки з'являлися, можливо, від усвідомлення, що письменник не здатен щось змінити у житті своїх персонажів... Ні, не персонажів, адже – вдумайтесь – усі оповідання Григора Михайловича правдиві. Це невигадані історії, події, які він сам бачив або чув від когось. Це те, що йому боліло.

- *Іноді я відчуваю людину, як рана – сіль, — знаходимо у записній книжці Григора. Можливо, він так переймався долями своїх героїв, що не міг жити в суспільстві, де непоміченими і безпорадними існували в злидennих й обкрадених долею умовах селяни-трударі? Люди прості й чесні, які «пливуть на уламках, б'ються, перекидаються у хвилях і радіють одному-єдиному ковтку свіжого повітря».*

І ще штрихи жтттепису... У 1946 р. Григійр закінчує п'ятий клас сільської школи і вступає до Зінківського ремісничого училища № 7, щоб мати одежу і пайок — 700 грам хліба на день. Цей пайок врятував майбутнього письменника з матір'ю від голодної смерті. По закінченню училища з кваліфікацією слюсаря з ремонту автомобілів і тракторів за розподілом потрапляє до м. Харкова на завод транспортного машинобудування ім. Малишева. Через рік, внаслідок важких умов праці Григійр захворів на туберкульоз і повернувся у село до матері, чим порушив порядок відпрацювання за направленням. За це його заарештовують і засуджують до чотирьох місяців перебування в одній з колоній на Полтавщині.

Після звільнення працює в колгоспі, а потім їде на будівництво Миронівської ДРЕС (Донбас), де працює слюсарем-ремонтником автомобілів.

У 1951 р. майбутній письменник переходить працювати до автоколони при шахтобуді станції Щотове і мешкає в дядька, звідки йде служити до флоту. Після чотирьохрічної служби в бухті Находка Приморського краю та Владивостоці починає займатися самоосвітою, випробовуючи себе як автор

оповідань російською мовою. У 1955 році закінчує вечірню школу, працюючи токарем у Щотовському вагонному депо. Через два роки (1957 р.) вступає на російське філологію Харківського державного університету. Згодом (через два роки) одружується з учителькою харківської школи № 88, Людмилою Василівною. У подружжя народилися двоє синів – Михайло і Василь.

По закінченню університету (1962 р.) упродовж року вчителював у вечірній школі, поблизу Алчевська, а в 1963 р. переїжджає Києва, де, зокрема працював у редакції газети «Літературна Україна». Усе подальше життя – це Київ.

Своїми оповіданнями Григій Тютюнник намагався привернути увагу до глибин душі людської, де панують вічні біблійні цінності, ті цінності, що роблять людину людиною, особистістю, незважаючи на її соціальний статус.

І сьогодні нам, як ніколи, важливо доторкнутися до творчого світу Григора Тютюнника, спробувати поглянути на усе його очима, увібрати в себе з тих невеликих за обсягом текстів те, що, насправді, не вмістити в жодному багатотомнику. Більшість його творів важко і складно проходили лещата цензури, їхня з'ява нагадує детективну історію. Одним із таких є оповідання «Медаль», що дійшло до нас завдяки Володимирові Білоусові, який зберіг рукопис завдяки тому, що сфотографував текст, а згодом його відтворив. Уже по смерті автора.

(Мелодія супроводу)

Звучить оповідання «Медаль»

Читці:

Десь під вечір, після відлиги, взялося на мороз, од якого стало легше дихати, хоча і холодніше.

Данько вже кілька днів не ходив на воловник, де працював коло бугаїв постійником, бо заслаб остаточно: ноги понабрякли так, що аж холощі вище, як до литки і не підкочувалися...

(Данько сидить...)

Сусіди, що були молодші й здоровіші, заносили Данькові щовечора горнятко чорної квасоляної юшки з громадського казна (він її пив, підставивши долоню під підборіддя рівно три глотки)

— Казали, дядьку, голова, щоб ви завтра на роботу йшли, бо всі бояться до бугаїв підходити.

— *За юшку, передай, спасибі... А на роботу — негодящий, скажи... Скажи: ніг не подужає дядько. Мовляв, руками ще сяк-так володає, а ногам — квіт...*

Сусіда мовчки погоджувався, бо й сам бачив, що дядько зовсім охляли, забирав порожнє горня і йшов собі. А Данько ще довго ворочався на холодній черені, боячись заснути, бо тоді йому верзлася їжа: куліш, затірка, оладки з кукурудзяного борошна, товчена картопля, житні пироги

з буряком та калиною — одне слово, те, що він їв останні два роки по демобілізації. То були тяжкі, виснажливі сні. Данько прокидався від них украй змучений, обмацував тремтячою рукою холодні простінки, коминак, широко розплющував очі, намагаючись збагнути — наснилися йому ті ласощі, а чи й справді він їв...

— Дядьку, дядьку! — загукали раптом знадвору і постукали в шибку: — Чуєте, дядьку Даниле? Казали голова, щоб ви швиденько вставали та йшли в сільбуд.

— *Чого? Чого, питаю?*

— Хтозна, не кажуть! Звеліли тільки, щоб ви вставали та йшли мерщій...

(зітхає, бере костур, одягається і виходить)

Надворі було вже темно. На річці поблискував тоненький після відлиги лід. Де-не-де по селу вже світилося, однак у більшості хаток не світилося й не куріло з бовдурів. Це трохи підбадьорило й заспокоїло Данька — не тільки йому скрутно, а й людям. По дорозі до сільбуду не видно було й лялечки. В сільбуді Данька, мабуть, уже давненько ждали...

— Ось і наш герой! — сказав голова сільради.

(Уповноважений потис налиту Данькову руку і, швидко пустивши її, запитав)

— Ну, как жізнь, папаша?

— *Та так,— намагаючись усміхнутися, одказав Данько.— Як у людей, так і в нас...*

— Ну, то що, товариші, будемо починати! — звернувся голова до присутніх. Одарко, люди зійшлися?

— Та є душ семеро...

— Почнемо.

(Данька підхопили під руки)

— *Отакої, бач, ні ждано, ні гадано...— забурмотів він, часто кліпаючи очима.— Чуєш, ні ждано, ні гадано...*

— За хорошу самовіддану працю на тваринницькій фермі Данило Якимович Глиця нагороджується медаллю «За трудову доблесть». Данило Якимовичу, прошу Вас на сцену!!!

— Йдіть же, дядьку, йдіть! — зашепотіли з залу.

— *Куди? — не тямив Данько.*

— На сцену, медалю получать!

— *А-а...*

(Данько важко підвівся й рушив до президії)

— *Може б, ви мені її сюди подали?*

— Поздоровляю вас, Даниле Якимовичу, з високою нагородою, бажаю вам здоров'я і ще більших трудових успіхів!

(і пришили її до засмалцьованої Данькової куфайки. Данько зняв шапку й переступив з ноги на ногу, не знаючи, що йому треба робити: йти назад чи постояти ще, бо оплески не вщухали)

— Можо, ви, Даниле Якимовичу, хочете щось сказати? — спитав голова.

— *Та що ж казати? — замулився Данько. — Спасибі, звичайно. Як-не-як — почот... Одне слово, чого ж?.. І за пожелання спасибі. Аякже...*

...По дорозі додому Данько одчепив медаль — навіщо ж їй теліпатися поверх куфайки? — і затис її в кулаці. Проти ночі мороз брався ще більший, ніж був звечора. Медаль не зігрівалася в Даньковому кулаці і студила старечі пальці, як крижина.

(По дорозі додому Данько одчепив і затис її в кулаці. Увійшовши в хату, Данько поклав медаль на мисник, туди, де лежали й інші нагороди, привезені ще з війни, а сам почовгав до лежанки погріти руки)

В лежанці топилося вже давненько, але, прикидана всяким ганчір'ям, вона ще держала в собі утробне цегляне тепло, від якого в Данька на мить запаморочилося в голові, а по тілу пройшли приємні, схожі на судому дрижаки. Данько сунув руки ще глибше під ганчір'я, шукаючи найтеплішої місцини, і раптом натрапив пальцями на якісь гостренькі зубчики, що стриміли із шпарки в черені. Він видлубав той зубчик неслухняними одубілими пальцями і тільки тоді зрозумів, що те був соньок — повненький дорідний соньок. Данько обережно поклав його в рот і розлущив. Зернятко опинилося на язиці.

З-за комишів над річкою сходив місяць, червоно заблищав льодок на чистоводах, порипували вмерзлі в кригу верболози, а десь на шляху басовито гули дроти. Данило розплющився — повагом, ледве розліпивши повіки — і перше, що побачив, був пухлий від снігу куц бузини на причілку, на якому чомусь полум'ям униз горіли свічки, а тоненький голос з-під того куща солодко, мов русалка, співав знайому Данькові ще з дитинства колядку:

(Данько опутився на поріжок, заплющився і, посміхаючись до місяця, став слухати колядку)

Загнітко А.П.: (2) Про мову творів – про українську мову, про простоту і доступність.

Важко в сучасній українській літературі знайти іншого прозаїка, який би так жваво й невимушено використовував величезну кількість фразеологізмів, епітетів, порівнянь. Писати українською, здається, йому що бавитись із власним словниковим запасом, складаючи з простих слів велику і гарну, різнобарвну і багатогранну лексичну мозаїку.

Однак, як не дивно, українська мова забриніла з-під пера Григора Тютюнника не одразу. Був поштовх до цього... У своїй автобіографії, – написаній під час вступу до Спілки (хоча до особистої справи вона так і не

ввійшла – через нестандартність змісту і форми), – митець згадує: «... У 1961 році написав першу новелу «В сумерки» і «Крестьянка» її надрукувала. Більше нічого потім не писав: сесія, дипломна робота – словом ніколи було писати. До того ж пора була заходжуватись женитися, що я й зробив цілком успішно і щасливо.

По тому, як умер Григорій (брат Григорій народився 1920 року, а помер 1961 року – А.З.), я знову взявся за писанину, але вже українською мовою. Цей злам вам повинен бути зрозумілим...

Прочитав словник Грінченка і ледве не танцював на radoцax – так багато відкрив мені цей блискучий твір. Негайно переклав свої «Сумерки» на рідку мову і тепер уже не розлучався з нею, слава богу, і не розлучуся до самої смерті. І все це на четвертому десятку!»...

Існує версія... Якось Григір зі старшим братом Григорієм стояли на мосту над Грунню в Шилівці. Тютюнник-старший тоді закінчив роман "Вир", а молодший тільки починав писати. Він сказав старшому: твій роман – хутірський, бо російська мова у нас панівна, хто тебе читатиме? Старший потім довго не розмовляв з молодшим.

Загалом Григір Тютюнник був надзвичайно емоційною людиною, і високо цінував у літературному мистецтві високого гатунку правдивість. Її подих і переливи від відчув у художньому слові Василя Шукшина, його кіномистецтві. Він багато перекладав твори Шукшина, дивно, але йому, як нікому, вдавалося передавати насичений психологізм цього майстра. Наче це було написано українською відразу.

Уривок зі спогадів про Василя Шукшина (Звучить мелодія)

Світла душа

(До 50-річчя з дня народження В.М.Шукшина)

Ті чорнобривці пахли на весь літак. Було їх не букет і не два, а сніп, оберемок.

Про те, що не стало Василя Макаровича Шукшина, дізнався по дорозі на роботу, від товариша.

З квитками на Москву важко.

Що ж сталося? Недавно йшла «Калина червона»...

Квитки таки дістав.

Лечу. Осінь. Саме ж калина вистигла... Його не стало вчора.

Боюся, що не встигну. (...)

...Стюардеса оголосила, на якій висоті летимо, яка температура, тривалість польоту, і, проходячи мимо, спитала з тою молоденькою посмішкою, в якій був натяк, що не личить моїй сивині:

– Кому такий розкішний букет?

Я покликав її пальцем нахилитися ближче – турбіни ревуть – і сказав:

– Тому, кого вже немає.

Літак прибуває до Внуково о пів на другу. Я боявся, що не встигну на похорон, і додав:

– Я, дівчино, лечу провести Шукшина. Допоможіть мені першому вискочити з літака, щоб одразу таксі взяв.

– А-а... – Вона посумнішала. – Гаразд, я вам допоможу...

...Таксист, коли я сказав, куди мені, подивився на квіти і, помовчавши, спитав:

– Шукшин? Його ще немає в Москві. Він ще у Ростові – на зйомках помер... У понеділок привезуть. На Васильєвку. – І пояснив, що це Будинок кіно.

Квіти я поклав до мармурових дощок, на яких викарбувані імена поетів і письменників, які не повернулися з війни.

Ми ось-ось мали познайомитися. На встигли.

У понеділок я стояв у черзі, що простяглася від Васильєвки до Білоруського вокзалу. Мав у руках три холодних гладіолуси. І якийсь милий чоловік у формі підполковника додав мені гвоздику. Я говорив з ним по-українському, і він сказав:

– Вы с Украины? Так поему же вы в очереди стоите? Идите, вас пропустят.

І міліція з дружинниками, що стояли на дверях, пропустили мене.

З виразу облич, по калині, по тиші я побачив, як народ уміє шанувати свого письменника. Бачив, як несли йому калину, він увесь лежав у калині, а якийсь хлопець тримав цілий калиновий кущ – як знаменно.

Сорок п'ять років... Не стало його раптово, як на війні... (...)

Любонь, я вперше відчув, хто такий народ – без буденних дріб'язків, а народ як сім'ю, що ховає свого сина...

Народ. Це головний герой і літературних і кінематографічних творів Василя Шукшина. Народ – не як безлика маса, а як сукупність неповторних індивідуальностей. Добрих душ і нищих. Щасливих і нещасливих. Різних.

Григорій Тютюнник

Загнітко А.П. (3) Взаємини братів. Знову нагадаю, що неповторним на формування творчого кредо Григора Тютюнника був вплив його брата. Він, до речі, активно працював над кіносценарієм за «Виром» Григорія Тютюнника, прагнув передати в ньому увесь глибинний смисл твору. Він умів творити, умів талановито шліфувати слово. Його вислів «Щоб шанувати, треба мати талант. Щоб заздрити, таланту не треба» повною мірою передає його високе ставлення до справжньої майстерності.

А ще... Вічний біль, вічна тривога, нестримні душевні переживання за свою матір, за тих матерів, які щохвилино без втоми чекали своїх синів...

Уривок з оповідання «Вуточка»

Трохи на одшибі від великого нагірного села стоїть хата – верх побіля димаря запав (видно, крокви попідгнивали), а вікна подалися до землі так близько, що коли б заманулося комусь зазирнути в них, то нахилитися довелося б, як до копанки води набрати. Та охочих зазирати негусто, хіба дітворі коли заманеться, бо живе в хаті стара сліпа баба Ганна, прозвана в селі Вуточкою. Хто й коли її так охрестив, уже нікому не впомку, тому що було те давно, ще за Ганниного дівування.

Осліпла Вуточка не враз. Спочатку прикинулися більма – невеликі, з макове зерня, потім почали рости, щодня потроху затуляючи від баби річку, луки й околиці Княжої Слободи.

Прийшла темінь і затулила від старої не тільки сонце, а й оті нерясні спогади, бо ніщо вже їх не будило.

Заходилися Вуточку рятувати хто як міг: водили до шептухи, возили до цілющої ікони, шпували в очі перетертим цукром через соломину, аж доки стара не осліпла навіки.

Поприїздили зі служби Вуточчині сини, викликані телеграмами – обидва старші сержанти надстрокової служби, в офіцерських картузах, з блискучими, під слюдою, личками на погонах та в рипучому реміняччі. В хаті запахло добре вичиненим товаром, ваксою і новим злежаним сукном.

Зустріла Ганна синів уже напوماцки, однак не плакала і не побивалася своїм лихом, бо вважала себе ж таки й винною, що не сповістила про нього завчасно, – лише всміхалася на radoщах тихою самовідреченою усмішкою та простягала до синів невидючі руки, натикаючись ними то на тверді портупеї, то на холодні значки, то на гострі козирки офіцерських картузів.

Побачивши матір такою безпорадною, покірно усміхненою, сини вкрай знітилися і навіть сплакнули. А коли перше, найгостріше й найболючіше враження від матеріної сліпоти дещо пригоїлося, сини лагідненько висварили стару, бо теж вважали її винною в тому, що скоїлося, наввипередки хвалилися своїм добрим знайомством із військовими лікарями, «яких на гражданке ішо нада поіскать», а ввечері випили за приїзд, повеселішали, і показували дівчатам у клубі, як танцювати солдатської польки.

Другого дня, понадівавши старі материні ватянки, брати полагодили тин, підрізали старою іржавою косою побитий горобцями острішок, нарубали півхлівчика вільхових дров, а покінчивши з тим, убгали матері в долоню по кілька новеньких лопотючих десятків і вирушили в дорогу: служба є служба.

І знову зажила Вуточка самотиною, потроху звикаючи до вічної темряви та до стежок, котрими сходила все своє життя.

По весні, коли старі стежки губилися в калюжах та багні й протоптувалися нові, Вуточка здебільшого сиділа вдома, а коли підсихало, виходила до хвіртки й питалася у перехожих:

– А де воно тепер стежки?

Перехожі, якщо їм нікуди було поспішати, брали бабу за руку й виводили на протопти, а далі вона йшла вже сама, несучи на вустах лагідну, ніби назавжди зашперхлу посмішку вдячності...

Іноді приходять Вуточці тоненькі листи з трикутними штампами й перекази – завжди рівно на десять карбованців. Сини писали, що служба проходить нормально, що діти, себто її, Вуточчині, внуки, котрих вона ніколи не бачила, ростуть і що війни – хай мати не турбується – ще скоро не буде. В кінці кожного листа обов'язково приписувалося, щоб мати берегла себе, ходила до лавки не шляхом; а луками, щоб топила в лежанці не лише про сухі стіни, а й для душку і т.п. А далі, в самому низу, після синівських поклонів, уже іншим почерком писалося: «Дорогая мамаша!!! Примите также привет от ваших невесток Лили и Нюси, а также от ваших внуков Жорика и Геника. Посылаем вам 10 руб. на повседневные расходы. Пока все.

Допобачиння».

Одержавши листа, Вуточка просила сусідів прочитати його раз і вдруге, потім заходжувалася диктувати відповідь, котра починалася завжди одними й тими ж словами:

«Дорогі мої діти і внучки мої брильянтові. Кланяється вам низенько ваша мати і баба та жде вас у гості хоч на днину, якщо вже не можна вирватись надовше, бо страх як кортить побачити онучків – так кортить, що начеб знялася й полетіла...».

У цьому місці сусіда перебивав Ганну й питався обережненько:

– Як же ви їх, тітко, побачите, невидющі?..

– Так уже ж хоч обмацаю та голосочки послухаю, – усміхалася в стелю стара, аж ніяк не ображаючись на зауваження.

Далі вона сповіщала про те, що недавно присвоїли їй пенсію з колгоспу, дванадцять карбованців, і просила, щоб грошей більше не слали, бо їй вистачить і казенних, а купували собі більше теплої одежі на зиму та харчів «де кращеньких».

По тому, як листа було вкинуто, Вуточка заходжувалася чепурити хату: споліскувала цеберку, в котрій час від часу збирався на дні рудий колодязний мулок, мила пахучий вербовий кружок, що ним накривала воду, шкребла стіл, ослони, лави, примазувала долівку, тримаючи віхтя в правій руці, а лівою обмацуючи вже примазане, щоб не залишити, бува, сухої латки, протирала рушничком кольорові картинки, поприколювані до стін акацієвими шпичками. Тільки синових портретів, обіп'ятих вишиваними рушниками, та ще образів не чіпала, боячись звалити додолу, і павучки спокійно засновували їх густою, мов ятеріна, павутиною.

Однак найдужче любила Вуточка той день, коли, за її розрахунками, син уже мав одержати листа і вирушити на домівку. Тоді вона вдягала чистеньку

одежу, взувала нові офіцерські чоботи з тупими форменими носками і, прихопивши по ціпку в обидві руки, повагом ішла до лавки по гостинці – пряники, горілку та тверде, як глей, повидло: їй чомусь здавалося, що більш вишуканих ласощів, ніж «фабричне повидло», для невістки й бути не може...

Тим часом Вуточка, скупившись у лавці, поверталася додому, складала гостинці в чистенько вимитий мисник, приправляла горілку сухими стебельцями «животкової чаполочі», березовою бростю або ще якимсь, тільки їй відомим зіллям і, заткнувши пляшку ганчір'яним чопиком, ставила її під лаву на покуття – де темніше й прохолодніше.

Так минали дні й місяці...

А якось, уже пізньої осені, прийшов Вуточці лист – як завжди, від старшого, Мусія, бо молодший, Грицько, був на листування юлавий і озивався нечасто. Мусій писав, що вирватися додому за літа ні йому, ні Грицькові не вдалося (начальство не пустило), а невістки та внуки самі їхати не схотіли, бо «какой же им в этом интерес?».

– Одне слово, чужа чужина... – тільки й сказала Вуточка, навіть не дослухавши листа.

І от знову прийшла весна, і знову зацвів терен у Вуточчиному садку, принаджуючи своїми пахощами ос та бджіл на молоду квітку; прилетіли в село ластівки та лелеки на давні свої гнізда і заходились оновлювати їх; люди шпарували окола, налили за ворітьми торішнє листя – тільки Вуточчина хата, що присіла й почорнішала за зиму ще дужче, стояла посеред того весняного руху й оновлення одинока і теж ніби сліпа.

Та одного разу – це сталося перед самим святом – завітав до Вуточки гість, молоденький солдатик у значках на всі груди та шкіряних рукавичках, хоч надворі було вже тепло й сонячно. Весело привітавшись від порога, гість якусь хвилю мовчав, мабуть, роздивлявся по хаті, потім уже не так браво запитав:

– Тут живе Ганна Кошкалда?

– Тут, сину, тут, – захвилювалася Вуточка, вловивши знайомий військовий дух, що враз заповнив хату. – Проходьте ближенько та сідайте.

Солдат обережно рипнув лавою.

– Я, бабусю, од вашого сина, Мусія Прокоповича, привіт вам привіз, – сказав і коротко, невміло зітхнув. – А ще ось гостинці тут, бабусю.

– А... сам же він, Мусій, – тихо спитала Вуточка. – Чого ж він сам не прискочив?

– Йому, бабусю, зараз приїхати ніяк не можна. Він у нашому полковому оркестрі – перша труба, грати на параді буде...

– Он як... – чи то здивувалася, чи то знітилася Вуточка й довго мовчала потому. Коли ж відчула, що гостеві, мабуть, незручно сидіти отак мовчки, спитала: – А ким же Грицько, молодший мій, числиться, не чули?

– Він уже давно демобілізувався, – охоче пояснив солдат, – і зараз працює в охороні десь на заводі, точно не скажу...

Потім солдат пішов. А Вуточка ще довго сиділа самотиною у напівтемній хаті і вперше за багато років відчула, як усе її тіло наливається незнайомою досі зморою і немовби терпне.

Та ось, нарешті, сонце сіло так низько, що зазирнуло в бабині вікна, ласкавенько полоскотало старій щоку, зогріло темні прожилки на руках і сховалося за річкою, поставивши над Княжою Слободою високий рожевий стовп.

А Вуточка все сиділа і сиділа до самої темряви.

Відеофрагмент з піснею «Росте черешня в мамі на городі».

Загнітко А.П. (4) Взаємини батьків і дітей. Чи упізнаємо ми сьогоднішні в цих проблемах сценічного опрацювання вічні проблеми взаємин батьків і дітей. Ні. Не так: проблему пам'яті та етики, що ніколи не можуть бути забутими.

А яким був Григій Тютюнник для сучасників? Яким його бачили? Мабуть, поетичні рядки зможуть суттєво вискульптурувати цей образ.

Легка музика фоном, на екрані напис:

Пам'яті Григора Тютюнника

Уривок з поеми Андрія Ярмакульського «Він поруч був...»

Через декілька секунд на екрані змінюються світлини Г.Тютюнника

Читець:

Він був стрункий, немов юнак у двадцять,
Спружинений думками чоловік.
І з острахом дивились міжнобратці,
Аби його не занесло убік...

Ні думкою, ні серцем він не збочив,
У глиб життя занурюючи зір...
Міцні думки – натружені, робочі,
Тверді слова лягали на папір.

І хай роки періщатся дощами –
Їх не розмити забуттям-дощем,
Бо ті слова напружені до щему,
А є душа – то завжди буде щем!

Все має корінь, – а земля родюча! –
На жито, на кукіль, не чебреці...
Ось насінинка зачепила кручу –
Дивись! – і квітка в кручі на щоці...

Все має корінь – і любов, і зрада.
Початок має корінь і кінець.
Чи ж без причини посміхнешся радо? –
Та кожна втіха має корінець!

Аби рясніли усмішки щасливі,
Аби, читачу, був щасливий ти, –
Він кожним словом на родючій ниві
Плекав найдужче корінь Доброти.

Загнітко А.П. (5): Григій Тютюнник і пісня. А ще... Він любив пісню.
Ту пісню, що відгомоном душу сповнює, яка зближує людину з природою,
злютовує її в цілісність з природою. Його улюблена пісня має кілька варіантів,
особливо знаковим є навантаження рядків «Я в чужині дивлюся на небо».

Звучить пісня «Я в чужині дивлюся на небо».

*Я в чужині дивлюся на небо,
Десь високо летять журавлі.
Можє бутъ якраз вони сядуть
У моєму далекім селі.*

*Журавлі – мої друзі хороші,
Якщо будете в ріднім краю,
То не в службу, а в дружбу попрошу
Розшукайте ви матір мою.*

*Як знайдете ви мою маму,
Як знайдете ті очі сумні,
Передайте привіт ви від мене
Журавлиною мовою їй.*

Загнітко А.П. (6) Про літературну премію імені Лесі Українки. 1980 року сталася знаменна подія – за оповідання «Климко» та повість «Вогник далеко в степу» присуджено республіканську премію імені Лесі Українки. Сам письменник згадував

(Інтерв'ю): про твори Лесі Українки

Загнітко А.П.: (7): Життєві цінності і крутизни.

Григор Тютюнник пішов в інший світ на 49-му році життя. Пішов раптово, без попередження, наче лебедем впавши на груди. В останньому номері «Літературної України» за лютий 1980 року вміщено інформацію про присудження йому Державної премії імені Лесі Українки. А в першому березневому номері – вже повідомлення про смерть. Пішов... Але як життєствердно лунають рядки з його Щоденника. Таке враження, що він йшов не у засвіти, а в майбуття, зі свічкою показуючи дорогу молодим, щоб не схибили не помилились.

Читці: (один за одним) «Вмирати – значить дати, звільнити місце для життя новонародженному. Це як у театрі. Продивився комедію і звільни місце іншому, а сам піди. І всі ми не бажаємо звільнити це місце, впираємося, скиглимо, ниємо, поки рука смерті не викине нас геть. І правильно робить, інакше ми жили б століття, а інші і не народилися би зовсім. Ні, на місці трухлявого пня треба садити нове дерево!».

Усі виконавці залишаються на сцені.

**Загадково-напружена музика фоном, на екрані напис:
Пам'яті Григора Тютюнника**

Уривок з поеми Андрія Ярмільського «Він поруч був...»

Читець:

Його вітали Білорусь, Росія...
Зачули і заморські вже краї,
Як він орав і як він слово сіяв...
Які збирав добротні врожаї!..

Та от питання враз поставив рубя
(Чи вбивча буря збомбилась вночі...) –
Стріпнувся над папером черночубо –
І назавжди пішов у далечінь...

–Куди ж ти, Грицю? Кінь же твій при силі!
При силі, як ніколи, то чому ж?!.
Ніхто не знав, як тиша голосила:
Прощався лицар Слова, гордий Муж...

Устиг іще потиснути нам руки,

Мов дякував за чесні вечори.
Ні слова про намічену розлуку,
Сухим плачем немовби говорив:

«Усе гаразд... Догляньте мою ниву...
Не маю ні до кого в серці зла...».
Весна була ще надто несмілива:
Ні вмовити, ні втримати не змогла.

У снігодош пішов...
Услід вітри голосять.
Біліє вслід незайманий папір...
Услід йому ми дивимось і досі...
Іде наш Гриць – і шапка набакир.

**На останніх словах на екрані з'являється світлина письменника та
«випливають» літери**

ГРИГІР ТЮТЮННИК: І СЛОВО КРИКОМ ОЗВЕТЬСЯ

Загнітко А.П. (8) Заключне слово. У 1989 р. творчість Григора Тютюнника було посмертно відзначена Державною премією ім. Тараса Шевченка. Йому пощастило: за мотивами його оповідання «Син приїхав» створено фільм «Скляне щастя» (1981), за однойменною повістю автора й творами «Дід Северин» і «Вогник в степу» – кінокартину «Климко» (1983), 1993 р. екранізовано його твір «Три плачі над Степаном». Нам, сучасним, легко звертатися до таких майстрів, бо в них віднаходимо відповідь на більшість актуальних питань сьогодення.

Донеччина... Вона гартувала слово талановитих... Тих, хто пішли за небокрай. І у слові іншого митця, Василя Стуса, глибинно відбито значущість подвижницького поступу вперед.

Звучить фонова музика, під час якої представляємо виконавців заходу.

Література

Дзюба І. Великий людинознавець : до вивчення творчості Гр. Тютюнника / Іван Дзюба // Урок української. – 2003. – № 3. – С. 38–41.

Дзюба І. Смуток правди в Григорових очах / Іван Дзюба // З криниці літ : у 3 т. / Іван Дзюба. – К., 2007. – Т. 3. Літературні портрети ; Дніпровський меридіан ; Зі спогадів. – С. 798–806.

Іваничук Р. Один лише штрих / Роман Іваничук // Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / [упорядкув. та прим. А. Шевченка]. – К., 1988. – С. 294–296.

Мовчан П. Абсолютний слух на правду / Павло Мовчан // Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / [упорядкув. та прим. А. Шевченка]. – К., 1988. – С. 337–340.

Тютюнник Г. Із щоденників і записників / Григій Тютюнник // Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / [упорядкув. та прим. А. Шевченка]. – К., 1988. – С. 25–136.

Стус В. Зникоме розцвітання / Василь Стус // Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Л., 1994. – Т. 4: Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита. – С. 346–361.

3.4. “...Нетлінним словом істину відкрив!” (Григорій Кривда)

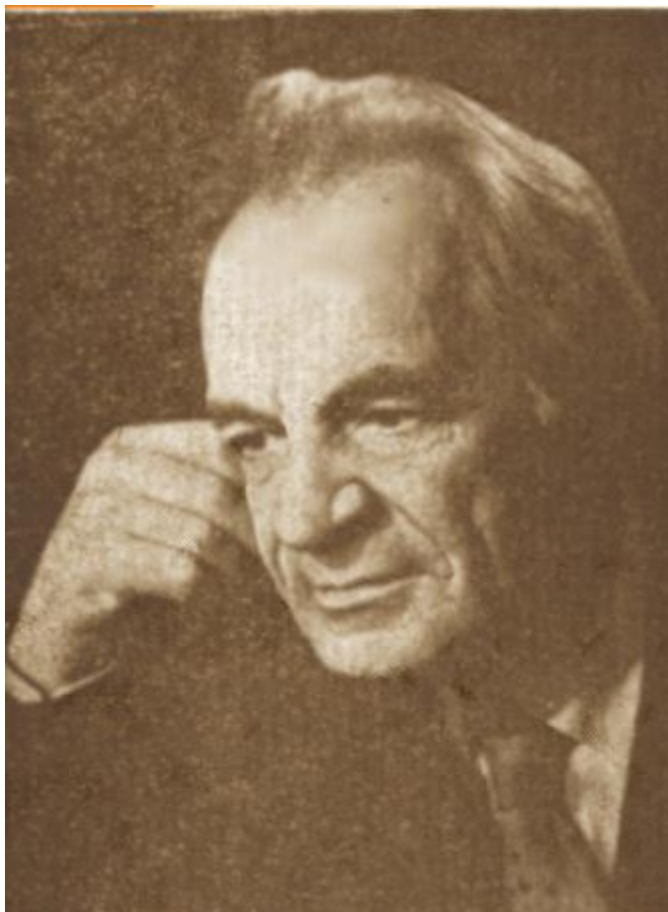
Літературний вечір,
присвячений 90-річчю з Дня народження Григорія Кривди

Ведучий заходу – завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, член Національної спілки письменників України **Анатолій Загнітко**.

На екрані світлина та слова Г. Кривди

ГРИГОРІЙ ФЕДОСІЙОВИЧ КРИВДА

1923 (5.09) — 1997 (25.03)

«Хай Слово множиться — і Мова
Ввіллється в душі як
основа...»
Г. Кривда

Загнітко А.П.: Вступне слово

«Доки живе пам'ять, доти живе людина, і живе людство. А з ними — і радість, і болі, що народилися... І так буде вічно, доки існуватиме Земля. Дамо ж слово Пам'яті» Г. Кривда

Донецький край споконвіку славився працьовитими, волелюбними, щедрими і талановитими людьми, які свято вірили у світле майбутнє, коли повною мірою реалізуються їхні безмежні можливості, возвеличиться розум, розкриються невичерпні духовні скарби, запанує правда і справедливість.

Ось у такому творчому неспокою перебував усе свідоме життя Григорій Феодосійович Кривда, який залишив для прийдешніх читачів солідний творчий доробок, понад тридцять збірок поетичних та прозових творів. Проте входження Г. Кривди у велику літературу було надзвичайно складним, якщо брати до уваги той факт, що усе минуле століття митці Донеччини знаходилися під пильним наглядом партійної цензури та її нещадним контролем. А що вже говорити про письменника, чю репутацію постійно намагалися очорнити наклепами та звинуваченнями у націоналізмі та зраді Батьківщині.

Дійсно, незвичне поєднання слів: “Правда про Кривду”! Це справжнє прізвище письменника, не псевдонім. Пояснюється це тим, що в селі Середівці Яготинського району Київської області, де народився письменник, ще “з часів Богдана Хмельницького мешкали реєстрові козаки, люди вільні, гордовиті”, у яких Катерина II відібрала здобуті ними привілеї, “скривдила, образила їх”. Ймовірно, що предки Григорія Феодосійовича мали прізвище Кривда, бо жили в цьому селі. Потім воно дісталось батькові-селянинові митця, а від нього перейшло до сина Григорія.

На початку Великої Вітчизняної війни Григорію виповнилося сімнадцять років. Він, як всі, хто не потрапив на фронт, копав окопи, а коли почалася примусова мобілізація “добровольців” на роботи в Німеччину, став переховуватися на далеких хуторах. Та через рік був арештований і відправлений до Святошинської поліції.

В архівах спецслужб збереглося донесення таємної поліції про те, що в районі Фастова з ешелону, який перевозив фахівців з боротьби із ворожими елементами у прифронтовій смузі німецьких військ, втекло кілька чоловік, серед них і Григорій Феодосійович Кривда, народжений 1923 року у селі Середівці.

Мотиви війни, туги й страждання переважають у творчості письменника.

Під музичний супровід звучить уривок з новели «Три явори»:

Читець:

...і стрілися мені Три Явори при мовчазній хаті.

...коструbate гілля завмерло у своїй вічній непорушності.

...ніким не znана зелена тиша залягла на подвір'ї, відгороо

дивившись від гомону вулиці, від гуркоту моторів, від пісень
дівочих.

— Стою і дивлюся на Три Явори —

Ні листя нема, ні живої кори.

Журба залягає до серця сама,

А дума тривожить, мене обійма.

...край вікон, сягаючи низенької стріхи, палали червоні мальви.

...на шовковиці вовтузились сорокопуди.

...за хатою виднілися дві лички кукурудзи та картоплі.

— Ні листя нема, ні живої кори, — повторюю про себе.

Аж чую:

— Чим це ви зацікавилися? — запитав чоловік, який щойно
вийшов з контори колгоспу.

— Ось дивлюся...

— Та то баба Параска все мудрує. Вже літ з десять як хотіли
оці всохлі явори спилати — так не дає. Плаче, каже — то мої
синочкиисоколи... Вообщє, теє...

А я —

й не чую його,

бо —

Не плач, не плач, стара мати,

сльзьми моря не доповниш...

А він продовжує:

— Воно якось і нам... бачте, поруч контора, клуб, он парк
який, а тут — відмираюче дворище...

— Відмираюче? — перепитую.

Та він пішов, махнувши єдиною лівою рукою: а, мовляв, що
там балакати...

...а було в матері троє синів, як соколів.

...росли помаленьку, виростили:

той воду носить до хати,

той дровець нарубає,

а той корову попасе...

...і в кожного був свій явір.

...так і звали їх:

ВАНЬКО,

ВАСИЛЬКО,

ПЕТРУСЬ...

Скільки літ стояв край хати

Місяць щербий,

та й уповні!

НЕ ПЛАЧ,
НЕ ПЛАЧ, СТАРА МАТИ,
СЛІЗЬМИ МОРЯ
НЕ ДОПОВНИШ...

...до хвіртки крокує хлопчина,
в руці у хлопчини – хлібина,
а в другій – обв'язаний глечик.
Добрий вечір!

– Це ти, Васильку?

– Ні, я – Ванько; Василько ще в школі, а Петрусь в садок
побіг за сестричкою.

– Ну, заходь, заходь. От спасибі вам, синочки, от спасибі.
Не забувайте стару бабу...

Стою і дивлюся на Три Явори:
ні листя нема, ні живої кори,
вони, як хрести, коло хати...

Сидить біля Яворів Мати:

– Це ти скаменів, Іванку!

А ти ж, було, ізранку
і води принесеш із криниці, і сіна підкинеш телиці,
і в школу – бігом,
та й із школи,
і не зобижався ніколи,
бо такий же був слухнянко, та розумний...

От би жив!

Ой Іванку мій, Іванку,

де ж ти голову зложив?

А Іванко... не підніме голови, бо міномети, як скажені пси...
а тут – один курок...

Захурделило.

Завило.

І ростуть,

ростуть замети,

не відать,

чи солдат

лежить під снігом,

а чи просто –

бугорок.

Задубіло усе. Задубіли й дублянки.

Обпікає залізо, морозом плече.

Гул моторів крізь хугу, –

хоч не видно ще танків.
А на сніг почорнілий
кров червона тече.
Підповзає сестричка,
перев'язує рану.
А на них уже танк
до окопу сповза.
Засліпило ув очі!
І сестриці й Івану,
і не можна вперед,
і немає – назад!
Ось над ними вже траки
скрегочуть останні.
І підвівся Іван,
кинув зв'язку гранат...
...Іх обох поховали бійці на світанні.
Не було ні промов...
лиш заплакав комбат...
тільки хуга за Волгу
несла завивання...
А ззза Волги нові батальйони
виходили в бій...
...а в дворі периий Явір зів'яв до смеркання...
Заплакала Мати:
– Іваночку мій...
– НЕ ПЛАЧ,
НЕ ПЛАЧ, СТАРА МАТИ,
СЛІЗЬМИ МОРЯ
НЕ ДОПОВНИШ...

Читець:

Як я колись втікав з неволі
В неділю чисту, на зорі, -
Дрімало море у журі,
Диміли ледь тумани в полі.
О, як молився я недолі:
Візьми скоріш мене, скорі...
І чув: шептались лікарі –
Слова їх гаснули поволі...

*А потім - день. І літо вповні.
І руки медсестри любовні,
Що гладили мої, схололі.
Як трепетали ніжні брови,
Як усміх кликав до розмови!..
Так і не втік я із неволі.*

Читець:

Після закінчення війни письменник намагався по-філософськи осмислювати життя, про що свідчать такі рядки:

*Туркоче голуб на моїм вікні,
Ляга на лутку променем зірниця.
Мені сьогодні до зорі не спиться,
Чомусь тривожно на душі мені.
Селом промчався вершник на коні.
Хотів гукнуть... Чи зможе зупиниться?
Сполохана в саду злетіла птиця,
Розтанув шум у сонній далині.
А я вглядаюсь знову на дорогу.
Землі на груди припадає мла...
У серце ти засіяла тривогу
І не вернулась більше з-за села.
О, юнь моя! Щодня і щохвилини
Я жду тебе крізь бурі й хуртовини!*

Загнітко А.П.:

Трудову діяльність Г. Кривда розпочав у школі піонервожатим, а згодом вчителем молодших класів. У 1946 році він закінчив Київський технікум залізничного транспорту і три роки відпрацював в Узбекистані, одночасно навчаючись на заочному відділенні Ташкентського педінституту. До Києва йому не дозволили повернутися, бо перебував в окупації. Тоді це вважалося “небажаним”: це ніби і не “ворог народу”, але “не викритий, поки ще, зрадник Батьківщини”. Тому в 1949 році Григорію Кривді торувалася дорога на поселення в Донбас, “місце колекціонування талантів”, “край вугілля і металу”. Там поет мужнів і набирився “дивосили”:

*Зори її чи перетни,
батьками топтану стежину, –
її протопчуть знов сини,
від них узявши батьківщину.*

Згодом дізнаємося про те, Григорію Феодосійовичу довелося працювати в різних інстанціях: Управлінні Донецької залізниці, потім у міській газеті

“Артемовский рабочий”, редактором у книжковому видавництві “Донбас”, відповідальним секретарем журналу Спілки письменників України “Донбас”. С. Жуковський, голова Донецької організації Національної Спілки письменників України, з великою повагою і вдячністю говорить про співпрацю з Григорієм Кривдою, зазначаючи, що це “людина широкої вдачі, щира і безкорислива, він справляв, як особистість велике враження, з ким би не спілкувався”. Додамо ще, що письменник Г. Кривда добре знав народні звичаї і традиції, захоплювався фольклором, любив співати українські пісні. І однією з улюблених називають пісню “Чуєш, брате мій”, відзначають його гру на скрипці. А ще він завжди міг прийти на допомогу, підтримати людину у скрутні для неї часи, надати їй впевненості у себе.

Звучить акапельно улюблена пісня Г. Кривди «Ходят кони над рекою...»

Читець:

*Нарву зірок і почеплю на груди,
І шум лісів для тебе принесу,
Вберу під ранок в золоту росу
І солов'я покличу — хай розбудить.
Прокинешся — шукай мене повсюди,
Це я вночі розплів твою косу.
Це я — твій сон... Це я твою красу
Поніс у серці щирому між люди.
Не розгуби ж цнотливість того сну,
Вона для тебе найдорожча нині.
Озвись до мене і зустрінь весну,
Відчуй всю радість у своїй дитині
І підніми до сонця, мов букет,
І я тоді закінчу свій сонет.*

Загнітко А.П.:

Григорій Кривда любив товариство, з великим захопленням розповідав про старших письменників, з якими його поєднала письменницька доля: Володимира Сосюру, Максима Рильського, Андрія Малишка, Олександра Довженка, Платона Воронька, Тереня Масенка. У нього навчалися молодші товариші по перу: Петро Бондарчук, Анатолій Кравченко, Віктор Руденко, Іван Білий, Юрій Доценко. Поета знали і любили не тільки письменники Донбасу, а й усієї України і далеко за її межами: російський поет Микола Домовитий, білоруський поет Ригор Бородулін, Павло Боцу з Молдови та багато інших. А дружба з відомим кіноактором Борисом Андреєвим зав'язалася у Пущі Водиці, одразу ж після виходу першої збірки “Весняна повінь” (1952 р.).

Григорій Кривда ніколи не виказував свій біль і страждання, які постійно краляли його велике, любляче серце. Про це тільки можна було прочитати у його талановитих поезіях – збірках: “Любисток”, “Всякий молодець на свій образець”, “Донецькі будні”, “Ви не чули дивини?”, “Зоре моя”, “Гомін землі”, “Дорогами рідного краю” та прозі: “Орисині жайвори”, “Сільський лікар”, “Люди добрі”, “Дума про матір”, “Не чужа мати”. *Остання книга висувалася у 1963 році на здобуття державної літературної премії ім. Т. Шевченка, проте, з певних обставин, була віддана чиновниками від КПУ М. Хрущову. Та насамперед Григорій Кривда був поетом у справжньому розумінні цього слова, зі своїм багатим внутрішнім світом, глибоким почуттям, зі своїм розумінням добра і зла, людської краси і краси природи.*

Читець:

Біль

*Вони, мов круки, обліпили руки,
Та я їх не зганяю із долонь,
Хоча й немає тої запоруки,
Щоб сніг летів,
Не зачепивши скронь...*

*Щораз я відчуваю їхні болі
(Весною, взимку, влітку, восени):
Я змалку знаю, що таке мозолі,
Коли горбами здіймуться вони...*

*...Іду полями, де колосить жито,
І звертаю знов у той яроч,
Де вчора стільки сліз було пролито,
Де знову виріс свіжий бугорок...*

*Цвіте калина,
чи шумлять тополі...
Здається, все тут –
тільки для живих!
А могилки –
нагадують мозолі
Моїх знайомих –
ратаїв моїх...*

Загнітко А.П.:

*Йдучи в широкий світ, візьму зерна з собою
І всюди, де пройду, – розсію на лану.
Нехай встають жита високою стіною,
Обнявши землю всю, як сонце – долину.*

Ці слова є поетичним кредо Григорія Кривди, якого він завжди дотримувався у житті, це відлуння його серця, що передалося ліричному героєві, котрий постав перед читачами “не розніженим співцем, готовим пустити сльозу з приводу і без, а мужньою людиною, здатною виборювати своє щастя, рішуче відстоювати свої життєві позиції”.

Друзі й читачі раділи розквіту таланту і літературної майстерності письменника-земляка. А недруги заздрили, тому і розпочали на початку 70-х років ганебну дискредитацію поета, його звільнили з посади відповідального секретаря журналу “Донбас”, припинили друкувати однотомник прози і поезій “Щедрий світ”, хоча достеменно знали, що Григорій Кривда був палким патріотом України і Донеччини, яка стала його другою батьківщиною, і саме їй він присвятив свої чудові твори. Згадаймо лише репортаж 1959 року “Донецькі будні” – про нелегку працю бригади шахтарів, де в центрі уваги постає реальний прототип, колишній солдат Микола Мамай, котрий після війни вирішує працювати на шахті. Автор досить правдиво зображує усі будні шахтарів – від перших невдач до перших перемог – і цим стає ближчим кожному з нас.

Особливо яскраві цикли поезій “Сонети донецького степу” та “Сонети азовські”. Перший з них – це поетична розповідь про віковічну історію донецьких степів, це натхненна пісня про землю, яка була ареною боротьби і подвигів наших предків.

На екрані відеофрагмент, на тлі якого звучить поезія:

*Мої сонети — то краплини болю,
І роздуму, і смутку, і печалі,
Я бачив сон: іду і йду по полю,
Несу важкенні кам'яні скрижалі.
На них слова про істину і волю
Та що слова, коли незнані далі,
Куди я йду... яку шукаю долю,
Кому несу свої чуття-коралі?..
Я прокидаюсь: повна світла хата,
Щебече птаство, гуркає дорога,
А на душі моїй все та ж тривога:
Ізнов рядками на папері білім
Стоять мої сонети почорнілі —
На них болить душа моя розп'ята.*

Читець:

Та, не дивлячись на примхи долі, Григорій Кривда сповнений любові до життя, ніжної уклінної вдячності всім матерям світу. Його поезія «Яблунька» – справжній гімн життю, який підтверджує незламність духу автора:

Яблунька

Зростала на городі четверте літо.

Четверте літо не знала тривоги.

А на п'яте, гей, як ще весна зачалася, відчула отой неспокій.

Згадалося: і що б то так?..

Та не знала, та й не відала.

Злітали зелені листочки, мов ластівки.

Бродили хмільні соки.

Трималися, аби не виказати себе.

Вслухалася в досвітню тишу, оглядалася, аби хто дав пораду, аби розвіяв оту легеньку тугу.

А сонце вже бризнуло промінням, до бруньок припало, сповнених млосьного чекання.

І не втрималася яблунька, затремтіла всім стовбуром.

Затремтіла кожною гілочкою і спалахнуло білим полум'ям.

І загриміли солов'ї над садами і над гаями, і над всіма усядами.

Вийшла дівчина з хати, протерла заспані очі, і розпливлася на лиці усмішка.

Глянула дівчина на яблуньку і здивувалася.

Здивувалася вона і вигукнула в захопленні:

— Мамо! Мамо, диви, яблунька зацвіла!..

Вийшла мати, сплеснула руками:

— Ой і гарна ж, як дівчина...

Сказала і на дочку подивилася.

Подивилася і відчула якусь тривогу.

Спалахнула дівчина, а серце, наче птаха, забилося.

Спалахнула дівчина і очі опустила.

Згадалося: і чому б то так?..

Загнітко А.П.:

Як бачимо, коріння мистецького зростання Григорія Кривди в живій дійсності, в духовних і моральних традиціях народу, бо він, як і його герої творів, не шукав легких доріг. Саме тому поетична уява митця щедра і багата і навіть через роки залишається окриленою любов'ю до рідного краю.

Отже, «Вибираючи дорогу життя, поклянемося не забувати тих, хто вказав її нам своїм серцем. Йдучи в широкий світ, поклянемося не забувати те, що проходить крізь наші серця, лишаючи великі сліди у пам'яті» (Г. Кривда).

Звучить фоновіа музика, під час якої представляємо виконавців заходу.

Література

Костенко В. Громадянська совість поета / В. Костенко // Донбас. – 1967. – № 3. – С. 81-83.

Кривда Г. Щедрий світ. Поезія і проза / Г. Кривда. – Донецьк : Донбас, 1972. – 446 с.

Просалова В. Поетична творчість Г. Кривди у жанровому аспекті / В. Просалова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім. – 2007. – Т. 17. – С. 96-104.

Ярошевич І. Дорогами рідного краю Григорія Кривди / І. Ярошевич // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 4 (191). – 2010. – С. 121-126.

3.5. Ніщо не вивищує людину так, як знання рідної мови (конкурс імені Петра Яцика)

Щоб пізнати глибину слова – потрібна праця душі

Анатолій Яна

Водинадцять 2010 року учнівська і студентська молодь випробувала себе на міцність і ґрунтовність, глибинність та викінченість знань з української мови під крилами Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика. Це справді вражає: одинадцять років тому було започатковано успішним канадським бізнесменом Петром Яциком (сьогодні він уже покійний, помер ще 2001 року) за підтримки Ліги українських меценатів. У конкурсі беруть участь представники різних країн світу.

Знаменно, що в Донецькій області, як і у всій Україні, він розпочинався 9 листопада – в День української писемності і був організаційно підтриманий Головним управлінням освіти і науки Донецької облдержадміністрації. В одинадцятому конкурсі взяли участь школярі усіх навчальних закладів області. Так, у вишах I – IV рівнів акредитації та усіх рівнів акредитації студенти у внутріпіншньовишівських змагах виконували різні завдання з мови, перевіряючи свою грамотність і вправність у конструюванні певних мовних утворень. Цей етап логічно називають першим, а на другому етапі переможці першого зібралися в Донецькому національному університеті на філологічному факультеті, у тих стінах, де свого часу навчалися відомі усьому світу поборники українського слова – Василь Стус, Іван Дзюба та інші. Тут 18 грудня 2010 року о 9.00 годині ранку зібралися студенти неспеціальних факультетів Донецького національного технічного університету, Державного університету інформатики і штучного інтелекту, Приазовського державного технічного університету, Донецького державного університету управління, Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Донецького інституту туристичного бізнесу та ін. – всього 40 осіб, а зі спеціальних факультетів Донецького національного університету, Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, Слов'янського державного педагогічного університету та інших прибуло 19 переможців. З-поміж педагогічних училищ, коледжів вирізнялися студенти Донецького педагогічного коледжу, красноармійського педагогічного училища та ін. (9 осіб), з технікумів, коледжів та інших вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації прибули представники 17 навчальних закладів. У переповненій актовій залі філологічного факультету – аудиторії 226 усіх учасників вітав професор, заслужений діяч науки і техніки України, декан цього факультету Євген Степанович Отін, який особливо наголосив на творчому духові конкурсу, його відкритості.

Одинадцятий конкурс був особливим, оскільки проходив тільки під егідою Ліги меценатів, відкривав доступ для кожної творчої особистості, для кожного, хто прагнув себе перевірити і водночас самоідентифікувати себе з рідним, українським, тому що теперішнє – це творче прочитання, осмислення й осягнення минулого. Не менш важливим є те, що протягом усіх одинадцяти років проведення конкурсу у вищій школі усі викладачі працювали безкоштовно. У цьому вимірі на спогад приходять влучні слова: «Я живу без концепції, я живу так, як я відчуваю. Як я розумію, а концепції формують теоретики», бо народ український не перехитриш, не надламаєш і не зламаєш, адже попри все, за Ліною Костенко, що продовжує своє турне Україною, «Я побачила той самий, який я знаю, для якого треба працювати». Ми покликані працювати для народу, для кожного, хто прагне знати власне, своє, рідне, не плачучи, а утверджуючись і розширюючись, розпросторюючись та удержавлюючись у кожному штриху. Держава міцна своїм народом, а народ могутній своєю державою.

Не плакати, а самовизначатись у своїй мовній явності...

На заключний III загальнонаціональний етап (для усіх школярів це вже був четвертий етап, тому що перший охоплював конкурс у школі, другий – у районі, третій – в області), що відбувався 29 січня 2011 року, прийшли переможці – ті, хто виборов першість з-поміж спеціальних факультетів: Аліна Рижова (Донецький національний університет), Катерина Рєзва (Горлівський державний педінститут іноземних мов), Тетяна Ларіна (Горлівський державний педінститут іноземних мов); неспеціальних факультетів: Ксенія Сидорова (Державний університет інформатики і штучного інтелекту), Тарас Дегтяренко (Донецький інститут туристичного бізнесу), Марина Місюра (Донецький національний університет), а також кращі з кращих студенти з педагогічних училищ і коледжів: Олександра Чопенко (Макіївське педагогічне училище), Катерина Сеннікова (Донецький педагогічний коледж), Пльона Уткіна (Донецький педагогічний коледж); студенти технікумів і технічних коледжів, професійних училищ: Олена Буркут (Маріупольське музичне училище), Віра Дзюбенко (Шахтарський технікум), Марія Прокоф'єва (Донецький технікум промислової автоматики), Олена Швець (Маріупольський електромеханічний технікум), Тетяна Кузнецова (Донецький політехнічний технікум), Діана Бойко (Горлівський машинобудівний коледж). Слід особливо наголосити, що кожний учасник загальнонаціонального етапу отримав почесні дипломи переможців від Ліги меценатів, а студенти вишів здобули дипломи і від журі.

Донеччино, вкраїнсько-синьоока степова моя, здобутками і звершеннями ти славна...

Завдяки господарям – колективу загальноосвітньої школи № 17 м. Донецька (директор Лариса Іванівна Кошалковська) відкриття і проведення і

третього обласного і останнього загальнонаціонального етапу відбувалося надзвичайно урочисто і шанобливо, у чому особлива подяка організаторові обох концертів заступнику директора з навчально-виховної роботи цієї школи Ірині Іванівні Петровській. Усі учасники конкурсу, їхні учителі і наставники (викладачі вищих навчальних закладів), батьки зібралися в актовій залі школи, де відбулося не тільки відкриття цього етапу конкурсу, нагородження переможців, ознайомлення із завданнями конкурсу (за допомогою представників Ліги меценатів Олега Солов'я), але й прекрасний концерт, зорганізований силами учнів цієї школи. Напрочуд цікаво і неповторно лунали українські народні і сучасні пісні у виконанні учениці 8-А класу Анастасії Бондаренко (пісня «Ніч»), учениці 8-Б класу Яни Подлесної (пісня «Кароока Україна»), учениці 7-А класу Анастасії Ярмошук (пісня «Чарівна скрипка»), особливий ритм створила пісня «Кубань-ріка» у виконанні учениці 8-Б класу Дар'ї Курбакової, що відтворила символічну знаковість міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика. Особливо зачарувала усіх ритміка танцю наймолодших учасників концерту. Виконання завдань відбувалось творчо, усі учасники були захоплені і самим перебігом конкурсу, і високістю поривів, адже Донеччина неодноразово вирізнявана за якістю знань, рівнем володіння ємністю рідного слова. До когорти переможців належать Сергій Цікавий (перше місце з-поміж філологів), Михайло Жилін і Ганна Монастирецька (друге місце також з-поміж філологів) та інші. Одинадцятий Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика виявив і засвідчив високість творчих поривів усіх його учасників, прагнення досконало володіти не тільки мелодикою слова, але усвідомлювати його глибіню. Не менш промовисто його перебіг засвідчив – відсутність формального начала за любові до власного рідного учнівської і студентської молоді не стає на заваді до участі в конкурсі.

3.6. У довершеному слові себе віднайди (конкурс імені Тараса Шевченка)

*Одне я тільки знаю: що нам потрібне слово,
Як вогнище, як доля, як лінія судьби*

Ліна Костенко

Слово відлунює в душі і душа відлунює в слові.... Тому такими важливими постають пошуки формування любові до слова, витворення стійкого зацікавлення молодого покоління звучанням слова, його переливами. На це і спрямований новий Міжнародний мовно-літературний конкурс серед учнівської і студентської молоді імені Тараса Шевченка, що з ініціативи Президента України нинішнього навчального року розпочав свою ходу, тобто це перший за своєю хронологією конкурс. Увесь перебіг цього конкурсу повністю відбувається під організаційним началом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, хоча, поза всяким сумнівом, важливою була б участь також інших міністерств і відомств, особливо Міністерства закордонних справ, тому що тільки йому під силу охопити численні спеціальності і спеціалізації з україністики, що існують у Болгарії, Італії, Німеччині, Польщі, Сербії, Чехії, почасти в Іспанії, Португалії, Англії та в інших європейських країнах, а також в Австралії, Бразилії, Канаді, Сполучених Штатах Америки, Перу, Японії та ін. У більшості цих та інших країн існують не тільки спеціалізації з української мови та літератури, культури та етнографії у вищих навчальних закладах, але й у загальноосвітніх школах вивчають особливості української прози і поезії, драматургії і критики, поглиблюють знання мовного багатства. Ба більше. Існують численні українськомовні школи – і недільні, і звичайні, у яких учнівська молодь глибоко засвоює усе розмаїття української мови, літератури, історії, та й загалом – української культури.

З рідним словом і чужина – не чужина

Авторові цих рядків пощастило неодноразово працювати у провідних університетах Європи і з польськими, і з чеськими, і з сербськими, і з російськими, і з німецькими та іншими студентами, які студіювали україністику. Включення цього загалу школярів і студентства посилює б звучання конкурсу, підняло його престиж.

За своєю формою цей конкурс у багатьох своїх виявах нагадує Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика (уже одинадцять він зорганізовано пройшов нинішнього року). Особливістю ж Міжнародного мовно-літературного конкурсу серед учнівської і студентської молоді імені Тараса Шевченка постає введення суто творчого начала, у рамках якого учасники можуть зреалізувати будь-який власний творчий задум – від написання есе до створення суто аналітико-публіцистичних творів з виявом

власного бачення заявленої проблеми, а також насичення завдань, особливо на останньому всеукраїнському етапі шевченкознавчим матеріалом – від учнів п'ятого класу до студентів вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації (відбувся 5 березня 2011 року). Учасники повинні були виявити вміння написати статтю дискусійного характеру (негуманітарні факультети університетів) або твір-роздум з проблем “Як ми маємо читати Тараса Шевченка в XXI столітті?” (гуманітарні факультети університетів), “Куди іде геніальність наших геніїв – у корінь, в крону, в цвіт чи у плід?” (негуманітарні спеціальності технікумів і коледжів), “Ризики і загрози для існування української мови в XX столітті: соціокультурний вимір” (гуманітарні факультети технікумів і коледжів), “Шевченківський код у сучасній українській літературі кінця XX – початку XXI століть” (11 клас) та інше, а також уміти впізнавати уривки з творів Великого Кобзаря, знати його основні етапи життя і творчого становлення і под.

Слова як сонце сходили в мені:

Несказане лишилось несказаним (Ліна Костенко)

Конкурс покликаний сприяти підвищенню рівня мовної освіти, спрямований на широке відзначення у 2014 році 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Перебіг конкурсу охопив учнівську і студентську молодь і проходив у кілька етапів: з-поміж учнівської молоді – школа, район, область (всього три етапи), а серед студентів – внутрішньовишівський та обласний, а заключний – всеукраїнський, що відбувався одночасно в усіх центрах з одночасною участю учнівської і студентської молоді, – пройшов у ЗОШ № 17 м. Донецька.

Коротко про кожний з них. Так, у вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації Донецької області з 06 грудня 2010 року по 12 лютого 2011 року проведено I – II етапи I Міжнародного мовно-літературного конкурсу студентської молоді імені Тараса Шевченка. У I (на рівні навчального закладу) етапі взяли участь 2432 студенти, у II (обласному) етапі, що пройшов 12 лютого 2011 року, взяли участь 70 студентів із 83 допущених. Це були переможці у своїх вищих навчальних закладах, а переможцями II етапу стали 17 студентів. За оригінальний підхід у розкритті запропонованих тем роботи деяких конкурсантів були відзначені грамотами у номінаціях: “за оригінальне розкриття теми”, “за творчий підхід до розкриття теми”, “за образність мови твору”, “за глибокий зміст твору”, “за лексичну і граматичну вправність”, “за поетичність мови твору”, “за особистісний підхід до твору”, “за аргументованість викладу”, “за оригінальну метафоричність”, “за креативність мислення”, “за орієнтацію в сучасному мовно-літературному процесі”, “за оригінальність думки” “за багатство словника”. Студенти-переможці отримали дипломи першого, другого і третього ступеня. Дипломи першого ступеня

здобули: Ганна Коваль (Донецьке училище культури); Ірина Кошель (Горлівський житлово-комунальний технікум); Ольга Погорєлова (Донецький національний університет); Олександр Чекунов (Донецький національний технічний університет); Ольга Фесенко (Донбаська національна академія будівництва та архітектури).

Вигострю, виточу зброю іскристу... (Леся Українка)

На заключний етап I Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської і студентської молоді імені Тараса Шевченка прибули переможці третього учнівського і другого студентського. Від миті урочистого відкриття, що була добре продумана Ларисою Іванівною Кошалковською (директор ЗОШ № 17) та Іриною Іванівною Петровською (заступник директора з навчально-виховної роботи), і до завершення цього етапу відчувалась творча атмосфера і високий дух слова. Величні позивні відкрили останній етап, згодом відбулися читання творів Тараса Шевченка, виконання пісень на його слова. Художнє слово митця лунало українською, англійською, російською, французькою мовами.

Бо тільки Слово – пам'яті спаленність.

Живий народ, що мав своє письмо (Ліна Костенко)

3.7. Слово злуки і єднання – соборності (конкурс “Учитель року”)

*Мова наша, мова –
Літ минулих повість,
Вічно юна мудрість,
Сива наша совість*
(Юрій Рибчинський)

“Мова кожного народу – неповторна і своя; В ній гримлять громи в негоду, В тиші трелі солов’я” (Любов Забашта). 2012 рік виявився для українського слова напрочуд багатим на усякі організаційно-творчі заходи та різноманітні конкурси. З-поміж усіх можна вирізнити конкурс “Учитель року – 2012”, що з-поміж інших мав конкурс кращих з кращих учителів української словесності. За своїм формальним і змістовим наповненням був надзвичайно багатим, адже у першому обласному турі брало участь більше п’ятдесяти яскравих і надзвичайно творчих викладачів зі шкіл різних типів і різних форм власності. Кожний учитель-словесник – чи з Макіївки й Амвросіївки, чи із Костянтинівки і Сніжного, чи із Маріуполя і Новоазовська та інших міст і сіл Донецького регіону – прагнув одне: показати глибину і глибинність українського слова, висвітлити його тривоги і болі, схарактеризувати напрями вивчення рідного слова в рідній школі, щонайповніше вияскравити його багатство. Напрругу змагань важко передати і відтворити, тому що конкурсанти випробовували себе у проведенні уроків майстер-класу, у вирішенні тестово-фахових завдань, знайомили з набутим досвідом, вели творчий діалог та окреслювали власну опрацьовувану проблему. Кожний штрих і начерк конкурсу підтверджував промовисті рядки: *Ми українці – нація Тараса, Ми – сагайдачні і кармелюки, Коли прийшли ми – не полічиш часу, Ми древні і безсмертні, як віки, що передають зміст найпотужнішого і найбільш емоційного в душі кожного українця, що пам’ятає власні витoki, бо Деся у горах востає у небо ялина, / деся у воду верба забрела на ставу. / Сню тобою з дитинства, / моя Україно, / доки є ти на світі – живу. / У твою голубінь повела мене мати, / показала сплетіння стежок і доріг. / Ти для мене уся починаєшся з хати, / де я вперше ступив за поріг. / Не забуду тебе, / ні на що не змінюю, / бо, повір, ти у мене, / як серце, одна. / Манить завжди мене за твої небокраї / у серпанку, в росі далина. / Я іду крізь сади, / де цвіте “симиценка”, / через луг, / де тремтять у воді комиші. / Сіє зорі незгасні безсмертний Шевченко / у криницю моєї душі. / Чорний камінь я в неї ніколи не кину. / Хай вона колисає блакить степову. / Сню тобою з дитинства, / моя Україно, / доки є ти на світі – живу* (Володимир Сіренко).

Після тривалих днів і тижнів змагань визначився абсолютний лідер обласного конкурсу – Тетяна Юріївна Попова, учителька Верхньоторецької

ЗОШ I-III ст. Ясинуватського району. Саме її було рекомендовано до участі в заключному етапі Всеукраїнського конкурсу, що відбувався на Рівненщині.

А Рівненщина тихо промовляла словами вод, лісів, озер. 10 березня 2012 року Рівненщина вітала учасників третього заключного туру Всеукраїнського конкурсу “Учитель року – 2012” у номінації “Українська мова та література”. 27 учасників із різних куточків України на урочистому відкритті привітав начальник Управління освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації **Іван Васильович Вєтров**. Із вітальним словом виступили також координатор Конкурсу від Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України – **Катерина Валеріївна Таранік-Ткачук**, головний спеціаліст департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОНмолодьспорту України, кандидат педагогічних наук, доцент; **голова журі** – **Марія Іванівна Пентиліук**, доктор педагогічних наук, професор Херсонського університету; **секретар журі** – **Ольга Іванівна Кіян**, старший науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти, кандидат педагогічних наук. Перебіг конкурсу був стислий і напружений, водночас він збагачував кожного найбільшим – великим щастям спілкування та обміну досвідом.

11 – 12 березня 2012 року конкурсанти **проводили майстер-класи**, під час яких виявляли свою фахову компетентність. Членами журі оцінили ступінь їхньої професійності та навичок використання ІКТ, адже за годину треба було створити мультимедійне забезпечення до уроку з теми “Односкладні речення та їх текстотвірчі функції” (I група) і “Текст. Риторичний аспект” (II група). Співбесіда за досвідом роботи виявила рівень педагогічної діяльності вчителів над методичною проблемою. За результатами випробувань 12 учасників Конкурсу з різних областей (С.С. Гетьман (Вінницька); Т.Ю. Попова (Донецька); В.І. Яцейко (Кіровоградська); Н.Ю. Ковалик (Львівська); Л.А.Назаренко (Миколаївська); І.Р. Якубовський (Одеська); І.І. Якобчук (Рівненська), Н.М. Підгребя (Тернопільська); О.І. Заводянна (Херсонська); Т.В. Зелінська (Черкаська); Д.Б. Семчук (Чернівецька); А.С. Пономаренко (Київська)) перейшли до наступного етапу змагань. Але перед цим відбулося урочисте підбиття підсумків. Активна участь у конкурсі та спостереження за кожним з учителів-майстрів викликав на спогад рядки: *“Заблукайте слова у думках, Розтривожтесь до сліз, до розпуки, Тільки хай не опустяться руки...”* (Олег Ковальчук). Адже кожний учитель – це не просто учасник конкурсу, а переможець обласного етапу у своєму регіоні, за його спиною учні і колеги, великий досвід роботи, численні публікації – наукові і популярні. Тому таким теплим і щирим був обмін думками на проміжному підведенні підсумків.

13 березня 2012 року відбулося закриття першого (відбіркового) етапу третього заключного туру Всеукраїнського конкурсу “Учитель року – 2012” у

номінації “Українська мова та література”. Результати змагань оголосила **голова журі – Марія Пентилюк**. Зі словами найкращих побажань звернулися до конкурсантів **Катерина Таранік-Ткачук**, координатор Конкурсу; секретар журі – **Ольга Кіян**; **члени журі – Анатолій Загнітко**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету; **Іван Хом’як**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Національного університету «Острозька академія» та інші члени журі. Начальник управління освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації **Іван Ветров** побажав учасникам конкурсу міцного здоров’я, натхнення, творчих злетів, здійснення планів і задумів, подальших перемог.

“Людина в світі б не жила, Коли б не мала Джерела... І Джерело це – Україна...” (Василь Сосюрченко). **Із 13 по 16 березня 2012 року** на Рівненщині проходив II етап третього (заключного) туру Всеукраїнського конкурсу “Учитель року – 2012” у номінації “Українська мова та література” на базі НВК “Рівненський обласний ліцей-інтернат”.

Конкурсна програма другого етапу заключного туру конкурсу передбачала виконання конкурсантами практичної роботи (письмова робота – етюд “Спочатку було Слово...”, проведення уроків та їх самоаналіз. **Конкурсні уроки** проводилися **з 14 по 16 березня** в НВК “Рівненський обласний ліцей-інтернат”. Педагоги продемонстрували високий рівень методичної підготовки, знання вікової психології. Самоаналіз тривалістю до 10 хв. проходив у дні проведення уроків. Водночас члени журі мали можливість поставити конкурсантам питання для одержання додаткової інформації про хід та результати діяльності вчителя й учнів на уроці.

За результатами практичної роботи, проведеного уроку та його самоаналізу було визначено таких **конкурсантів**: 1) Людмилу Анатоліївну Назаренко (м. Миколаїв); 2) Ігоря Руслановича Якубовського (м. Котовськ, Одеська область); 3) Олену Іллівну Заводянну (м. Херсон); 4) Ірину Іванівну Якобчук (м. Рівне). Усім чотирьом конкурсантам було присвоєно високе звання **“Лауреат конкурсу “Учитель року – 2012””** в номінації “Українська мова та література”.

Учителем року – 2012 в номінації “Українська мова та література” визнано Тетяну Юріївну Попову, учителя Верхньоторецької ЗОШ I-III ст. Ясинуватського району Донецької області.

Конкурсанти виявили свій фаховий рівень, загальну культуру та педагогічний досвід. Проте найважливішим завданням Конкурсу для вчителя була перемога над собою, презентація фахової майстерності, володіння інноваційними педагогічними технологіями, інтерактивними формами навчання дітей.

17 березня відбулося закриття третього туру Всеукраїнського конкурсу “Учитель року – 2012” в номінації “Українська мова та література” в актовій залі Рівненського міського палацу дітей та молоді. Із вітальними словами до учасників Всеукраїнського конкурсу “Учитель року – 2012” в номінації “Українська мова та література” звернулися заступник голови Рівненської обласної державної адміністрації **Олексій Володимирович Губанов** і головний редактор журналу “Українська мова і література в сучасній школі”, завідувач кафедри української мови Київського університету ім. Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук, професор **Станіслав Олександрович Караман**.

Дипломи учасника Всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2012» в номінації “Українська мова та література” вручили головний спеціаліст департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, кандидат педагогічних наук, доцент **Катерина Валеріївна Таранік-Ткачук** та начальник управління освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації **Іван Васильович Вєтров**.

Із вітальним словом до учасників Конкурсу звернулася доктор педагогічних наук, професор Херсонського державного університету **Марія Іванівна Пентилюк**. Вручення нагород лауреатам та переможцю Всеукраїнського конкурсу “Учитель року – 2012” в номінації “Українська мова та література” провели голова журі Всеукраїнського конкурсу “Учитель року – 2012” професор кафедри мовознавства Херсонського державного університету **Марія Іванівна Пентилюк** та заступник голови Рівненської обласної державної адміністрації **Олексій Володимирович Губанов**.

Усі учасники та переможці одержали цінні подарунки від організаторів та меценатів Конкурсу. На урочистостях були присутні педагогічна громадськість, меценати Конкурсу, гості.

Усе це тільки та офіційна поверхня перебігу конкурсу, за якою приховано екскурсії до історичних пам’яток Рівненщини – музею “Пересопницького євангелія”, Острозького музею, до Національного університету “Острозька академія” – наступниці і спадкоємиці Острозької слов’яно-греко-латинської академії, яку заснував у 1576 році князь Василь-Костянтин Острозький. А ще – мандрівка до Бурштина з його неповторними бурштиновими картинами і розписами. Та постійне спілкування учасників конкурсу і членів журі. Під час конкурсу створилося неповторне середовище взаєморозуміння і підтримки, відчуття величавості українського слова на усіх просторах Української Держави – від Києва до Севастополя і від Львова до Луганська, від Закарпаття і до Слобожанщини. Сформувалася цілісність усіх учасників конкурсу, що яскраво підтвердила – Соборна Україна живе і розбудовується і живе вона у Слові, у Слові Українському, що єднає нас усіх у неповторну державну цілісність. І це попри те, що ціла низка політиків не перестають говорити про

Подих рідного слова
мовні проблеми. Конкурс ще раз підтвердив очевидне – Україна в розвитку і насиченні українським словом єдина, цілісна, СОБОРНА.

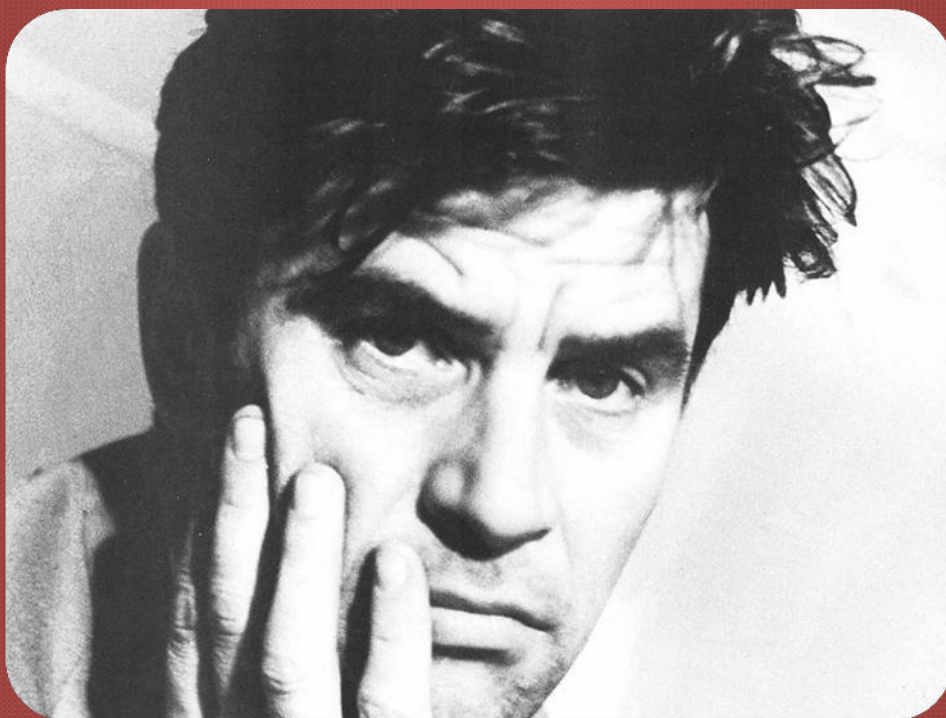

До 80-річчя лауреата премії Т.Г. Шевченка

Григора Тютюнника

тематичний вечір

«І слово криком озветься»

запрошує

професор, доктор філологічних наук,
член Національної спілки журналістів України,
член Національної спілки письменників України

Анатолій Загнітко

Тематичний вечір,
присвячений творчості Григорія Сковороди

«І у слові вся сила духу»

Запрошує
Анатолій Загнітко

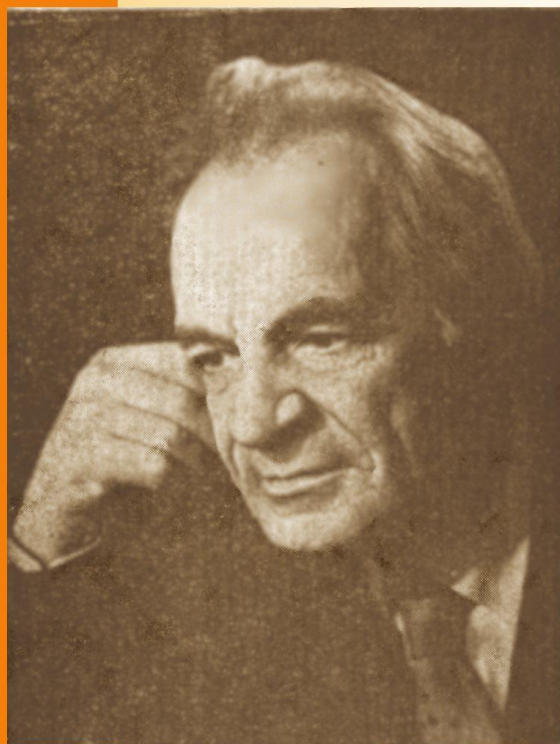
18 грудня о 15 годині

Донецький Будинок
працівників культури,
вул. Артема, 84 а

*«Доки живе пам'ять, доти живе
людина, і живе людство. А з ними — і
радість, і болі, що народилися... І так
буде вічно, доки існуватиме Земля. Дамо
ж слово Пам'яті» Г. Кривда*

Тематичний вечір
До 90-річчя з Дня народження

Григорія Федосійовича Кривди

Запрошує
Анатолій Загнітко

ПІСЛЯСЛОВО

Розмова про Слово, його довершеність триває... Вона ніколи не може бути завершеною, як не пересихає цілющий ручай та не зникає вода у животворному джерелі. Якщо ж пересихає ручай, зникає вода у животворному джерелі, то зникає все, що живилося ними. Так і слово (слово в образному сенсі, а не як окрема лексема, що й справді може застаріти, стати надбанням тільки пасивного словника народу) як один із вершинних та визначальних складників мови не може піти в забуття без руйнування цілісної гармонії, адже в цей час і в цю мить руйнує симетрію духу народу та його внутрішнього самобуття. Мова – це той організм, в якому легко прстежувані і система цінностей народу (аксіологічний рівень), і життєві настанови та поведінкові стереотипи (мотиваційно-прагматичний рівень), і знання про світ (когнітивний рівень), і національні особливості (вербально-семантичний рівень), й емоційно-експресивна специфіка (емотивний рівень) та багато-багато іншого. Навіть побіжний погляд на значущість слова засвідчує його особливий, ні з чим не порівнюваний статус у людському житті. В одному з геніальних віршів Тарас Шевченко філософськи наголосив: *“Ну що б, здавалося, слова... / Слова та голос – більш нічого. / А серце б’ється – ожива, / Як їх почує!... Знать од Бога / І голос той і ті слова / Ідуть між люди!...”* Якщо Слово у власному найвищому звучанні знаходить відгук у численних людських серцях, то воно благословенне, воно єднає людей у внутрішній сутності і морально-духовному злетах.

Розмова про Слово є вічною, бо слово супроводжує кожного з нас усе життя, без нього ніхто не мислить себе як самодостатня і самопізнавана особистість. Слово – це зброя, бо його *“сила – гостріш штика / і швидше навіть кулі, / не тільки літака. // Воно проміння швидше, / в нім – думка й почуття. / Воно іде в народи для вічного життя. // Коли це слово – зброя, / як день, що не схолов, / коли живуть у ньому / ненависть і любов. // Воно влуча як куля, / ця зброя золота, / коли у нім ненависть / з любові вироста. // Воно над зорі лине, / а в нім живуть як спів / любов до Батьківщини / і лють до ворогів. // О зброе щастя, слово, / я живу з тобою звик! / Ти – квітка у любові, / в ненависті ти – штик”* (Володимир Сосюра). Слово відточене лякає ворогів, охороняє кожного (за Лесею Українкою). Водночас Слово – це вияв любові й добра, довершеність пізнаного й пізнаваного, відчутого й пережитого, осмисленого й усвідомленого. Слова завжди йдуть від серця тоді, коли людина сповнена людині, та *“Страшні слова, коли вони мовчать, / Коли вони знезацька причаїлись, / Коли не знаєш, з чого їх почать, / Бо всі слова були уже чиймись”* (Ліна Костенко). Не можна допустити мовчання Слова, що чутливе до будь-якої неправди, його фальшування. Збереження мелодики рідного українського слова – це місія, яку передали найвидатніші його Майстри усіх попередніх епох і часів.

EPILOGUE

Talk about Word, its perfection continues... It can never be finished, like healing brook never dries and life-giving water source never disappears. If the brook dries, life-giving water source disappears, then disappears all that fed from them. So the word (in the figurative sense, not as a separate token, which indeed may be outdated, but become the property of the passive vocabulary of the people) as one of the outstanding and defining components of speech can not go into oblivion without destroying holistic harmony, because at this moment destroys the symmetry of the spirit of people and its identity.

Language is the body, in which is easily follow the value system of the people (axiological level), and life lessons and behavior stereotypes (motivational and pragmatic level), and knowledge of the world (cognitive level) and national identity (verbal semantic level), and emotionally expressive specificity (emotive level) and much more. Even a cursory look at the significance of the word proves its special, with nothing comparable status in human life. In one of his brilliant poems of Taras Shevchenko philosophically said: *"Well, that would seem, the words ... / words and voice – nothing more. / A heart is beating -get alive, / As they hear them ... that means from God / And that voice and the words / go among people!.."*. If the word in its highest sound resonates in many human hearts, then it is blessed, it connects people to the inner essence of moral and spiritual ups.

Talk about Word is eternal, because the word accompanies each of us a lifetime, without it no one thinks himself as self-sufficient personality. Word is a weapon, because its *"power is sharper than bayonet / faster than bullets, / not just of aircraft. // It's faster than rays/ in it – thought and feeling. / It goes to the people for eternal life. // When the word is a weapon / as a warm day, / when living in it / hate and love. // It hits as a bullet, / the weapon is gold / when it is hate in it / the love grow. // It is the dawn of flying, / And in its living as a singing / love of country and / enraged enemies. // Oh weapon, Word / I got used to live with you! / You are the flower of love / in hatred you are bayonet"* (Volodymyr Sosiura). Polished Word frightens enemies, guards everyone (by Lesia Ukraiinka). However, word is an expression of love and goodness, perfection of the known and the knowable, of what was felt and experienced, meaningful and realized. The words always come from the heart when a person is full of humanity and *"Scary words when they are silent, / When they suddenly hide, / When you do not know what words to start with, / For all the words were already somebody's"* (Lina Kostenko). The silence of the Word cannot be allowed, which is sensitive to any injustice, its fraud. Saving of the melody of native Ukrainian Word is a mission, which was passed to us by the greatest Masters of all previous eras and times.

Література

- Аврорин В. Проблемы изучения функциональной стороны языка [Текст] / Валентин Александрович Аврорин. – Л.: Наука, 1975. – 275 с.
- Александров-Деркаченко П. П. “Народ не знающий свою историю, будет изучать чужую историю” [Текст] / Пётр Петрович Александров-Деркаченко // Литературная газета. – 2012. – 6–12 июня (№ 23–24). – С. 1–2.
- Белодед И. К. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР [Текст] / Иван Константинович Белодед, Галина Прокофьевна Ижакевич, Татьяна Куприяновна Черторижская. – К.: Радянська шккола, 1978. – 182 с.
- Бодуэн дэ Куртенэ И. А. Введение в языковедение [Текст] / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – [6-е изд.]. – М.: УРСС, 2004. – 222 с.
- Больман І. Мовні війни в Європі [Текст] / Івон Больман. – К.: “К. І. С.”, 2007. – 280 с.
- Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов [Текст] / Андрій Андрійович Бурячок. – К.: Наукова думка, 1983. – 248 с.
- Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования [Текст] / У. Вайнрайх. – К.: Вища шк., 1979. – 263 с.
- Верхратський І. В справі народного языка (II) [Текст] / Иван Верхратський. – ЛНВ. – 1902. – Т. 18. – С. 96-126.
- Гарматюк А. Рідна мова моя. Роздуми про мову [Текст] / Анатолій Гарматюк. – Вінниця: Континент-Прим, 2006. – 68 с.
- Гнатюк В. Уваги на сучасні теми [Текст] / Володимир Гнатюк // ЛНВ. – 1901. – Т. 16. – С. 95-100, 159-175.
- Гнатюк В. Уваги про галицькі середні школи / Володимир Гнатюк // ЛНВ. – 1903. – Т. 24. – С. 121-137.
- Гнатюк Л. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції / Лідія Гнатюк. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2010. — 446 с.
- Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Речевая коммуникация: учебник [Текст] / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Инфра-М, 2007. – 272 с.
- Григорій Сковорода. 1722–1794: Бібліограф. покажчик. — К., 2002. — 136 с.
- Гринюк Ф. Внутреннее слово [Текст] / Фёдор Гринюк // Литературная газета. – 2012. – 6–12 июня (№ 23–24). – С. 9.
- Грушевський М. З російської України [Текст] / Михайло Грушевський // ЛНВ. – 1900. – Т. 10. – С. 145-168.
- Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії і справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства [Текст] / Михайло Грушевський // Статті

по славяновѣдѣнію / Под. ред. В.И. Ламанского. – СПб: Типография Императорской Академіи Наукъ, 1904. – С. 298-326.

Грушевський М. Про українську мові і українську школу [Текст] / Михайло Грушевський. – К.: Веселка, 2010. – 50 с.

Дель Гаудіо Сальваторе. Мова українських мігрантів в Італії: соціальні та лінгвістичні характеристики [Текст] / Сальваторе дель Гаудіо. – К.: Видавничий дім «Дмитра Бураго», 2012. – 60 с.

Дешериев Ю. Д. Социолінгвістические проблемы функционирования системы массовой коммуникации в СССР [Текст] / Ю. Д. Дешериев // Язык в развитии социалистическом обществе. – М.: Наука, 1983. – 256 с.

Дзюба І. Великий людинознавець: до вивчення творчості Гр. Тютюнника [Текст] / Іван Дзюба // Урок української. – 2003. – № 3. – С. 38–41.

Дзюба І. Смуток правди в Григорових очах [Текст] / Іван Дзюба // 3 криниці літ: у 3 т. / Іван Дзюба. – К., 2007. – Т. 3. Літературні портрети; Дніпровський меридіан; 3і спогадів. – С. 798–806.

Єфименко О. Національне роздвоєне в творчості Гололя [Текст] / Олександра Єфименко // ЛНВ. – 1903. – Т. 22. – С. 85-99.

Єфремов С. Національне питання в Норвегії [Текст] / Сергій Єфремов // ЛНВ. – 1902. – Т. 17. – С. 17-32; 98-114.

Жлуктенко Ю. А. Лінгвістические аспекты двуязычия [Текст] / Ю. А. Жлуктенко. – К.: Вища шк., 1974. – 176 с.

Загнітко А. Заради збереження держави і державності [Текст] / Анатолій Загнітко, Ірина Кудрейко // Без мови – немає нації. – К.: Український пріоритет, 2011. – С. 70-77.

Загнітко А. Книга на будень і на свято [Текст] / Анатолій Загнітко // Вихованець І. Розмовляймо українською. – К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2012. – 151-157.

Загнітко А. Сучасні лінгвістичні теорії: монографія. – Вид. 2-ге, випр. і доп. / А. Загнітко. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2007. – 219 с.

Іваничук Р. Один лише штрих / Роман Іваничук // Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / [упорядкув. та прим. А. Шевченка] [Текст]. – К., 1988. – С. 294–296.

Кониський О. Обшир і людність України російської [Текст] / Олександр Якович Кониський // ЛНВ. – 1898. – Т. 1. – С. 1-8.

Костенко В. Громадянська совість поета [Текст] / В. Костенко // Донбас. – 1967. – № 3. – С. 81-83.

Кочерган М. Про час, про себе і людей: спогади [Текст] / Михайло Кочерган. – К.: ВЦ “Академія”, 2012. – С. 209-210.

Кривда Г. Щедрий світ. Поезія і проза [Текст] / Г. Кривда. – Донецьк: Донбас, 1972. – 446 с.

Кудрейко І. О. Соціолінгвістичний портрет малих міст Донеччини: Автореф. дис. ... канд. філол. н. [Текст] / Ірина Олександрівна Кудрейко. – Донецьк, 2011. – 21 с.

Линниченко И. Малорусский вопрос и автономия Малороссии: открытое письмо профессору М.С. Грушевскому [Текст] / Иван Андреевич Линниченко // Режим доступу: <http://www.ukrstor.com/ukrstor/linnichenco-pismo-grushevskomu.html>

Мартине А. Основы общей лингвистики [Текст] / Андре Мартине // Новое в лингвистике. – Вып. III. – М.:, 1963. – С. 356-566.

Мартине А. Распространение языков и структурная лингвистика [Текст] / Андре Мартине // Новое в лингвистике. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1972. – Вып. 6. – С. 81-82

Мова і мовознавство в духовному житті суспільства: монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – 352 с.;

Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз та рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільтер [Текст]. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 363 с.

Мовчан П. Абсолютний слух на правду / Павло Мовчан // Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / [упорядкув. та прим. А. Шевченка] [Текст]. – К., 1988. – С. 337–340.

Наш перворозум. Григорій Сковорода на портреті і в житті: Фотокнига [Текст]. — К. : Спалах, 2004. — 180 с.

Огієнко І. Складання української мови [Текст] / Іван Огієнко. – [Б. м.], 1935. – 196 с.

Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. – Репринт. відтворення вид. 1936 р. [Текст] / Іван Огієнко. – К.: Обереги, 1994. – 72 с.

Ожигова Ок. Українська мова: зворотний зв'язок [Текст] / Оксана Ожигова. – К.: Грамота, 2007. – 184 с.

Петрушевич І. Вражіння з Угорської Руси [Текст] / Іван Петрушевич. – ЛНВ. – 1899. – Т. 5. – С. 52-71.

Просалова В. Поетична творчість Г. Кривди у жанровому аспекті [Текст] / В. Просалова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім. – 2007. – Т. 17. – С. 96-104.

Радевич-Винницький Я. Двомовність в Україні: теорія, історія, мово вживання: монографія [Текст] / Ярослав Винницький. – Київ-Дрогобич : Посвіт, 2011. – 592 с.

Серебренников Б. А. Общее языкознание : Формы существования, функции, история языка / [отв. ред. Б. А. Серебренников] [Текст]. – М. : Наука, 1970. – 597 с.

Сиротин В. «Грамматика сама формирует мысль» [Текст] / Виктор Сиротин // Литературная газета. – 2012. – 6-12 июня (№ 23–24). – С. 9.

Сімович В. Праці у двох томах. Т. 1 : Мовознавство (Українська мова і правопис; Культура мови; Мова українських письменників; Історія мовознавства. Персоналії. Рецензії) [Текст] / Василь Сімович / Упор. Л. Ткач. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – 520 с.

Стус В. Зникоме розцвітання [Текст] / Василь Стус // Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Л., 1994. – Т. 4: Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита. – С. 346–361.

Тарас Шевченко про мову / Упорядник Олекса Тихий [Текст]. – Донецьк: Норд Комп'ютер, 2011. – 68 с.

Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации: учебное пособие [Текст] / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М.: Слов/Slovo, 2008. – 344 с.

Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учебное пособие [Текст] / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М.: Слов/Slovo, 2008. – 264 с.

Тихий О. Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу [Текст] / Олекса Тихий. – К.: Смолоскип, 2007. – 416 с.

Ткаченко О. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) [Текст] / Орест Ткаченко. – К.: Грамота, 2006. – 240 с.

Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу [Текст] / Орест Ткаченко. – К.: Спалах, 2004. – 272 с.

Тютюнник Г. Із щоденників і записників / Григій Тютюнник // Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / [упорядкув. та прим. А. Шевченка] [Текст]. – К., 1988. – С. 25-136.

Фішман Д. Не кидайте свою мову напризволяще: Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці [Текст] / Джоншуа А. Фішшман. – К.: “К. І. С.”, 2009. – 200 с.

Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. — Т. 1: Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди [Текст] / Дмитро Чижевський. – К.: Смолоскип, 2005. – 402 с.

Швейцер А. Д. Современная социалингвистика: Теория, проблемы, методы [Текст] / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1976. – 175 с.

Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима / Валерій Шевчук. — К.: Пульсари, 2008. — 525 с.

Щерба Л. О понятии смешения языков. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Лев Щерба. — Л., 1974. — С. 60-74.

Ярошевич І. Дорогами рідного краю Григорія Кривди [Текст] / І. Ярошевич // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — № 4 (191). — 2010. — С. 121-126.

Dixon R.M.W. The Rise and Fall of Languages. — Cambridge : Cambridge University Press, 1977. — 296 p.

Предметний покажчик

- Авторська модальність, 5, 111, 112
 Адресат-реципієнт, 5
 Адресатність, 114, 115
 Афазія, 43, 56
 Білінгв, 42, 44, 45
 Білінгвізм, 17, 18, 39-56, 58-61, 65, 69, 71, 73
 Білінгвізм продуктивний, 50
 Білорусистика, 15
 Бленд, 44
 Буржуазний націоналізм, 11, 32
 Взаємозаміна мов, 41, 44
 Глибинна структура, 45
 Двомовність, 17, 30-32, 39-41, 47, 50, 59, 60, 66-69, 71-73, 76, 81, 227
 Деградація, 23, 79
 Диглосія, 39, 40
 Діалект, 15, 39, 40, 53
 Діалогічне мовлення, 47
 Етнічний простір, 83
 Етнографізм, 30
 Етнос, 33, 51
 Індивідуальна когнітивна картина світу, 44
 Інтерференція, 41, 42, 53, 55
 Категоризація, 44, 107, 116
 Когнітивна структура, 44
 Когнітивний аспект, 41, 44, 45
 Комунікативна сила (потужність), 32
 Комунікація, 14, 48-52, 54, 78, 99
 Консолідація суспільства, 7, 8, 76
 Константа, 12, 107-117
 Концепт, 44, 45, 94-106, 109, 110, 112, 116
 Концептуалізатор, 42
 Концептуалізація, 44, 45
 Культурологічний аспект, 48, 49, 168
 Культурологія, 109
 Лексика, 42, 74, 175, 225
 Лема, 42, 43
 Лінгвістичний аспект, 41, 42
 Лінгвокультурологія, 48, 49, 109
 Макросвіт, 128, 157
 Матрична мова, 42-45, 47-50, 55
 Мікросвіт, 128
 Мовленнєва діяльність, 39, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 55-57
 Мовленнєва поведінка, 49
 Мовна здібність, 44, 45
 Мовна картина світу, 44, 110
 Мовна компетенція, 45
 Мовно-національна свідомість, 33, 102
 Мовофобія, 35
 Монолінгвізм, 39, 40
 Морфологічне дублювання, 44
 Морфологія, 41, 44, 116
 Націоналіст, 31, 63, 120
 Національно-культурний простір, 37
 Національно-регіональна меншина, 14
 Нейролінгвістика, 15
 Новела, 150, 153, 158, 188, 199
 Однофонія мовна, 22
 Оказіоналізм, 143
 Оповідач, 79, 112
 Орфоепія, 41, 45
 Педагогічний аспект, 41, 47
 Периферія, 7, 13, 29, 105
 Персонаж, 136, 137, 146, 162, 184
 Поверхнева синтаксична структура, 42, 44
 Повість, 143, 144, 146, 147, 156, 158, 160, 163, 170, 171, 184, 194, 196, 197, 215, 228
 Повноголосся, 11
 Полілінгвізм, 39, 40, 65
 Поліфонія мовна, 22, 93
 Психолінгвістика, 15
 Психологічний аспект, 41, 44
 Регіональна мова, 9, 10, 12, 14, 22, 26, 29, 30, 36, 78, 80, 88, 90, 93, 119, 120, 139
 Роман, 79, 153, 156-158, 170, 171, 176, 182, 188
 Русифікація, 32, 34, 85, 118, 142
 Самовияв, 23, 29, 36, 38, 62, 83, 107, 124, 126

- Самоідентифікація, 8, 18, 61, 68, 71,
Самореалізація, 23
Семантика, 6, 45, 96, 100, 111, 112,
114, 115
Семантичний аспект, 42
Сепаратизм, 11, 63
Стилістика, 45, 66, 71, 79, 130, 148,
161, 163
Синтаксис, 41, 112, 114-116
Ситуативна диференціація, 47
Славістика, 15
Слово-міф, 78, 81
Сово-образ, 78, 81
Солідарність, 19, 20
Соціолінгвістичне дослідження, 33
Соціологічний аспект, 41, 45, 46
Спілкування, 14, 22, 26, 28, 29, 37,
39, 40, 43, 45, 47, 49-51, 53-55, 59, 60,
63, 64, 66-68, 78, 90, 91, 93-96, 119,
142, 166, 177, 216, 218
80, 87, 105, 118, 119, 122, 160
Стратифікаційна диференціація, 46
Субституція, 44
Сугестивна лінгвістика, 15
Суржик, 24, 26, 37
Транспозиція, 41
Україністика, 15, 123, 212
Урбаністичний простір, 37
Філософський аспект, 41, 47, 48
Фобія мовна, 35
Фонетика, 41, 44
Формулятор, 41
Цивілізаційно-кумулятивний
простір, 37
Цивілізація, 28, 34, 38, 78, 80, 92,
122, 146
Часопростір, 138
Юридична лінгвістика, 15

Іменний покажчик

- Авдеєнко О., 169
 Аврорін В. О., 41, 59, 74, 225
 Александров-Деркаченко П.П., 80, 81, 225
 Андрєєв Б., 204
 Антонович В., 70
 Антонович М., 70
 Анциферов М., 171
 Астахов Л., 171
 Багіроков Х., 41
 Баглюк Г., 170, 171
 Базилевський В., 142
 Байдебура П., 139, 146, 148, 150-159, 170, 171
 Бантиш-Каменський Д., 11
 Бершидський Л., 24
 Беспощадний П., 170-171
 Бестерс-Дільтер Ю., 21, 227
 Бідер Г., 123
 Білецький В. С., 25
 Білий І., 139, 160-163, 169-171, 204
 Білодід І., 59
 Білоус А., 171
 Богородицький В., 40
 Бодуен де Куртене І., 15, 40
 Божко С., 127, 130
 Бойко Г., 134-137, 139
 Больман І., 20, 225
 Бондарчук П., 139, 170, 171, 204
 Бородулін Р., 204
 Боцу П., 204
 Бугорков С., 154
 Бурячок А., 59, 74, 225
 Вайнрайх Уріелем, 28, 41, 57-58, 74, 225
 Василенко В., 28
 Верхратський І., 68, 72-74, 225
 Винниченко В., 170
 Вихованець І., 7, 21, 226
 Волошкат Є., 169
 Воронько П., 204
 Гавриленко В., 154
 Гайворонський В., 169
 Гайворонський П., 171
 Гайдеггер М., 6, 48
 Гансун К., 72
 Гарет М.Ф., 42
 Гарматюк А., 20, 225
 Гейм А., 33
 Герасименко К., 169
 Гиренок Ф., 78
 Гнатюк В., 71, 74, 225
 Гнатюк Л., 181
 Гоголь М. 8, 62, 70-71, 114, 141
 Гойхман О.Я., 81, 225
 Гонимов І., 169, 170
 Горбатов Б., 170, 171
 Гордасевич Г., 171
 Гордієнко І., 171
 Горовой Л., 171
 Гриневецький С., 28, 126
 Гринюк Ф., 81, 225
 Грушевський М., 17-18, 60-61, 64-66, 69-70, 74, 98, 167, 225-226
 Грюнбаум Г., 40
 Гумбольдт В., 5, 110
 Гуменюк В., 25
 Гарборг А., 72
 Даль В., 7
 Дель Гаудіо Сальваторе, 20, 92-93, 226
 Дешерієв Ю.Д., 41
 Джобс Стів, 91
 Дзерович Ю., 10
 Дзюба І., 90, 134, 138-142, 196, 209-210, 226
 Довженко О., 204
 Долман Є., 154
 Домовитий М., 171, 204
 Донцов Д., 125
 Доценко Ю., 127-130, 133, 171, 204
 Драгоманов М., 67, 69
 Дрозд І., 171
 Дубовой М., 171
 Епштейн М., 79
 Євсєєв Ю., 171
 Єфименко О., 70-71, 74, 226
 Єфремов О., 28, 126

- Єфремов С., 71, 74, 226
 Жихарев М., 169
 Жлуктенко Ю. А., 58, 226
 Жуковський С., 154, 170-171, 204
 Жулинський М., 164, 166, 168
 Загнітко А., 20, 21, 58, 116-117, 154, 157, 226
 Загороднов С., 171
 Загоруйко М., 25
 Заготова С., 169
 Запольська Г., 19
 Зелений Ю., 26
 Іваничук Р., 197, 226
 Іванченко В., 171
 Їжакевич Г.П., 59
 Іонов А., 170
 Кадініченко В., 171
 Караман С.О., 218
 Кир'яков Л., 171
 Клочья А., 169
 Ковалинський М., 177-178
 Ковальська Н., 171
 Ковальчук Олекс., 127, 130, 142, 145
 Ковальчук Олег, 216
 Ковальчук С., 143
 Колесов В., 84
 Кониський О., 66-67, 74, 226
 Конопницька М., 19
 Костенко В., 208, 226
 Костенко Л., 12, 19, 78, 84, 210, 212-214, 223
 Костиря І., 171
 Костомаров М., 70
 Кочерган М., 90, 93, 226
 Кравченко А., 170-171, 204
 Кривда Г., 139, 146, 163, 171, 198-199, 203-208, 226-227, 229
 Крижанівський С., 151, 154
 Кудрейко І.О., 20, 81, 226-227
 Кузьменко В., 171
 Куралєх С., 169
 Куц П., 146-147, 170
 Лазоренко А., 161
 Ластовенко Б., 169, 171
 Ле І., 170
 Лебедь Ю., 171
 Лебединський М., 104
 Левелт В., 42
 Левченко І., 18
 Легостаєв Є., 171
 Летюк Є., 139, 170
 Лизанчук В., 142
 Линниченко І., 17, 60-64, 66, 70, 74, 227
 Лісова Н., 71
 Логачов В., 170
 Ломоносов М., 11
 Лосєв І., 16
 Лучицький І., 18, 61
 Ляхов В., 169, 171
 Максимович М., 68, 71
 Макуха В., 127, 130
 Маланюк Є., 149
 Малишко А., 204
 Мартіне А., 59, 89
 Масенко Л., 41, 142
 Масенко Т., 204
 Матіос М., 18, 140
 Мирний Панас, 121
 Михайлов В., 171
 Мовчан П., 121, 164-166, 168, 197, 227
 Мокрий В., 165, 167
 Морковкін В., 84
 Морковкіна А., 84
 Морозов О., 171
 Мухін В., 169, 170
 Надеїна Т. М., 81, 225
 Науменко Д., 70
 Наумов А., 92, 169
 Нефйодов Є., 169
 Нікольський Л., 41
 Новосьолов К., 33
 Овсієнко В., 164-165, 168
 Огієнко І. І., 17, 40-41, 58-60, 66, 73-75, 111-112, 117, 227
 Ожигова Ок., 21, 227
 Олійник Б., 13
 Олійник М., 165
 Орач О., 169
 Отін Є.С., 209
 Падра Д., 171

Панченко В., 28
Пей Маріо, 28
Пентиліук М. І., 216-218
Петрушевич І., 67, 75, 226
Пеунов В., 154
Писарєва Н., 171
Пікалов В., 171
Плужник Є., 125
Плющ П., 112
Плющ Л., 166
Поливанов Є., 40
Попов В., 154
Попова З.Д., 116
Потебня О., 40, 70, 110, 126, 168
Пронський В., 169
Просалова В., 165, 208, 227
Пушкін О.С., 62, 132
Радевич Б., 154, 169
Радевич-Винницький Я., 41, 81, 142, 227
Рибалко М., 171
Рибчинський Ю., 215,
Рильський М., 101, 204
Руденко В., 171, 204
Рудяков О., 37, 78
Рудь М., 169
Савич І., 154
Сверстюк Є., 141
Світличний І., 86
Селівановський О., 158, 169, 170
Сепір Е., 49
Серебрєнніков Б.А., 58, 226
Симоненко В., 5
Симоненко П., 28, 126
Сингаївський М., 38
Сиротін М., 79
Сімович В., 40, 60, 66, 73, 75, 112, 228
Сіренко В., 215
Січовик І., 38
Сковорода Г., 6, 27, 125, 128-130, 170, 173-181, 221, 225, 227-229
Скран А., 72
Скумін А., 90
Слющинський Б., 169
Смирнова О.А., 70

Соколов В., 154
Сокульський І., 85
Солоухін В., 171
Соссюр Фердинанд, 84
Сосюра В., 101, 121, 135, 139, 156, 163, 170, 171, 204, 223
Сосюрченко В., 217
Ставицька Л., 41
Степанов Ю., 15, 97, 106, 109, 117, 209
Стус В., 139, 143, 164-168, 197, 209, 228
Талалай Л., 127, 130, 131, 133, 139, 142, 171
Тараненко О., 41
Таранік-Ткачук К.В., 216-218
Тельнюк С., 120
Тер-Мінасова С., 23
Тихий О., 21, 127, 227
Тичина П., 98, 101, 132, 155
Ткаченко О., 21, 41, 142, 227
Труб В., 41
Тютюнник Г., 6, 182-189, 193-197, 225-228
Українка Леся, 125, 194-195, 214
Уорф Бенджамін, 49, 79
Федорчук М., 157
Фергюсон Чарльз, 40
Фішман Д., 21, 227
Флоренський П., 69, 70
Фоменко Т., 171
Франко І., 18, 116, 125, 166, 167
Фролов М., 169, 171
Хаткіна Н., 169
Хижняк М., 171
Чехов А., 156
Чижевський Д., 181, 227
Чорний-Діденко Ю., 169
Чорторизька Т., 59
Шапочка О., 171
Шапурма А., 171
Швейцер О., 41, 58, 228
Шевченко В., 165
Шевченко Т., 9, 17, 21, 69, 85, 88, 107, 111-117, 125, 129, 132, 164-168, 170, 196, 205, 208, 212-215, 223, 227

Шевчук В., 181, 228
Шишацький В., 25
Шукшин В.М., 188, 189
Шумарова Н., 41
Шухардт Г., 40
Щерба Л., 40, 59, 75, 229
Щуров Г., 169

Юречко В., 169, 171
Ягодкіна Т., 130
Яна А., 102, 143, 209
Ярмутьський А., 193, 195
Ярошевич І., 208, 229
Яруцький Л., 169, 171
Ярцева В., 41

Анатолій Панасович Загнітко

ПОДИХ РІДНОГО СЛОВА

Комп'ютерний набір

З 14 Загнітко А. П. Подих рідного слова / За ред. А. П. Загнітка. – Донецьк: ДонНУ, 2014. – 236 с.

ISBN 978-966-639-651-1

Знайдіть, нарешті, в собі сили й мужність і подивіться у святі очі рідної мови, зазирніть до її душі, розпитайте про болі й радості! Якщо ти справжній патріот своєї Батьківщини, якщо шануєш український народ та цінуєш здобутки славної Української Держави, відкрий для себе "Подих рідного слова". Ця книга розповість тобі про історичний розвиток та сучасний стан української мови, про найвидатніших майстрів письменницького цеху Донеччини, популярні мовно-літературні конкурси та вечори. Кожний розділ, кожний нарис змусить дочитати їх до останнього рядка, сперечатися або погоджуватися з автором, який активно вивчає презвуки рідного слова.

Чи можливе існування людини без матеріної ласки, рідних просторів, Вітчизни? Зовсім ні. Так і мова не може жити поза серцем свого народу, його душею. Вона вимагає від кожного з нас любові, пошани, уваги та знання. Твоє серцебиття – це подих рідної мови. Тож, живімо нею і живім у ній! Власне про це вся книга – книга глибинних роздумів та міркувань.

Адресована кожному, хто шанує рідне слово, цікавиться його невичерпним багатством; знайомство з нею буде корисне науковцям, учителям-словесникам, аспірантам, ліцеїстам, школярам.

Finally, find the strength and courage in yourself and look into the holy eyes of the mother tongue, take a look into its soul, ask about pain and joy! If you are a true patriot of your homeland, if you respect the Ukrainian people and appreciate the achievements of the glorious Ukrainian state, discover the "Breath of Native Word". This book tells you about the historical development and current status of the Ukrainian language, about the most outstanding masters of Donetsk region writing workshop, popular language and literary competitions and evenings. Each chapter, each essay will force you to read till the last line, to agree or disagree with the author, who is actively exploring the chime of the native word.

Is it possible for a human to exist without mother's care, native landscapes, Motherland? Not at all. So the language can not live without the heart of its people, its soul. It requires each of us to love, respect, attention and knowledge. Your heartbeat is the breath of native language. So, let us live with it and inside of it! Actually, this whole book is a book of deep thought and reflections.

Addressed to anyone who honors native word, interested in its inexhaustible wealth; introduction with it will be useful to scholars, teachers-philologists, graduate students, pupils, students.

УДК 811.161.2
ББК Ш12=411.4

Підписано до друку

Умовн. друк. арк. Наклад прим. Замовлення №